

**T.C.
RECEP TAYYİP ERDOĞAN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

**TOKATLI MAHMUD DEDE’NİN ŞERH-İ KELİMÂT-I HÜDÂYÎ
ADLI ESERİ: METİN VE İNCELEME (ÜÇÜNCÜ ON MECLİS)**

(Yüksek Lisans Tezi)

Songül KÖSEOĞLU

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Abdulrahman ACER

RİZE

2024

KABUL VE ONAY

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalında, Dr. Öğr. Üyesi Abdulrahman ACER danışmanlığında, Songül KÖSEOĞLU tarafından hazırlanan *Tokatlı Mahmud Dede'nin Şerh-i Kelimât-ı Hüdâyî Adlı Eseri: Metin ve İnceleme (Üçüncü On Meclis)* adlı bu tez çalışması, 08/11/2024 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliği/~~oy çokluğu~~yla başarılı bulunarak jürimiz tarafından **Yüksek Lisans Tezi** olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri	Unvanı, Adı SOYADI	İmza
Başkan :	Prof. Dr. Selami ŞİMŞEK	
Üye :	Dr. Öğr. Üyesi Abdulrahman ACER	
Üye :	Dr. Öğr. Üyesi Mesut SANDIKÇI	

ETİK BEYAN

Temel İslam Bilimleri Tezli Yüksek Lisans Programından mezun olmak üzere teslim ettiğim “Tokatlı Mahmud Dede’nin Şerh-i Kelimât-ı Hüdâyî Adlı Eseri: Metin ve İnceleme (Üçüncü On Meclis)” adlı tezim, bilim ve araştırma etiği prensiplerine riayet edilerek tarafımdan yazılmıştır.

Tez çalışmamda, başka kaynaklardan aktarılan bütün bilgi ve alıntılar, Enstitünüz Tez Yazım Kılavuzuna uygun olarak açıkça gösterilmiştir. Kaynağı gösterilenler dışında kalan bütün bilgiler uygun araştırma yöntemi kullanılarak tarafımdan edinilmiş ve esere bu şekilde yansıtılmıştır. Şahsıma ait olmayan hiçbir bilgi, kasıt veya kusurlar, şahsıma aitmiş gibi gösterilmemiştir. İnternet kaynakları dâhil, sahibine/kaynağına atıf yapılmaksızın hiçbir bilgi kullanılmamıştır. Aksinin ortaya çıkması halinde doğacak bütün hukuki, idari, akademik ve etik sorumluluk tarafıma ait olacaktır. Eserin tesliminden sonra herhangi bir zamanda, bilim etiğine aykırılık tespit edilmesi ve / veya eserimle ilgili intihal veya intihal şeklinde anlaşılacak bir durumun ortaya çıkması halinde; Üniversiteniz ve eğitim kadronuzun hiçbir şekilde sorumlu tutulmayacağını hür irademle kabul, beyan ve taahhüt ederim.

08 /11/2024

Songül KÖSEOĞLU

ÖN SÖZ

Azîz Mahmûd Hüdâyî (ö. 1038/1628) Celvetiyye Tarikatı'nın kurucusu, Osmanlı dönemi mutasavvıflarının en dikkat çekici isimlerinden birisidir. Öyle ki vaaz ve irşâd kudreti, nasihatleri, menkıbeleri, tefsir ve hadis dersleriyle döneminde padişahlardan halka kadar geniş bir kitleyi etkilemiştir. Onun tesir ettiği isimlerden birisi de Tokâdî Mahmûd Dede'dir.

Hüdâyî'ye yaklaşık otuz yıl hizmette bulunan ve onun yakın müridi olan Tokâdî Mahmûd Dede'nin, şeyhinden dinlediği meclisleri ve sohbetleri derleyerek meydana getirdiği "*Câmiu'l-Mecâlis*" adlı eseri, araştırmamızın temel konusudur. Amacımız Osmanlı Türkçesiyle kaleme alınan bu eseri latine ederek Hüdâyî'nin düşünce ve birikiminden daha çok insanın istifade etmesini sağlamak ve bu alandaki çalışmalara katkı sunmaktır.

Araştırmamda beni maddi-manevi her konuda destekleyen ve bilhassa Azîz Mahmûd Hüdâyî ile tanışmama vesile olan tez danışmanım sayın Dr. Öğr. Üyesi Abdulrahman ACER'e, anlayışlarından ve desteklerinden dolayı sevgili aileme ve arkadaşlarıma teşekkürlerimi sunuyorum.

Songül KÖSEOĞLU

RİZE/2024

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	I
ETİK BEYAN	II
ÖN SÖZ	III
İÇİNDEKİLER	IV
ÖZET	V
ABSTRACT	VI
KISALTMALAR.....	VII
GİRİŞ	1
1. AZÎZ MAHMÛD HÛDÂYÎ VE TOKÂDÎ MAHMÛD DEDE.....	3
1.1. Azîz Mahmûd Hüdâyî'nin Hayatı, Eserleri ve Tarikatı	3
1.1.1 Hayatı ve Eserleri.....	3
1.1.2. Celvetiyye Tarikatı	7
1.2. Tokâdî Mahmûd Dede ve Câmiu'l Mecâlis'i.....	10
1.2.1. Tokâdî Mahmûd Dede	10
1.2.2. Câmiu'l-Mecâlis.....	11
1.2.2.1. Meclislerin Yapısı	13
1.2.2.2. Câmiu'l-Mecâlis Nüshaları ve Özellikleri.....	15
2. 21-30 ARASI MECLİSLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ.....	19
3. CÂMİU'L-MECÂLİS 21-30 ARASI MECLİSLERİN TRANSKRİPSİYONU...46	
4. SONUÇ	181
KAYNAKÇA.....	183
EKLER.....	189

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri

Tez Türü : Yüksek Lisans Tezi

Danışman : Dr. Öğr. Üyesi ABDULRAHMAN ACER

Hazırlayan : Songül KÖSEOĞLU

Yıl : 2024

Sayfa Sayısı : 200

ÖZET

TOKATLI MAHMUD DEDE’NİN ŞERH-İ KELİMÂT-I HÜDÂYÎ ADLI ESERİ: METİN VE İNCELEME (ÜÇÜNCÜ ON MECLİS)

Azîz Mahmûd Hüdâyî hazretlerinin yakın müridlerinden olan ve yaklaşık otuz yıl Hüdâyî’nin hizmetinde bulunan Tokatlı Mahmûd Dede’nin, Hüdâyî hazretlerinin sohbetlerinden derlediği, “Câmiu’l-Mecâlis” adlı eseri çalışmamızın temel konusudur. Çalışmamızın birinci bölümünde Azîz Mahmûd Hüdâyî’nin ve Tokadî Mahmûd Dede’nin hayatları ele alınmıştır. Yine bu bölümde Tokadî Mahmûd Dede’nin “Câmiu’l-Mecâlis” isimli eserinin genel tanıtımı yapılmış ve eserin konusu, yöntemi, üslup özellikleri hakkında bilgi verilmiştir. İkinci bölümde ise meclislerde zikredilen konuların genel değerlendirmesi yapılmış ve tasavvuf alanındaki klasik eserlerle Hüdâyî hazretlerinin görüşlerine yer verilmiştir. Çalışmamızın son bölümünde ise kırk meclisten oluşan söz konusu eserin 21-30 arası meclislerinin transkripsiyonuna yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Aziz Mahmud Hüdâyî, Celvetiyye Tarikati, Tokâdî Mahmud Dede, Câmiu’l-Mecâlis, Kelimât-ı Hüdâyî

Recep Tayyip Erdogan University Institute of Graduate Studies

Department : Basic Islamic Sciences

Thesis Type : Master's Thesis

Supervisor : Assoc. Prof. Dr. ABDULRAHMAN ACER

Author : Songül KÖSEOĞLU

Year : 2024

Pages : 200

ABSTRACT

TOKATLI MAHMUD DEDE'S ŞERH-İ KELİMÂT-I HÜDÂYÎ: TEXT AND ANALYSIS (THIRD TEN ASSEMBLIES)

The main subject of our study is the work of Tokatli Mahmûd Dede, who was one of the close disciples of His Holiness Azîz Mahmûd Hüdâyî and served Hüdâyî for about thirty years, compiled from the conversations of His Holiness Hüdâyî. In the first part of our study, the lives of Azîz Mahmûd Hüdâyî and Tokadî Mahmûd Dede are discussed. Again, in this section, the general introduction of Tokadî Mahmûd Dede's work named "Câmiu'l-Mecâlis" was made and information was given about the subject, method and stylistic features of the work. In the second part, a general evaluation of the issues mentioned in the assemblies was made and the classical works in the field of Sufism and the views of His Holiness Hudayi were included. In the last part of our study, the transcription of the 21-30 assemblies of the work in question, which consists of forty assemblies, is included.

Keywords: Sufism, Jalwatiyya Order, Aziz Mahmud Hüdâyî, Tokadi Mahmud Dede, Jami al-Majalis, Kelimat-ı Hüdâyî

KISALTMALAR

a.mlf	:	Aynı müellif
(a.s)	:	Aleyhisselam
b.	:	İbn, bin.
bk.	:	Bakınız
c.	:	Cilt
çev.	:	Çeviren
DİA	:	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
drl.	:	Derleyen
ed.	:	Editör
h	:	Hâmiş
h.	:	Hicri
haz.	:	Hazırlayan
Hz.	:	Hazret, Hazreti
(k.s)	:	Kuddise sirruhulazîz
(k.v)	:	Kerremallâhu vecheh
nşr.	:	Neşreden
No.	:	Numara
Ö.	:	Ölümü
(r.a)	:	Radıyallâhu anh
s.	:	Sayfa
(s.a.s)	:	Sallallâhu aleyhi vesellem
thk.	:	Tahkîk eden
trc.	:	Tercüme eden
t.y.	:	Basım tarihi yok
vb.	:	Ve benzeri ve benzerleri ve bunun gibi
vr.	:	Varak
yy.	:	Yüzyıl

GİRİŞ

Araştırmanın Kapsamı, Amacı ve Kaynakları

Azîz Mahmûd Hüdâyî, vaaz ve nasihatleriyle gönüllere hitap etmiş, Osmanlı döneminin önde gelen sûfilerinden birisidir. Onun fikirleri, geçmişten günümüze kadar insanlık adına manevi bir zenginlik kaynağı olmuştur. Hüdâyî hazretlerinin bu kıymetli mirasının günümüze kadar ulaşmasını sağlayanlar arasında en büyük rolü onun müridleri üstlenmiştir. Tokâdî Mahmûd Dede bu müridlerden birisidir.

Tokâdî Mahmûd Dede, Azîz Mahmûd Hüdâyî hazretlerinin vaaz ve irşad meclislerinde bulunup ondan dinlediği sohbetleri “*Câmiu'l-Mecâlis*” ismiyle kayıt altına almıştır. Bu eser Hüdâyî’nin vaazlarının toplandığı müstakil bir eserdir. Tokâdî Mahmûd Dede’ye ait olduğu tespit edilen eserin, toplamda dört nüshası bulunmaktadır. Türkçe olarak yazıya geçirilen ve toplamda dört nüsha olan bu eserler incelendiğinde, üç nüshanın tam olduğu tespit edilmiştir. Bir nüshanın ise bazı bölümlerinin eksik, varaklarının ise sırası karışık olduğu görülmüştür. Araştırmamızda kaynak olarak kullandığımız nüsha “*Şerh-i Kelimât-ı Hazreti Hüdâyî*” ismiyle kaydedilen nüshadır. Eserin mukaddimesinde müellifin isminin yer aldığını düşündüğümüz bölümün kasıtlı ya da kasıtsız olarak yırtılmış olduğu görülmüştür. Ancak eserin son bölümünde müellif; “*Allah Sübhâne ve Teâlâ rahmet eylesin şol kimesneye ki, bu benim gözüüm nurunu harc edip te’lîf ve tasnîf eylediğim kitabımı okuyup ve müntefi’ olup dahî biçâre Tokatlı Mahmûd Dede’nin ruhu için hayır dua edip ve bir Fâtîha ihsân eyleyip bağışlaya*”¹ diye dua etmiştir. Bu kısım diğer nüshaların hiçbirinde bulunmamaktadır. Tüm bu bilgilerden yola çıkarak “*Şerh-i Kelimât-ı Hazreti Hüdâyî*” nüshasının Tokâdî Mahmûd Dede’ye ait olduğunu söylemek mümkündür. Bu nüshanın bazı sayfaları tahrip edilmiş olsa da tam bir nüsha olduğu tarafımızca tespit edilmiştir.

Eserin, yapılan araştırmalara göre en kıymetli nüshası olduğu düşünülen Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Hüdai Efendi 498 numaradaki nüshasının katalog bilgilerinde “*Şerh-i Kelimât-ı Hazret-i Hüdâyî*” ismi kullanılmış olduğundan eserin bu isimle de anılmış olduğu anlaşılmaktadır. Bundan dolayı tezin adında bu isimlendirme tercih edilmiştir. Ayrıca çalışmamızda bu nüshaya yaptığımız atıfları da “*Şerh-i Kelimât-ı*

¹ Tokâdî, *Şerh-i Kelimât-ı Hüdâyî*, 509b.

Hüdâyî” adıyla göstermenin uygun olduğu düşünülmüştür. Ancak metinde eserin müellifi tarafından verilen *Câmiu’l-Mecâlis* adı kullanılmıştır. Zaman zaman *Şerh-i Kelimât-ı Hüdâyî* ismine de yer verilmiştir.

Araştırmamız üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Azîz Mahmûd Hüdâyî ve Tokâdî Mahmûd Dede’nin hayatlarına yer verilmiştir. Tokâdî’nin çalışmamıza konu olan “*Câmiu’l-Mecâlis*” adlı eserinin tanıtımı ve içeriğiyle ilgili temel bilgiler yine bu bölümde ele alınmıştır. Araştırmamızın ikinci bölümünde ise meclislerde geçen “sûfilerin makam ve halleri”ne dair kavramların tasavvuf klasiklerindeki kullanımından hareketle genel değerlendirmesi yapılmıştır. Üçüncü bölümde ise toplamda kırk meclisten oluşan söz konusu eserin 21-30 arası meclislerinin transkripsiyonuna yer verilmiştir.

Araştırmamızın amacı ve temel soruları şu şekilde sıralanabilir:

1. Tokâdî Mahmûd Dede kimdir ve Aziz Mahmûd Hüdâyî ile yakınlığı nedir?
2. *Câmiu’l-Mecâlis*’i neden şerhetmiştir? Eserin şerhinde nasıl bir usûl takip etmiştir?
3. Eserde hangi konuları ön plana çıkarmıştır?
4. Eserin günümüze ulaşan nüshaları var mıdır, varsa hangileridir?

Araştırmanın kaynaklarıyla ilgili literatürde sınırlılık söz konusudur. Araştırmamızın birinci ve ikinci bölümlerinde öncelikle Aziz Mahmûd Hüdâyî’nin eserlerine ve temel tasavvuf klasiklerine başvurulmuştur. Bununla birlikte bu alanda yapılan çalışmalar dikkate alındığında hayatıyla ilgili çok az bilgiye sahip olduğumuz Tokâdî Mahmûd Dede’nin söz konusu eseri hakkında da sınırlı sayıda çalışmanın olduğu görülmektedir. Çalışmalarından istifade ettiğimiz Prof. Dr. Ali Namlı hocanın bu eserle ilgili araştırmalarının devam ettiğini bilmekteyiz. Araştırmamızın sahadaki çalışmalara katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

1. AZİZ MAHMÛD HÛDÂYÎ VE TOKÂDÎ MAHMÛD DEDE

1.1. Azîz Mahmûd Hüdâyî'nin Hayatı, Eserleri ve Tarikatı

1.1.1. Hayatı ve Eserleri

Tasavvuf tarihinin önemli şahsiyetlerinden biri olan Aziz Mahmûd Hüdâyî'nin asıl adı Mahmûd'dur. Fazlullâh b. Mahmûd'un oğlu olan Hüdâyî 948/1541 yılında Şereflikoçhisar'da doğmuştur. Celvetîliğin kurucusu kabul edilir. Aziz sıfatı ona saygı amaçlı verilmiştir. "Hüdâyî" ismi ise şiirlerinde kullandığı mahlasıdır ve şeyhi Üftâde tarafından kendilerine verildiği bilinmektedir. İlköğrenimini Şereflikoçhisar'da alan Hüdâyî, daha sonra İstanbul'a gitmiş ve tahsiline Ayasofya Medresesinde devam etmiştir. Çok zeki bir talebe olarak, hocalarından Nâzırzâde Ramazan Efendi'nin dikkatini çekmiştir. Talebelik yıllarında bir yandan tefsir, hadis, fıkıh ve fen bilimleri okuyup bir yandan da Halvetî şeyhi Nûreddinzâde Muslihuddîn Efendi'nin sohbetlerine devam etmiştir. Önce Edirne Selimiye Medresesi'ne müderris, ardından Mısır ve Şam'a kadı tayin edilen Nâzırzâde Ramazan Efendi, Hüdâyî'yi de yanından ayırmamıştır.²

Azîz Mahmûd Hüdâyî, otuz yaşlarındayken (981/1573) hocası Nâzırzâde ile Bursa'ya dönmüş, Nâzırzâde Efendi Bursa kadılığına getirilmiş, kendisi de Bursa Ferhâdiye Medresesi'ne müderris ve Câmi-i Atîk Mahkemesi'ne nâib tayin edilmiştir. Nâzırzâde'nin vefatı üzerine Bursa kadılığına getirilmiş ancak kısa bir süre sonra bu görevden ayrılarak Celvetî tarikatı şeyhi Üftâde'ye intisap etmiştir.³

Hz. Hüdâyî bereketli bir ömür sürdükten sonra 1038/1628⁴ yılında yaklaşık 90 yaşında vefat etmiştir. Cenazesi büyük bir merasimle kaldırılan Hüdâyî hazretleri, bugün İstanbul'un Üsküdar semtinde bulunan dergahında, kendi yaptırdığı türbesinde medfûndur.

Hüdâyî'nin devrine tanıklık ettiği padişahlara yazdığı mektuplar meşhurdur. Kimi padişahların rüyalarını tabir ederken, kimi padişahların da kılıç kuşanma merasimlerinde bulunan Aziz Mahmûd Hüdâyî, tanık olduğu toplumsal, siyasi ya da

² Hasan Kâmil Yılmaz, *Azîz Mahmûd Hüdâyî ve Celvetiyye Tarikatı* (İstanbul: Erkam Yayınları, 1982), 42-50.

³ Yılmaz, 51.

⁴ Yılmaz, 75.

askeri meselelerde dönemin padişahına karşı düşünceleri ifade etmekten geri durmamıştır. Hüdâyî saltanatlarına şahitlik ettiği sekiz padişahтан en çok Sultan Ahmet’le samimiyet kurmuştur. Hatta Sultan Ahmet’in, Hüdâyî’ye intisap ettiği bilinmektedir.⁵

Yaşadığı dönem göz önüne alındığında, Azîz Mahmûd Hüdâyî’yi günümüze taşıyan şöhreti sadece kendi kişiliğinden kaynaklanmamaktadır. Osmanlı Devleti’nin sekiz padişahını görmüş, bu padişahların bazılarıyla oldukça samimiyet kesbetmiş, devrinde yaşanan siyasi ve askeri olaylara karşı tavır almış olan Hüdâyî Hazretleri bu yönleriyle de oldukça dikkat çekici bir isim olarak tasavvuf tarihimizde yerini almıştır.

Kanûnî Sultân Süleyman’ın, kızı Mihrimâh Sultân’dan torunu olan Ayşe Sultân (ö. 1006/1598) ile de evlendiği rivayet edilen Azîz Mahmûd Hüdâyî’nin, dört oğlu iki kız çocuğu olduğu bilinmektedir. Erkek çocukları o henüz hayattayken vefat eden Hüdâyî’nin nesli, kızları vasıtasıyla devam etmiştir.⁶

Aziz Mahmûd Hüdâyî’nin otuza yakın eseri olduğu bilinmektedir. Arapça ve Türkçe birçok eser veren Hüdâyî’nin başlıca eserleri şunlardır:

Arapça Eserleri:

1. *Vâkıât (et-Tirü’l-mesbûk el-müştemilü mâ-cerâ mine’t-tâîfi fi-esnâi’s-sülûk)*: Hüdâyî’nin üç yıl boyunca şeyhi Üftâde ile arasında geçen ahlakî ve tasavvufi konuşmaları içeren eser üç cilttir. Üsküdar Selim Ağa Hüdâyî Kütüphanesi 249 numara da kayıtlıdır.⁷
2. *Nefâisü’l-mecâlis*: Tasavvufî bir eserdir. Kuran’dan seçilen bazı ayetlerin açıklaması yapılmıştır. Süleymaniye Kütüphanesi, Şehit Ali Paşa, 172-174 numarada kayıtlıdır.⁸
3. *Câmi’u’l-fezâ’il ve kâmi’u’r-rezâ’il*: Üç bâbdan oluşan eserde ilmî, amelî ve ahlakî faziletler anlatılır. H. Kâmil Yılmaz (1988) tarafından *İlim, Amel ve Seyr ü Sülûk* adıyla Türkçe olarak neşredilmiştir.⁹

⁵ Bk. Yılmaz, 58-72.

⁶ Yılmaz, 73-77.

⁷ Hasan Kâmil Yılmaz, *Aziz Mahmûd Hüdâyî* (İstanbul: Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 1991), 340.

⁸ Yılmaz, 340.

⁹ Yılmaz, 340.

4. *Miftâhu's-salât ve mirkâtü'n-necât*: Mutasavvıfların görüşlerine yer verilerek yazılan risalede, namazın fazilet ve hikmetleri anlatılır. Murad Molla Kütüphanesi 1314/4 numarada kayıtlıdır.¹⁰
5. *Hülâsatü'l-ahbâr fî ahvâli'n-nebiyyi'l-muhtâr*: Hilkat, varlık ve hakikat-i Muhammediye gibi tasavvufî konuların işlendiği bir eserdir. Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, 258 numarada kayıtlıdır.¹¹
6. *Habbetü'l-mahabbe*: Allah, Peygamber ve Ehl-i Beyt sevgisinin anlatıldığı bir risaleyi Ahmed Remzi Akyürek tercüme etmiştir. Eser Remzi Deniz (1982) tarafından yeni harflerle yayınlanmıştır.¹²
7. *Keşfü'l-kınâ' 'an vechi's-semâ'*: Semâin meşruiyeti ve müdafaası anlatılmaktadır. Küçük bir risale halindeki eser, Köprülü Kütüphanesi, 1583 numarada kayıtlıdır. H. Kâmil Yılmaz (1986) tarafından tercüme edilerek neşredilmiştir.¹³
8. *Hayâtü'l-ervâh ve necâtü'l-eşbâh*: İki bölüm halinde yazılan eserde, zorunlu ölüm, ihtiyarî ölüm ve haşir konularından bahsedilmektedir. Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, 271/5 numarada kayıtlıdır.¹⁴
9. *El-Fethü'l-İlâhî*: Bazı ayetlere göre, insanda bulunan ilahi hasse ve hislerin sadece nefis ve akıl yolları ile idrak olunmasından, maddi insan ile manevi insan arasındaki ilişkilerden söz eden küçük bir risaledir. Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, 278 numarada kayıtlıdır.¹⁵
10. *El-Mecâlisü'l-va'ziyye*: Hüdâyî'nin vaazlarını içeren, ayrıca ayet-i kerimelerin hadis, ashâb ve evliya menkıbeleriyle açıklandığı eseridir. Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, 276 numarada kayıtlıdır.¹⁶
11. *Fethü'l-bâb ve ref'u'l-hicâb*: Üç bâbdan oluşan eserde, insanın yaratılışı, tövbe ve insanda tecelli eden ilahî sırlar anlatılmaktadır. Eserin üç nüshası Murad

¹⁰ Yılmaz, 340.

¹¹ Yılmaz, *Aziz Mahmûd Hüdâyî ve Celvetiyye Tarikati*, 108.

¹² Yılmaz, “*Aziz Mahmûd Hüdâyî*”, 340.

¹³ Yılmaz, 340.

¹⁴ Ziver Tezeren, *Seyyid Aziz Mahmud Hüdâyî I, Hayatı, Şahsiyeti, Tarikatı ve Eserleri* (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1984), 74.

¹⁵ Tezeren, 83.

¹⁶ Yılmaz, *Aziz Mahmûd Hüdâyî ve Celvetiyye Tarikati*, 110.

Molla Kütüphanesi 1314, Köprülü Mehmed Paşa Kütüphanesi 1583 ve Hacı Selim Ağa Kütüphanesi 271/3 numaralarda kayıtlıdır.¹⁷

12. *Mecmûa-i Hutâb*: Hüdâyî'nin dergahında Cuma ve Bayram günleri okuduğu hutbelerden oluşan küçük bir eserdir. Selim Ağa Kütüphanesi, 220/7 ve İstanbul Üniversitesi, Yıldız Kütüphanesi 763/3 numaralarda kayıtlıdır.¹⁸

13. *Merâtibu's-sülûk*: Sâliklerin avâm, havâs ve ahass olmak üzere üç gruba ayrılarak sülûkun mertebelerinin gösterildiği bir eserdir. İstanbul Üniversitesi, Arapça Yazmalar 2957/3 ve Hacı Selim Ağa Kütüphanesi 274 numaralarda kayıtlıdır.¹⁹

14. *Hâşiye Kuhistânî fî şerh-i fikh-ı Keydânî*: Mehmed Kuhistânî'nin, Fıkh-ı Keydânî üzerine yazdığı şerhe, Hüdâyî'nin namaz bahsini daha da genişletmek suretiyle oluşturduğu eseridir. Hacı Selim Ağa Kütüphanesi 265 numarada kayıtlıdır.²⁰

15. *Tecelliyât*: Hüdâyî'nin hayatında mazhar olduğu tecellileri anlatan ve onları tarihleriyle tespit eden bir risaledir. Nakşî meşâyından Abdulganî Nablusî (1143/1730) tarafından şerhedilmiştir. Nablusî'nin şerhi Süleymaniye Kütüphanesi, Atıf Efendi Kitaplığı 1415 ve İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi 2447 numaralarda kayıtlıdır.²¹ Eser, Dr. Öğr. Üyesi Abdulrahman Acer tarafından Arapça olarak tahkik edilmiş ve “Leme‘âtu'l-Berkî'n-Necdî (Şerhu Tecelliyâti Mahmûd Efendi el-Üsküdârî)” ismiyle 2023 yılında yayımlanmıştır.²²

Türkçe Eserleri:

1. *Dîvân*: *Dîvân-ı İlâhiyât* olarak da bilinen eser, Hüdâyî'nin 255 kadar ilahisiyle rubai ve kıtalarından oluşmaktadır. Eserin Ankara'da 17, İstanbul'da 59 olmak üzere yurtiçi ve yurtdışı kütüphanelerde pek çok yazma nüshası mevcuttur.²³

¹⁷ Tezeren, *Seyyid Aziz Mahmûd Hüdâyî*, 77.

¹⁸ Tezeren, 80.

¹⁹ Yılmaz, *Azîz Mahmûd Hüdâyî ve Celvetiyye Tarikati*, 110.

²⁰ Yılmaz, 107.

²¹ Yılmaz, 113-14.

²² Abdülganî en-Nablusî, Tahkik Abdulrahman Acer, *Leme‘âtu'l-Berkî'n-Necdî -Şerhu Tecelliyâti Mahmûd Efendi el-Üsküdârî-* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2023).

²³ Mustafa Tatcı- Musa Yıldız, *Divân-ı İlâhiyat* (İstanbul: Üsküdar Belediyesi, 2005), 8-10.

2. *Necâtü'l-garîk fi'l-cem'i ve't-tefrîk*: Eserde, Tasavvuf terimlerinden *cem'* ve *tefrîk*'in açıklaması yapıldıktan sonra bu yola yönelenler hakkında bilgiler verilmektedir. Milli Kütüphane, A. 1131/3 numarada kayıtlı olan eserin Viyana, Britisch Museum, Cambridge, Berlin, Paris ve Vatikan Türkçe yazma kataloglarında adı geçmektedir.²⁴
3. *Tarîkatnâme*: Celvetiyye tarikatı adabını anlatan risaledir. Osmanlı ahlakının önemli niteliklerini taşıyan eserde müridin mürşid karşısında nasıl bir tutum ve davranış alması gerektiği açıklanmıştır. Sahaf Nuri (İst. 1287) tarafından *Külliyât-ı Hazret-i Hüdâyî* adıyla yayınlanmıştır.²⁵
4. *Mektubât*: *Mektûbât-ı Hüdâyî* ve *Tezâkir-i Hüdâyî* olarak da bilinen eser, çoğunun I. Ahmed ve III. Murad'a sunulduğu Türkçe-Arapça mektup ve tezkerelerden oluşmaktadır. Süleymaniye Fatih Kütüphanesi, 2572 ve Beyazıt Kütüphanesi 3497 numaralarda kayıtlıdır.²⁶
5. *Nesâih ve Mevâiz*: Üç bölümden oluşan eser, Hüdâyî'nin vaaz ve nasihatlerini ihtiva etmektedir. 237 varaklık nüshası Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, 266 numarada kayıtlıdır.²⁷
6. *Mi'râciye*: Miraç hadisesinin ayet ve hadisler ışığında anlatıldığı mensur bir eserdir. Selim Ağa Kütüphanesi, 262/3 numarada kayıtlıdır.²⁸

1.1.2. Celvetiyye Tarikatı

“Celvet”, Arapçada ‘keşif’ ve ‘zâhir’ manasına gelmektedir.²⁹ Anlamı, “bir kimsenin vatanından ve hanımından avâre olması”; kılıç, ayna gibi şeylerin pasını alıp parlatmak, ortaya çıkmak, açık ve vâzih olmaktır. Tasavvuf ıstılahında ise celvet, halvetin zıddı olup “kulun ilâhî sıfatlarla muttasıf olarak halvetten çıkmasıdır”.³⁰

“Halvet” ve “celvet” kelimeleri tasavvufî birer ıstılah olmakla beraber aynı zamanda iki ayrı tarikatın adıdır. Bursalı İsmail Hakkı, bu iki tarikatın zuhûrlarının

²⁴ Tezeren, *Seyyid Aziz Mahmûd Hüdâyî*, 72.

²⁵ Tezeren, 79.

²⁶ Tezeren, 81-82.

²⁷ Yılmaz, “Aziz Mahmûd Hüdâyî”, 340.

²⁸ Tezeren, *Seyyid Aziz Mahmûd Hüdâyî*, 81.

²⁹ Tezeren, 47.

³⁰ Yılmaz, *Aziz Mahmûd Hüdâyî ve Celvetiyye Tarikati*, 157.

İbrâhim Zâhid Gîlânî (700/1300)’den olduğunu belirtmiştir.³¹ Celvetîlik, Halvetiyye ricali arasında çok meşhur olan İbrahim Zahid-i Geylani tarafından kurulmuşsa da Hüdâyî zamanında gelişerek olgunluk dönemine erişmiş, özellikle, XVII. asırda onun etkisi ile üstünlük ve yaygınlık göstermiştir.³²

“Celvetî Tarîki” adını şeyhi Üftâde’den nakille ilk kullanan Aziz Mahmûd Hüdâyî’dir. Tarikatın kurucusu Aziz Mahmud Hüdâyî’nin şeyhi Üftâde’nin Sünbül Sinan’a, kendisinin de Nûreddinzâde ve Kerîmüddin Halvetî gibi Halvetî ricâline mensup olmaları, Celvetiyye’nin Halvetiyye ile ilgisini ortaya koymaktadır. Hüdâyî de, “Bizim tarikimiz hem Halvetî hem Celvetî’dir” diyerek tarikatının Halvetiyye ile iç içe olduğuna işaret eder.³³

Celvetiyye tarikatı, İslam şeriatına ve Sünni akideye bağlı bir tarikattır. Aziz Mahmud Hüdâyî’nin müridleri ve çeşitli bölgelere gönderdiği halifeleri sayesinde yayılmaya başlayan Celvetiyye özellikle İstanbul, İzmir, Balıkesir, Orta Anadolu ve Balkanlar’da pek çok insanı etkisi altına almıştır. Hüdâyî’den sonra İstanbul’da belli ölçüde nüfuzunu devam ettirmiş ve İstanbul son dönemlere kadar tarikatın en yaygın bulunduğu yer olma hüviyetini sürdürmüştür. Gerek Hüdâyî devrinde gerekse daha sonraki devirlerde Balkanlar’da Filibeli İsmâil Efendi, Saçlı İbrâhim Efendi gibi seçkin şeyhler tarafından temsil edilen Celvetiyye, Balkanlar’ın en yaygın tarikatlarından biri olmuş, ikinci merkezi durumunda bulunan Bursa’da ise Üftâde ve torunlarıyla, İsmail Hakkı Bursevî gibi şeyhler vasıtasıyla son dönemlere kadar itibarını devam ettirmiştir.³⁴ Celvetiyye’nin temel prensiplerini şöyle sıralayabiliriz:

1. *Tezkiye*: Tezkiye lügatte nemalandırmak, artırmak, temizlemek anlamlarına gelip istılahta ise dünyayı terk ile nefsi mâsivâ tehlikesinden pâk etmek demektir.³⁵
2. *Tasfiye*: Tasfiye lügatte saf ve duru yapmak, temizlemek manasına gelir. Istılahta ise kalbin her türlü kirlilikten temiz ve duru hâle gelmesidir.³⁶

³¹ İsmail Hakkı Bursevî, *Silsile-i Tarîk-ı Celvetî* (İstanbul: İstanbul Haydarpaşa Hastanesi Matbaası, 1291), 63.

³² Tezeren, *Seyyid Aziz Mahmûd Hüdâyî*, 47.

³³ Bk. Yılmaz, *Azîz Mahmûd Hüdâyî ve Celvetiyye Tarîkati*, 157-158.

³⁴ Yılmaz, 243.

³⁵ Yılmaz, 191.

³⁶ Yılmaz, 192.

3. *Tecliye*: Tecliye lügatte bir şeyi keşf ve ıyân etmek ma'nâsınadır. İstılahta ise Cenâb-ı Hakk'ın kendi zâtı için kendinde zuhûrudur.³⁷

Celvetiyye'nin sülûk âdâbının temelini, Hüdâyî'nin "tevhid zikri" adını verdiği kelime-i tevhid zikri teşkil eder. Sâlike intisabından itibaren tevhid zikri telkin edilir. Tarikatta tevhid zikriyle beraber Halvetî sülûkünün esas olan esmâ-i seb'a (Lâ ilâhe illallah, Allah, Hû, Hak, Hay, Kayyûm, Kahr, Kahhâr) zikrinin de büyük önemi vardır. Özellikle Hüdâyî'den sonraki dönemde Celvetî şeyhleri sâlike esmâ-i seb'a zikrini telkin etmişlerdir.³⁸ Tevhid mertebelerini tamamlayan kimse her şeyin Allah'tan olduğunun şuuruna varır ve artık şikayet ortadan kalkar. Bela ve musibetlere karşı sabır ve rızâ gösterme şuuru gelir.

Celvetiyye'de seyr u sülûk tabiat, nefis, ruh ve sır olmak üzere dört mertebe üzerine kurulmuştur. İlk mertebede sâlik bedenî ihtiyaçlarını ibadetini engellemeyecek şekilde karşılar. Eğer helâl olanlarla yetinirse nefis mertebesine yükselir. Bu mertebe, nefsi kötü huy ve fiillerden arındırma mertebesidir. Bu ise ancak sürekli mücahede ve riyazetle gerçekleştirilebilir. Ruh ve sırrın ıslahı bu mücadele neticesinde mümkün olur. Ruh mertebesi, sâlikin ruhu ile ilgi kurduğu ve mârifetullahâ yöneldiği mertebedir. İlâhî aşk makamına ulaşan sâlik, sır mertebesine çıkarak hakikate erişir. Artık mücahededen de lezzet almaya başlar.³⁹

Bu dört makamın her birini ayrı ayrı renklerle yorumlayan Hüdâyî'ye göre tabiat mertebesinin rengi siyahtır; siyah bedenî aslı olan toprağın sembolüdür. Nefis mertebesinin rengi olan kırmızı havanın sembolüdür. Ruh mertebesi sarı renk ile temsil edilir ve ateşe tekabül eder. Sır mertebesi ise saydam olup suyu temsil eder. Böylece dört makam ve mertebe "anâsır-ı erba'a" ile temsil edilmiş olur. Sâlik bu mertebeleri aşınca kendi vücudu ortadan kalkar, geriye vâcibü'l-vücûd olan Hakk'ın vücudu kalır. Celvetî dervişi, bu usul üzere sülûkünü tamamladıktan sonra şeyhi tarafından halife tayin edilerek kendisine irşâd görevi verilir.⁴⁰

Özellikle 18. yüzyılda etkinliğini iyice artıran Celvetiyye'nin, halk kitlelerine tesiri bilhassa Aziz Mahmûd Hüdâyî aracılığıyla olmuştur. Celvetiyye tarikatı ve diğer tarikat mensuplarınca Hüdâyî'nin eserlerinin büyük bir bölümüne şerhler yapılmış,

³⁷ Yılmaz, 192.

³⁸ Yılmaz, 201.

³⁹ Yılmaz, 224-28.

⁴⁰ Yılmaz, 227-28.

bazıları Türkçe'ye aktarılmıştır. Bununla birlikte ilahilerine de pek çok sûfi-şair tarafından nazireler yazılmıştır. Hüdâyî'nin tasavvufî halk edebiyatı şairleri zümresi içinde yer alması da onun aynı zamanda toplumcu bir sûfi-şair olduğunu göstermektedir.⁴¹

Hüdâyî'nin İstanbul Üsküdar'da bulunan tekkesi hem kendi devrinde hem de ölümünden sonra ona inananların manevi sığınağı olmuştur. Özellikle bugün her yerden pek çok insan Hüdâyî hazretlerinin meşhur duasına mazhar olabilmek ümidiyle onun türbesini ziyaret etmektedir.

Aziz Mahmûd Hüdâyî'nin müntesiplerine yaptığı duası şöyledir: “Yâ Rabbî! Kıyamete kadar bizim yolumuzda bulunanlar, bizi sevenler ve ömründe bir kere türbemize gelip ruhumuza Fâtiha okuyanlar bizimidir... Bize mensup olanlar, denizde boğulmasınlar; âhir ömürlerinde fakirlik görmesinler, imanlarını kurtarmadıkça ölmesinler; öleceklerini bilsinler ve haber versinler ve de ölümleri denizde boğularak olmasın!...”⁴²

1.2. Tokâdî Mahmûd Dede ve Câmîu'l Mecâlis

1.2.1. Tokâdî Mahmûd Dede

Tasavvuf büyüklerinin geniş halk kitlelerince tanınmasını sağlayan etkenlerin başında onların camilerde icrâ ettikleri halka açık sohbetler gelir. Aziz Mahmûd Hüdâyî, kendi devrinde bunu her tabakadan insanın katıldığı sohbetlerinde gerçekleştirmiştir. Ancak onun fikirlerinin yüzyıllar sonrasına aktarılmasında ve bu kıymetli mirasın bizlere ulaşmasında en önemli rolü hiç şüphesiz Hüdâyî hazretlerinin müridleri üstlenmiştir. Tokâdî Mahmûd Dede, Hüdâyî hazretlerinin meclislerinde ve sohbetlerinde bulunan, ondan dinlediklerini not ederek kayıt altına alan ve bu manevi mirasın bizlere ulaşmasını sağlayan müridlerinden birisidir.

Aziz Mahmûd Hüdâyî hazretlerinin yakın müridlerinden olan ve yaklaşık otuz yıl Hüdâyî'nin hizmetinde bulunan⁴³ Tokatlı Mahmûd Dede'nin asıl adı Mahmûd b. Mehmed Tokâdî'dir. Hayatıyla ilgili çok fazla bilgi bulunmayan Tokâdî Mahmud

⁴¹ Selami Şimşek, *Anadolu'da Kurulmuş Bir Tarikat Celvetîlik* (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2020), 495.

⁴² Yılmaz, *Aziz Mahmûd Hüdâyî ve Celvetiyye Tarikati*, 90-91.

⁴³ Tokâdî, Mahmûd Dede, “*Şerh-i Kelimât-ı Hazret-i Hüdâyî*”, (Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Hüdâyî Efendi, nr. 498), 297b.

Dede'nin, Hüdâyî hazretlerinin sohbetlerinden dinlediği ve derlediği, “*Câmiu'l-Mecâlis*” adlı eseriyle tanınmaktadır. Eserde hem kendisi hem de şeyhi Hüdâyî hakkında bazı önemli bilgiler kaydeden Tokâdî aynı zamanda kendi tasavvufî eğitimiyle (seyr ü sülûk) ilgili ayrıntılara da yer vermektedir. Hüdâyî hazretlerinin hiç siyah tülbent sarınmaması, genellikle beyaz bazen de yeşil tülbent sarınması, 1013 (1604) yılında ona kutbiyyet (manevi mertebelerin en yükseği) ihsân edilip yirmi beş yıl kadar kutupluk makamında olması⁴⁴, Sultan Ahmed'in ölüm döşeğinde Hüdâyî hazretlerini çağırıp duâ istemesi⁴⁵, Hüdâyî'nin müridlerini seyr ü sülûkun başlarında sükût ve az konuşma ile terbiye etmesi, bu doğrultuda Mûnîsî Dede'nin yedi yıl, Tokâdî Mahmûd Dede'nin birkaç yıl kimseyle konuşmaması⁴⁶ örnek verilebilir.

Müellifin doğumu ve vefatıyla ilgili kaynaklarda yeterince bilgi bulunmamakla birlikte *Câmiu'l-Mecâlis*'te kaydettiği kenar notlarında vefat tarihiyle ilgili iki farklı bilgiye rastlanmaktadır. Bunlardan ilkinde Tokâdî Mahmûd Dede'nin vefat tarihi Rebiulevvel 1034 (Aralık 1624) olarak kaydedilmiştir. Ancak bu ifadenin hemen altında Mahmûd Dede Allah'ın kendisine tekrar hayat bahsettiğini ve 1036 yılının Cemâziyelevvel ayının ortalarında (Ocak sonu-Şubat başı 1627) Allah'ın güç ve kuvveti ile bu mahalden itibaren bu kitabı tamamlamaya başladığını ifade etmiştir.⁴⁷

İkinci yerde ise Tokâdî'nin vefat tarihi 15 Şevval 1038 (7 Haziran 1629) olarak verilmiş ancak yine altına şu not eklenmiştir: “*Bu mahalden müellif-i bî-çâreye sâniyen hayat ihsân olunup bu kitab-ı müstetâbı tekmîle mübâşeret olundu. Fî evâili şehr-i Cümâde'l-uhrâ senete erbaîn ve elf.*”⁴⁸

Bu iki bilgidен yola çıkarak; Tokâdî Mahmûd Dede 1034/1624 ve 1038/1629 tarihlerinde muhtemelen hayatından ümit kesecek ve eserinin kenarına vefat tarihini kaydedecek kadar ağır ve uzun bir hastalık geçirmiş olabilir. İlkinde 1036/1627 ve ikincisinde ise 1040/1631 tarihlerinde sağlığına kavuştuktan sonra “*Câmiu'l-Mecâlis*”i tamamlayabilmiştir. Bu yüzden Mahmûd Dede'nin vefat tarihinin en azından ikinci defa hastalıktan iyileştiği tarihten (1040/1631) sonra olduğunu ifade edebiliriz.⁴⁹

⁴⁴ Tokâdî, *Şerh-i Kelimât-ı Hüdâyî*, 297b.

⁴⁵ Tokâdî, *Şerh-i Kelimât-ı Hüdâyî*, 303b.

⁴⁶ Tokâdî, *Şerh-i Kelimât-ı Hüdâyî*, 257a.

⁴⁷ Tokâdî, *Şerh-i Kelimât-ı Hüdâyî*, 93a.

⁴⁸ Tokâdî, *Şerh-i Kelimât-ı Hüdâyî*, 101a.

⁴⁹ Ali Namlı, *Hüdâyî Tefsiri Mecâlis-İnceleme ve Örnek Tefsirler*- (İstanbul: Erkam Yayınları, 2024), 27-28.

1.2.2. Cāmiu'l-Mecâlis

Azîz Mahmûd Hüdâyî Hazretlerinin gerek dergahında gerekse cami kürsüsünde buyurduğu nasihatlerinin, vaaz ve sohbetlerinin toplandığı müstakil eserler “mecâlis” olarak isimlendirilmiştir. Hüdâyî'nin hem kendisinin kaleme aldığı hem de müridleri tarafından derlenip Arapça ve Türkçe olarak meydana getirildiği bu eserler arşivlerde mevcuttur.⁵⁰ Meclisler muhtelif ayetlerin tefsiri, evliya menkıbeleri ve müellifin kalbine doğan bazı manaları ihtiva eder. Devlet adamlarından halka kadar her kesimden insanın anlayabileceği açık bir üsluba sahiptir. Söz konusu eserlerden birisi de Tokâdî Mahmûd Dede'nin meydana getirdiği “*Cāmiu'l-Mecâlis*”tir.

“*Cāmiu'l-Mecâlis*”, Tokâdî Mahmûd Dede tarafından Hüdâyî'nin vaaz ve irşâd meclislerinden derlenerek oluşturulmuş bir eserdir. Tokâdî şeyhi Hüdâyî'nin meclislerinden ve sohbetlerinden derlediği ve muhtelif ayetlerin tefsiri mahiyetindeki notlardan kaleme aldığı eseri “*Cāmiu'l-Mecâlis*” adıyla kaydetmiştir.

Eser kırk meclisten oluşmaktadır ve dili Türkçedir. Eserin mukaddimesinde insanları Hüdâyî'den istifade etmeye davet eden Tokâdî'nin eserin baş taraflarında Hüdâyî hakkında “Allah ömrünü uzun eylesin”⁵¹ diye dua cümlesi sarf etmesi eserin Hüdâyî hazretleri hayattayken yazıya geçirildiğini göstermektedir. Ancak eserin onun tavsiyesiyle veya bilgisi dahilinde kaleme alındığına dair herhangi bilgiye rastlanmamıştır.

Eser okunaklı sayılabilecek nesih bir hatla yazılmıştır. Meclislere başlarken “Fî beyâni kavlihi Teâlâ” ifadesiyle başlanmış ve birkaç istisna dışında besmele kullanılmadan o meclisin konusunu teşkil eden ayete doğrudan geçilmiştir. Tokâdî, eseri kırk meclis olarak tertip etmesini, “kırklar” sayısının benzeri olmayan kırk meclis yazmak istemesine, insanın kemâlinin kırk yaşında hâsıl olmasına, Musa (a.s.)'ın mîkâtının kırk gün olmasına ve bundan başka rivayetlere bağlar.⁵²

Tokâdî Mahmûd Dede bu eseri Hüdâyî'nin Arapça eserlerini anlama gücü ve imkânı bulunmayan bazı samimi dostlarının ricası üzerine kaleme aldığını, Hüdâyî'nin meclislerinden istifade ettiği hususları okuyan ve dinleyen herkesin o meclislerin güzelliklerinden mahrum kalmaması için açık bir Türkçe ile yazdığını ifade eder.⁵³

⁵⁰ Hüdâyî'nin eserleri ve arşiv bilgileri hakkında *Azîz Mahmûd Hüdâyî* bölümüne bakınız.

⁵¹ Tokâdî, *Şerh-i Kelimât-ı Hüdâyî*, 91b-92a.

⁵² Tokâdî, *Cāmiu'l-mecâlis* (Osman Ergin. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, t.y.), 3b.

⁵³ Tokâdî, *Cāmiu'l-mecâlis*, 3a.

Aynı zamanda taliplere kolaylaştırmak için mana bakımından anlaşılması zor olan istılahları ve lafızları terk ettiğini, Hüdâyî her ne üslûb ile beyân ettiyse ve kendisi ne şekilde duyduysa aynen onu naklettiğini söylemektedir. Nadiren de olsa uygun düşen yerlerde gönlüne doğan ve Allah tarafından yazılması ilham edilen bazı faydası çok ilavelerde bulunduğunu belirtse de⁵⁴ eserin son taraflarında Tokâdî Mahmûd Dede'nin ilavelerinin arttığı söylenebilir. Eserde hem kendisi hem de şeyhi Hüdâyî hakkında bazı önemli bilgiler veren Tokâdî aynı zamanda kendi tasavvufî eğitimiyle ilgili ayrıntılara da yer vermektedir. Tüm bu bilgilerden yola çıkıldığında eserin Tokâdî'ye ait olduğunu söylemek yanlış olmaz.

1.2.2.1. Meclislerin Yapısı

Câmiu'l-Mecâlis'te, her meclis konuyla ilgili ayetle başlayıp önce ayetin metni verilmekte, arkasından meal ve tefsiri ile konuya girilmektedir. Konu ilerledikçe başlangıçta verilen ayeti ve konuyu destekler mahiyette başka ayetler de kullanılmaktadır. Konunun daha iyi anlaşılması adına peygamberimizin hadislerinden örneklere de yer verilmektedir. Eserde kullanılan hadis-i şerifler genellikle meşhur ve sahih rivayetlerden oluşmaktadır.⁵⁵

Bununla birlikte mutasavvıflar arasında şöhret bulmuş menkıbelere ve hikayelere de yer verilmiştir. Menkıbe anlatıldıktan sonra dinleyicilere buradan ne gibi dersler çıkarabilecekleri hatırlatılarak nasihatte bulunmaktadır. Eserde peygamberlerle ilgili menkıbelere de yer verilmiştir. Hz. İsa, Hz. Süleyman ve daha birçok peygamberle ilgili kıssalar anlatılmaktadır. Ayrıca bu ibretlik hikayelerde sahabeden devlet liderlerine, mezhep imamlarından mutasavvıflara kadar pek çok isme yer verilmiştir. Hz. Ali, Ömer b. Abdülaziz, İmam-ı A'zam Ebu Hanife ve İbrahim b. Ethem bu isimlerden bazılarıdır. Her birinin tasavvuf literatüründe ayrı ayrı yerleri ve özellikleri olan mutasavvıfların hayatlarından çarpıcı hadiseler aktararak gerek tasavvufî hal ve tavırların izahı yapılmaya çalışılmakta gerekse bu mistik tavırların dinleyicilere tesir etmesi sağlanmaktadır.

⁵⁴ Tokâdî, *Şerh-i Kelimât-ı Hüdâyî*, 3a-3b.

⁵⁵ Sâfi Arpağuş, *Azîz Mahmûd Hüdâyî Sohbetler* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlâhiyat Vakfı Yayınları, 2021), 23-25.

Hüdâyî'nin aynı zamanda şair bir mutasavvıf olması hasebiyle sohbetlerinde hem kendi divânından şiirlere hem de başkalarının şiirlerine yer verdiğini görmekteyiz. Eserde Şeyh Sa'dî ve Mevlâna gibi başka şairlerin de şiirlerine rastlanmaktadır. Tokâdî eserin mukaddimesinde konunun pekişmesi için her meclisin sonunda Hüdâyî'ye ait şiirlere yer verdiğini belirtmiştir. *Câmiu'l-Mecâlis*'te sayısı az da olsa başka müelliflerin eserlerine de atıflar yapılmıştır. Örneğin Abdullah el-Ensârî el-Herevî (ö. 481/1089)'nin “*Menâzilü's-sâirîn*” ve Abdürrezzâk el-Kâşânî (ö. 736/1335)'nin “*Şerhu Menâzilu's-sâirîn*”, Gazzâlî (ö. 505/1111)'nin “*Kimyâ-yı Saâdet*” adlı eserleri zikredilebilir.

Kırk meclisten oluşan eserin birinci meclisi istiâzenin fazileti, ikinci meclisi ise besmelenin faziletine dairdir. Diğer meclisler seçilen ayetlerin tefsiri hakkındadır. Ayetlerde zikredilen konulardan bazıları fesâd, ihsân, sâlih amel, tevhid, sabır, takvâ, cihaddır. Meclislerin uzunluğu birbirinden farklılık göstermektedir. Kimisi 14 varak, kimisi 29 varaktır. Son meclis ise diğerlerine göre çok daha uzundur (103 varak). Aşağıdaki tabloda kırk meclisin konusu, meclislerin hangi ayetle başladığı ve varak numaraları verilmiştir:

Tablo 1. Câmiu'l Mecâlis Meclis-Konu-Âyet Tablosu

Meclis	Konu	Âyet	Değiştir
1. Meclis	İstiâze	-	4b
2. Meclis	Besmele	-	17b
3. Meclis	Tövbe	el-Mâide 5/39	29b
4. Meclis	Salih Amel	el-Kehf 18/46	42b
5. Meclis	İnfak	İbrâhim 14/31	48b
6. Meclis	Mahremiyet	en-Nûr 21/27	59b
7. Meclis	Ashab-ı Cennet	el-Furkân 25/24	71a
8. Meclis	Acz	el-Fâtır 35/15	77b
9. Meclis	Şükür	en-Neml 27/40	85a
10. Meclis	Şükür	en-Nahl 16/78	88b
11. Meclis	Bi'at	el-Fetih 48/10	93b
12. Meclis	Eşref-i Mahlûkât	el-İsrâ 17/70	107b
13. Meclis	İmtihan	el-Kehf 18/7	114b
14. Meclis	Tevhîd	en-Nisâ 4/136 et-Tevbe 9/119	120b
15. Meclis	İhsân	Lokmân 31/22	130a
16. Meclis	Kur'an-ı Kerim	Sâd 38/29	137a
17. Meclis	Salât	el-Ankebût 29/45	152a
18. Meclis	Takvâ	el-Mâide 5/11	164b
19. Meclis	Cennet/Cehennem	Âl-i İmrân 3/185	172b

Tablo 1 (Devam). Câmiu'l Mecâlis Meclis-Konu-Âyet Tablosu

20. Meclis	İsti'âze	en-Nahl 16/98-99	187b
21. Meclis	Fesâd-İfsâd	el-A'râf 7/56	195b
22. Meclis	Sâlih Amel	el-Fussilet 41/46	203a
23. Meclis	İhsân	Rahmân 55/60-61	210a
24. Meclis	Mahabbet	el-A'râf 7/157	218b
25. Meclis	Tâat	et-Tûr 52/21	232b
26. Meclis	Mücâhede	el-Bakara 2/218	240a
27. Meclis	Allah'a ihânet	el-Enfâl 8/27	254b
28. Meclis	Zikrullâh	el-Enfâl 8/45	266b
29. Meclis	Verâ'-Takvâ	eş-Şuarâ, 26/150-152	274b
30. Meclis	Sabır-Sekînet	el-Fetih 48/4	288a
31. Meclis	Dua	Âl-i İmrân 3/8	300b
32. Meclis	Tevekkül-Teslimiyet	el-Kehf 18/79	310b
33. Meclis	Havf-Haşyet	el-Mülk 67/12	321b
34. Meclis	Lütuf ve Rızık	eş-Şûrâ 42/19	326a
35. Meclis	Cûd-Sadaka	el-İnsân 76/8-9	332b
36. Meclis	Tevhîd	el-fetih 48/28	341a
37. Meclis	Bast	Tâhâ 20/17-18	352b
38. Meclis	Şifâ-Rahmet	Yûnus 10/57	359a
39. Meclis	Tevhîd	Yûsuf 12/108	367b
40. Meclis	Sıfâtullah	el-Furkân 25/61	375b

Meclislerin ana konuları yukarıdaki tabloda gösterilmiştir. Meclislerde tabloda verilen başlıklarla beraber farklı konulara da zaman zaman yer verilmiştir. Bu konular genellikle ana konuyu destekleyici muhteviyattadır. Örneğin 26. meclisin ana konusu “mücâhede” iken aynı mecliste “hicret” ve “nefsin mertebeleri” konularına da yer verilmiştir. Benzer durum diğer meclislerde de görülebilmektedir. Böylece konu pekiştirilmektedir.

1.2.2.2. Câmiu'l-Mecâlis Nüshaları ve Özellikleri

Yapılan araştırmalar neticesinde *Câmiu'l-Mecâlis*'in toplam dört farklı nüshasının bulunduğu tespit edilmiştir. Nüshalardan üç tanesi tam nüsha olup bir nüshanın diğerlerine nazaran oldukça eksik olduğu görülmüştür. Bu yüzden tahkike eksik olan bu nüshaya yer verilmemiş, tam olan üç nüsha kullanılmıştır. Nüshalardan en önemlisi araştırmamızda kaynak olarak kullandığımız ve müellifin kendi nüshası

olduğunu düşündüğümüz “*Şerh-i Kelimât-ı Hazreti Hüdâyî*” nüshasıdır. Nitekim eserin mukaddimesinde Tokâdî Mahmûd Dede bu eseri Hüdâyî’nin Arapça eserlerini anlama gücü ve imkânı bulunmayan bazı samimi dostlarının ricası üzerine kaleme aldığını ifade eder.⁵⁶ Aynı zamanda eserin son kısmında müellif; “*Allah Sübhâne ve Teâlâ rahmet eylesin şol kimesneye ki, bu benim gözüm nurunu harc edip te’lîf ve tasnîf eylediğim kitabımı okuyup ve müntefî’ olup dahî biçâre Tokatlı Mahmûd Dede’nin ruhu için hayır dua edip ve bir Fâtîha ihsân eyleyip bağışlaya*”⁵⁷ diye dua etmiştir. Bu kısım diğer nüshaların hiçbirinde bulunmamaktadır. Tüm bu bilgilerden yola çıkarak “*Şerh-i Kelimât-ı Hazreti Hüdâyî*” nüshasının Tokâdî Mahmûd Dede’ye ait olduğunu söyleyebiliriz.

1. *Nüsha: Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Hüdâyî Efendi Arşivi, “Şerh-i Kelimât-ı Hazreti Hüdâyî”, No:498*

Eser Hacı Selim Ağa kütüphanesinde, Hüdâyî Efendi arşivinde bulunmaktadır ve “*Şerh-i Kelimât-ı Hazreti Hüdâyî*” ismiyle kayıtlıdır. Eserin birkaç sayfasında tahribat bulunsa da eserin tam bir nüsha olduğunu belirtmemiz gerekir. 511 varaktan oluşan nüsha siyah deri kaplıdır. Her bir varak 17 satırdan oluşmaktadır. Meclisler ayetle başlamaktadır. Her bir meclis başlığı ve girişteki ayetler kırmızı renkte yazılmıştır. Bununla birlikte sayfaların muhtelif yerlerinde kırmızı renk kullanılmıştır. Örneğin; pes, azîz-i men bilesin ki, hikâyet, nazm gibi kelimelerde zaman zaman kırmızı renk kullanılmıştır. Bazı varakların kenarlarında, tahkikte de yer verdiğimiz minhuvat kayıtları ve tashihler bulunmaktadır.

Eser anlaşılabilir nesih yazıyla yazılmıştır. Ancak eserin 346a. varğından itibaren farklı bir yazıyla yazıldığı görülmektedir. Bu da bize eserin iki müellifinin olabileceğini göstermektedir. Eser, Hüdâyî Efendi arşivinde bulunduğu için araştırmamızda H harfiyle remz edilmiştir.

2. *Nüsha: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları, “Hüdâyî’den Türkçe Kırk Meclis”, No:10*

Câmiu’l-Mecâlis’in zikrettiğimiz tam nüshalarından bir diğeri İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Osman Ergin bölümündedir. Kütüphane kataloğunda eser “*Hüdâyî’den Türkçe Kırk Meclis*” ve “Mahmûd Hüdai’nin ‘Nefâis

⁵⁶ Tokâdî, *Câmiu’l-mecâlis*, 3a.

⁵⁷ Tokâdî, *Şerh-i Kelimât-ı Hüdâyî*, 509b.

el-mecalis'inin kısaltılarak tercümesidir" ifadeleriyle tanıtılmıştır. İkinci bilginin doğru olmadığı yapılan araştırmalarla ortaya konmuştur.⁵⁸ Nüshada kenar notları ve açıklamalar bulunmaktadır, her meclis başlığı kırmızı renkle öne çıkarılmıştır. Bu nüsha Taksim Kitaplığı'nda bulunduğu için araştırmamızda T harfiyle remz edilmiştir.

3. *Nüsha: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları, No:581*

Yapılan incelemelerde görülmüştür ki; Osman Ergin bölümünde bulunan ikinci yazma nüshanın bir kısmı eksiktir. Bazı varaklarının yeri ve sırası karışık durumdadır. Mevcut varak sayısı 271 olarak tespit edildiği halde sayfalar üzerindeki numaralara göre eser 322 varak gözükmemektedir ve 239-290 arası varaklar eksiktir. Araştırmamızın tahkik kısmında eksik olan bu nüshaya yer verilmemiştir.

4. *Nüsha: Süleymaniye Kütüphanesi, Reşîd Efendi, "Mecâlis", No:561*

Son nüsha ise Süleymaniye Kütüphanesi Reşîd Efendi bölümünde bulunan tam bir nüshadır. Kenar notları bulunan eserde meclisleri birbirinden ayıran başlıklar farklı bir renkle belirtilmemiştir. Diğer nüshalardan farklı olarak meclisler düz yazı şeklinde sıralanmıştır. Nüsha toplamda 341 varaktır. Araştırmamızda R harfiyle remz edilmiştir.⁵⁹

Câmiu'l-Mecâlis, Hüdâyî'nin meclis türünde kaleme alınan diğer eserlerinden bağımsız müstakil bir eser olarak incelenmiştir. Meclislerde bahsedilen konuların zaman zaman benzerlik gösterdiği, eserde rastladığımız bir durumdur. Bununla birlikte bu konular Hüdâyî'ye nisbet edilen ve meclis türünde yazılmış olan diğer eserlerde de karşımıza çıkmaktadır. Özellikle Safî Arpaguş'un "*Nesâyih ve Mevâiz*" adlı eserden kaleme aldığı ve "*Sohbetler*" adını verdiği eserde, benzer konulara rastlanmış ancak meclislerin birbirinden farklı olduğu tespit edilmiştir. Yaptığımız araştırmalara göre, söz konusu eserin bazı meclislerinde zikredilen âyetler, şiirler ve hikâyeler *Câmiu'l-Mecâlis*'te de yer almaktadır. Ancak hikayelerin ve menkıbelerin yer aldığı meclis başlıkları birbiriyle örtüşmemektedir. Meclis sayıları da birbirinden farklıdır. Bu tür benzerliklerin olması, meclis türünde kaleme alınan bu eserlerin, Aziz Mahmûd Hüdâyî'nin vaaz ve sohbet meclislerinde irâd ettiği benzer vaazlarının bu meclislerde

⁵⁸ Namı, *Hüdâyî Tefsiri Mecâlis*, 58-61.

⁵⁹ Örnek nüshalar için *Ekler* kısmına bakınız.

dinleyici olarak bulunan müridleri tarafından not edilip kayda alınması sebebiyledir, diyebiliriz.

Tahkikte İzlenen Metot

Çalışmanın tahkîki yapılırken Tenkitli Neşir Kılavuzu⁶⁰ dikkate alınmıştır. Tahkikte kullanılan esaslar şu şekildedir:

1. *Câmiu'l-Mecâlis*'in dört nüshasından esas nüsha olarak kabul ettiğimiz ve “*Kelimât-ı Hazreti Hüdâyî*” ismiyle kayıtlarda yer alan nüsha çalışmamızda temel kaynak olarak kullanılmıştır. Diğer nüshalardaki farklılıklar ise dipnotlarda gösterilmiştir.
2. Varak numaralarının gösterilmesinde de söz konusu nüsha esas alınmıştır.
3. Nüshalar arasındaki farklılıklarda fazla olan kelimeler “+”, eksik olan kelimeler “-”, farklı kelimeler ise “:” işaretleri ile gösterilmiştir.
4. Belli bir bölümü zikredilen ayet ve hadisler gerekli görüldüğü takdirde tam metin olarak dipnotta verilmiştir.
5. Tahkîkli metindeki noktalama, paragraf ve başlıklandırmalar tarafımızca yapılmıştır.
6. Hadislerin ve beyitlerin kaynakları mümkün olduğunca gösterilmiştir. Kaynağı bulunamayan durumlarda, “kaynağı bulunamamıştır” ifadesi kullanılmıştır.

⁶⁰ Berat Açıl vd., *Tenkitli Neşir Kılavuzu (Osmanlı Türkçesi Metinleri İçin)*, (İstanbul: İSAM Yayınları, 2022).

2. 21-30 ARASI MECLİSLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

“*Câmiu’l-Mecâlis*” adlı eserin her bir meclisinde ‘Tasavvuf Ahlakı’ olarak da ifade edebileceğimiz, “sûfilerin makam ve halleri”ne dair bazı kavramlara yer verilmiştir. Eserde her meclisin girişinde zikredilen ayet-i kerimede dikkat çekilen konu Hüdâyî hazretleri tarafından tefsir edilmiştir. Her mecliste aynı yöntem ve üslupla beyan edilen konu, benzer ayetlerle açıklanmış, hadis-i şeriflerle desteklenmiş ve gerekli görüldüğü zaman şiir, hikâye ve evliya menkıbeleriyle insanların konuyu rahatlıkla anlayabilmesi sağlanmıştır. Meclislerin sonuç bölümünde ise alınması gereken ibret ve dersler hatırlatılmaktadır. Konunun çoğu zaman kısa bir özeti yapılarak ilahi, duâ ve niyaz cümleleri ile sohbet bitirilmektedir.

Câmiu’l-Mecâlis’i tanıttığımız bölümde her meclisin konusunu tablo halinde belirtmiştik.⁶¹ Araştırmamızın bu bölümünde ise 21-30 arası meclislerde zikredilen konuların klasik eserlerde nasıl ele alındığını ortaya koyarak *Câmiu’l-Mecâlis*’te nasıl bir yaklaşımla açıklandığını karşılaştıracacağız.

Fesâd ve İfsâd

21. meclisin ana konusu fesâd ve ifsâddır. Arapça’da “bozgunculuk, bozulma” gibi anlamlara gelen fesâd, tasavvufî terim olarak, ahlakın ve dinî yaşayışın bozulması, sülûkla ilgili kural ve esasların bozulması, tarikat âdâb ve erkanının değişmesi, ruhi hallerin ve kalbin bozulması gibi anlamlara gelmektedir.⁶²

Kur’an-ı Kerim’de fesadın karşıtı salâh, ifsadın karşıtı ıslâh ve müfsidin karşıtı muslih olarak karşımıza çıkar.⁶³ Fesad fasıkların ve münafıkların, salâh da müminlerin vasfı olarak nitelenmektedir. Müminler bu nitelikleriyle, Allah’ın emir ve yasaklarını gözeterek yeryüzünde arzu edilen denge ve düzeni sağlayıcı tutum ve davranışlar sergiler. Böylece hem dünya hem âhiret mutluluğuna ulaşırlar.

Bazı ayetlerde fesad kelimesiyle birlikte onun sebebi yahut sonucu olarak belirli ahlâkî kötülükler de zikredilmektedir. Tartıyı eksik kullanmak⁶⁴, ekini ve nesli

⁶¹ Meclislerin konusu ve zikredilen ayetler için bakınız Tablo 1.

⁶² Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 135, Kabalcı Yayınevi, 2002, İstanbul

⁶³ *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, çev. Halil Altuntaş – Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009), el-Bakara 2/11; el-A’râf 7/56, 142; en-Neml 27/48-49.

⁶⁴ Hüd 11/85.

helâk etmek⁶⁵, akrabalık bağlarını koparmak⁶⁶ gibi fesad ve ifsad arasında bağlantı kuran âyetler bu kabildendir.

Elmalılı Muhammed Hamdi fesadı, “herhangi bir şeyi veya malî değeri faydalanılabilecek halden çıkarmak ve özellikle rabbine isyanla kendi nefsinin mahvetmek” şeklinde tanımlamaktadır.⁶⁷

Birçok hadiste de fesad “bozulma”, ifsad “bozma” anlamında kullanılmakta ve bunlar genellikle ahlâkî bozukluğu ifade etmektedir. Meselâ, “Bir koyun sürüsü içine salıverilen iki aç kurdun sürüye vereceği zarar, kişinin mal ve mevki hırsının dinine vereceği zarardan daha şiddetli (efsed) olamaz”⁶⁸ meâlindeki hadis, amellerin niyete bağlı olduğunu ifade eden, “Ameller kap içindeki sıvılar gibidir, dibi güzelse üstü de güzel olur, dibi bozursa üstü de bozuk olur”⁶⁹ meâlindeki hadiste ahlâkî muhteva hemen göze çarpar.

Ahlâkî muhtevanın yoğunluğuna rağmen fesad teriminin klasik ahlâk ilmi kitaplarında temel bir kavram olarak yer almaması, bu literatürde “itidalden sapma” karşılığında rezîlet (çoğulu rezâil) teriminin kullanılışıyla açıklanabilir.⁷⁰

Aziz Mahmud Hüdâyî, yeryüzünde fesadı iki kısma ayırır ve şöyle açıklar: “Bir kısmı arz-ı sûriyyede olan ifsâd ve fesâd-ı sûrîdir. Adam öldürmek gibi, şarap içmek gibi, zinâ ve bî-günah Müslümanlara iftirâ eylemek gibi. Ve bir kısmı dahî arz-ı ma‘neviyyedir ki bu beden-i insanîdir ki fukarâ tâifesi ve erbâb-ı tasavvuf bundan tabîat ile ta‘bîr ederler ve bu arz-ı ma‘neviyye, semâ-yı ma‘neviyye mukabelesindedir. Bu semâ-yı ma‘neviyye dediğimiz insanın kalbidir.”⁷¹

Şerh-i Kelimât-ı Hüdâyî’de, yeryüzündeki bütün fesadın kaynağı insanların yediği haramlar olarak ifade edilir. Bunun da Hz. Âdem ve Havva’nın haram yiyerek yeryüzüne indirilmesi hadisesiyle başladığını söyler Hüdâyî. Bu konuyla ilgili o şöyle

⁶⁵ el-Bakara 2/205.

⁶⁶ Muhammed 47/22.

⁶⁷ Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili: Yeni Mealli Türkçe Tefsir* (C. III. İstanbul, 1979), 1663.

⁶⁸ ما ذنبان جاعان أرسل في غنم، بأفسد لها من حرص المرء على المال والشرف، لدينه Dârimî ve Huseyin Selim Esed Ed-Dârânî. *Sünen*. (Suudi Arabistan: Dâru’l-Muğnî, 2000), “Rekâ’ik”, 21 (No. 2758); Tirmizî, Muhammed b. ‘Îsâ b. Şevre b. Mûsa b.ed-Đahhâk et-. *Sünen-i Tirmizî*. (2. bs. C. 5. Mısır: Şirketü Mektebeti ve Matbaati Mustafa el-Bâbî el-Halebî) “Zühhd”, 41 (No. 2376).

⁶⁹ إنما الأعمال كالوعاء، إذا طاب أسفلُهُ، طاب أعلاهُ، وإذا فسَدَ أسفلُهُ، فسَدَ أعلاهُ Ebû ‘Abdillâh Muhammed b. Yezîd. *Sünen*. (C. 2. Beyrut: Dâru İhyâi Kütübî’l-‘Arabiyye, ts.), “Zühhd”, 20 (No. 4199)

⁷⁰ İlhan Kutluer, “Fesâd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/421-22.

⁷¹ Tokâdî, *Şerh-i Kelimât-ı Hüdâyî*, 196a.

der: “Bir kişinin ki bedeni helâl lokmalar ile terbiyet olunmuş olsa, ol helâl onu yine helâl cânibine ve a‘mâl-i sâlihâya ve cennete layık amellere çeker. Ve ifsâd-ı arz-ı beden haram taâmlar yemek ile olur ki; ol haram lokmalar ol kişiyi elbette yine harama ve rızâ-yı ilâha muhâlif a‘mâle ve şeytan ve nefsinin hevâlarına çeker; zinâ ve livâta ve şurb-i hamr ve katl-i nefis ve serika ve kesr-i arz gibi, dahî bunların emsâli fesâd ve ifsâd gibi. Bir kişinin vücûdunda cennete duhûle ve rahmete ve gurbet ve vuslata isti’dât konulup ve akıl ve irâdet-i cüz’iyye verilip ve salâh ve ıslâh ve fesâd ve ifsad yolları beyan olunduğundan sonra kendi irâdet-i cüz’iyyesini helâle sarf etmeyip, haram yemek ile harama sarf edip, arz-ı bedende fesâd etmekle kendini nâr-ı cehenneme lâayık edip ifsad eylemiş olur. Azîz-i men kübbâr buyurmuşlar; arz-ı bedende zuhûr eden cümle fesâd ve ifsada menşe’ haram lokmalar yemektir.”⁷² Mü’minin Allah’ı her yerde hâzır görüp ihsân üzere yaşayarak fesâd ve ifsâddan uzak durabileceğini menkıbelerle açıklar. Ona göre: “Vech-i arzda menşe-i cümle fesâd haramlardan ola, eğer âfâkta olan fesâddır ve eğer enfüste olandır. Bir kişinin kim lokması haram olsa idi cümle fesad ondan sârî olup, hatta tâ‘at ve ibadet de edeyim dese, ol kişi ibadet lezzetini bulamaz. Eğer bedeninde ve eğer kalbinde. Zîrâ ol lokma cümle bedene sirâyet edip, belki damarlarında kan olur. Hatta buyurulmuş ki; bir kimesne haramdan bir lokma yese idi ol kişinin kırk güne dek duası kabul olmaz.” Örneğin; bir gün İbrahim bin Ethem bir hurmacıdan hurma satın almış, makramasına doldururken bir hurma aşağı düşmüş, o da onu kendinin sanıp hurmasına katmış ve yemiştir. Bu sebeple nice günler kulluk ve ibadet lezzetini alamamıştır. Ancak helalleştikten sonra huzur bulmuştur.⁷³ Bir başka rivayet şöyledir: “Azizlerden Atâ-i Sülemî ve bir rivayette Bâyezîd-i Bistâmî’dir demişler (k.s.) buyurmuşlar ki; bir nice yıllar ettiğim tâ‘at ve ibadetten lezzet ve halâvet bulamadım ve kendimi aradım gördüm, hiç baliğ olalıdan beri haram lokma yememişim. Bu kere vâlideme suâl eyledim ki; bana hâmil hiçbir haram lokma yedin mi? Vâlidem etti, ben sana hâmil olup aşerdiğim zamanda gördüm, bir komşumuzun damına keş sermişler. Gayet öyle gönlüm arzu eyledi ondan bir parmak miktarı keş koparıp yedim. Bir rivayette, komşunun evine varmış idim. Asma ağaçlarını görünce tabiatım arzu eyledi bir tane

⁷² Tokâdî, *Şerh-i Kelimât-ı Hüdâyi*, 197a.

⁷³ Tokâdî, 198a.

koruk koparıp yedim, deyince Atâ-i Sülemî varıp ol kimsene ile onu helalleşmeyince ibadet lezzetini bulamadım buyurmuşlar.”⁷⁴

Hüdâyî’ye göre, bir kişi ne kadar günahkâr olursa olsun yine de Allah’ın rahmetinden ümidini kesmemelidir. Hemen tevbe ve istiğfar edip, Hak Teâlâ’nın fazl ve ihsânına ümitvâr olmalıdır. Zira ancak kâfir olanlar Allah’ın rahmetinden ümidini keserler. Mü’mine layık budur ki; Hakk’ı her yerde hâzır ve nâzır bilip, daima Allah’a hizmette ve kullukta olup, emirlerini yerine getirip yasaklarından uzak olmalı. Daima iyilik ve ihsân kastında olup ifsâddan ve fesâddan uzak durmalı. Allah’ın kendisine olan ihsanlarını düşünüp nimetlerine şükretmeli.⁷⁵

İhsân

Sözlükte “güzel olmak” manasına gelen *hüsn* kökünden türetilmiş bir masdar olup genel olarak “başkasına iyilik etmek” ve “yaptığı işi güzel yapmak” şeklinde farklı iki anlamda kullanılmaktadır. Aynı zamanda “Allah’a, O’nu görüyormuş gibi ibadet etmek, huzur-ı Hak’ta olmanın şuuruna sahip olarak kulluk görevini yerine getirmek”⁷⁶ anlamına sahiptir. Tasavvufi terim olarak ihsân, Hakkı kendi sıfatlarıyla sıfatlanmış olarak, yakînen görmektir. Yüce Allah bu halde arada sıfat perdesi bulunduğu üzere görülür.⁷⁷

İhsan üzere yaşayan kişiye *muhsin* denir. Kur’ân-ı Kerîm’de ihsan kavramı hem Allah’a hem de insanlara nisbet edilerek pek çok âyette geçmektedir. Kur’an-ı Kerîm’de ihsân kelimesi Allah’a nisbet edildiğinde, “O yarattığı her şeyi en güzel yapmıştır”⁷⁸; “O sizi şekillendirdi ve şeklinizi güzel yaptı”⁷⁹ mealindeki ayetlerde olduğu gibi Allah’ın kusursuz yaratıcılığını ifade eder. Ayrıca “Allah sana ihsan ettiği gibi sen de ihsanda bulun”⁸⁰; “Allah ona rızık ihsan etti”⁸¹ örneklerinde görüldüğü üzere O’nun kullarına lütfkârlığını, cömertliğini ifade eder. Hadislerde ihsân kelimesi Allah’a nisbet edildiğinde, Hz. Peygamber’in, “Allah’ım! Yaratılışımı güzel yaptığın

⁷⁴ Tokâdî, *Şerh-i Kelimât-ı Hüdâyî*, 199b.

⁷⁵ Tokâdî, 202a-202b.

⁷⁶ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 181.

⁷⁷ Abdürrezzâk b. Ahmed Kaşânî, *Tasavvuf Sözlüğü Letâifu’l-a’lâm fî işârâtı ehli’l-ilhâm* (Çev. Ekrem Demirli. 4. Baskı. İstanbul: İz Yayıncılık, 2015), 27.

⁷⁸ es-Secde 32/7.

⁷⁹ et-Tegâbün 64/3.

⁸⁰ el-Kasas 28/77.

⁸¹ et-Talâk 65/11.

gibi ahlâkımı da güzel yap”⁸² duasında olduğu gibi, Allah’ın fiillerinin güzelliğini ve mükemmelliğini aynı zamanda O’nun lütfkârlığını ifade eder.⁸³

İnsana nisbet edildiği ayet ve hadislerde ihsan kavramı iki bağlamda kullanılır: “Yaptığını güzel yapmak” ve kişinin başta annesi ve babası olmak üzere diğer insanlar karşısındaki “sevgiye dayalı özverili tutumu”nu ifade eder. “Yaptığını güzel yapmak” şeklinde özetlenen haliyle ihsan, kulun Allah’a karşı hissettiği derin saygı, bağlılık ve itaat ruhunu ve bu ruh halinin ürünü olan iyi davranışları kapsar. Hz. Peygamber’in “Cibril hadisi” diye bilinen hadiste, “İhsan Allah’ı görür gibi ibadet etmendir; çünkü sen O’nu görmesen de O seni görmektedir”⁸⁴ şeklindeki açıklaması, ihsanın en güzel tanımı kabul edilmiş ve üzerinde önemle durulmuştur. Herevî bu hadisi tasavvuf ehlinin izlediği seyr ü sülûkun bir özeti saymıştır.⁸⁵

Diğer boyutuyla ihsan, hilim erdeminden doğan sevgiye dayalı özverili tutumu ifade eder. Nitekim çeşitli ayetlerde “muhsinler” olarak anılan müminlerin hilim ruhunu yansıtan bazı seçkin özellikleri üzerinde durulmuş ve bu suretle ihsan kavramının içeriğine giren erdemlere de işaret edilmiştir.⁸⁶ Bunlardan bazıları şunlardır: Öfkeye hâkim olma, affetme, hoşgörü, sabır⁸⁷, işlerde aşırılıktan sakınma, kararlılık ve cesaret⁸⁸, tok gözlülük ve cömertlik.⁸⁹

Tasavvuf ehli gerek evrende gerekse insanda gördükleri bütün güzellikleri ve nimetleri ilâhî varlığın ve güzelliğin tecellileri olarak kabul etmişlerdir. Bu yüzden kişinin hem varoluş bakımından gerçek varlık olarak Allah’ı tanınması gerektiğini ifade etmişler hem de ahlâkî yönden yalnız O’na kul olması gerektiğini belirtmişlerdir. İnsanın her durumda hakiki nimet, ihsan ve lütf sahibi olarak sadece O’nu tanıyıp bütün ruhuyla O’na yönelmesi ve O’nu sevmesi, diğer bütün şeyleri de O’ndan dolayı sevmesi gerektiğini düşünmüşlerdir.⁹⁰

⁸² “اللَّهُمَّ كَمَا حَسَّنْتَ خَلْقِي فَحَسِّنْ خُلُقِي” Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1, 403 (No. 3823).

⁸³ Çağrı, “İhsan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/544-546.

⁸⁴ “الإِحْسَانُ أَنْ تَعْبُدَ اللَّهَ كَأَنَّكَ تَرَاهُ، فَإِنْ لَمْ تَكُنْ تَرَاهُ فَإِنَّهُ يَرَاكَ” Buhârî, İman, 37 (No. 93); Müslim, İman, 1 (No. 50)

⁸⁵ Abdullah el-Ensârî Herevî, *Kitâbu Menâzil’s-sâirîn* (Lübnan: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, t.y.), 4.

⁸⁶ Çağrı, “İhsan”, 544-46.

⁸⁷ Bk. Âl-i İmrân 3/134-135; el-Mâide 5/13; Hûd 11/115; Yûsuf 12/90.

⁸⁸ Bk. Âl-i İmrân 3/147-148.

⁸⁹ Bk. el-Bakara 2/236; Âl-i İmrân 3/134.

⁹⁰ Çağrı, “İhsan”, 544-46.

Gazzali'ye göre ise ahlâkî duyarlılığı gelişmiş insanlar için iyilik ve güzellik bizâtihi sevilir. Şu hâlde kendisiyle hiçbir ilgisi olmasa bile yine de insan ihsanı ve ihsan sahibini sever. Asıl muhsin Allah'tır. Öyle ki insanlar arasında ihsan sahibi kişilerin bulunması dahi Allah'ın bir lütfudur. O halde asıl sevilmesi gereken de O'dur. Fakat Allah'ı cemâlinden dolayı sevmek ihsanından dolayı sevmekten daha yüksek bir derecedir.⁹¹

Şerh-i Kelimât-ı Hüdâyî'de geçen tanımıyla, "ehl-i ihsân ol taifeye demişler ki, Allah Sübhâne ve Teâlâ'ya ibadeti an müşâhedetin yani Allah Teâlâ'yı görür gibi ibadet edeler. Nitekim Cibrail (a.s) Habîb-i Ekrem sav'e ibtidâî halde gelip, evvel iman nedir diye sual eyledi, ba'dehû İslâm'dan sual eyledi. Onlara cevap verdi, ba'dehû ihsandan sual edip, "وما الاحسان يا رسول الله" dedikte nebi (a.s) buyurdular ki, "الاحسان ان تعبد الله كما تراه فان لم تكن تراه فانه يراك". Pes bundandır ki mertebe-yi ihsan, mertebe-yi iman-ı bi'l gayb'dan âlîdir, bu onun fevkindedir. Ve ihsan menâzil-i erbab-ı sülûkte yüz makamdan elli birinci makamdadır."⁹²

Hüdâyî'ye göre ihsânın Hak Teâlâ'dan sudûr eden ve kuldan sudûr eden olmak üzere iki ciheti vardır. Evvel ihsân Hak'tan sudûr eden icâd ve ketm-i ademden izhâr gibi. Kuldan sudûr eden ihsân ise Allah rızası için yapılan her amel, söylenen her sözdür. Örneğin bir kulun namaz kılması ihsândır, oruç tutması ihsândır, malı ile yaptığı her iyilik ihsândır.⁹³

Kişi ihsan üzere olduğu takdirce, Cenab-ı Hak'tan onun mukâbelesinde ihsana mazhar olur. Yüce Allah ihsanın karşılığının hem dünyada hem de ahirette yine ihsan olduğunu ayet-i kerimesinde şöyle buyurmuştur; ⁹⁴ هَلْ جَزَاءُ الْإِحْسَانِ إِلَّا الْإِحْسَانُ. Hüdâyî bu konuda şu örneği verir: "İbn Mes'ud (r.a) bir gün Medine-i Münevvere'de bir hurma bahçesine seyre çıkmışlar idi. Taâm yerler iken, bir çoban bir sürü koyun ile ona uğradı. Ol çobanı taâma davet eyleyip gel bilece taâm yiyelim dediler. Çoban etti, ben sâimim. Gayet uzun ve sıcak gün idi, İbn Mes'ud (r.a) ta'accüb edip onu imtihan için etti; ey çoban gel şol koyunlardan bize bir koyun sat hemen akçesini verelim hem sana dahi bir hisse verelim. Çoban etti koyunlar benim değildir, efendimindir satamam

⁹¹ Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, çev. Ahmet Yusuf Sıdkî el-Mardîni (İstanbul: TDV Yayınları, t.y.) 4/299-306.

⁹² Tokâdî, *Şerh-i Kelimât-ı Hüdâyî*, 200a.

⁹³ Tokâdî, 212b.

⁹⁴ "İyiliğin karşılığı da ancak işte böyle iyiliktir." Rahmân 55/60.

İbn Mes‘ud (ra) etti bunun emanetine tecrübe etmek için, “bre hey çoban bir koyunda ne varmış ha, efendin sual ederse ya kurt yedi veya zayi oldu diye cevap ver” deyince, çoban etti; “eyn’allahu”. Tatalım ki ben efendime böyle yalan söylemişim, Allah Sübhâne ve Teâlâ üzerimizde hazır ve nazır ve ahvalimize alim ve dâna. Ol bile yürürken hıyâneti nice ihtiyar edeyim” deyince, İbn Mes‘ud tamam bunun kelimından hazzedip, ba‘dehû şehre gelip bu kimin kuludur diye sual edip, efendisinden ol kulu satın aldı ve ol kulu livechillâh azâd edip ve ol sürü ile koyunları dahi satın alıp ol çobana bağışladı.”⁹⁵ Kıssadan alacağımız hisse budur ki; bir kul Cenâb-ı Hakk’a hizmette ve ibadette ve emanette ve istikamette ihsan üzere olursa Yüce Allah onu hem dünyada hem de ahirette necâta kavuşturur.

Bir başka örnek şöyledir: “Bir gün bir kişi ile bir hatun taâm yerlerdi. Bir sâil suâl eyledi, taâm tamam olmuş idi. Hatun sâil mahrum gitmesin diye âhir lokmasını ağzına koyup yese gerek idi. Onu yemeyip ol sâile verip ma‘zûr tut dedi. Ba‘de zaman kocası ile tarlaya varıp orak biçmeye meşgul oldular. Hatunun kundakta bir oğlancığı var idi. Kundağı ile tarla kenarında koyup deste devşirirken, nâgâh bir kurt gelip kundağı ile oğlanı ağzına alıp gitti. Hatun görüp veledî veledî diye feryat ederek kurdun ardına düştü. Nâgâh bir adam zuhûr eyledi. Kurdun boğazını sıkıp oğlanı ağzından zararsızca alıp hatuna teslim edip, “hâzihi’l-lokma bi-tilke’l-lokma” dedi. Yani senin, şol kurt ağzında lokma olan oğlanın, Hak Teâlâ şol fakire lillâh verdiği lokma mukâbelesinde sana ihsân eyledi, deyip kayıp oldu.”⁹⁶ Hüdâyî’nin anlattığı bu kıssaya göre, eğer bir kişinin iyilik ettiği kimse o iyiliğe lâayık değilse ve o kişi yapılan iyiliğin kadrini bilmezse, yaptığı iyiliğe karşılık Hak Teâlâ ona ol mukâbelede iyilik ve ihsân eder.

Aziz Mahmûd Hüdâyî’ye göre gerçek ihsân, “mü’min bir kulun Allah ile kendisi arasında bulunan cümle hicâbları⁹⁷ geçip her amelini ve bütün ibadetlerini Allah’ı müşâhede eder gibi yerine getirmesidir. Bu makam ihsânın en üst seviyesidir. Zira bir kula bundan ziyâde ihsân olmaz. Ve bu makamda sâlik her yerde ve her zamanda Hak Teâlâ’yı hâzır görür”⁹⁸der. Ona göre bir kimse bütün nimetlerin Hak’tan

⁹⁵ Tokâdî, *Şerh-i Kelimât-ı Hüdâyî*, 201b.

⁹⁶ Tokâdî, 216b.

⁹⁷ Tasavvufi terim olarak hicâb, “gönülde halkın tecellisine ve ilahi hakikatleri görmeye engel olan maddi manevi her şey”. Bk. Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 168.

⁹⁸ Tokâdî, 213a.

geldiğine iman ederse ihsânın hakikatine ancak vâsıl olmuş olur. Bununla ilgili şu örneği verir; Hazreti Âdem (a.s) için Hak Teâlâ'ya suâl eylediler ki; Yâ Rab Âdem'e bu kadar ihsân eyledin. Cennet-i a'lâya girmek gibi ve isimleri öğretmek gibi ve melekleri secde ettirmek gibi. Bu ihsânların karşılığında Âdem sana ne ihsân eyledi, dediler. Allah Teâlâ cevap buyurmuşlar ki; Âdem (a.s) bütün bu ihsânların benden olduğunu bildi. Bu menkıbeden anlaşılıyor ki gerçek ihsân, ârif-i billâh olanlardan sudûr eder imiş.⁹⁹

Sâlih Amel

Sözlükte “iş, çaba, fiil, çalışma” gibi manalara gelen amel, “canlı varlığın gayeli olarak yaptığı iş” diye de tarif edilmiştir. Buna göre amel fiil kelimesinden daha özel bir mana ifade eder. Ayrıca dinî literatürde amel kelimesi giderek “emir, tavsiye veya yasaklara konu olan, sonunda ceza veya mükâfat bulunan tutum ve davranış” anlamını kazanmış ve böylece insanın her türlü işleri için kullanılan fiil kelimesine göre daha dar kapsamlı bir terim halini almıştır.¹⁰⁰ Tasavvufî bir terim olarak ise şeriat ve tarikat gereği olarak yapılan her işe ve taate amel denir. Dini, ahlaki ve ruhi fiillerin hepsini kapsar.¹⁰¹

Amel-i Sâlih: Ameller, şeriat ilkeleriyle uyuşup uyuşmamak bakımından genellikle ta'at, mâsiyet ve mübah şeklinde üç kısma ayrılır. Gerek Kur'an ve hadislerde gerekse diğer dinî kaynaklarda ta'at sayılan ameller çoğunlukla amel-i sâlih, bazen de hasene, mâsiyet sayılanlar ise amel-i sû', amel-i gayr-i sâlih, seyyie gibi adlarla anılır.¹⁰²

Kur'an-ı Kerîm'in birçok ayetinde iman ve sâlih amel, bazı ayetlerinde bunlarla birlikte âhîret inancı yan yana zikredilerek amel-i sâlihin faydası, kötü amelin zararı ve yanlışlığı üzerinde ısrarla durulmuş, Müslümanlar her fırsatta iman ve amel-i sâlihe teşvik edilmiştir: “İman edip amel-i sâlih işleyenlere ne mutlu! Onların sonunda varacakları yer ne güzel!”¹⁰³ Amel-i sâlih nefis mücadelesiyle de iç içe

⁹⁹ Tokâdî, *Şerh-i Kelimât-ı Hüdâyi*, 213b.

¹⁰⁰ Uludağ, “Amel”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/13-16.

¹⁰¹ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 39.

¹⁰² Uludağ, “Amel”, 13-16.

¹⁰³ “الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ طُوبَىٰ لَهُمْ وَحُسْنُ مَآبٍ” (er-Ra'd 13/29).

olduğundan sabredip iyi davranışlarda bulunanlara mağfiret ve büyük ecir vaad edilmektedir.¹⁰⁴

Peygamber Efendimiz, “Allah sizin suretlerinize ve mallarınıza bakmaz, ancak kalplerinize ve amellerinize bakar”¹⁰⁵ buyurarak, Allah katında en değerli olanın insanların yaptıkları hayırlı ve güzel işler olduğunu belirtmiştir. Peygamber Efendimiz de hayatın her alanında ashâbını bilgilendirmiş, onları her alanda eğitmeye gayret göstermişti. Tüm putları gönülden çıkartıp bir olan Allah’a iman etmeyi öğretmişti, yani tevhidi. İbadetleri öğretmişti; uygulanış şekillerini, Allah’a itaat ve teslimiyeti, kul olma bilincini. Ahlâkı, edebi, hayâyı, sâlih ameli, sevgiyi, merhameti, samimiyeti insanlık ondan öğrendi. Onun gibi Allah’ın bütün peygamberleri sâlih kullardı.

Allah insanları diledikleri şekilde amel etmekte serbest bırakmıştır. Bununla birlikte kötü amel işleyenlerin Allah’tan kaçıp kurtulacaklarını sanmaları büyük bir yanılgıdır. Çünkü Allah’ın ilmi insanların yaptıklarını çepeçevre kuşatmıştır. Bu sebeple, sâlih amel işleyenler kendi iyiliğine, kötülük işleyenler de kendi aleyhine işlemiş olacaktır.¹⁰⁶ Ahirette herkes dünyada iken işlediği hayırlı ameli de kötü ameli de karşısında bulacak ve kötü amelleriyle yüz yüze gelenler bunların kendilerinden uzaklaşmasını arzulayacaklardır.¹⁰⁷

Şerh-i Kelimât-ı Hüdâyî’deki tanımına göre, bir amelin amel-i sâlih olabilmesi için nefsin kötü niyetlerinden arınmış olup riyâ, kibir gibi hasletlerden uzak olması ve yalnız Allah rızası için yapılmış olması gerekir. Ancak bu ölçüde olan amel Allah katında makbûl olur.¹⁰⁸ Hüdâyî, bir kişinin amelinin sâlih olabilmesi öncelikle nefsinin esaretinden kurtulması gerektiğini şu kıssayla açıklar: “Bir gün bir padişah yolca gide yürürken gördü bir derviş oturur. Bu derviş buna kat’an iltifat eylemeyip ve ayak üzerine dahi kalkmadı. Padişahın gayet gücüne gelip vezirine etti; var şuna söyle, bize niçin ihanet eyledi. Vezir gelip söyleyince derviş ona cevap verip, vezire etti; var ağana söyle de ki varsın beyliğini ve ağalığını hâin ve haşin ehl-i dünyaya ve kendine ihtiyacı olup kapısına sürünenlere satsın. Vezir ol dervişin cevabını padişaha îsâl eylediğinde, padişah ehl-i Hakk kimesne idi. Tefekkür eyledi gördü, filhakîka dervişin kelamı hak.

¹⁰⁴ “إِلَّا الَّذِينَ صَبَرُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أُولَٰئِكَ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَأَجْرٌ كَبِيرٌ” “Ancak sabredip, dünya ve âhret için yararlı işler yapanlar böyle değildir. İşte onlar için bir bağış ve büyük bir mükâfat vardır.” Hûd 11/11.

¹⁰⁵ “إِنَّ اللَّهَ لَا يَنْظُرُ إِلَى صُورِكُمْ وَأَمْوَالِكُمْ، وَلَكِنْ يَنْظُرُ إِلَى قُلُوبِكُمْ وَأَعْمَالِكُمْ.” Müslim, Birr, 34 (No. 6543).

¹⁰⁶ Bk. el-Câsiye 45/15, Âl-i İmrân 3/120.

¹⁰⁷ Bk. Âl-i İmrân 3/30.

¹⁰⁸ Tokâdî, 207b.

hazzedip dervişe bir ihsancık etmek istedi ve yine vezirine etti; var göre eğer bizden bir nesne murâd edinirse görüverelim. Vezir gelip dervişe yine padişahın kelamını beyan edince, derviş vezire etti; var ağana de ki, hiç hür olan esire arz-ı ihtiyaç mı eder? Elhamdülillâhi Teâlâ ben hürüm. Nefs-i emmâre esirliğinden Hak Teâlâ beni azâd eyledi. Sen esir-i nefis-i emmâresin ki, nefsin seni daima istediği gibi kullanır. Hak Teâlâ'nın rızasını koyup, onun hevâsına tâbî¹⁰⁹ olup geze yürürsün dedi.”

Ona göre, bir kişinin ameli sâlih olmayıp fâsid olsa ve kötülük eylese o kötülük yine kendi nefsine rucû¹⁰⁹ eder. Hem dünyada hem de ahirette ona göre cezasını bulur. Bununla ilgili, Ebû Cehil'in Hz. Muhammed (s.a.s)'i düşürmek için bir kuyu kazdırdığı ve onun bu kötülüğü sebebiyle kazdırdığı kuyuya kendisinin düştüğü hikâyeyi örnek gösterir. Hikâye şöyledir: “Bir gün Ebu Cehil la'în hîle edip evinde kapısının ardında bir kuyu kazdırdı. Ve sûreti hastalığa vurup temâruz eyledi. Murâdı bu idi ki; Muhammed Mustafa (s.a.s) onu görmeye geldiğinde ol kuyuya düşse idi. Ve Nebi (a.s) hastalığını işitip onu 'iyâdeye geldi. Ol kapıdan içeri girip kuyunun üzerine uğramak mahallinde Cebrâil (a.s) gelip kaziyeyi haber verince Resûl (a.s) dönüp giderken Ebu Cehil'e haber verdiler. Tez yerinden kalkıp Nebi (a.s)'ın ardınca varıp davet kastın eyledi ve acelesinden ol kuyunun üzerine uğrayıp Ebu Cehil kuyunun içine düştü. Meşhur meseldir 'kişi kazdığı kuyuya kendi düşer'. Onu her ne kadar çıkarmaya çalıştılsa kâbil-i imkân olup, bir kimse onu ol kuyudan çıkarmaya kâdir olamadı. Her ne kadar uzun organlar uzattılsa ona erişmedi. Âciz kalıp âkıbet Ebu Cehil etti; 'bana derman olursa Muhammed'den olur, gelsin beni çıkarsın' dedi. Sultan-ı Enbiya (a.s)'a kaziyeyi haber verdiler. Kemal-i Kereminden kuyunun ağzına geldi, etti; “eğer din-i İslam'a gelirsen seni çıkarayım”. Ebu Cehil İslam'a gelmeye şart eyledi. Bu nice organlar ile çıkmamış iken Nebi (a.s) mübarek ellerini uzatıp elini bana ver deyip Ebu Cehil'in eline yapışıp dışarı çıkardı. Ve bu mertebeden sonra yine İslam'a gelmeyip 'sen bana sihir eyledin yâ Muhammed' dedi.”¹¹⁰ Ebu Cehil'in zararı yine kendisine rucû¹⁰⁹ etti.

Azîz Mahmûd Hüdâyî, bir kula Hakk Teâlâ'dan inâyet olmayınca ve hidayet nuru erişmeyince onun İslam'ına ve ıslâhına çare yoktur der. Birçok enbiya ve evliya Allah'ın onlar hakkında alem-i ezelde inâyet sebk etmesiyle dünyada sâlih amel

¹⁰⁹ Tokâdî, *Şerh-i Kelimât-ı Hüdâyî*, 207a-207b.

¹¹⁰ Tokâdî, 208a-208b.

işleyerek ahirette cehennemın sesini dahi duymazlar. Hüdâyî, konuyla ilgili şunları ifade eder; “mü’min kendi irâdet-i cüz’iyesini hayrât ve hasenât ve a‘mal-i sâlihâya sarf edip, terkiyat-ı uhreviyyeden mahrum kalmaya. Çâk baştan kendine bu âleme gelip, dahi din-i İslam nasip olduğunu ve a‘mal-i sâliha ve hayrat-ı hasene cânibine ve tevbe ve istiğfara muvaffak olup cânib-i tarik-i hakka sevk olunduğunu inâyet-i ezeliyye sebkinden bilip bu nimetlerin şükrüne kastede göre. Ve yine onun nef’i kendinedir, nefsine râci‘dir.”¹¹¹

Allah’a ve Resûlüne İttiba‘

Dinî ve ahlâkî metinlerde gerek kutsala gerekse yüksek şahsiyetlere ve makamlara karşı gösterilmesi gereken saygı ta‘zîm, tevkîr, ta‘zîr, tebcîl, tefhîm, heybet, mehâbet gibi kelimelerle anlatılmaktadır.¹¹²

Kur’ân-ı Kerîm’de ta‘zîm, ta‘zîr, tevkîr, takvâ, huşû, havf gibi kavramlar geniş anlamda Allah’a saygı için kullanılmaktadır. Fetih suresinde geçen ta‘zîr ve tevkîr kavramları tefsirlerde “Allah’a saygı ve O’nu yüceltme” diye açıklanmıştır.¹¹³ Özellikle takvâ kavramı, geçtiği hemen her âyette “Allah’a saygı ve O’nun koyduğu kuralları ihlâl etmekten sakınma” anlamını içermektedir.

Sözlükte muhabbet (mahabbet) kelimesinin hub (hubb) kökünden isim olduğu belirtilmekte, hub ise kısaca “buğzun zıddı” olarak tanımlanmaktadır. Literatürde muhabbet ve hub ile meveddet ve vüdd (vüdd) yaygın biçimde “sevgi” anlamında kullanılmakta, sevginin coşkulu şekli ise aşk kelimesiyle ifade edilmektedir.¹¹⁴

“De ki: “Eğer Allah’ı seviyorsanız bana uyun ki Allah da sizi sevsin.”¹¹⁵ âyet-i kerimede, Allah’ı sevmenin başlıca alâmetinin Peygamber’e bağlılık ve onun yolunu izlemek olduğu bildirilmiştir. Peygamber’in gösterdiği yolu gönülden benimsemeyen kişinin Allah’ı sevdiğini iddia edemeyeceği belirtilmiştir. Ayrıca Resulullah’a uyma iradesinin ortaya konması, Allah’ın sevgisine ve mağfiretine mazhar olmanın ön şartı sayılmıştır.

¹¹¹ Tokâdî, *Şerh-i Kelimât-ı Hüdâyî*, 209a-209b.

¹¹² Ebü’l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî İbn Manzur, *Lisânü’l-Arab*, (Beyrut: Dâru Sadır, t.y), 2/28,145.

¹¹³ Birçok âyette resulüne itaat edenin Allah’a itaat etmiş olacağı ifade buyurulmuştur. Fetih suresi 9-10. âyetlerde de Allah’ın elçisi olan peygambere itaat gibi ona biat da dolaylı olarak Allah’a verilmiş bir bağlılık ve itaat sözü olarak değerlendirilmektedir. (Bk. el-Fetih 48/9-10).

¹¹⁴ Uludağ, “Muhabbet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30/384-86.

¹¹⁵ Âl-i İmrân 3/31.

Allah sevgisi ve Allah’a itaatle O’nun peygamberine uyma ve getirdiklerine teslim olma arasında sıkı bir bağ vardır. Fakat bu konudaki önemli bir incelik, “Allah gibi sevmekle “Allah için sevmek” arasında büyük fark bulunduğudur. Bu fark göz ardı edilirse söz konusu bağın anlamı tersine çevrilmiş olur.¹¹⁶

İnsanlara Allah’ın mesajını ulaştıran Peygamber’e itaat kulu, Allah’a itaate yönlendirir. Nitekim “Kendi aranızdan, size ayetlerimizi okuyan, sizi her türlü kötülükten arındıran, size kitap ve hikmeti (sünneti) öğreten, ayrıca bilmediklerinizi de öğreten bir peygamber gönderdik.”¹¹⁷ ayeti bu gerçeği ortaya koymaktadır. Peygamberler, Allah’ın emirlerini insanlara ulaştıran elçiler oldukları için bu elçilere itaat, Allah’a itaatle özdeş kabul edilmiştir. Buna dikkat çekmek isteyen Allah Resulü, “Bana itaat eden, Allah’a itaat etmiştir. Bana isyan eden, Allah’a isyan etmiştir...”¹¹⁸ buyurur.

Hiz. Peygamber peygamberlik döneminden önce de toplumda itibar sahibi, güvenilen ve insanlar tarafından sevilen bir şahsiyetti. Bu doğrultuda müminlerden Hiz. Peygamber’e sadece itaat etmeleri istenmemiş, aynı zamanda imanın bir gereği olarak onu her şeyden ve herkesten çok sevmeleri de istenmiştir. Bir keresinde Ömer b. Hattâb (r.a) Hiz. Peygamber’e, “Ey Allah’ın Resulü! Sen bana, canım hariç her şeyden daha sevimlisin.” der. Bunun üzerine Peygamberimiz ona, “Ey Ömer! Allah’a yemin ederim ki, sen, beni canından daha fazla sevmedikçe olgun mümin olamazsın.” diyerek karşılık verir. Allah Resul’ünden bu sözü duyan Hiz. Ömer, “Vallahi şimdi sen bana canımdan daha sevimlisin.” deyince, Peygamber Efendimiz, “Şimdi imanının kemale ermiştir Ey Ömer!”¹¹⁹ buyurur. Bu meyanda, Allah Resul’ünden, “Hiçbiriniz beni babasından, evlâdından ve bütün insanlardan daha çok sevmedikçe gerçekten iman etmiş olmaz.”¹²⁰ sözünü işiten sahabe-i kirâm, Allah Resul’üne sevgi, tazim ve itaatlerini, mallarını ve canlarını onun yolunda ortaya koyarak göstermişlerdir.

¹¹⁶ *Kur’ân Yolu*, (Erişim 10 Haziran 2023), Âl-i İmrân 3/31 .

¹¹⁷ “كَمَا أَرْسَلْنَا فِيكُمْ رَسُولًا مِنْكُمْ يَتْلُوا عَلَيْكُمْ آيَاتِنَا وَيُزَكِّيكُمْ وَيُعَلِّمُكُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُعَلِّمُكُم مَّا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ” el-Bakara 2/151.

¹¹⁸ Müslim, *Müslim*, İmâre, 33 (No. 4749). “مَنْ أَطَاعَنِي فَقَدْ أَطَاعَ اللَّهَ وَمَنْ أَطَاعَ أَمِيرِي فَقَدْ أَطَاعَنِي وَمَنْ عَصَى أَمِيرِي فَقَدْ عَصَانِي

¹¹⁹ “كُنَّا مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ أَخَذَ بِيَدِ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ فَقَالَ لَهُ عُمَرُ يَا رَسُولَ اللَّهِ لَأَنْتَ أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ إِلَّا مِنْ نَفْسِي. فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ « لَا وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ حَتَّى أَكُونَ أَحَبَّ إِلَيْكَ مِنْ نَفْسِكَ » . فَقَالَ لَهُ عُمَرُ فَإِنَّهُ الْآنَ وَاللَّهِ لَأَنْتَ أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ نَفْسِي . فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ « الْآنَ يَا عُمَرُ

¹²⁰ Buhârî, *Buhârî, Eymân ve nüzûr*, 3 (No. 6632). “أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ نَفْسِي . فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ « الْآنَ يَا عُمَرُ

Hiz. Peygamber'in Allah'tan aldığı nebevî öğretiler hususunda inananlardan Peygamber'e tam manasıyla teslim olmaları istenmiştir. Bu bağlamda Allah Resul'üne itaat etmek, onun rızasına ve hoşnutluğuna ulaşmanın en değerli yoludur. Peygamber'e inanma, onu koruyup destekleme, ona yardım etme ve onun getirdiği Kur'an'a uymanın anlamı, Hiz. Peygamber'in tebliğ ettiği İslâm'ı bütün saflığı ve berraklığı ile hayata yansıtip insanlığı onun ışığı ile aydınlatma davasını bugün de sürdürmektir.

Şerh-i Kelimât-ı Hüdâyî'de Allah'a ve resulüne itaat A'râf suresi 157. ayetiyle¹²¹ açıklanmıştır. Ayet-i kerimeye göre, Allâh Teâlâ'ya ve resulüne iman edip İslâm'ın yayılmasında peygambere yardım eden ve ona inzâl olunan Kur'an-ı azîme ittiba' edip Kur'an ile yaşayan kullar hem dünyada hem de ahirette her türlü korku ve azaptan uzak olurlar. Onlar Hak Teâlâ'nın "müflihûn" kullarından olmuşlardır.¹²²

Hiz. Muhammed Mustafa (s.a.s)'e muhabbet dünya ve ahiret saâdetinin miftâhıdır. Onu sevmek ve ona tâbi olmak mü'mini kâmil imana yükseltir. Hüdâyî, bir mü'minin imanının kâmil olmasının peygamber efendimizi sevmekle mümkün olacağını şu sözleriyle ifade etmiştir: "Cümle muhabbetlerin fevkinde muhabbet-i nâciye ve muhabbet-i sahîha-yı hakîkiye oldur ki, Hiz. Habîbullah (s.a.s)'a muhabbet eyleye. Zira ona olan muhabbet, Allah Teâlâ'ya muhabbet etmektir. Bu muhabbet bir vecihle zevâl kabul eylemez. Sâire olan muhabbet kâh olur ki, bir sebep ile zâil olur ve muhabbet-i Habîb ile iman-ı kâmil olur."¹²³ Bu konuda Hüdâyî şu hikâyeyi zikretmiştir: "Ben-i İsrail zamanında bir âsi kişi var idi. Cemi' ömründe ondan bir sâlih amel ve bir hayır sudûr eylemeyip, daima ömrü heva-yı nefis ve fîsk ve fesâd ile geçip Hak Teâlâ'ya âsi bir kul idi. Vefât eylediği zamanda halk cemi' olup, bunu yer kabul eylemez zâyid yerine defnedelim, deyip onu gasletmeyip ve namazını kılmayıp ve makbereye koymayıp ayağından sürüyüp, bir mezbeleye bıraktılar. Fi'l hâl Hak Celle ve alâ tarafından Musa-yı kelîme vahiy nüzul edip emrolundu ki; "Yâ Musa var ol kulumu yû ve arıt ve kefenleyip namazını kıl. Ve iletip makbereye defneyle. Musa

¹²¹ "O peygambere inanan, onu koruyup destekleyen, ona yardım eden ve onunla gönderilen nura uyanlar, işte bunlardır kurtuluşa erenler." el-A'râf, 7/157.

¹²² Tokâdî, *Şerh-i Kelimât-ı Hüdâyî*, 218b-219a.

¹²³ Tokâdî, 228b.

(a.s) ümmetine bunu haber verince gayet taaccübe varıp hele emr-i ilâhîye imtisâl olunup, ol kişi defnolunduğundan sonra, bu kavim Musa-yı kelîme sual edip hikmetini talep ettiklerinde, Musa-yı kelîm Cenâb-ı izzete müracaat edince cevap buyuruldu ki; “Yâ Musa ol kullarımın dedikleri yerindedir. Bu kişinin isyanına nihayet yok idi. Lâkin bu kulumun mağfîret olunmasına sebep bu oldu ki; bu kişi ömründe bir kere Tevrat’a nazar eyleyip, benim habibim Muhammed (s.a.s)’in ni‘metini onda görüp, ona muhabbeten ism-i pâkını ta‘zîm ve tevgîr edip öptü. Ve yüzüne ve gözüne sürdü. Habibim yüzü suyu hürmetine onun cümle günahını yarlığdım ve suçlarını bağışladım ve cehenneme lâıyk olmuş iken cennetlik eyledim.”¹²⁴

Ona göre bir mü’minin yalnız lisanı ile Habîbullah’ı sevdiğini söylemesi, imanının kâmil olması için yeterli değildir. Bir mü’min resulün sünnet-i seniyyesine uygun yaşamalı, malını ve canını onun yolunda feda edebilmeli. Aksi halde hakikî imana erişememiş olur, belki müşrik belki münafık olur.¹²⁵ Bu konuda Hüdâyî şu beytini zikreder: “*Bin kerre cân eyler fedâ, Cânân’a ermek isteyen*”.¹²⁶

Cihâd-Mücâhede

Arapça’da “güç ve gayret sarfetmek, bir işi başarmak için elinden gelen bütün imkânları kullanmak” manasındaki cehd kökünden türeyen cihâd ve mücâhede, İslâmî literatürde “dinî emirleri öğrenip ona göre yaşamak ve başkalarına öğretmek, iyiliği emredip kötülükten sakındırmaya çalışmak, İslâm’ı tebliğ, nefse ve dış düşmanlara karşı mücadele vermek” şeklindeki genel ve kapsamlı anlamı yanında fıkıh terimi olarak daha çok “Müslüman olmayanlarla savaşmak” olarak kullanılmaktadır.¹²⁷ Tasavvufî anlamı ise, “dinen emredilen fakat nefse zor gelen şeyleri nefs-i emmâreye yükleyerek onunla savaşmak, nefs-i emmâreyi yenme çabası”dır.¹²⁸

Cihâd Kur’ân-ı Kerîm’de isim olarak dört, bundan türeyen fiil şeklinde yirmi dört yerde geçmektedir; “cihâd eden” anlamındaki mücâhid ise iki âyette zikredilmiştir.¹²⁹ Bu âyetlerin bir kısmında¹³⁰ cihâd kelimesinden doğrudan savaşın

¹²⁴ Tokâdî, *Şerh-i Kelimât-ı Hüdâyî*, 221a.

¹²⁵ Tokâdî, 221b.

¹²⁶ Mustafa Tatcı- Musa Yıldız, *Divân-ı İlâhiyat*, 291.

¹²⁷ Özel, “Cihâd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1993) 7/527-31.

¹²⁸ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 259.

¹²⁹ Bk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu‘cemü’l-müfehres li-elfâzi’l-Kur’âni’l-Kerîm*, (Kahire-Beyrut:y.y, 1364/1945), “chd”.

¹³⁰ Meselâ bk. et-Tevbe 9/41, 44, 81, 86.

kastedildiği anlaşılmakta, bir kısmında da cihâd “Allah’ın rızâsına uygun bir şekilde yaşama çabası” şeklinde özetlenebilecek olan genel anlamıyla geçmektedir.

Cihâdla ilgili birçok hadis mevcut olup genel anlamda cihâddan ve faziletinden bahseden hadislerin yanında kime karşı ve nasıl cihâd yapılacağına dair çeşitli hadisler de bulunmaktadır. Peygamberin, “Mücâhid nefsiyle cihâd edendir”¹³¹; “Müşriklere karşı mallarınız, nefisleriniz ve dillerinizle cihâd edin”¹³² demesi, savaşa çıkmakta olan İslâm ordusuna katılmak için gelen birine annesinin ve babasının hayatta olup olmadığını sorarak hayatta olduklarını öğrenmesi üzerine, “O halde onlara hizmet yolunda -nefsinle- cihâd et”¹³³ buyurması cihadın gerek kapsamını gerekse yöntemlerini göstermesi bakımından önemlidir. Buna göre cihâd, hayatın gayesi olarak Allah’a kulluk etmek, Allah ve resulünün koyduğu ölçülerin fert ve toplum hayatına uygulanmasına çalışmaktan İslâm’ı diğer insanlara tebliğe, İslâm ülkesini ve Müslümanları her türlü tehlike ve saldırılara karşı savunma ve bu konuda gerektiğinde savaşılmaya kadar kapsamlı bir anlam taşımaktadır.¹³⁴

Tasavvufta cihâd ve mücâhede denilince genellikle kötülüğü emreden nefse ve şeytana karşı verilmesi gereken savaş; mücâhid, müctehid ve ehl-i ictihâd denilince de böyle bir savaş yürüten sâlik anlaşılır. İnsanın en azılı düşmanı nefsi olduğuna göre¹³⁵ ona karşı açılan savaşın da en büyük savaş olması gerekir. Cephede düşmanla yapılan savaşı küçük cihâd (cihâd-ı asgar) olarak isimlendiren mutasavvıflar nefse karşı verilen savaşa da büyük cihâd (cihâd-ı ekber) demiştir. Hücvîrî’ye göre nefisle mücâhedenin düşmanla savaşımdan daha üstün kabul edilmesinin sebebi daha zor olmasıdır. Hücvîrî, nefisle mücâhede ve onu yönetmenin bütün dîn ve mezheplerde önemli olduğunu, büyük sûfîlerin mutlaka sıkı bir mücâhede döneminden geçtiklerini, çevrelerinde toplanan cemaate ısrarla nefse uymamayı ve ona muhalefeti ilke edinmelerini tavsiye ettiklerini belirtir.¹³⁶

¹³¹ Tirmizî, *Sünen*, “Fezâ’ ilü’l-cihâd”, 2.

¹³² Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 124.

¹³³ Buhârî, “Cihâd”, 138; Müslim, “Birr”, 5.

¹³⁴ Özel, “Cihad”.

¹³⁵ İsmâil b. Muhammed el-Aclûnî, *Keşfü’l-hafâ ve müzîlû’l-ilbâs ammâ iştehere mine’l-ehâdis alâ elsineti’n-nâs*, (Dimaşk: Mektebetü’l-İlmi’l-Hadîs, 2001), 1/143.

¹³⁶ Ebü’l-Hasan Data Gencbahş Ali b. Osman b. Ali Hücvîrî, *Keşfu’l-mahcûb*, çev. İs’ad Abdülhâdî Kindîl (Mısır, 1974), 252.

Mücâhedenin üç gâyesi vardır. İlki takvâ sahibi olmaktır. Bu mücâhede şeriatın tam emirlerine tam olarak riâyet etmek ve kalbi temiz tutmak için nefsi disiplin altına alma, esasına dayanır. İkincisi, istikâmet üzere olmaktır. Üçüncüsü ise keşf ve ilham sahibi olmaktır. İslam bu maksatla nefsi mücâhede yapmaya teşvik etmez.¹³⁷

Şerh-i Kelimât-ı Hüdâyî’deki tanımına göre cihâd iki kısımdır; cihâd-ı sûrî ve cihâd-ı mânevî. Cihâd-ı sûrî Allah yolunda din düşmanlarıyla savaşım mücâdele etmektir. Cihâd-ı mânevî ise, sâlikin en büyük düşmanı olan ve ona her türlü kötülüğü yaptıran nefsiyle mücâhede etmesidir. Çünkü nefsi sâlikî tarik-i Hak’tan ve sırat-ı müstakimden çıkarır. Onu hem dünyada hem de ahirette belâya ve azaba giriftâr eder.¹³⁸ Hüdâyî, nefsi yedi başlı ejdere benzetir. Ona göre insana zarar getiren sıfatların hepsi nefsin yedi sıfatından zuhûr eder. Bu sıfatlar; kibir, ‘acb, riyâ, haset, ğazab, hubb-u mâl ve hubb-u câh’dır. Her kim nefsin bu yedi sıfatıyla mücâhede edip onlardan kurtulursa yedi cehennemden halâs olup evliyâullah zümresine ilhâk olmuş olur.¹³⁹

Cihâd-ı mânevînin cihâd-ı sûrîden daha üstün ve daha güç olduğunu belirten Hüdâyî, bu konuda peygamberimizin şu hadis-i şerifini örnek olarak göstermektedir:¹⁴⁰ “رَجَعْنَا مِنَ الْجِهَادِ الْأَصْغَرِ إِلَى الْجِهَادِ الْأَكْبَرِ”. Nebi (s.a.s) bir gün ashabıyla birlikte gazâdan döndüklerinde, “küçük cihâddan döndük, büyük cihada geldik” buyurmuştur. Ashabı gazâdan yeni döndüklerini ve yorgun olduklarını, yeni bir gazâ mı emredildiğini sorduklarında Resûlullah: “Hayır, bizim cihâd-ı ekber dediğimizden murâdımız nefis ile mücâhededir” buyurmuştur.¹⁴¹ *Şerh-i Kelimât-ı Hüdâyî*’de cihâd-ı manevi ile ilgili şu tanım da dikkat çekicidir: “Cihâd-ı manevi oldur ki, mü’min-i sâlik kendinin dahil bedeninde olan ve gâyet ile ziyâde ‘advesi ve düşmanı olan nefs-i emmâre-yi bi’s-sûi

¹³⁷ Uludağ, “Şifâü’s-Sâil” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/141-42.

¹³⁸ Tokâdî, *Şerh-i Kelimât-ı Hüdâyî*, 242a.

¹³⁹ Tokâdî, 242b-243a.

¹⁴⁰ “Küçük cihattan büyük cihata döndük”. Peygamberimize atfedilen bu hadis ile ilgili İbn Teymiyye şöyle rivayet etmiştir: “Bunun aslı yoktur ve Peygamber (s.a.s)’in söz ve fiillerini bilen hadis ehlinde hiç kimse bu hadisi rivayet etmemiştir.” İbn Teymiyye, *Mecmû’*, c.11, s.197.

¹⁴¹ Tokâdî, 244a-244b.

ki şeytan ile onu ezlâlde müşterek olup sahibini şer ve fesâda ve türlü türlü rızâullahı muhalif hevâlara iter. Tâ ki sahibi bîçareyi ol sebep ile tarik-i Hak'tan ve sırat-ı müstakimden çıkarıp dünyada ahirette belâyâ ve azâba giriftâr eyleye. Belki cehenneme belki onu imansız göçürüp cehennemde muhalîd ve müebbet kalmasına sa'y eder ve bu nefis-i emmâre dedikleri kişinin içerisinde bir kuvvet-i mutasarrıfadır ki hâricte kendisi görünmez. Lâkin ahlak-ı mezmûmesinin eşâri zâhir olur. Mesela kin ve kibir gibi ve riyâ ve riyâset ve haset ve buğz ve adâvet ve gazab ve zulüm ve darb ve şetm ve şöhrat ve 'işret ve zînet-i dünya sevmek ve mal ve mansıp ve dünya izzetini ve fânî devleti sevmek ve bunun emsâli dahi rıza-yı hakka muhâlîf nesneler var ise ahlak-ı nefsanîyedir. Ve onun kuvvâları ve cündü mesabesindedir. Ve beden-i insanı ruhun hakkı olup iklim-i vücûd onun tahtı iken ve onda hüküm ve hükümet ve temellük ve tasarruf sultan-ı ruhun iken, nefis-i emmâre dedikleri zâlim, bu zikrettiğimiz kuvvetlerini izhar edip ve hevâ ve heves askerini sultan-ı ruh ile cenge gönderip, meydan-ı kalp ve sahra-yı vücutta kalıp ruh ile cenk edip ve bu kuvvetler ile ki nefste var idi, bîçare sultan-ı ruha gâlip olup beden mülkünü, ve kalp sahrasını ruhun elinden alıp taht-ı ruhi sultaniye iklim-i bedende cülûs edip cümle hüküm ve hükümeti kendisi edip beden mülkünde istediği gibi tasarruf eder.”¹⁴²

Nefisle mücâhede hususunda Hz. Ali (r.a)'la ilgili meşhur menkıbeye Şerh-i Kelimât-ı Hüdâyî'de yer verilmiştir: Rivâyet olunur ki bir gün Hz. Ali (r.a) bir gazâda cenk ederken bir kâfiri atından yıkıp altına alıp onun göğsünün üzerine çıkıp onu boğazlarken o kâfir, Hz. Ali'nin yüzüne tükürmüştür. Bunun üzerine Hz. Ali (r.a) o kâfirin üzerinden inip onu bırakmıştır. Bu duruma şaşırın kâfir Hz. Ali'ye; “neden beni serbest bıraktın, senin beni öldürmen gerekirdi” diye sorunca Hz. Ali (r.a): “Önce seni öldürmeye kast eylediğim Allah'a gazâ içindi. Sonra sen yüzüme tükürdün, gördüm ki gazez nefse karışır. Nefsime muhalefet için seni salıverdim”, dedi. Bunun üzerine o kâfir Müslüman oldu.¹⁴³

¹⁴² Tokâdî, *Şerh-i Kelimât-ı Hüdâyî*, 242a.

¹⁴³ Tokâdî, 248a.

Zikr

Sözlükte “bir şeyi anmak, hatırlamak” anlamına gelen zikir, tasavvufta “Allah’ı anmak, hatırlamak; O’nu unutmamak ve gaflet halinde olmamak” anlamında kullanılır.¹⁴⁴

Kur’an’da türevleriyle birlikte birçok âyette geçen zikir Allah’ı dil ile hamd, tesbih ve tekbir şekliyle övmek; O’nun nimetlerini anmak, tefekkür etmek; kulluğun gereklerini yerine getirmek; namaz kılmak, dua ve istiğfarda bulunmak, şeklindeki manalarının yanı sıra Kur’an, önceki kutsal kitaplar, levh-i mahfûz, vahiy, ilim, haber, ikaz, nasihat, şeref ve unutmanın zıddı gibi anlamlarda da kullanılmıştır.¹⁴⁵ Kur’an’da, “Yalnız beni anın ki ben de sizi anayım” âyeti dikkate alınarak¹⁴⁶ Allah’ın kulunu anması şeklinde de anlaşılmıştır. Yine âyetlerde zikrin kalp huzuruna, kurtuluşa ve bağışlanmaya vesile olacağı vurgulanmıştır.¹⁴⁷

Hadislerde de zikrin önemine işaret edilmiştir. Örneğin, zikir halkaları cennet bahçelerine benzetilmiş¹⁴⁸, en hayırlı amelin Allah’ı zikretmek olduğu, zikrin düşmanla savaştan bile üstün sayıldığı kaydedilmiştir.¹⁴⁹ Ayrıca yeryüzünde “Allah Allah” diyen bir kişi bulundukça kıyametin kopmayacağı belirtilmektedir.¹⁵⁰

Tasavvufta zikir birtakım kısımlara ayrılmıştır. Birincisi kalbin zikridir. Bu, zikredilen şeyin unutulmamasıdır. İkincisi, zikredilenin sıfatlarının zikredilmesidir. Üçüncüsü ise zikredilenin müşâhede edilmesidir. Bu halde fânî olunur (zikrin farkında olunmaz).¹⁵¹ Zikir, zikr-i Zât’a (ilâhî Zât’ın zikrine) dönüşür. Bu zikir müşâhede, mükâşefe ve ayan beyân görme ile yapılan zikirdir. İlâhî Zât’ın zikrinden maksat zikir nûrunun kalbe bir cevher halinde yerleşmesidir.¹⁵²

¹⁴⁴ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 393.

¹⁴⁵ Reşat Öngören, “Zikir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/409-12.

¹⁴⁶ el-Bakara 2/152.

¹⁴⁷ Bk. el-Enfâl 8/45; er-Ra’d 13/28; el-Ahzâb 33/35; el-Cum’a 62/10.

¹⁴⁸ Tirmizî, “Da’avât”, 83.

¹⁴⁹ Bk. Tirmizî, “Da’avât”, 6; İbn Mâce, “Edeb”, 53.

¹⁵⁰ Müslim, “İmân”, 234.

¹⁵¹ Ebûbekir Muhammed b. İshak Kelâbâzî, *Doğuş Devrinde Tasavvuf: Taarruf*, haz. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1979), 76.

¹⁵² Şehâbeddîn Sühreverdî, *Tasavvufun Easları Avârifü'l-meârif*, çev. Hasan Kâmil Yılmaz ve İrfan Gündüz, (İstanbul: Erkam Yayınları, 1993), 129.

Sûfilere göre zikirden maksat Allah'ın zâtı, sıfatları, isimleri, ihsanının bolluğu, takdirinin geçerliliği gibi hususlarda kalbin uyanıklığını sağlamak, Allah'ı kalpte hazır tutmak ve O'nu görüyormuş gibi murakabe etmektir ki bu "ihsan" makamıdır.¹⁵³

Tarikatlarda zikir, kulun rabbine yaklaşmasını sağlayan en büyük ibadet, nefsi terbiye için uygulanan riyâzetin en önemli esası olarak kabul edilir. Tasavvuf eğitiminde nefislerin mânevî hastalıklardan nasıl kurtulacağını bilen şeyhler, müridlerin durumuna göre onlara en uygun zikri telkin ederek Hakk'a ulaşmalarına vesile olurlar. Kur'an'da, "Hangisiyle yakarırsanız yakarın en güzel isimler Allah'ındır" âyeti¹⁵⁴ dikkate alınarak müride ism-i zât başta olmak üzere esmâ-i hüsnâdan bazı isimler veya kelime-i tevhid telkin edilmektedir. Mürid bunları kendisine tavsiye edildiği sayıda tekrar etmek suretiyle gerçekleştirir.¹⁵⁵

Hüdâyî'ye göre zikrin üç mertebesi vardır. İlk mertebesi zikr-i lisânîdir. Zikr-i lisânî de iki kısımdır; zikr-i cehrî ve zikr-i hafî olmak üzere. Zikrin ikinci mertebesi, zikr-i kalbîdir; onun zikri huzur ile olur, demiştir. Üçüncü mertebe ise zikr-i rûhîdir ve bu mertebenin zikri müşâhede ile olur.¹⁵⁶ Bu hususta şu hikâyeye yer verilmiştir: "Selâtin-i mâziye zamanlarında bir gün Bağdat şehrinde donanma emrolmakla ehl-i hevâya ruhsat verildikte, ehl-i hevâ ol kadar fışk ve fesâda mübâşeret eylediler ki kâbil-i tabir değil. Şeyh Şiblî (k.s)'in asrında idi onda bulundu. Cânib-i haktan buna dediler ki; Şiblî eğer senin zikrin olmasaydı biz bunların bu ettikleri fesâtları için bu halka neler ede idik. Şeyh hazretleri halka fesâdı terk eyleyin, işte bize şöyle denildi, diye halka haber verdiğinde, onda ulema-yı zâhirden bir münkir fakîh var idi. Onda bulundu etti; yâ şeyh senin zikrin demekten murâd nedir? Cümle biz dahi Allah'ı zikrederiz. Şeyh ona cevaben etti; sizin zikriniz nefisledir, bizim zikrimiz hakladır. Kabûle karîn olan zikir bu zikirdir. Yoksa ağrâz-ı nefisle olan zikrin tesiri ve 'indillâh kabulü olmaz, buyurdular."¹⁵⁷

Hak Teâlâ'yı hakikat üzere ve ism-i a'zam ile zikredebilmek her türlü düşmandan necâta ve korkulardan halâsa sebeptir, der Hüdâyî. Ona göre, ben nice kere zikr eyledim yine de derdime devâ olmadı, diyen bir kimse ya haram lokma yemiştir

¹⁵³ Ebû Nasr Serrâc et-Tûsî, *el-Lüma'*, (Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Hadîse, 1960), 291.

¹⁵⁴ el-İsrâ 17/110.

¹⁵⁵ Kaşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, 248.

¹⁵⁶ Tokâdî, *Şerh-i Kelimât-ı Hüdâyî*, 269b.

¹⁵⁷ Tokâdî, 270b.

ya da yalancılık ve gıybetten kalbi ve dili pak değildir. Husûsan denilmiş ki bir kimse haramdan bir lokma yese, o kişinin kırk güne dek ne zikrinin lezzeti ve tesiri olur ve ne de duası kabul olur.¹⁵⁸ Şerh-i Kelimât-ı Hüdâyî’de bu hususta anlatılan hikâye şöyledir: “Bir gün Hz. Bâyezîd (k.s)’l-latîfe ulema-yı zâhirden bir fakîh suâl eyledi ki, “Habîbullah (s.a.s) lâilâhe illâllah miftâhu’l-cenneti buyurdu. Miftâh elimizde olacak cenneti açıp gireriz. Ya senin bu sûfileri aç susuz koyup ve türlü mücâhedât ile itâb eylediğin nedir?” dedikte cevabında buyurmuşlar: Zâhir miftâhında üç dendân¹⁵⁹ olmayınca kilidi açmadığı gibi bâtın miftâhında dahi üç tane dış lazımdır ki, cennete miftâh ola. Evvelâ bir dendân budur ki, bu kelime-yi tayyibenin kâiline kizbden ve gıybet ve mesâvîden pâk bir lisân gerek. İkinci dendân budur ki, bunu zâkir olana haram lokmalardan pâk bir beden gerek. Üçüncü dendân budur ki, bunun kâiline gıllüğüş¹⁶⁰ ve hıkd ü hasedden¹⁶¹ pâk olmuş bir kalp gerek. Bunlar bulunduğu takdirce lâilâhe illâllah, miftah-ı cennet olur.”¹⁶²

Şerh-i Kelimât-ı Hüdâyî’de zikredildiğine göre bütün dertlere şifâ, zikrullahtır ve bütün amellerin en faziletlisi de zikrullahtır. Cemî‘ ezkârın aslı ise tevhîddir. Allah’a vusûl tevhidden gayrı bir nesneyle mümkün değildir. Sâlike lâıyk budur ki, daima tevhid-i şerîfe iştigâl ile asâkir-i şeyâtîne gâlib ola ve hem dünyada hem de ahirette necât ve felâha vâsıl ola.¹⁶³ Hüdâyî konuyla ilgili şöyle der: “Sâlik her ne ismi zikrederse fi’l hâl tesiri zâhir olup murâdı hâsıl olur. Zira Hak Sübhâne ve Teâlâ’yı lisan-ı pâk ve tâhir ağızla zikrederler. Lâilâhe illallâh kelimesine sâlikin ziyâde iştigâlinde dahi maksûd Allah demeye lâıyk bir pâk ağız tahsîl eylemektir. Bundandır Bâyezîd (k.s) hazretlerinin hikâyesi. Hikâyet budur ki: Bir gün Hz. Bâyezîd bir yere gitmek istedi. Avâm-ı nâstan bir kişi buna yoldaş oldu. Bunlar yolca giderken hikmet-i Hüdâ bir deryaya rast geldiler. Geçmeye ne kimse var ve ne onda kayık var. Bâyezîd ol yoldaşına etti; ben bu deryayı yürür geçerim, sen dahî geçebilir misin? Ol refîk etti; ben neye kâdirim? Bâyezîd etti; ben seni dahî bile geçireyim, ammâ şol şart ile ki; benim ardımca gelip ve edesin ki, Bâyezîd’in dediği Bâyezîd’in dediği. Delikte bunu

¹⁵⁸ Tokâdî, Şerh-i Kelimât-ı Hüdâyî, 272a.

¹⁵⁹ Dış.

¹⁶⁰ Düşmanlık.

¹⁶¹ Gizli düşmanlık.

¹⁶² Tokâdî, 272a.

¹⁶³ Tokâdî, 274a.

vird edinip gayrı nesneye meşgul olmayasın. Bâyezîd “Bismillâhirrahmânirrahîm” deyip deryaya girdi yürüdü. Bu adam dahi ardınca girip Bâyezîd’in dediği diyerek bilesine yürüyüp giderken, deryanın ortasına varıp kenara yakın kaldığında bu bîçarenin hatırına bu geldi ki; Bâyezîd’in dediği diyeceğime Bâyezîd ne derse onu desem ne, deyip Bâyezîd’in virdine kulak urdu gördü. Bâyezîd zikrullâha meşgul olup Allah Allah deyip deryayı geçirdi. Bu kişi dahi Allah Allah dediği gibi fi’l hâl deryaya cümb olup gitti. Bâyezîd buna vâkıf olup etti; bre hey bîçare ne eyledin, diye elini uzatıp bu kişiyi deryadan çekti çıkardı ve buna etti: Sana ben demedim mi ki Bâyezîd’in dediği demeden gayrı zikre meşgul olma. Sende ol ağız mı vardır ki Allah demek ile derya geçesin. Bîçare bilmedi ki kendi deryayı Bâyezîd kuvveti ile geçirdi.”¹⁶⁴

Takvâ ve Vera‘

Sözlükte “korumak, korunmak, sakınmak, saygı göstermek, dindar olmak, itaat etmek, korkmak, çekinmek” anlamlarındaki “vikâye” masdarından türeyen *takvâ*”¹⁶⁵ tasavvufun temeli olarak görülür. *Vera‘* ise terim olarak “haram ve günah olup olmadığı şüpheli hususlardan özenle kaçınıp helâl ve mubahların bir kısmından feragat etmek” anlamında kullanılır. Bu sebeple vera‘ takvânın ileri ve özel bir şekli kabul edilir. Takvâ mahzurlu olanı, vera‘ ise helâl olması şüpheli olanı terk etmektir.¹⁶⁶

Takvâ kelimesi Kur’an’da on yedi yerde geçer.¹⁶⁷ Müfessirler takvâyâ ve aynı kökten gelen emir kiplerine genellikle, “Allah’tan korkun” anlamını vermiştir. Buradaki korku, seven birinin sevdiğinin gönlünü incitmekten çekinmesini, yaratanına karşı saygı ve sorumluluk duyma hassasiyetini ifade eder. Bu yüzden takvâyı tanımlarken önerilen “Allah bilinci, Allah’a karşı sorumluluk bilinci” ifadeleri kavramın içeriğine daha uygun görünmektedir.¹⁶⁸ “Takvâ sahibi” anlamına gelen muttakî Kur’an’da kırk sekiz yerde geçer.¹⁶⁹ Bu âyetlerde takvâ sahiplerinin özellikleri anlatılır. Vera‘ kelimesi Kur’an’da geçmemekle birlikte vera‘ı tarif eden ve faziletini anlatan birçok hadis bulunmaktadır. Hâris el-Muhâsibî bazı eserlerinde vera‘

¹⁶⁴ Tokâdî, 273a-273b.

¹⁶⁵ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 342.

¹⁶⁶ Uludağ, “Vera‘”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/49-50

¹⁶⁷ Bk. el-Bakara 2/197; el-Mâide 5/2; el-A‘râf 7/26; et-Tevbe 9/108; Tâhâ 20/132.

¹⁶⁸ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 342.

¹⁶⁹ Meselâ bk. el-Bakara 2/2; Âl-i İmrân 3/76; el-Mâide 5/27.

kavramını yorumlarken, “Günah gönlüne yatmayan ve içini rahatsız eden şeydir”¹⁷⁰, “Seni şüpheye düşüren şeyi bırak, şüphe vermeyene bak”¹⁷¹ gibi hadislerle dayanarak vera‘ı, “bir iş için harekete geçme arzusu belirttiği zaman bunun hak mı yoksa bâtıl mı olduğu açıklık kazanıncaya kadar kalbin durup düşünmesi” şeklinde tarif etmiş ve bu bilincin takvâdan kaynaklandığını söylemiştir.¹⁷²

Takvâ aynı zamanda iman ve kalple ilgili bir kavramdır. Kur’an-ı Kerim’de, Resûlullah’a karşı saygılı olanlar Allah’ın kalplerini takvâ için imtihan ettiği kimseler olarak nitelendirilmiştir.¹⁷³ Allah Resûlü takvânın kalbî bir tavır olduğunu belirtmek üzere üç defa, “Takvâ buradadır.” buyurmuş ve o esnada eliyle göğsüne işaret etmiştir.¹⁷⁴ Kalpteki takvâdan maksat iman, samimiyet ve Allah’a duyulan saygıdır.

Tasavvufî terim olarak takvâ; Allah’a boyun eğerek azabından sakınmak, cezayı gerektiren eylemlerden nefsi korumak¹⁷⁵, Allah’tan uzaklaştıran şeylerden uzak durmaktır. Takvâ helal, mübah bir de şüpheli konularda söz konusu olur. İslâm’da helâl ve haramlar bellidir. Ancak bu ikisi arasında şüpheli şeyler vardır. Bu tür şüphelerden sakınan kimse dinini korumuş olur. Takvânın aslı kalbedir. Takvâ; şekk, şirk, küfür, nifak ve riyâdan koruyan bir kalkandır.¹⁷⁶ Takvâ, kişinin dinine zarar vermesinden korktuğu her şeyden kaçınmasıdır. Bu bağlamda takvâ, insanla şerrin tamamı arasında bir kalkan olur.¹⁷⁷

Mutasavvıflar takvânın çeşitli mertebelerinden bahseder. Avâmın takvâsı şirk ve küfürle, havâssın takvâsı günah ve kötülükle, evliyânın takvâsı fiilleri vesile kılıp Allah’a yaklaşmakla, peygamberlerin takvâsı fiilleri Allah’a nisbetle ilgilidir.¹⁷⁸

Takvâda hassas bir ölçü söz konusudur. Zira takvâ sahibi kimse kendini başkalarından üstün görmemelidir. “Takvâ sahibi olmak ama takvâ sahibi olduğunu

¹⁷⁰ Bk. Müsned, V, 253; Müslim, “Birr”, 14; Tirmizî, “Zühd”, 52.

¹⁷¹ Bk. Müsned, III, 153; Buhârî, “Büyü”, 3; Tirmizî, “Kıyâmet”, 60.

¹⁷² Ebû Abdillâh Hâris b. Esed Muhâsibî, *er-Riâye li hukûkillah*, (Lübnan: Dâru’l- Kütübî’l-İlmiyye, t.y), 49, 63, 555.

¹⁷³ “Allah resulünün yanında seslerini alçaltanlar var ya, işte onlar, Allah’ın kalplerini takvâ hususunda sınadığı kimselerdir. Onlar için büyük bağışlanma ve büyük bir ödül vardır.” el-Hucurât 49/3.

¹⁷⁴ Müslim, “Birr”, 32, (No.6541).

¹⁷⁵ Ebû’l-Hasen ‘Alî b. Muhammed b. ‘Alî es-Seyyid eş-Şerîf Cürcânî, *Kitâbu’t-Ta’rifât*, (Beyrut: y.y., 1403),“vkı” md.

¹⁷⁶ Hakîm et-Tirmizî, *Beyânu’l-fark beyne’s-sadri ve’l-kalbi ve’l-fuâdi ve’l-lübbi*, (Kahire: Dâru İhyâi’l-Kütübî’l-Arabiyye, 1958), 54.

¹⁷⁷ Zafer Erginli, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Kalem Yayınevi, 2006), 1000.

¹⁷⁸ Abdülkerim el-Kuşeyrî, *er-Risâletü’l-Kuşeyriyye*, (Kahire: Dâru’ş-Şa’b, 1989), 282.

hatır ve hayalden bile geçirmemek esastır. Takvâ sahibi olduğunu sanan kimse takvâ sahibi değildir.”¹⁷⁹ Tasavvufta takvâ aynı zamanda bir makam olarak da kabul edilmiştir. Takvâ mürîd ve dervişlerin gözetmeleri gereken bir esastır.¹⁸⁰

Tasavvufta vera‘ ise genelde bir makam kabul edilir. Serrâc vera‘ı tövbeden sonra gelen ikinci makam diye zikretmekte ve bunun üç mertebesinden bahsetmektedir. Birinci mertebe helâl ile haram arasında bulunan, helâl mi haram mı olduğu tam bilinmeyen şüpheli şeylerden kaçınmaktır. İkinci mertebe gönül ehlinin vera‘ıdır. Üçüncü mertebe âriflerin vera‘ıdır, bu da elde edilen şeylerin Allah’ı unutturmamasıdır.¹⁸¹

Şerh-i Kelimât-ı Hüdâyî’deki tanıma göre takvâ, bir kişinin kendisine âlem-i ahirette zarar olacak yerden dünyada iken, kendini sakınıp nefsini korumasıdır. Aziz Mahmûd Hüdâyî’ye göre, iki cihânın izzeti ve saâdeti takvâdadır ve indillâh ve indi’n-nâs muazzez ve mükerrem olan ehl-i takvâdır. Allah Sübhâne ve Teâlâ takvâsı olmayan ehl-i fiskın ne duâsını ne de amelini kabûl eylemez. Bir insana nasıl ki tevhîd ve iman farz ise, takvâ da öyle farzdır. Ona göre takvâsız iman olmaz, ikisi birbirinden ayrılmaz. Bu sebeple dünyadayken Müslüman geçinip Allah’tan korkmayan yani takvâ ehli olmayan, her türlü kötülüğü, fesadı işleyip günahkâr olan birisi tevbe etmedikçe son nefesinde imanla gitmez.¹⁸² Takvânın nefsin isteklerine karşı koymak olduğuna dair hikâye şöyledir: “Bir gün Zünnûn-ı Mısırî (k.s) nefsi arzu eyledi ki; bir taâmı nefesine muhâlefet için yirmi yıl ol murâdın vermeyip sabreyledi. Bir gün insâfa geldi ola diye, onu pişirtip fukarâyı cem‘ edip götürüp tenâvül ederken elini çekip siz buyurun deyip, ol taâmı yemeyip gitti. Ba‘de zaman suâlden sonra cevap verdi ki; kaçan ol taâma el uzatmak isteyince içeriden nefsim bana dedi ki: Zünnûn yirmi yıldır sen bana muhâlefet edersin, hele yirmi yıldan sonra âkıbet hükmü sana icrâ ettirdim. Ben ettim, ettiremezsin deyip elimi çekip yürüyüverdim dedi.”¹⁸³

Hüdâyî, merâtib-i tevhîd ve menâzil-i sülûkten vera‘ ve takvâ on yedinci makâmdır ve takvâ her ne makâmda olursa ibâdet ve itâate sebep akvâdır, der.¹⁸⁴ Ve

¹⁷⁹ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 342.

¹⁸⁰ el-Kuşeyrî, *er-Risâletü ’l-Kuşeyriyye*, 276.

¹⁸¹ et-Tûsî, *el-Lüma’*, 70-71.

¹⁸² Tokâdî, *Şerh-i Kelimât-ı Hüdâyî*, 277b-278a.

¹⁸³ Tokâdî, 282a.

¹⁸⁴ Tokâdî, *Şerh-i Kelimât-ı Hüdâyî*, 282b.

şöyle açıklar: “Her ne mertebede bulunursa mü’min ol mertebede itâat ol mertebede olan helâketten halâsa sebeptir. Eğer kişi bizzât Allah Sübhâne ve Teâlâ’ya itâatin ehli ise, bizzât Allah’a itâatte ona mürşide ihtiyaç olmayıp, re’yinde müstakildir. Enbiyâ gibi ve kemmil evliyâ gibi salavâtullâhi aleyhim ecma’în. Ve eğer bir kişi ol makama vâsıl olmayıp bizzât Allah’a itâatin ehli değil ise ona lazımdır ki, enbiyâyâ ve evliyâullahtan mürşid-i kâmile itâat eyleye ve meşâyih-i kirâma ittibâ‘ ve itâat eyleye ve eğer onlara dahî vâsıl olmadıysa, bir âlim-i âmile itâat eyleye. Ammâ bu mertebe itâatin en ednâ mertebesidir. Eğer bu tâatin bu mertebesinde dahî bulunmazsa ol kişi helâktedir, ehl-i itâat zümresinde dâhil değildir denilmiştir.”¹⁸⁵

İsraf

Sözlükte “haddi aşma, hata, cehalet, gaflet” gibi anlamlara gelen *seref* kökünden türetilmiş olan isrâf, tasavvufta; “bir şey için gereğinden fazla para harcamak, harcamalarda itidal haddini aşmak, savurganlık” anlamlarına gelmektedir.¹⁸⁶

Kur’ân-ı Kerîm’de israf kavramının farklı anlamlarda kullanıldığı görülmektedir. Bazı âyetlerde israf şirk, küfür, zulüm, i’tidâ gibi terimlerle, tevhid inancından sapmak, Allah hakkında ve diğer dinî konularda gerçeğe ilgisi bulunmayan iddialar ileri sürmekle kalmayıp İslâm’a ve Müslümanlara karşı kibirli, alaycı, inatçı, kaba, saldırgan olmayı ve yıkıcı davranışlar sergilemeyi ifade eder.¹⁸⁷ Bazı âyetlerde “bir kimsenin isyankârlığa saparak günahlara boğulmak suretiyle kendisine kötülük etmesi”¹⁸⁸ anlamına gelmektedir.¹⁸⁹ Bir kısım âyetlerde ise kişinin kendine ait veya sorumluluğu altındaki mal ve imkânları gereksiz yere harcamasını ifade etmektedir.¹⁹⁰

Fütüvvet ehli, insanın nefsi için yaptığı masrafı, çok az bile olsa israf sayar. Dost için yapılan masrafı, fazla da olsa israf saymaz. Cimrilik tefrit, israf ifrat; cömertlik itidaldır.¹⁹¹ İsraf eden kimseye müsrif denir. Gazzâlî’nin açıklamalarına göre

¹⁸⁵ Tokâdî, 283a.

¹⁸⁶ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 191.

¹⁸⁷ Meselâ bk. el-A‘râf 7/81; Yûnus 10/83; eş-Şuarâ 26/151-152; Yâsîn 36/19.

¹⁸⁸ ez-Zümer 39/53.

¹⁸⁹ Bk. Cengiz Kallek, “İsraf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/178-80.

¹⁹⁰ Meselâ bk. en-Nisâ 4/6; el-Furkân 25/67.

¹⁹¹ Cürcânî, *Kitâbu’t-Ta‘rîfât*.

dinin, âdetlerin ve insanlığın gerekli kıldığı yerlere gerekli gördüğü ölçüde harcamak cömertlik, bu ölçülerin altına düşmek cimrilik, bunların üstünde harcamada bulunmak ise israftır.¹⁹²

Azîz Mahmûd Hüdâyî, isrâf konusunda şöyle buyurmuştur: “Her nesne ki Allah Teâlâ’nın rızâ-yı şerîfine muhâlif ola, olmaz yere sarf ola ona isrâf demişler, bir akçe dahî olursa. Ve her nesne ki niyet-i hâlise ile rızâ-yı Hak için olmuş ola, ona isrâf denilmez, eğer bir akçe ile murâd hâsıl olacak yerde bin akçe dahî sarf ederse. Hikâyet: “Azizlerden bir kimesne bir gece lillâh-i davet ve bir meclis-i nasîhatte bin tane mum yaktı. Bir münkir şahıs buna etti; behey efendi beş ve on mum ile hâsıl olacak mahalde ne hoş bin tane mum yakıp isrâf edersin, Allah Teâlâ müsrifleri sevmez, dedikte ol azîz ona cevap verip etti; ben bunları riyyâset ve dünya zîneti ve şöhreti için eylemedim, livechillâh niyet eyledim. Allah rızâsı için olmayanı kalk sen söndür dedi. Ol münkir kalkıp ol mumları söndürmek için her birisini birer birer oğalayıp söndürmek kastında oldu, hiçbirini söndürmeye kâdir olamayıp âkıbet saçı ve sakalı yandı.”¹⁹³

Şerh-i Kelimât-ı Hüdâyî’de isrâfın mertebelerinin ve çeşitlerinin olduğu şöyle ifade edilir: “İsrâf dahî merâtib ve envâ‘ üzeredir. Mertebe-yi şerîatte olur ve tarîkatte olur, beden ile olur ve mâl ile olur ve kalp ve hâl ile olur ve ef’âl ve akvâl ile olur.”¹⁹⁴ Mâl ile olan isrâf; bir kişinin malını günah ve çirkin olan işlerde ve Allah’ın rızâsına uygun olmayan yerlerde harcamasıdır. Beden ile olan isrâf; insanın uzuvlarını Allah’ın yarattığı amacın dışında kullanmasıdır. Örneğin; gözünü baktığı her şeyden ibret almak ve Allah’ın kudretini müşahade etmek amacıyla kullanması gerekir. Diliyle daima tevhidi zikredip dua, tesbîh ve hakkı söylemesi gerekir. Kulağıyla daima hak kelâm işitip ve ayaklarıyla mescide ve hayırlı yerlere gitmesi gerekir. Diğer azalar da bunlara tâbidir. Bir kişi bunlara muhâlif davranırsa o kişi ehl-i isrâftan olup, onlarla cehenneme gider.¹⁹⁵

Sabır

“Dayanma, dayanıklılık, güçlü ve dirençli olmak” anlamlarına gelen sabır, ahlak terimi olarak “üzüntü, başa gelen sıkıntı ve belâlar karşısında direnç gösterme;

¹⁹² Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi’ d-Dîn*, III:259-60.

¹⁹³ Tokâdî, *Şerh-i Kelimât-ı Hüdâyî*, 284b.

¹⁹⁴ Tokâdî, 284a.

¹⁹⁵ Tokâdî, 286b-287a.

olumsuzlukları olumlu kılmak için gösterilen metanet” gibi mânalara geldiği, karşısının ceze‘(telâş, kaygı, yakınma) olduğu belirtilmektedir.¹⁹⁶

Tasavvufî terim olarak sabır, “başa gelen musibetlerden dolayı Allah’tan başka kimseye yakınmamak, kendini acındırmamak” tır. Kul, karşılaştığı sıkıntı ve belaların verdiği üzüntüyü yalnızca Allah’a arz eder ve O’nun inayetini ister.¹⁹⁷

Kur’an’da bildirildiğine göre Allah insanları korku, açlık, yoksulluk, yakınların ölümü gibi musibetlerle imtihan eder. Bu musibetleri sabırla karşılayanların ve Allah’a teslimiyet gösterenlerin ebedî kurtuluşa erecekleri müjdelenir.¹⁹⁸

Sabır dini tebliğde azim ve sebat gösteren peygamberlerin niteliklerindendir.¹⁹⁹ Resûl-i Ekrem sıkıntıya uğramanın istenen bir durum olmadığını bununla birlikte böyle durumlar başa geldiğinde sabırlı olmayı öğütlemiştir.²⁰⁰

Sabır tasavvufta bir makamdır. Sabredenlerin muhakkak zafere ulaşacaklarına inanılır. Sabır tevekkül ahlâkına ulaşmak için elde edilmesi gereken ilk makamdır. Sabır kazayı imtihan olarak görmektir. Şükür bundan daha üstündür, bu da belayı nimet olarak görmektir. Rızâ da bunların hepsinden üstün olup, tevekkülün zirvesidir.²⁰¹ Sabır, hiddetini yenme konusunda olursa buna “hilm”, “vakar ve teenni”, zıddına da “tezemmür (saldırganlık)” denir.²⁰²

Mutasavvıflara göre sabrın üç mertebesi vardır. Birincisi şikâyet etmeyi terk etmek olup bu, tâiblerin derecesidir. İkincisi kadere rızâ olup bu da zâhidlerin derecesidir. Üçüncüsü ise Mevlâ’nın yaptığını sevmektir. Bu ise sâdıkların derecesidir.²⁰³

Aziz Mahmûd Hüdâyî sabrın, Allah’ın sıfatlarından bir sıfattır ve peygamberlerin, evliyâların Allah’ın “Sabûr” isminden muttasıf oldukları bir sıfat olduğunu söyler. Her kim bu sıfata sahip olursa, Allah’a yakın olur. ²⁰⁴“إِنَّ اللَّهَ مَعَ

¹⁹⁶ Mustafa Çağrı, “Sabır”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008) 35/337-339.

¹⁹⁷ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 302.

¹⁹⁸ Bk. el-Bakara 2/155-157; ayrıca bk. Âl-i İmrân 3/142; Muhammed 47/31.

¹⁹⁹ el-Ahkâf 46/35.

²⁰⁰ Buhârî, “Cihâd”, 112; Müslim, “Cihâd”, 20.

²⁰¹ Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kütü’l-kulûb fî muâmeleti’l-mahbûb ve vasfî tarîki’l-mürîd ilâ makâmi’t-tevhîd*, (Kahire: Mektebetü Dâri’t-turâs, 2001) II/35.

²⁰² Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi’d-Dîn*, 4:82.

²⁰³ el-Mekkî, *Kütü’l-kulûb fî muâmeleti’l-mahbûb ve vasfî tarîki’l-mürîd ilâ makâmi’t-tevhîd*, I:199.

²⁰⁴ “Şüphesiz Allah sabredenlerin yanındadır.” el-Bakara 2/153.

الصَّابِرِينَ” ile buna işâret buyurulmuştur. Allah, mü’minlerin kalplerine sekînet indirdiğini ve bu sekînetleri sebebiyle kibir, kin ve intikam gibi duygulardan nefislerinin arındığını ve böylece imanlarının ziyâde olduğunu ayet-i kerîmede şöyle ifade etmiştir: “İmanlarına iman katsınlar diye müminlerin kalplerine huzur ve güven aşıl原因an da O’dur.”²⁰⁵ Nitekim Peygamberin ve ashabın, Kureyşli müşriklerin cefa ve eziyetlerine karşı göstermiş oldukları sabır ve sekînet neticesinde Allah onlara fetih ve zafer nasip etmiştir. Bundandır ki, sâbirîne her yerde fetih ve zafer mukarrerdir.

Konuyla ilgili Hüdâyî şöyle der: “Sultân-ı Enbiyâ (s.a.s) ashâb-ı güzîn rıdvânullâhi Teâlâ aleyhim ecmaîn ile Mekke-yi Mükerreme’yi ziyâret kastın edip, Medine-yi Münevvere’den bu niyet ile çıkıp Kâbe-yi şerîfeye vâsıl olduklarında, küffâr-ı Kureyş bunları kendileriyle mukâteleye gelirler zannetmeleriyle azîm cem’iyyet edip Kâbe-yi şerîfeye duhûle bunları komayıp men’ eylediklerinde, Allah Sübhâne ve Teâlâ’nın ol bunlara inzâl eylediği sekînet sebebiyle mukâteleye kast ve hücum eylemeyip ve intikâm dahî murâd eylemeyip, sabır ve tahammül cânibinde oldular. Ve bu sebep ile merâtib-i imanda terakkî tahsîl edip, ziyâdeye vâsıl oldular.”²⁰⁶

Şerh-i Kelimât-ı Hüdâyî’de zikredildiği üzere, dünyada ve ahirette her ne kadar saâdet varsa onun anahtarı sabır ve tahammüldür. Mü’minin her müşkülü sabırla âsân olur. Tarik-i hakta ıslâh-ı nefis için mücâhededede olan bir dervîş için, öfkesini yenerek kısa bir zaman sabır ve tahammül göstermesi, nice yıllar nâfile ibadet yapmasından daha değerlidir.²⁰⁷

²⁰⁵ el-Fetih, 48/4.

²⁰⁶ Tokâdî, *Şerh-i Kelimât-ı Hüdâyî*, 288b.

²⁰⁷ Tokâdî, 289a.

3. 21-30 ARASI MECLİSLERİN TRANSKİRİPSİYONU

21. MECLİS

Fî Beyâni Kâvlihî Teâlâ:

(وَلَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ بَعْدَ إِصْلَاحِهَا وَادْعُوهُ خَوْفًا وَطَمَعًا إِنَّ رَحْمَتَ اللَّهِ قَرِيبٌ مِّنَ الْمُحْسِنِينَ)²⁰⁸

/195b/ Allah Sübhânehû ve Teâlâ gönlümüz gözün açıvere, enbiyâ-yı izâm zevkinden zevk müyesser eyleye, evliyâ-yı kirâm zevkinden zevk müyesser eyleye, ulemâ ve sulehâ zevkinden zevk müyesser eyleye.²⁰⁹ Allâh Sübhânehû kemâl ve fazl ve rahmetinden kullarını sıyâneten ve cehennem /196a/ ateşinden himâyeten kullarını ifsâd ve fesâddan men‘ ve nehy edip kelâm-ı izzetinde buyurur ki: “Arzda ifsâd eylemek bizim cânibimizden enbiyâ irsâl olunup size tebyîn-i ahkâm olunmak ile arzı ıslahtan sonra dahî Allah Sübhânehû ve Teâlâ’ya dua ve tazarru‘ ve niyâzda olun. Azâbından havf ve rahmet ve lafzını recâ eder olduğunuz halde tahkîki Allah Sübhâne ve Teâlâ’nın rahmeti muhsin kullarına garîbdür”. Kâ‘ide-i ‘arabiyyet muktezâsınca “ta=ة” ile “karîbet=قربة” denilmek gerek idi, denildikte cevap buyurulmuş ki: “Bu mahalde karîb, mevsûf-ı mahzûfa sıfat vâkı‘ olup takdîr-i kelâm demektir: أمر قريب: emrun karîbun.” Azîz-i men, bilesin ki bu yeryüzünde fesâd ve ifsâd, irtikâb-ı meâsî²¹⁰ ve Allah Teâlâ’nın rızâsına muhâlefet edip fesâd işler işlemek ile olur ve bu dahî iki kısımdır: Bir kısmı arz-ı sûriyyede olan ifsâd ve fesâd-ı sûrîdir. Adam öldürmek gibi, şarap içmek gibi, zinâ ve livâta etmek gibi ve eğrilik etmek gibi ve bî-günah Müslümanlara zulm eyleyip mallarını almak gibi ve dövüp sövmek gibi ve ırzlarını yıkmak gibi ve iftirâ ve bühtân eylemek gibi, dahî bunların emsâli işler ki Allah Teâlâ’nın rızâsına muhâlif ola. Ve bir kısmı dahî arz-ı ma‘neviyyedir ki bu beden-i insanîdir ki fukarâ tâifesi ve erbâb-ı tasavvuf bundan tabîat ile ta‘bîr ederler ve bu arz-ı ma‘neviyye semâ-yı ma‘neviyye mukabelesindedir. Nitekim bu zâhirde olan yerler yedi kat gökler mukabelesindedir ve yerler dahî yedi kattır. Nihâyet lafz-ı arz ism-i cins olup /196b/ cümlesine şumûlü olmak ile cemî‘ sîgası ile gelmeyip “arz” denildi, ehline ma‘lûmdur. Ve benim azîzim, bu semâ-yı ma‘neviyye dediğimiz insanın

²⁰⁸ “İslah edilmesinden sonra yeryüzünde bozgunculuk yapmayın. Allah’a korkuyla ve ümitle dua edin. Muhakkak ki iyilik edenlere Allah’ın rahmeti çok yakındır” el-A‘râf, 7/56.

²⁰⁹ R T - enbiyâ-i izâm zevkinden zevk müyesser eyleye evliyâ-yı kirâm zevkinden zevk müyesser eyleye ulemâ ve sulehâ zevkinden zevk müyesser eyleye; R T : ilâ âhirihi.

²¹⁰ Kötü, günah işler.

kalbidir ki seb'a-yi semâvât gibi bu kalb-i insânî dahî yedi tavır üzerinedir. Nitekim Hazret-i Şeyh rahimehullah bu mânâya işâreten buyurmuşlar: Ez ilâhî.²¹¹

Envâr-ı şerî'attan, Etvâr-ı tarîkattan,
*Esrâr-ı hakîkattan, Lutfet meded Allah'im.*²¹²

Ve bu etvâr-ı kalbiyyeyi ancak erbâb-ı tarîkat ve ashâb-ı hakîkat fehmeder ve bu makamda semâvât ve arzın tafsîlâtında bahis çoktur. Bu mahalde beyân olunursa mâ nahnu fihî-den kalınmak lazım gelir. İnşâallâhu Teâlâ âhir-i kitapta 40. mecliste bu semâvât ve arzın ahvâlî²¹³ ale't-tafsîl beyân olunur.²¹⁴ Mâ nahnu fihe gelelim. Pes imdi azîz-i men, bilesin ki bu arz-ı bedenî ıslâhı ne ile olur ve ifsâdı ne ile olur? Allah Sübhânehû ve Teâlâ kullarına yollarını beyan buyurup kitaplar gönderip ahkâm-ı ilâhiyye enbiyâ lisânlarından bunlara teblîğ olup husûsen bu ümmete Kur'ân-ı azîm inzâl olup ve tebyîn-i ahkâm kılınıp ve dahî helâl ve haram temyiz ve ta'yîn buyurulmuştur. Tâ ki bu insan hükm-i Kur'ân ile âmil olup vech-i arzda fesâd ve ifsâddan hazır edeler, belki onu ıslah cânibinde olmak ile ehl-i ihsandan olup rahmetullâha vâsıl ve matlûb-ı a'lâlarına nâil olalar.

Pes imdi benim azîzim, bilesin ki bu ıslâh-ı tabîat için mîzân-ı şerîat vaz' olundu ve ıslâh-ı nefis için mîzân-ı tarîkat vaz' olundu ve mertebe-i şerîatte helâl ve haram beyan olmuştur. Sarîhan ve mertebe-i tarîkatte olan /197a/ helâl ve haram beyân olmuştur. Kinâyeten ve işâreten evvelâ ıslâh-ı arz-ı beden yani tabîat, ekl-i helâl-i tayyib ile olur. Nitekim Allah Sübhâne ve Teâlâ buyurmuşlar; ²¹⁵كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ Tayyiblik mertebesi, mertebe-yi şerîatte olan helâl mertebesinden ileridir ve bir kişinin ki bedeni helâl lokmalar ile terbiyet olunmuş olsa, ol helâl onu yine helâl cânibine ve a'mâl-i sâlihâyâ ve cennete layık amellere çeker ve ifsâd-ı arz-ı beden haram taâmlar yemek ile olur ki, ol haram lokmalar ol kişiyi elbette yine harama ve rızâ-yı ilâha muhâlif a'mâle ve şeytan ve nefsinin hevâlarına çeker, zinâ ve livâta ve şurb-i hamr ve katl-i nefis ve serika ve kesr-i arz gibi, dahî bunların emsâli fesâd ve ifsad, ne ki var ise Zîrâ, ²¹⁶”كُلَّ شَيْءٍ يَرْجِعُ إِلَى أَصْلِهِ“ fehvâsınca, her şey aslına ve münasebetine çeker,

²¹¹ H - ez ilâhî.

²¹² Mustafa Tatcı- Musa Yıldız, *Divân-ı İlâhiyat*, 35.

²¹³ R T : ahvâlini.

²¹⁴ R T : edevüz.

²¹⁵ “Size rızık olarak verdiğimiz iyi ve temiz şeylerden yiyin ama bunda ölçüyü aşmayın, yoksa gazabıma uğrarsınız; kim gazabıma uğrarsa artık uçuruma yuvarlanmış demektir” (Tâhâ, 20/81).

²¹⁶ R T - اهلہ , R T : اصلہ.

münâsipli münâsibini bulur. Kâlellâhu Sübhânehû ve Teâlâ: ²¹⁷لِخَبِيثَاتٍ لِلْخَبِيثِينَ وَالْخَبِيثُونَ وَالْخَبِيثَاتِ لِلْخَبِيثِينَ وَالْخَبِيثُونَ لِلْخَبِيثَاتِ Pes imdi, bir kişinin vücûdunda cennete duhûle ve rahmete ve gurbet ve vuslata isti'dât konulup ve akıl ve irâdet-i cüz'iyeye verilip ve salâh ve ıslâh ve fesâd ve ifsad yolları beyan olunduğundan sonra kendi irâdet-i cüz'iyyesini helâle sarf etmeyip, haram yemek ile harama sarf edip, arz-ı bedende fesâd etmekle kendini nâr-ı cehenneme lâıyk edip ifsad eylemiş olur. Azîz-i men kübbâr buyurmuşlar; arz-ı bedende zuhûr eden cümle fesâd ve ifsada menşe' haram lokmalar yemektir. Nitekim ıslâh-ı hâle ve tâ'at ve ibadete menşe' helâl lokmalar²¹⁸ ve tayyibler yemektir. /197b/Kemâ büyyine fî nazm-ı şerîf.

Hikâyet olunur ki: Âdem (a.s.) ki, ekl-i şecere-yi minhiyye sebebi ile cennetten çıkıp ve arza inip nice yıllar tevbe ve nedâmet edip ağlayıp tevbesi makbule olduğundan sonra karnımda bakiyye-yi şecere-yi minhiyye kalmasın, haram lokmanın eseri dahî gitsin diye kay' eylediğinde ağı ağacı ondan bitip, yılan varıp ondan yiyip ve onun zehri yılanın bedenine münteşir olup tâ rûz-i kıyâmete dek evlâd-ı hayyeye ol zehri sirâyet etmek üzeredir. Dahî buyurulmuş ki; bu dünyada olan sümûmun aslı, kay-i Âdem (a.s.)'dandır ve ondan sonra ki Âdem as Havva anaya ne ki yakın olmuş idi, dahî ol haram lokmanın bakiyyesi beden-i Âdem (a.s.)'da mevcûde olmak ile Âdem (a.s.)'ın menisinden Kâbil kâtil zuhûra gelip yeryüzünde evvel ifsâda mübâşeret edip katl-i nefis eden ve evvel-i vech-i arzda kan döküp karındaşı Hâbil'i öldüren oldur ve ol sebep ile âlem-i dünyada nice nesneler zuhûr edip deryaların suyu acı oldu ve dağda biten eşcâr meyve vermez oldu ve vech-i arzdan bereket götürüldü. Onun ol fesâdı sebebiyle pes bundan ma'lûm oldu ki, vech-i arzda ve âlem-i âfâkta zuhûr eden cümle fesâd benî Âdem'in kendileri ifsâd üzere olup ve elleriyle kesb eylediği a'mâl-i habîseden zâhir olur. Kâlellâhu Teâlâ; ²¹⁹ظَهَرَ الْفَسَادُ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ بِمَا كَسَبَتْ أَيْدِي النَّاسِ

Beyt: ²²⁰تَغَيَّرَتِ الْبِلَادُ وَمَنْ عَلَيْهَا فَوَجَّهَ الْأَرْضَ مُعْتَبِرٌ قَبِيحٌ

²¹⁷ “Kötü kadınlar kötü erkeklerle, kötü erkekler de kötü kadınlara lâıyktır. Temiz kadınlar temiz erkeklerle, temiz erkekler de temiz kadınlara yakışır. Onlar, iftiracıların kendileri hakkında söylediklerinden uzaktırlar; onlar için bir bağışlama, değerli bir nasip vardır” en-Nûr 24/26.

²¹⁸ R T : yemektir.

²¹⁹ “İnsanların kendi elleriyle yapıp ettikleri yüzünden karada ve denizde düzen bozuldu; böylece Allah-dönüş yapsınlar diye- işlediklerinin bir kısmını onlara tattırıyor” er-Rûm 30/41.

²²⁰ “Yeryüzü ve üzerindikiler değişti- Artık yeryüzü çirkin ve üzgündür” (Hz. Adem'in oğlu Hâbil'in öldürüldüğünü duyduğunda yazdığı şiir olarak aktarılan beyittir. Ancak sahih kaynaklarda bulunamamıştır.)

/198a/Pes imdi azîz-i men bundan ma'lûm oldu ki, vech-i arzda menşe-i cümle fesâd haramlardan ola, eğer âfâkta olan fesâddır ve eğer enfüste olandır. Bir kişinin kim lokması haram olsa idi cümle fesad ondan sârî olup, hatta tâ'at ve ibadet de edeyim dese, ol kişi ibadet lezzetini²²¹ bulamaz. Eğer bedeninde ve eğer kalbinde, Zîrâ ol lokma cümle bedene sirâyet edip, belki damarlarında kan olur. Hatta buyurulmuş ki; bir kimesne haramdan bir lokma yese idi ol kişinin kırk güne dek duası kabul olmaz. Pes bu makamdandır.

Hikâyet; bir gün İbrahim bin Ethem²²² bir hurmacıdan hurma satın aldı, makramasına doldururken, ittifak bir hurma aşağı düştü onu kendinin sanıp alıp hurmasına katıp bile ekletti, me'a hâzâ ol hurmacının hakkı idi. Ol sebep ile nice günler tâ'at ve ibadet halâvet ve lezzetin bulamayıp, tâ varıp istihlâl etmeyince, safâ ve huzur bulamadı. Ve benim azizim zamane halkının ekseri fesâd ve ifsad cânibinde oldukları tabî'atları emrinde haramlardan ve şüphelilerden perhizleri olmayıp her ne bulurlarsa²²³ yedikleridir ve me'kûlât ve meşrûbâtını, mizân-ı şer'î şerîfe ve emr-i ilâhiyeye tatbîk etmedikleridir. Ve azîz-i men bilsin ki bu haram olanlar dahî iki kısımdır; bir kısmı aslî ve zâtî haramdır, lahm-ı hınzır gibi ve meyt gibi ve şarap gibi ve bir kısmının hürmeti arızîdir şol helâl ta'amlar ve şaraplar gibi, ki aslında helâldir. Nihâyet zulmen veya gasben /198b/ veya haram akçe ile alınmak ile ona hürmet ârız olur. Bu iki kısmın dahî fesâdı mukarrerdir. Bunların zararlarını fehmedip ibâd-ı mü'minin ve kibbâr-ı muvahhidin husûsan ashâb-ı güzîn rıdvânullahu Teâlâ aleyhim ecma'în, ekl-i helâlde ve lokma emrinde ziyâde ihtimam ederlermiş. Hattâ Ebûbekir Sıddîk ra abd-i memlûkünde kesbi ve amel-i yedi ile getirdiği ücretten her gün aslını suâl eylemeyince tenâvel buyurmazlar imiş. Bir gün bir lokmayı tenâvel edip aslını ba'de sual eylediklerinde kulu, bunun aslı filan nesnedir diye cevap verecek. Fil hâl varıp kay' eylemişler. Tâ ki cemi' bedene²²⁴ sirâyet eylemeye. Muhassal-ı kelâm arz-ı bedeni zabt ve iklim-i vücûdu hıfz lokma-yı tayyibe ile olur. Eğer bir kişi fesâttan salâh ve ifsattan halâs murâdı ise, haramlardan perhiz edip helâl tayyibe ile bedenini terbiyet

²²¹ R T + ve halâvetini

²²² İbrahim bin Ethem (ö. 161/778 [?]), Belh şehrinde dünyaya gelen zâhid ve sûfidir. Bağdât, Şâm ve Hicaz'da meşhur olmuş, üç kıtanın âlimlerinin çoğundan ilim öğrendiği rivayet edilmiştir. Bk. Reşat Öngören, "İbrâhim b. Edhem" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/293-95.

²²³ R T + haram helâl ver Allah'ım, kulun yermez yer Allah'ım deyip.

²²⁴ R T + zararı.

eylesin. Tâ ki nebâtât-ı eşcâr me'ârif-i ilâhiyye zuhûra gele ve dahi buyurmuşlar ki, bu alemleri zabt eyleyen evliyâullahtan ricâl-i gayblar vardır. Onların bu alemleri zabt ve tasarrufları ve kerâmât-ı kevnîyyeleri lokma-i tayyibe yemek ile zabt ederler, kendi vücutlarında zabtları olmak ile âlemin zabtı dahî teshîr olunmuştur ve dahi buyurulmuş ki, bir lokma haramdan, otuz kere zinadan eşittir, zira zinaya dahi ol sebeptir ve dahi hadis-i şerifte vârid olmuş. Bir kimse haramdan bir lokma yese idi onun kırk güne dek ne namazı kabul olur ve ne duası müstecâb olur. Zîrâ kabul-i duaya taharet-i vi'a şarttır ve biri dahi teveccüh-ü kalptir /199a/ Gâlib ile kalp teveccühde müttefik oldukları takdirce duası müstecâb olur, zira kabul duaya Allah Sübhânehû ve Teâlâ'nın va'd-i kerimi muktezâsınca;²²⁵ اَدْعُونِيْ اَسْتَجِبْ لَكُمْ buyurmuşlar. Feemmâ gâlib-u insan ekl-i helâl ve lokma-yı tayyibe ile arasta olmayıp, ekl-i haram ile terbiyet olursa veya kalpte cenâb-ı izzete teveccüh ve ikbâlî bulunmasa kabul-i muhaldır. Nitekim hadis-i şerifte buyurulmuş; “Bir kimesne Kâbe-yi şerife gidip ve uzun uzak seferler eder ve tozlara ve topraklara gark olup ve elini kaldırıp eder ki;
²²⁶“يَا رَبِّ يَا رَبِّ وَمَأْكُلُهُ حَرَامٌ وَ مَشْرَبُهُ حَرَامٌ فَأَنَّى يُسْتَجَابُ لَهُ” ve teveccüh-ü kalp dahî isticâbete ve duaya şarttır.

Hikâyet: Mûsâ Kelîm as, bir gün Tûr Dağı'na münâcâta giderken yolda gördü bir pîr, elini kaldırıp duâ ve zârî edip bir mertebede ağlar ki gözlerinin yaşı sel gibi akar ihtiyarsız. Musa-yı kelîme merhamet kopup etti; “Ya Rabbi şu kulunun murâdî benim elimde olsa idi ben murâdın çoğunu verir idim. Sen hod-i erhamurrâhimînsin ne hoş duasın kabul buyurmazsın” deyince hitâb-ı izzet geldi ki, “Ya Musa gerçek ol kulum zâhirinde böyle tazarru' ve niyâz eder, lâkin bu kişinin birkaç koyuncukları vardır. Kalbi ol koyunlarda gezer. Bizim ise nazarımız kalbedir. Kâlibe itibarımız yoktur.” buyurulunca gelip Musa Kelîm as ol kişiye haber verdiğinde ol hemen irşâd-ı Musa as ile, kalbini ol koyunlardan ayırıp, Cenâb-ı izzete kalp ile ve kâlib ile me'an teveccüh edince, Hak Sübhâne ve Teâlâ onun duasını kabul edip murâdın çoğu hâsıl oldu /199b/ ve dahî bir kimsenin ki bedeni haram lokma ile beslene, onun namazı ve

²²⁵“Rabbınız şöyle buyurdu: Bana dua edin, duanızı kabul edeyim. Bana kulluk etmeyi kibirlerine yediremeyenler, aşağılanmış olarak cehenneme gireceklerdir”. el-Mü'min 40/60.

²²⁶ Bir kimse (Hak yolunda) uzun sefere çıkar, saçları dağılmış, toza toprağa bulanmış bir halde ellerini semâya uzatarak: Yâ Rabbi yâ Rabbi! Diye dua eder. Halbuki yediği haram, içtiği haram, giydiği haram(hâsılı) kendisi haramla beslenmiş olursa böylesinin duası nasıl kabul edilir? Müslim, *Müslim*. “Zekât”, (No.1015).

duası kabul olmadığından gayrı ol kişi ettiği ta‘at ve ibadetten lezzet alamaz ve halâvet-i imanı bulamaz demiş idik.

Hikâyet azizlerden Atâ-i Sülemî²²⁷ ve bir rivayette Bâyezîd-i Bistâmî²²⁸’dir demişler (k.s.) buyurmuşlar ki, bir nice yıllar ettiğim tâ‘at ve ibadetten lezzet ve halâvet bulamadım ve kendimi aradım gördüm, hiç balığ olalıdan beri haram lokma yememişim. Bu kere vâlideme suâl eyledim ki; bana hâmil hiçbir haram lokma yedin mi? Vâlidem etti, ben sana hâmil olup aşerdiğim zamanda gördüm, bir komşumuzun damına keş sermişler. Gayet öyle gönlüm arzu eyledi ondan bir parmak miktarı keş koparıp yedim. Bir rivayette, komşunun evine varmış idim. Asma ağaçlarını görünce tabiatım arzu eyledi bir tane koruk koparıp yedim, deyince Atâ-i Sülemî varıp ol kimsene ile onu helalleşmeyince ibadet lezzetini bulamadım buyurmuşlar. Pes imdi azîz-i men bundan ötürüdür ki, evliyâullah lokma emrinde ziyâde ihtimam edip haramlardan belki şüpheli nesnelerden perhiz üzere olurlar imiş ve her bulduklarını ve ellerine gireni ağızlarına atıp yemezler imiş.

Hikâyet zamanla bir harâmî kişinin bir kızcağızı var idi, bir gün bu kız babasına sual edip etti; “Baba şol bize getirdiğin yiyecek ve nafakamızı kandan alır getirirsin?”. Harâmî etti; “Çalar çarparım kandan elime girerse onu getiririm.” Kız etti; “Helalce lokma getirsen olmaz mı?” Harâmî etti, “²²⁹helal girmezse sen aç kalırsın.” Kız etti; /200a/ “Âh ne olaydı ben aç kalırsam kalsa idim, tek bana haram lokmaları getirip yedirmeyeydin”. İmdi abd-i mü’mine layık olan “كلوا من طيبات ما رزقناكم” emrine imtisâl edip daima tayyibâtan ekl ile bedenini tatyib edip Hakk celle ve âlânın azabından havf ve rahmetini recâ, daima tazarru‘ ve duada olup beyne’l havf ve’r-reca’ seyreyleye. Ta ki Hak Sübhâne ve Teâlâ’nın muhsin kullarından olup, “ان رحمة الله قريب من المحسنين” fehvasınca rahmet-i hazreti Rabbi izzeti cellet-i azmetü ye gurbet tahsîl ede göre. Fi

²²⁷ Ebû Abdîrrahmân Muhammed b. el-Hüseyn b. Muhammed es-Sülemî (ö. 412/1021) Horasanlı sûfî, müfessir ve muhaddis. Tasavvufun yanı sıra zâhirî ilimleri de iyi bilen Sülemî, bir yandan sûfiler ve tasavvuf hakkında eserler yazarken öte yandan Nişâbur’daki zâviyesinde irşâd faaliyetini sürdürmüştür. Bk. Süleyman Uludağ, “Sülemî, Muhammed b. Hüseyin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/53-55.

²²⁸ Ebû Yezîd Tayfûr b. İsmâ b. Sürûşân (ö. 234/848 [?]) İlk büyük mutasavvıflardandır. İran’ın Horasan eyaletinde bulunan Bistâm kasabasında doğmuştur. Hemen bütün tasavvuf ve tabakat kitaplarında Bâyezîd-i Bistâmî’den bahsedilirse de bu bilgiler genellikle onun menkıbeleri, sözleri ve şathiyelerine dair olup bunlar arasında hayatıyla ilgili pek az bilgi bulunmaktadır. Bk. Uludağ, “Bâyezîd-i Bistâmî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/238-41.

²²⁹ R T + elime.

beyânî'l ihsan pes gelelim imdi, على طريق الأجمال, ihsânı beyan edelim. Azîz-i men bilesin ki, ehl-i ihsân ol taifeye demişler ki, Allah Sübhâne ve Teâlâ'ya ibadeti an müşâhedetin yani Allah Teâlâ'yı görür gibi ibadet edeler. Nitekim Cibrail (a.s) Habîb-i Ekrem sav'e ibtidâî halde gelip, evvel iman nedir diye sual eyledi, ba'dehû İslam'dan sual eyledi. Onlara cevap verdi, ba'dehû ihsandan sual edip, "وما الاحسان يا رسول الله" dedikte nebi (a.s) buyurdular ki, "الاحسان ان تعبد الله كما تراه فان لم تكن تراه فانه يراك". Pes bundandır ki mertebe-yi ihsan, mertebe-yi iman-ı bi'l gayb'dan âlîdir, bu onun fevkindedir. Ve ihsan menâzil-i erbab-ı sülûkte yüz makamdan elli birinci makamdadır. Ve bu ihsan dahi iki kısım üzerinedir ve kısım-ı evvel kısım-ı sânîden a'lâdır.

Nitekim hadis-i şerifte "كما تراه" ile mertebe-yi ûlâya işaret buyurulup, "يراك" ile mertebe-yi sânîyeye işaret /200b/ buyurulmuş ve bu iki mertebe beyninde dahi nice mertebe vardır. İsti'dat-ı nâsta tefâvüt olmak hasebi ile ehline ma'lûmdur ve mana-yı hadis-i şerif budur ki, ihsan oldur ki sen Allah Teâlâ'yı görür olduğun halde ibadet edesin yani ol padişahlar padişahının huzurunda huzû' ile ve huşu' ile ve kemâl-i mertebe edebe riâyet ile ve havf ve recâ ile ve eğer bu mertebenin ehli olmayıp Hakkı müşâhede edemezsen, bari Hakka ibadeti şol vecih üzerine ede ki, eğerçe Hakk Teâlâ'yı ben görmezsem ol kaçan ise her zamanda ve her mekanda hâzır ve ahval-i ibâda alim ve nâzırdır diye yine kemal-i mertebe huzu' ve huşu' ve tevazu' ile ibadet eylemektir. Ve mü'min olan kimesneye bu i'tikat üzerine olup her zamanda Allah Sübhâne ve Teâlâ'yı hâzır ve nâzır bile ve bu i'tikat üzerine olan kimsene bir kabahat ve bir ma'siyet irtikâbına cür'et edemeyip, Hakkı her yerde hâzır görmek ile ondan edep edip rızasına muhalif iş edemez. Görmez misin ki, zâhirde bunun misâli bir şahıs bir kadı muhızırının yanında şer'a muhalif bir vaz' edemez. Kezâlik ondan büyük subaşı yanında bir fesâd işleyemez ve ondan büyük kadı huzurunda ve bey ve paşa ve padişah huzurunda bir fesâd edemez, zira ondan korkar. Ya Allah Sübhâne ve Teâlâ onlardan aşağı mı oldu? Hâsâ ve kellâ. Nihayet biçare gafletinde Hakkı hâzır göremez, gâib sanır. Onun için Allah Teâlâ'dan havf /201a/ eylemeyip nice türlü günah ve fesâd işler. Allah Sübhâne ve Teâlâ cümlemize nur-u basîret ihsan edip her yerde Hakkı hâzır görüp bilenlerden eyleye âmin ya mu'în. Pes imdi aziz-i men bilesin ki lafz-ı

ihsan ‘âmdır, her iyiliğe ihsan denilir. Eğerce *Menâzil-i’s-Sâirîn*’de ihsanı üç derece kılıp her bir mertebenin ahvalini beyan eylemiştir. Kâle Sâhibu’l Menâzil,²³⁰

”إنَّ الإحسان اسم جامع نبوي يجمع أبواب الحقائق، وهو أن تعبد الله كأنك تراه، وهو على ثلاث درجات: الدرجة الأولى: الإحسان في القصد؛ بتهذيبه علماً، وإبرامه عزماً، وتصفيته حالاً- و الدرجة الثانية: الإحسان في الأحوال؛ وهو أن تراعيها غيرَةً، و تسترها تطرفاً، و تصححها تحقيقاً- و الدرجة الثالثة: الإحسان في الوقت، و هو ألا تزال المشاهدة أبداً، و لا تلحظ لهمتك أمداً، و تجعل هجرتك إلى الحق سرمداً،”²³¹

Tâm-ı kelâm aziz-i men bu ihsan her iyiliğe ‘âm olacak. Mü’mine layık budur ki fiili ile mi olur kâli ile mi olur hâli ile mi olur, daima ihsan üzere ola göre. Kendi ihsan üzere olduğu takdirce, Cenab-ı Hak’tan dahi mukâbelesinde ihsana mazhar olur. Nitekim kelam-ı izzetinde buyurmuştur; “هل جزاء الإحسان إلا الإحسان” yani, ihsanın cezası değildir illa yine ihsandır fi’-dünya ve’l-ahireti ve bu ayet-i kerimede mezkûr olan ihsân evvel abddan sudûr etmek var ve haktan olmak var. Eğerce cümle Hak Teâlânın ihsânı ise dahi, eğer ibtidâ ihsân abddan sudûr ederse onun ol ihsanı mukabelesinde yine Hak’tan ona ihsân olunur.

Hikâyet: İbn Mes‘ud (r.a) bir gün /201b/ Medine-i Münevvere’de bir hurma bahçesine seyre çıkmışlar idi. Taâm yerler iken, bir çoban bir sürü koyun ile ona uğradı. Ol çobanı taâma davet eyleyip gel bilece taâm yiyelim dediler. Çoban etti, ben sâimim. Gayet uzun ve sıcak gün idi, İbn Mes‘ud (r.a) ta‘accüb edip onu imtihan için etti; ey çoban gel şol koyunlardan bize bir koyun sat hemen akçesini verelim hem sana dahi bir hisse verelim. Çoban etti koyunlar benim değildir, efendimindir satamam. İbn Mes‘ud (ra) etti bunun emanetine tecrübe etmek için, “bre hey çoban bir koyunda ne varmış ha, efendin sual ederse ya kurt yedi veya zayi oldu diye cevap ver” deyince, çoban etti; “eyn’allahu”, tutalım ki ben efendime böyle yalan söylemişim, Allah Sübhâne ve Teâlâ üzerimizde hazır ve nazır ve ahvalimize alim ve dâna. Ol bile yürürken hıyâneti nice ihtiyar edeyim” deyince, İbn Mes‘ud tamam bunun kelamından hazzedip, ba‘dehû şehre²³² gelip bu kimin kuludur diye sual edip, efendisinden ol kulu satın aldı ve ol kulu livechillâh azâd edip ve ol sürü ile koyunları dahi satın alıp ol çobana bağışladı. “هل جزاء الإحسان إلا الإحسان” mazmûn-u şerifi tamam sabit ve ayân

²³⁰ Menâzilü’s-Sâirîn, müellifi Ebû İsmail Abdullah b. Muhammed b. Ali el-Ensârî el-Herevî’dir. Müellif bu eserinde, tasavvufî makamları ele alır. Bir makamı ele alırken de bu ıstılahları mutlaka Kur’an’dan bir ayete dayandırır ve tanımlar. Bk. Erhan Yetik, “Menâzilü’s-Sâirîn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/122-23.

²³¹ Herevî, *Kitâbu Menâzil’s-sâirîn*, 76.

²³²R T – şehre.

oldu. Zira ihsanın cezası değildir illa yine Cenâb-ı Hak'tan ona ihsandır. Pes imdi bu kıssadan mü'mine hisse budur ki, ol kul Cenâb-ı Hakk'a hizmette ve ibadette ve emanette ve istikamette ihsan üzere olmak ile dünyada onun necât ve gınâsına sebep oldu ve ahirette olacak /202a/ ihsan kaçan ise bakidir. Ve eğer ayet-i kerîmede vâkı' olan ihsan evvel haktan sudur ederse mânâ-yı şerîfî demek olur ki, bir kimsenin ki hakkında hüsnâ sebk edip ona bu alemlî dünyada vücûd-u hil'atı verilip²³³ ve ondan insan olup ve ondan iman ihsan olunup ve bu cümleden gayrı sıhhat ve dahi envâ' nimetler ihsan oluna. Ol makûle mazhar ihsan olan tâifeye dahi layık budur ki, kendiler dahi ol mukabelede ihsan üzere olup, daima hazreti Hak celle ve alâya hizmette ve ibadette ve evâmîr-i ilâhiyeye imtisalde ve nehy olunanlardan ictinâbda olup ve cümle halâyık husûsan ibadullah ile dahi ihsan ile muamele edip, daima iyilik ve ihsan ve hayrat-ı hisân kastında ola göre. İfsad ve isâetten hazır eyleye, tâ ki yine bu ihsanı sebebiyle dar-ı cenânda dahi mazhar-ı ihsan ola. Bakılsa cümle ihsana aslı Cenâb-ı hakkın ihsan ve kerem ve lütfudur. İmdi abd-i mü'mine dahi layık budur ki, hazreti Hak celle ve 'alânın kendine olan ihsanlarını fikir eyleyip ve dâim²³⁴ zikir eyleyip ve nimetlerine şükreleyip, hakkı her yerde hâzır ve nâzır bilip, yeryüzünde fesat ve ifsattan hazır eyleye ve iyilik ve ihsan üzere olup, tahsil-i kemal-i itmi'nan ve tahsil-i makam-ı ihsan ile ilim ve irfana vusûle sa'y eyleye. Allah Sübhâne ve Teâlâ muhsin kullarını sever. “إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ” hemen Allah Teâlâ'nın zikrine ve şükrüne ve tevhid-i şerife iştigalde ola. Husûsan cümle ihsanın fevkında olan ihsan tevhid-i şeriftir. Ve lizikrillâhi ekber /202b/ buyurmuş ve daima Hak Teâlâ'nın azab ve 'ikâbından havfta ve rahmet ve ihsanını recâda ola. Bir kişi ne kadar asi ve müfsit ve günahkâr dahi olursa yine Hak Teâlâ'nın rahmetinden ümidini kesmeye. Hemen fi'l hâl tevbe ve istiğfar eyleyip, Hak Teâlâ'nın fazl ve ihsanına ümitvar ola.²³⁵ Zira Hak Teâlâ'nın fazl ve rahmetinden ümidini kesmezler illa kâfir olanlar ümidini keserler. Allah Sübhâne ve Teâlâ cümlemize inayet eyleyip tarik-i ihsana hidayet eyleye âmin.

İlâhi-yi şerif²³⁶

Kemâl-i lutf u ihsânından Allah

Dedi Lâ taknetû min rahmeti'llâh

²³³R T + ve bu cümle.

²³⁴R T + hakkı.

²³⁵R T + Muhsin kullarından ola göre ki, hak sübhânehû ve teâlânın muhsin kullarına rahmeti garîbdır nitekim ayet-i kerimenin ahirinde işaret buyurmuşlar “inne rahmetallahi garibun minel muhsinin”, hemen fazl ve rahmette ümitvar ola.

²³⁶ Mustafa Tatcı - Musa Yıldız, *Divân-ı İlâhiyat*, 417.

Ola gör rahmet ümîdinde dâim
AnIn fazlıyla devr eyler felekler
Ve bi'l-eshâri hum yestağfirûne
Yürü sa'y ede gör bâkî na'îme
Dü âlemde saâdet ol kulundur
Hüdâyî'ye n'ola ihsân edersen,

Bu mânâdan eğer oldunsa âgâh
Ziyâyı andan alır mihr eğer mâh
Bak istiğfâr eyle her seher-gâh
Kişiye çünkü kalmaz mal eğer câh
Ki ola Hak'dan inâyet ona hem-râh
Atâna muntazırdır bende vü şâh

22. MECLİS

Fî Beyânî Kāvlihî Teâlâ:

(مَنْ عَمِلَ صَالِحًا فَلِنَفْسِهِ وَمَنْ أَسَاءَ فَعَلَيْهَا وَمَا رَبُّكَ بِظَالِمٍ لِلْعَبِيدِ)²³⁷

(Elmenfi'î aslı'z-zulmü lâ el-mübalağa) Allah Sübhâne ve Teâlâ gönlümüz gözün açivere enbiyâ-yı 'izâmın zevkinden zevk müyesser eyleye /203a/ ve evliyâ-yı kirâmın zevkinden zevk müyesser eyleye, ulemâ ve sulehâ zevkinden zevk müyesser eyleye.²³⁸ Allah Sübhâne ve Teâlâ kitab-ı keriminde buyurur, bir kimsene ki amel-i sâlih işlese onun nef'i fâidesi yine kendi öz canına ve nefsinedir ve bir kimsene ki ifsad ve isâet eylese yine ol isâetin ve kemliğin zararı ve gailesi yine nefsine râci'dir. Onun gerek a'mal-i sâliha işlesin ve gerek a'mal-i kabîha işlesin Hak Teâlâ'ya ne zarar ve ne zerre kadar nef' edemez. Nihayet eğer amel-i sâlih ise Hak Teâlâ ol kuluna fazl ve rahmeti ile hayır ile mücâzât edip cennât-ı 'âliyâtta derecât-ı ihsan ve envâ' hâcâtını kabul eder ve eğer bir kulun ameli fâsid ve yaramaz olsa, yine onu adli ile ehaze edip affetmediği takdirce ona intikam edip kendi ameline muvâfık azap ve 'ikâb ile mücâzât edip cehennemde elvan ı azap ile azap eder. Allah Sübhâne ve Teâlâ kullarına zulüm eylemez zerre miktarı kişi nefsine zulmü kendisi eder. Kemâ kâle Sübhâne ve Teâlâ²³⁹ "فَمِنْهُمْ ظَالِمٌ لِّنَفْسِهِ". Aziz-i men bu ayet-i kerimede menfi' olan asıl zulümdür. Mübâlağa sîgası ki zallâm sîgasıdır. Ondan fehmi olunmasın mübalağa ile²⁴⁰ eylemez ama bazı zulüm sudûr eder demek ola. Hâşâ böyle değildir. Belki asla zulüm eylemez demektir. Menfi olan asıl zulüm idiğine bu ayet-i kerime şahittir ve kelimamızı müeyyiddir. Kâle

²³⁷ "Kim iyi bir iş yaparsa kendi lehinedir. Kim de kötülük yaparsa kendi aleyhinedir. Rabbin, kullara (zerre kadar) zulmedici değildir" el-Fussilet 41/46.

²³⁸ R T - enbiyâ-yı 'izâmın zevkinden zevk müyesser eyleye ve evliyâ-yı kirâmın zevkinden zevk müyesser eyleye, ulemâ ve sulehâ zevkinden zevk müyesser eyleye. T + ilâ âhir.

²³⁹ "Sonra biz kullarımızdan seçtiklerimizi o kitaba mirasçı kıldık. Onlardan kimi kendine kötülük eder, kimi orta bir durumdadır, kimi de Allah'ın izniyle hayır işlerinde yarışır; işte büyük lütuf budur" el-Fâtır 35/32.

²⁴⁰ R T + zulüm.

Allah Teâlâ ²⁴¹ ” إِنَّ اللَّهَ لَا يَظْلِمُ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ فِي السَّمَوَاتِ وَ الْأَرْضِ “. Zira ayet-i kerimenin bazıları bazısını müfessirdir ve hadis-i şerifte buyurulmuş ki; “Bir kimseye hiçbir zarar isâbet eylemez, illâ elbette /203b/ onun bir günahı mukâbelesinde eder. Hatta ayağı bir taşla dokunsa veya bir diken batsa veya nalınının kayışı kırılrsa elbette Cenâb-ı Hak ile kendisi beyrinde bir cürmü mukabelesindedir ve bir ayet-i uhrâda dahi vârid olmuş; ²⁴² ” إِنَّ اللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّى يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ “. Bu makûleler kullarına te’dibât-ı ilahiyedir. Hak Sübhâne ve Teâlâ’nın kullarına kemâl-i lütfu ve ihsanından, ta ki kullar suçunu bilip hayrat ve iyilik ve ihsan ve amel-i sâlih cânibinde olalar. Yine münâfî’i kendi nefislerine râcî’dir. Hak Teâlâ’ya ne faydası var ve ne zararı var.

Hikâyet; bir gün bir sayyâd bir gelincik avladı. Ol gelincik buna söyleyip etti. “Ben hod kimseye zarar eder kuş değilim. Tane çiyân bir hayvanım, ot tohumcukları ile geçinirim. Kime zulüm eyledim ki beni tutarsın”, deyince bunun keliması ol sayyâda te’sir etmekle ona merhamet eyleyip onu azâd eyledi. Ol gece vâkı’asında görür, haşır ve neşr olmuş, ²⁴³ ” فَرِيقٌ فِي الْجَنَّةِ وَ فَرِيقٌ فِي السَّعِيرِ “ hükmü zuhûra gelip, bu halkın kimini cennete ve kimini cehenneme emr olundukta, bu sayyâdı dahi cehenneme sürerken bir hitâb geldi ki; Bu kişiyi azat edin! ” مَنْ أَعْتَقَ أَعْتَقَ “ yani azat eden azat olur.

Pes imdi aziz-i men bu amel-i sâlihîni kişiyi nef’i ve fâidesi hem dünyada ve hem ahirette olması mukarrerdur. Bu zikrolunan ahirette olunana göre idi. Dünyada da olanın misali bu hikâyettir. Bir gün bir kimsene hikâyet edip eder bir gün asrın padişahı Harun Reşîd huzuruna varmış idim. Gördüm onu başını aşağı edip ziyadeleriyle fikre varmış ve başını kaldırıp bana etti; /204a/ bu beytin kâilini acaba bilir var mı? Onun fikrindeyim ki, bunu ne sebep ile söylemiştir? Eğer bilir var ise onu bana getirin deyip bu beyti okudu. Beyt; ²⁴⁴ ” الْخَيْرُ أَبْقَى وَإِنْ طَالَ الزَّمَانُ بِهِ وَالْشَّرُّ أَخْبَثُ مَا أُوْعِيَتْ مِنْ زَادَ “. Ol kimse der; ben ettim bunun kâilini ben bilirim padişahım bu beytin garîb hikayesi vardır.

²⁴¹ “Şüphe yok ki Allah zerre kadar haksızlık etmez; o zerre, bir iyilik ise onu katlar, kendi katından da büyük mükâfat verir” en-Nisâ 4/40.

²⁴² “Kişinin önünde ve arkasında Allah’ın emriyle onu kayıtlı ve koruma altına alan takipçiler vardır. Bir toplum kendisindekini değiştirmedikçe Allah onlarda bulunanı değiştirmez. Allah herhangi bir toplumun başına bir kötülük gelmesini diledi mi, artık onun geri çevrilmesi mümkün değildir. Onların Allah’tan başka yardımcıları da bulunmaz.” er-Ra’d 13/11.

²⁴³ “İşte sana, Ümmülkurâ (Mekke) ve çevresindekileri uyarman ve hakkında asla şüphe bulunmayan toplanma gününün dehşetini haber vermen için böyle Arapça bir Kur’an indirdik. Onların bir kısmı cennette, bir kısmı da cehennemde olacaktır.” eş-Şûrâ 42/7.

²⁴⁴ İyilik uzun sürse bile daha kalıcıdır; kötülük ise sana verilen rızıkların en kötüsüdür.” Tarafe bin Abd Bahreyn’in tarihi bölgesinden cahiliye dönemi Arap şairidir ve Muallakat şairleri arasında sınıflandırılır. Bk. Emrullah İşler, “Tarafe b. Abd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/14.

Huzurunuza getirelim beyan eylesin deyip fil hâl beytin kâilini onda ihzar edip, Harun Reşîd onu ne sebep ile dedi. Vechen suâl eyledikte, ol kişi etti: Padişahım falan senede ²⁴⁵huccâc ile Kâbe-yi şerife giderdim, onu gördük bir beriyyede bir ejder. Önümüze arkuru gelip karşımıza durup hacıların yolunu kat' eyledi. Bunu görünce nice bin kişiden birisi ileri varamadı ve bir ferd geçmeye kâdir olamadı. Âhir ben ettim; ön ve son hacca dahi gitmekten murâdım tahsil-i rızâullah'tır. Varayım livechillâh hacılara nefsimi feda edeyim. Deyip kılıcımı takınip ve câiz ki bu hayvan susuz ola diye bir kırbaya dahi su doldurup buna karşı varıp ettim; hayvan eğer susuz isen işte su ve eğer muradın mücerred muzırlık ise işte kılıç, deyince ejder bî-çare meğer susuz imiş. Suyu görünce ağzını açıp karşıma geldi, bildim ki su ister. Kırbanın ağzını açıp ejderin ağzına koydum. Tamam kanınca suyu içip tamam hazzedip safâsından bir iki kere²⁴⁶ /204b/kumda yuvarlanıp ve kaybolup gitti. Yolumuz açıldı, neyse huccâc ile Kâbe-i şerife varıp, erkân-ı haccı tamam edip geri rucû' edip vatanımıza giderken, yine ol menzile geldiğimizde nısf-ı leylde kalkıp, bir tenhaca yerde rabbime biraz niyaz edeyim deyip şuğul²⁴⁷cük ederken nevm galebe eylemiş, uyuyup kalmışım. Uyanıp gördüm huccâc göçüp gitmişler, ben ol beriyyede yalnız ve bendesiz kalmışım. Karanlık gece ve ıssızlık. Bir yol ve iz bilinmez, kendimi helâkte bulup, acaba ne çare edeyim diye tefekkür ve tahayyürde iken, nâgâh onu gördüm. İki deve zuhur eyledi, birisi kendi devam ve birisi bir gayri deve. Ol deve lisân-ı hâl ile bana işaret eyledi ki, gel bana süvari ol, ben seni huccâca îsâl edeyim. Ben dahi ol deveye binip²⁴⁸ devemi yedeğime aldım. Beş ve on mil miktarı yer gittik, öyle az zamanda beni refiklerime îsâl eyledi. Seher vakti olmuş idi, huccâc karşımda görünür olduğu gibi ol deve durdu. Artık ileri gitmeyip gene bana bunu işaret eyledi ki; şimdiden sonra huccâca eriştik. İn kendi devene bin dahi var sağlık ile hemen ol deveye bin. Dahi yapışıp ettim; seni ve beni yaratan hakkı için bana haber versin. Kimesne ki bana böyle bön deminde ve ıztırrar halinde meded eyledin. Ol deve bana etti; ben şol ejderim ki, bu menzilde gayet ile susuzluktan /205a/bunalıp huccâcın önüne gelmiş idim, sen bana gelip hararetimi def' edip su verip iyilik eyledin. Ben dahi ol mukabelede sana şimdi iyilik edip onun mükafatını eyledim dedi. Padişahım ben dahi bu beyti ol mahalde söyledim dedi, bu

²⁴⁵R T : tarihte.

²⁴⁶R T – kere.

²⁴⁷ Arapça güfteli ilâhi.

²⁴⁸R T + gittim.

kıssadan hisse mü'mine budur ki; mü'min her ne vecihle olursa olsun hemen iyilik ve amel-i sâlihe kast eylesin. Ol iyilik 'indillâh-i teâlâ zâyi' olmaz. Bu mahallîdir ve mahallî değildir demesin. Onun için demişler; "İyiliği et suya at, bilir Hâlık onu bilmezse balık."

Hikâyet; Zamanla bir sâlih kişi var idi. Odunculuk ile geçinirdi. Bir gün dağda bir yılan kaçarak buna gelip, beni karnında sakla kerem eyle beni. Bir advim var,²⁴⁹ katletmek ister. Sana ziyanım değmesin deyip, yerleri ve gökleri şahit tutup antlar içti. Ol kişi ona inanıp ağzını açtı, yılan karnına girdi. Ba'dehû, bir kişi gelip, bunda bir yılan gitmekte mi deyip katletmek isterdi. Ol kişi bunda yılan yoktur diye onun advesini def'den sonra yılan buna eder; tez haber ver evvel ciğerini mi yiyeyim yoksa yüreğini mi? Ol kişi eder²⁵⁰; Bre hey zâlim yâ hani benimle olan ahdin ve andın? Yılan etti; hiç eski düşman dost olur mu, biz benî Âdem'e tâ Âdem zamanından düşmanız ki, onun sebebiyle cennetten merdud olduk, hemen tez cevap ver. Akıbet ol kişi²⁵¹ yılandan emân diledi, varıp evime ehl ve ıyâlimle helalleşince bana mühlet ver, ba'dehû hangisini dilersen /205b/yiyessin deyip gayet hüzünle ve elemle gelip giderken, bunun ettiği iyilik mukabelesinden meded-i ilâhi erişip yolda bir kişiye rast geldi. Ol kimesne²⁵² bu kişinin hüznünden suâl edince, ona kaziyeyi haber verdi. Ol dahi buna çıkarıp bir tane yeşil yaprak verip, bunu çiğne dahi yut dedi Ol kişi onu yuttu fil hâl karnında yılan pâre pâre olup gelip çıktı. Bu kişi buna suâl etti ki; sen kimsin ki bu hal-i ıztırârda bana bulundun? Ol etti; ben ma'rûfum. Yani sen şol iyilik yılana eylemiş idin. Yılan onu bilmeyip sana kast eyledi ama senin ol ettiğin iyilik indillâh makbul olup, Cenâb-ı Hak'tan bize emrolundu ki; var ol kulumu kurtar diye. Ben dördüncü kat göklerin sakinlerinden bir meleğim, ol sana verdiğim yaprağı cennetten getirdim dedi. Aziz-i men bu kıssadan hisse budur ki; bir kişi her ne kadar hayır ve amel-i sâlih işlerse, âkıbet ol zâyi' olmayıp onun faydasını bulur. Ve kibbar-ı e'izze buyurmuşlar ki; âhir zamanda fitne ve fesâdın kesreti ve dinin gurbeti zamanında semt-i salâhta olup, sülûk ve mücâhede ihtiyar edenler, az zamanda çok terakkiye vâsıl olurlar ki. Evvel zamanda a'vân-ı din ve sulehâ-yı müslimîn, husûsan meşâyih-i kirâm ve evliya-yı izâm (k.s.) gayet çok imiş ve din-i İslam kemal-i kuvvette imiş. Şimdi ise

²⁴⁹R T + beni.

²⁵⁰H : ya hani ahdin ve andın? tsh.

²⁵¹H : gördü ki olmaz, tsh.

²⁵²R T - ol kimesne

erbâb-ı din ve ashâb-ı yakîn gayet az olmak ile ve din-i İslam'ın zayıf zamanı olmakla Allah Sübhânehû ve Teâlâ fazl ve kereminden şimdi dine rağbet edenlere az zamanda çok /206a/ nesne ihsân edip murâdları tezce hâsıl olur. Nihayet yolunda ve hâlinde ve kâlinde sıdk ve sebât ²⁵³ olmak şarttır.

Hikâyet: Zamanla sulehâdan bir kimesne vefat eyledi. Bunu gasl eylediklerinde gördüler bir damarında hareket ve bakıyye-yi hayat var. Bunu define te'hîr eylediler. Filhâl bu kişi ikileydin²⁵⁴ hayat buldukta buna suâl olunca cevabında etti; melek benim ruhumu kabz edip alıp huzur-u Hakk'a vardıkta denildi ki; bunun dahi zamanı var. Al git ruhunu yine cesedine teslim eyle. Melek beni götürürken gördüm bir mecliste Sultan-ı Enbiyâ (s.a.s) otururlar. Sağ cânibinde Ebûbekir Sıddîk (r.a.) ve solunda Ömer Faruk (r.a.) otururlar ve hazretin karşısında Ömer b. Abdülaziz oturur. A'dil-i selâtinden bir kimesne idi. Hatta Ömer-i sâni diye anılırdı. Hazreti sultan Aleyhisselam'a gayet yakın oturmuştu. Ben ol meleğe sual eyledim ki; bu niçin Sultan-ı Enbiyâ Aleyhisselam'a onlardan yakındır? Bana cevap verdi ki, zira onların zamanlarında din-i İslam'a rağbet ve riâyet eder çok idi, gittikçe din kuvvet bulmakta idi. Feemmâ bu Ömer b. Abdülaziz'in zamanında zulüm ve fitne ve fesâd gayet çok olup ve dine rağbet eder azdan az idi. Bu Ömer kesret-i fesat ve fitne zamanında dine riâyet ve iânet²⁵⁵ eyledi, dedi. Gel ey âhir zaman kavmi gör, bu kaziyeden hiçbir ibret alır mısın? Bu hikâye tâ Ömer b. Abdülaziz zamanında olacak. Şimdi hod tarih bin otuz altıya²⁵⁶ /206b/dâhil oldu. Fitne ve fesâdın mertebesi çok olmak gerektir. Pes imdi âkile layık budur ki, şimdiki zamanda din-i İslam'a riâyet edip hayrât ve a'mal-i sâliha cânibinde olmak ile din-i garîbe iânet edip ²⁵⁷“تَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَى” fehvasınca, daima din-i İslam'a riâyet ve cânib-i takvada olmakla kendisi dahi az zamanda çok murâda ve terakkiye vâsıl ola. Zira ettiği a'mal-i hayrın yine menâfi'i kendinedir. Gayrı nef' ve zârı yoktur. Kâle ba'zül kübbâr:

- فَلْيَجْتَهِدِ الْمُؤْمِنُ غَايَةَ الْإِجْتِهَادِ مِثْلَ هَذَا الزَّمَانِ الَّذِي غَلَبَ فِيهِ عَلَى النَّاسِ الْمَعْصِيَّةَ وَالْهَوَى وَالطُّغْيَانَ لِيَفُوزَ السَّعَادَةَ الْعُظْمَى وَالْمَقْصَدَ الْأَقْصَى فِي دَارِ الْجَنَّةِ -

فَإِنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمَّا ذَكَرَ عِنْدَهُ فُسَادُ آخِرِ الزَّمَانِ قَالَ لِلْعَامِلِ مِنْهُمْ أَجْرُ خَمْسِينَ مِنْكُمْ لِأَنَّكُمْ تَجِدُونَ

²⁵³ R T + üzere

²⁵⁴ İkinci olarak

²⁵⁵ h (H) : ve kemâl-i mertebe adâlet, tsh.

²⁵⁶ h (H) : yani bu kitabı tahrîr ettiğim tarihtir, minhu.

²⁵⁷ “İyilik ve takva hususunda yardımlaşın” el-Mâide 5/2.

أَعْوَانَا عَلَى لَحْخِيرٍ وَهُمْ لَا يَجِدُونَ. وَقَالَ :

”إِنَّ الْإِسْلَامَ بَدَأَ غَرِيبًا وَسَيَعُودُ غَرِيبًا كَمَا بَدَأَ فَطُوبَى لِلْغُرَبَاءِ قِيلَ وَمَا الْغُرَبَاءُ قَالَ الَّذِينَ يُصْلِحُونَ إِذَا فَسَادَ النَّاسُ“²⁵⁸

İntehâ kelâmuhu aleyhisselâm. Gelelim imdi, bir kişi bunu işitip hayrı ve şerri ve nef' ve zârı bildiğinden sonra niçin salâh yoluna gitmeyip, tarik-i dalâl ve fesada gider? Akıl hod bunu fehmeder. Aslı budur ki, bu halk nefsi-i emmâre-yi bi's-sûnin esirleridir. Ol her ne emrederse ona ittibâ' ederler. Her kişinin nefsi ise kendinin gayet ile düşmanıdır. Elbette ona yaramazlık ile emreder feemmâ bend-rıkkıyyetten²⁵⁹ halâs olup makam-ı hürriyete vâsıl olduğundan sonra, nefsi dahi İslâm'a gelip kendinin dostu olup, daima hayırla emreder. Pes fevz ve felâh ve daima salâhta olmak ile saâdet-i ebediyye ve izzet-i sermediyyeye /207a/nâil olalar.

Pes imdi âkil ise nefsi İslâm'a götürüp, ıslah kastında ola ve kendine düşman iken hevasına ittibâ' etmeye ve emrin tutmayıp, daima ona muhalefet ile mücâhede ede. Eğer enbiya ve eğer evliyâullah (k.s.) ol nefsi advesini dost edinceye dek ne zahmetler çekmişlerdir. Yusuf sıddık (a.s.) bu kadar ismet ve sadâkat ile yine buyurmuşlar ki; ²⁶⁰”وَمَا أَبْرَأُ نَفْسِي إِنْ النَّفْسُ لَأَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ“. Ve Sultan-ı Enbiya (s.a.s) buyurmuşlar; ²⁶¹”أَعْدَى عَدُوِّكَ نَفْسُكَ نَفْسُكَ الَّتِي بَيْنَ جَنْبَيْكَ“. Pes imdi bir kişi advesi elinden halâs ve esirlikten azâd olsa, bir kimesne taht-ı tasarrufunda olmaz ve Hazreti Hak Celle ve alâdan gayra ihtiyacı kalmaz.

Hikâyet: Bir gün bir padişah yolca gide yürürken gördü bir derviş oturur. Bu derviş buna kat'an iltifat eylemeyip ve ayak üzerine dahi kalkmadı. Padişahın gayet gücüne gelip vezirine etti; var şuna söyle, bize niçin ihanet eyledi. Vezir gelip söyleyince derviş ona cevap verip, vezire etti; var ağana söyle de ki varsın beyliğini ve ağalığını hâin ve haşin ehl-i dünyaya ve kendine ihtiyacı olup kapısına sürünenlere satsın. Vezir ol dervişin cevabını padişaha îsâl eylediğinde, padişah ehl-i Hakk²⁶² kimesne idi. Tefekkür eyledi gördü, filhakîka dervişin kelâmı hak. Hazzedip dervişe bir ihsancık etmek istedi ve yine vezirine etti; var göre eğer bizden bir nesne murâd edinirse görüverelim. /207b/Vezir gelip dervişe yine padişahın kelâmını beyan edince, derviş vezire etti; var ağana de ki, hiç hür olan esire arz-ı ihtiyaç mı eder?

²⁵⁸”بَدَأَ الْإِسْلَامُ غَرِيبًا، وَسَيَعُودُ كَمَا بَدَأَ غَرِيبًا، فَطُوبَى لِلْغُرَبَاءِ“ Muslim, *Şahîhu Muslim*, 232. (No. 373)

²⁵⁹ Kölelik.

²⁶⁰”Yine de ben nefsimi temize çıkarmıyorum. Çünkü nefis, rabbimin acıyıp koruması dışında, daima kötülüğü emreder; şüphesiz rabbim çok bağışlayan, pek esirgeyendir.“ Yûsuf 12/53.

²⁶¹”Senin en zararlı düşmanın nefsidir.“ Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, 1:143.

²⁶² R T - Hakk

Elhamdülillâhi Teâlâ ben hürüm. Nefs-i emmâre esirliğinden Hak Teâlâ beni azâd eyledi. Sen esir-i nefis-i emmâresin ki, nefsin seni daima istediği gibi kullanır. Hak Teâlâ'nın rızasını koyup, onun hevâsına tâbi' olup geze yürürsün dedi.

Pes imdi bir kişi bunu fehmedip nefis-i emmâre-yi bi's-sûnun esirliğinden necât ve halâs isterse yolundan tutup, ²⁶³ ”وَأُتُوا النُّيُوتَ مِنْ أَبْوَابِهَا“ fehvasınca tarîkat kapısından girip yoluna gitsin ve tarik-i halâsın kapısı evvela tevbe ve istiğfar ve tarik-i a'mal-i sâliha ve terk-i ef'âl-i kâbiha²⁶⁴ ve tahsil-i ahlak-ı hasenedir ve ahlak-ı haseneyi tahsil yine ef'âl-i hasene ile hâsıl olur ve a'mal-i sâliha ve ef'âl-i hasenenin dahi envâ'ı var. Bezl-i mâl ile olur ve cevârih ve ef'âl ile olur ve lisân ve akvâl ile olur ve kulûb ve ahvâl ile olur. Zira amel-i sâlihın nev'-i vâhide ihtisâsı yoktur. Hemen ne vecihle edebilirse amelini sâlih ve niyetini hâlis ede göre. Zira her sûreti-i amelde görünen nesneye amel-i sâlih denilmez. Zira amel-i sâlihi tarif edenler buyurmuşlar ki; مَا الْعَمَلُ الصَّالِحُ أُرِيدَ بِهِ وَجْهُ اللَّهِ تَعَالَى yani, kişinin ameli ağrâz-ı nefisten pâk olup riyâ ve süm'a ve 'ucûb ve kibir²⁶⁵ gibi dahi bunların emsâlinden mücerret olup mücerred-i Allah Sübhâne ve Teâlâ'nın vech-i kerîmi ve rızâ-yı şerîfi için olmak gerektir ki, indillâh kabûle karîn ola ve hem amelde ihlâs²⁶⁶ /208a/şarttır. Bir kişi ameline mağrûr olup dahi ben âbidim ve zâhidim, nem vardır deyip uyûb-i nefisten gâfil olmasın. Ta ki ameli kabul ola ve makbul olan amelin Hak Sübhâne ve Teâlâ fazl ve keremi ve vaad-i kerîmi muktezâsınca bir amelinde mukabelede en edna mertebe birine on hasene ihsân eder. Ecir ve mertebe ve sevap yönünden kâle'llâhu Sübhâne ve Teâlâ: مَنْ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ ²⁶⁷ ”عَشْرُ أَمْثَالِهَا“ Bu nass kati'dir tahallûf etmez. Nihâyet ondan ziyâdesine Hakk Teâlâ murâd edindiği miktarı kullarına ihsân eder. İhsânına gâyet ve adet yoktur. Azîz-i men bilesin ki, bir kişinin ameli sâlih olmayıp ameli fâsid olup isâet eylese yine ol isâet ve kemliğin zararı kendi nefisine râci'dir. Fi'd-dünya ve'l-âhiret ona göre cezasını bulur. Hakk Sübhâne ve Teâlâ ona miskâl-i zerre zulüm eylemez.

Hikâyet: Rivâyet olunur ki, bir gün Ebu Cehil la'în hîle edip evinde kapısının ardında bir kuyu kazdırdı. Ve sûreti hastalığa vurup temâruz eyledi. Murâdı bu idi ki;

²⁶³ “Evlere kapılarından gelin...” el-Bakara 2/189.

²⁶⁴ R T : a'mal-i gabîha

²⁶⁵ R T - kibir

²⁶⁶ h (H) : Beyt: Esir-i nefis-i emmâre, kârîb olur beyim mâre(yılan). Çeker ol sahibin nâre, işi daim olur ifsâde. Bu makamda denilmiştir, tsh.

²⁶⁷ “Kim iyilikle gelirse ona getirdiğinin on katı vardır; kim de kötülükle gelirse o sadece getirdiğinin dengiyle cezalandırılır. Onlar haksızlığa uğratılmazlar.” el-En'âm 6/160.

Muhammed Mustafa (s.a.s) onu görmeye geldiğinde ol kuyuya düşe idi. Ve Nebi (a.s) hastalığını iştirip onu ‘iyâdeye geldi. Ol kapıdan içeri girip kuyunun üzerine uğramak mahallinde Cebrâil (a.s) gelip kaziyeyi haber verince Resûl (a.s) dönüp giderken Ebu Cehil’e haber verdiler. Tez yerinden kalkıp Nebi (a.s)’ın ardınca varıp davet kastın eyledi ve acelesinden ol /208b/kuyunun üzerine uğrayıp Ebu Cehil kuyunun içine düştü. Meşhur meseldir ‘kişi kazdığı kuyuya kendi düşer’. Onu her ne kadar çıkarmaya çalıştılsa kâbil-i imkân olup, bir kimse onu ol kuyudan çıkarmaya kâdir olamadı. Her ne kadar uzun urganlar uzattılsa ona erişmedi. Âciz kalıp âkıbet Ebu Cehil etti; ‘bana derman olursa Muhammed’den olur, gelsin beni çıkarsın’ dedi. Sultan-ı Enbiya (a.s)’a kaziyeyi haber verdiler. Kemal-i Kereminden kuyunun ağzına geldi, etti; “eğer din-i İslam’a gelirsen seni çıkarayım”. Ebu Cehil İslam’a gelmeye şart eyledi. Bu nice urganlar ile çıkmamış iken Nebi (a.s) mübarek ellerini uzatıp elini bana ver deyip Ebu Cehil’in eline yapışıp dışarı çıkardı. Ve bu mertebeden sonra yine İslam’a gelmeyip ‘sen bana sihir eyledin yâ Muhammed’ dedi. Ve bu kıssadan bir iki hisse var. Biri budur ki; bir kişi yaramazlık kast eylese yine onun zararı kendi nefsidir, Ebu Cehil kuyuya düştüğü gibi. Ve biri dahi budur ki; bir kula Hakk Teâlâ’dan inâyet olmayınca ve hidayet nuru erişmeyince onun İslam’ına ve ıslâhına çare yoktur. Zîrâ cümleye aslanan inâyet-i ezeliyedir. Kezâlik eğer enbiya ve eğer evliyâullah (a.s) cümle ve eğer ‘ibad-ı mü’minin cümlesinin bu aleme gelip dahi a‘mal-i sâliha ve envâ‘ ibâdat-ı kâmileye nâil olup zâhiren ve bâtınen enva-‘ı ni‘am-ı ilâhiyeye mazhar oldukları, onlar hakkında âlem-i ezelde inâyet sebk eylediğindendir. Ve âlem-i ahirette dahi, cehennemlerden halâs olup cennat-ı âliyâtta izzet-i ebedîye /209a/ve safa-yı sermedîye vâsıl oldukları cümlesi inâyet-i ezeliye sebkindendir. Kâlellâhu Sübhâne ve Teâlâ:

268 إِنَّ الَّذِينَ سَبَقَتْ لَهُمْ مِنَّا الْحُسْنَىٰ أُولَٰئِكَ عَنْهَا مُبْعَدُونَ لَا يَسْمَعُونَ حَسِيسَهَا

Tahkik şunlar ki; âlem-i ezelde Hak Teâlâ’dan onlara inâyet sebk eylemiş ola. Onlar cehenneme girmek değil cehennemin savtını bile işitmezler. Me‘a hâzâ cehennemin savtı nice günlük yerden işilir. Nazm:

Rahmetin sebkile bulmuştur kemâli sâbikûn.

*Bu Hüdâyî bendeni ilhâk et ol sâbıklara.*²⁶⁹

²⁶⁸ Daha önce bizden en güzel sonucun vaadini almış olanlara gelince, işte onlar cehennemden uzak tutulurlar. Onlar cehennemin uğultusunu işitmezler, canlarının istediği nimetler içinde ebedî olarak kalırlar. el-Enbiyâ 21/101-102.

²⁶⁹ Mustafa Tatcı - Musa Yıldız, *Divân-ı İlâhiyat*, 391.

Ve Azîz-i men bir kişi bu manadan galat fehmedip dahi Cebriyye mezhebine dñşmeye. Ve demeye ki, çñnkñ inayet sebk etmeyecek fayda yoktur, deyip dahi dibelek ye'se ve isyanda ısrara dñşmeye. Zîrâ çâk baştan kendine ezelde inayet sebk eylemediğine neden ilim tahsil etti. Zira ol hakkında sebk-i hüsnâ olan kullardan nicesi vardır ki bidâyet-i halde hevâ ve fesâd üzere olur. Akıbet sebk-i hüsnâ onu komayıp yine gelir, tâib olup sırat-ı müstakîme ve tarik-i hakka sülûk eder. Evliyâullahtan nicesine bu olmuştur. Fudayl bin İyâz gibi ve Biř-i Hâfî gibi ve dahi bunların emsâli gibi. Pes imdi abd-i mü'mine lâıık budur ki, kendi irâdet-i cüz'iyesini hayrât ve hasenât ve a'mal-i sâlihâya sarf edip, terkiyat-ı uhreviyyeden mahrum kalmaya. Çâk baştan kendine bu âleme gelip, dahi din-i İslam nasip olduğunu ve a'mal-i sâliha ve hayrat-ı hasene cânibine ve tevbe /209b/ve istiğfara muvaffak olup cânib-i tarik-i hakka sevk olunduğunu inâyet-i ezeliyye sebkinden bilip, bu nimetlerin şükrüne kastede göre. Ve yine onun nef'i kendinedir, nefesine râci'dir. İmam Ali (k.v) ve (r.a) buyurmuşlar; "Ben ne kimseye iyilik eyledim ve ne hiçbir kimseye kemlik eyledim. Her ne eyledim ise kendi nefsim'e eyledim." Bu kelâmı tamâm ²⁷⁰ "مَنْ عَمِلَ صَالِحًا فَلِنَفْسِهِ" "وَمَنْ أَسَاءَ فَعَلَيْهَا" mazmun-u şerîfini an müşâhede fehmedip buyurmuşlardır. Allah Sübhânehû ve Teâlâ cümlemize lütuf ve inâyet ve tevfiık ve hidâyet edivere âmin. Allâhümme âmin, yâ Mu'în.

İlâhi-yi řerif²⁷¹

Kula lâıık olan ibâdet imiş	Hizmet-i Hak aceb saâdet imiş
Hâlet-i aşk özge halet imiş	Cümleye asl olan inâyet imiş
Enbiyânın şefâati ne güzel	Kâmilin hüsn-i himmeti ne güzel
Kula Hakk'ın inâyeti ne güzel	Cümlelerin başı bir inâyet imiş
Hak yolunda çalış kusûr etme	Nefs için kalbi bî-huzûr etme
Sakın a'mâline gurûr etme	Cümlelerin başı bir inâyet imiş
Zikr ü tevhîd eğer karînin ola	Umulur ki Hudâ mu'înin ola
Bu kelâma beğim yakînin ola	Cümlelerin başı bir inâyet imiş
TîH-i hayrette kalma ey gîfil	Rûz ü şeb sa'y et olmağa kâmil
/210a/Cân ile dinle bu sözü Hak bil	Cümleye asl olan inâyet imiş

²⁷⁰ "Kim dine ve dünyaya yararlı bir iş yaparsa kendi iyiliği için yapmış olur; kim de kötülük işlerse kendi aleyhine işlemiş olur. Senin rabbin kullarına asla haksızlık etmez." el-Fussilet 41/46.

²⁷¹ Mustafa Tatcı - Musa Yıldız, *Divân-ı İlâhiyat*, 335-39.

İste nakkâşî nakşa aldanma
Cehl ile nâr-ı gaflete yanma
Hem-demi olsa tâlibin tevhîd
İşitirsen eğer kelâm-ı müfid
Olacak sâlike inâyet-i Hak
Ma‘rifet mektebinden oku sebak
Bulagör ey Hüdâyî Mevlâ’yı
Dinle iz‘ân edin bu mânâyı

Kuru sûretle iş biter sanma
Cümlelerin başı bir inâyet imiş
Olırsadır iki cihanda sa‘îd
Cümlelerin başı bir inâyet imiş
Tîz olurmuş o vâsıl-ı mutlak
Cümlelerin başı bir inâyet imiş
Geç sivâdan ko gayrı sevdâyı
Cümlelerin başı bir inâyet imiş

23. MECLİS

Fî Beyânî Kāvlihî Teâlâ:

(۲۷۲ هَلْ جَزَاءُ الْإِحْسَانِ إِلَّا الْإِحْسَانُ قَبَائِلُ الْآلَاءِ رَبِّكُمْ تُكَذِّبَانِ)

Hitâb-ı izzet segaleynedir. Yani ins ile cinnedir. Allah Sübhânehû ve Teâlâ gönlümüz gözün açıvere, enbiyâ-yı izâm zevkinden zevk müyesser eyleye, evliyâ-yı kirâm zevkinden zevk müyesser eyleye, ulemâ ve sulehâ zevkinden zevk müyesser eyleye.²⁷³ Allah Sübhâne ve Teâlâ Kitab-ı Kerîmi’nde segaleyn olan ihsânını beyan buyurup cin ve inse hitap edip /210b/buyururlar ki; ihsânın cezası değildir. İllâ yine mukâbeledede ihsân etmektir. Hey ins ile cin! Siz Rabbinizin nimetlerinden hangi nimetini inkâr ve tekzîb edersiniz? Filhakîka eğer nazar olunsu idi segaleyn, belki cemi‘ mevcûdât ve mahlûkâtın zuhûru, âsâr-ı zuhûr, bahr-i kerem ve vüfûr-u yem ni‘am-ı ilâhiyedendir. Nazm:

Mevce gelip bahr-ı kerem yemmi cûd Lütfun ile âleme verdin vücûd

Fazlın ile ver yine nûr-ı şühûd Yâ Ahad ü yâ Samed ü yâ Kerîm²⁷⁴

Husûsan insan mazhar-ı ihsân-ı tamdır. Evvelâ vücûd ni‘meti, sâniyen insâniyet-i hil‘ati verdiğinden sonra vücûd-u hil‘ati ile mevcûd olan eşyanın ve ‘avâlimin usûlü dört âlemdir: Alem-i cemâd ve âlem-i nebât ve âlem-i hayvan ve âlem-i insan Hak Sübhâne ve Teâlâ mahz-ı fazlından insanı âlem-i cemâdda komadı ve âlem-i nebâtta komadı ve âlem-i hayvanda komadı, insan âlemine getirdi. Sûret-i insan ve ahsen-i

²⁷² “İyiliğin karşılığı da ancak işte böyle iyiliktir. Artık rabbinizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz?” Rahmân 55/60-61.

²⁷³ R T - enbiyâ-yı izâm zevkinden zevk-i müyesser eyleye evliyâ-yı kirâm zevkinden zevk-i müyesser eyleye ulemâ ve sulehâ zevkinden zevk-i müyesser eyleye; R T : ilâ âhirihi.

²⁷⁴ Mustafa Tatcı - Musa Yıldız, *Divân-ı İlâhiyat*, 423.

takvîmde halk eyledi. Nitekim Kur'an-ı Azîminde insanı medh edip buyurur: ²⁷⁵“لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ” Ve ayet-i kerîme-yi uhrâda: ²⁷⁶“وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ” buyurdu. Ve cümle mevcûdât üzerine insanı tekrîm ve tafdîl eyledi. Bundan gayrı zümreyi benî âdemden muzâhir-i celâl olan envâ'ı fırak-ı zâlleden eylemeyip, ehl-i tevhîd ve ehl-i iman zümresinden eyledi. Ve dahi bu nimetlerin fevkinde sâir ümeme tafdîl olunan Ümmet-i Muhammed'den eyledi ki (s.a.s) ki onlar hakkında; ²⁷⁷“كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ” buyuruldu. /211a/²⁷⁸ Ve bu zümreden dahi zümre-yi ehl-i bid'a ve dalâlden eylemeyip, yetmiş iki milletten hariç ehl-i sünnet ve'l cemâat mezhebinden kılıp, ehl-i hidâyetten eyledi. Ve bunlardan mâadâ sıhhat nimeti ki, ba'de'l İslam bu bir ni'met-i azamîdir. Onu ihsân eyledi ve bunlardan mâadâ sertâba vücûd-u insanîye nazar olunsa zâhiren ve bâtinen müstağrak ni'am-ı ilâhiyye ve ihsân-ı rabbaniyyedir. Ol mertebe bunlar hâricinde ve dâhilinde ef'âl ve akvâl ve ahvâllerinde müzâhir-i ihsân olmuşlardır ki, onu hâme ve lisân takrîr ve beyânda aciz ve fûrûmânedir. Bu manaya işareten Allah Sübhâne ve Teâlâ Kur'an-ı Azîmü'sşânında buyurur: ²⁷⁹“وَإِنْ تَعُدُّوا نِعْمَةَ اللَّهِ لَا تُحْصُوهَا” Nazm:

İnne 'l-Habîbe 'l-Mustafâ

Kad kâle lâ ahsâ senâ

Şükriin atâ üzre atâ

*Yâ Rab nice şükredelim*²⁸⁰

Ve dahi ma'lûm ola ki, ümmet-i Muhammed (a.s)'dan olan fırak-ı dâllenin cümlesi yetmiş iki firkadır. Cümlesi ümmet-i Muhammed (a.s) geçinirler. Lâkin her biri tarik-i dalâle gitmişlerdir. Cebriyye gibi Dehriyye gibi Felsefiyye ve Şia gibi. Bu sebeple cümlesi ehl-i cehennemdir, ne'üzü billâhi min şurûri enfüsina ve min şurûri'sşeyâtîn. Nitekim ilm-i kelâmda tafsîli beyân olunmuştur. Bu manaya işâreten Habîb-i Ekrem (s.a.s) buyurmuşlar; “Benim ümmetim yetmiş üç firkadır, cümlesi nârdadır. İllâ fırka-yı vâhide değil ki, onlar meslek-i Hüdâ'ya sâlik olup ehl-i sünnet ve ehl-i cemâat ve ehl-i inâyet ve hidâyet olmuşlardır. Pes bu ümmetten ve bu cemâatten olması dahi

²⁷⁵ “Şüphesiz biz insanı en güzel biçimde yaratmışızdır.” et-Tîn 95/4.

²⁷⁶ “Andolsun biz Âdemoğluna şan, şeref ve nimetler verdik; onları karada ve denizde taşıdık, kendilerine güzel güzel rızıklar verdik ve onları yarattıklarımızın çoğundan üstün kıldık.” el-İsrâ 17/70.

²⁷⁷ “Siz, insanlar için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz.” Âl-i İmrân 3/110.

²⁷⁸ h (T) : Nâsih: Vefât-ı müellifü'l-kitâb Mahmud Dede Tokâdî fî 15 Şevvâl-i mükerrerem 1038. Bu mahalden müellif bî-çâreye sâniyen hayat ihsân olunup bu Kitab-ı Müstetâbı tekmi mübâşeret olundu. Fî evâil-i şehri Cümâde'l-uhrâ senete erbâin ve elf (vr 101a).

²⁷⁹ Allah'ın nimetini saymaya kalksanız başa çıkamazsınız.” en-Nahl 16/18.

²⁸⁰ Mustafa Tatcı - Musa Yıldız, *Divân-ı İlâhiyat*, 387-89.

/211b/ni‘met-i uzmâ değil midir? Pes imdi layık budur ki, Cenâb-ı Rabb izzetten kendine i‘tâ ve ihsân olunan na‘maa ve âlâ mukâbelesinde kendi dahi ihsan edip isâet etmeye ve kelam-ı kadîm; ²⁸¹“هَلْ جَزَاءُ الْإِحْسَانِ إِلَّا الْإِحْسَانُ” ‘a sadâkat gösterip tekzîb-i neâm ve âlâ eylemeye. Niâm-ı ilâhiyeye şükre kast ede göre ve sırat-ı müstakîme gide göre. A‘nâ ihsân tâât ve ibâdât ile ve cümle evâmîr-i ilâhiyeye imtisâl ile ve cümle Hak Teâlâ celle ve âlânın nehy ettiklerinden ictinâb ile olur. Ve ef‘âl-i kabîhadan ihtirâz ile olur. Asıl mukabele-yi ihsânda ihsân denilirse, maârif-i ilâhiyeye vusûl ile olur. Kendilerinin bu aleme gelmelerinden dahi maksûd ol idi. Gâlellâhu Sübhâne ve Teâlâ ²⁸²“وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ” ey لِيَعْرِفُونِ. Pes imdi azîz-i men ²⁸³bilesin ki, bu insana ehl-i canândan olmaya üç nesne lazımdır ve farz ve vaciptir. Evvelâ iman sâniyen İslam ve sâlisen ihsân. Eğer iman nedir, denilirse; tevhîddir. A‘nâ Allah Sübhâne ve Teâlâ’yı birlemektir. Ve bu manayı kalbi ile tasdîk ve lisanı ile ikrardır. Ve bu tevhid dahi dört mertebedir. Evvelâ lisânîdir ki ona tevhid ilmi ta‘bir olunur. Ve bu avâm-ı nâsın imanî mertebesidir. Ve ikinci mertebesi tevhid-i aynîdir, ona tevhid-i kalbî ve tevhid-i hakîki ve yakîn-i aynî ta‘bir olunur. Bu kısmı tevhidin havâs-ı ibâdın imanî mertebesidir. Bunda dahi merâtib üçtür; a‘nâ tevhid-i ef‘âl ve tevhid-i sıfat ve tevhid-i zât mertebesidir. Ehl-i sülûkun /212a/makâmât ve merâtibi bunda çoktur. Usûlü yüz mertebedir. Nitekim Abdürrezzak Kâşânî (k.s) hazretleri *Menâzilü’s-Sâirîn*²⁸⁴ nâm kitabında menâzil-i sülûk-i mezbûreyi tafsîlen beyan buyurmuşlardır. Evliyâullahtan her bir kişi kendi isti‘dâdına göre bir makamda karar eylemişlerdir. Tevhid-i zâta vusûl ehli her asırda ekâl ve enderdir. Ve e‘azzü mine’l kibriyyeti’l ahmerdir. Belki her re’s-i mîde vâhidun ba‘de vâhidin zuhûr eder. Ehl-i vusûle bu bâb meftûh ve bu ilim ma’lûmdur ve bu bâbda bahis gayet çoktur. Zira bu bir derya-yı amîk ve bir bahr-i bî-girândır. Bunda tafsilat-ı kesîre ve işârat-ı âliyye bî-gâyedir. İnşâallâhu Teâlâ gâyet-i mecâlisi beyanda mehmâemken beyan oluna. Ve mertebe-yi İslam zikr olunan tasdîk ve tevhidden sonra dört emr-i ilâhiyeye imtisâlden ibarettir. Cümlesi beş ecza üzerine mebnîdir. Buna binâen hadis-i şerifte buyurulmuş: “بُنِيَ

²⁸¹ “İyiliğin karşılığı da ancak işte böyle iyiliktir.” Rahmân 55/60.

²⁸² “Ben cinleri ve insanları, başka değil, sırf bana kulluk etsinler diye yarattım.” ez-Zâriyât 51/56.

²⁸³ R T : biküm.

²⁸⁴ Şerhu Menâzili’s-sâirîn.

يُنَبِّئُ الْإِسْلَامُ عَلَى خَمْسٍ²⁸⁵ Yani evvel iman ve tevhid ve ondan sonra beş vakit namazı kılmak ve bir ay orucu tutmak ve kâdir ise hacca varmak ve malının zekâtını vermek.

²⁸⁶Pes imdi İslam bu beş direğin üzerine binâ olunmuştur. Her kimde kim bu beş nesne buluna tamâm İslam ehli olur. Ve eğer biri veya ikisi bulunmasa İslam'ı tamâm olmayıp, dininde noksan olur. Eğer bir kişide bunun beşi dahi bulunmasa ne'üzü billâh ol kişi Müslüman olmaz. Sâir müşriklerden ve cehennem ehliyelerinden olup²⁸⁷ /212b/ebedi cehennemde kalır. Ve benim eh-i azîzim bilesin ki, bu mertebede dahi itibar en çoktur. Zira bu zikrolunan beş mertebenin sûrîsi var ki, ehl-i şerâyi'a mahsustur. Ve manevîsi var ki ehl-i tarîkat ve ehl-i sülûkten erbâb-ı maârif ve ashâb-ı hakâyika mahsustur. Kezâlik bu makamda dahi bu bahr-i bî-pâyâne gavsta her kişi isti'dâdı miktarı cevâhiri²⁸⁸ ve leâlî ihraç edip liyâkati ve tahammül viâsı kadar cevâhir-i maârifi ehaze eder. Bunda dahi ebhâs-ı kesîre vardır. Ehline ma'lûm denilip mâ nahnu fihe gelelim. Ve eğer ihsândan suâl olunursa, bunda olan envâ' ve aksâm-ı meâni kâbil-i add ve ihsâ değildir. Zira lafz-ı ihsânın cümleye şumûlü vardır. Eğer envâ' ciheti ile ve eğer merâtib ciheti ile. Ve bir dahi budur ki, ihsân Hak Teâlâ'dan sudûr etmek var ve kuldan sudûr etmek var. Evvel ihsân Hazreti Hak'tan sudûr eylemiştir. İcâd ve ketm-i ademden izhâr gibi ve dahi bunun emsâli.

Nitekim beyan eyledik ve kuldan sudûr eden ihsân nedir denilirse. Her nesne ki Hak rızâsı için kuldan sudûr eder, ona ihsân denilmek sâdıktır. Eğer sûrî ve eğer manevî²⁸⁹ ve eğer ibâdât-ı bedeniyye ve eğer ibâdât-ı mâliyye ve eğer kâliyye ve eğer hâliyye ve ef'âlde ve zâtta ve sıfatta dahi i'tibâr olunur. Meselâ bir kişi namaz kılsa ihsân ve oruç tutsa ihsân vesâir. Eğer ferâiz ve eğer nevâfil ve kâli ve hâli ile bir kişi ve malı ile her ne iyilik ederse cümlesi ihsân kabîlindendir. Ol mukâbelede yine Cenâb-ı Hakt'an ihsâna /213a/mazhar olur. Yani ettiği a'mâl-i sâliha ve mücâhedat-ı nefsiyyesi mukâbelesinde Hak Sübhâne ve Teâlâ ona rahmet ve cennet ve gurbet ve vuslat ihsân eder. A'mâl-i hasenesinin merâtibine göre nitekim Kur'an-ı azîmü's-

²⁸⁵ يُنَبِّئُ الْإِسْلَامُ عَلَى خَمْسٍ: شَهَادَةُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ، وَإِقَامُ الصَّلَاةِ، وَإِيتَاءُ الزَّكَاةِ، وَالْحَجُّ، وَصَوْمُ رَمَضَانَ. • الراوي: عبدالله بن عمر • البخاري، صحيح البخاري (٨) • [صحيح] • أخرجه البخاري (٨)، ومسلم (١٦) ((١٦))

²⁸⁶ h (H) : İllâ meğerki fakir ola, ona zekât dahi farz olmaz. Onun İslam'ı sûrîsi öyle tamâm olur.

²⁸⁷ R T – olup.

²⁸⁸ R T – cevâhir.

²⁸⁹ R T + İhsân kezâlik kâlibiyye ve kalbiyyeye dahi denilir, ashâb-ı şeriat ve erbâb-ı tarikat itibarları üzere ve eğer ibâdât-ı bedeniyye ve eğer maliyye ve eğer kâliyye ve eğer hâliyye ve ef'alde ve zâtta ve sıfatta dahi i'tibâr olunur.

şânında buyurmuştur: ²⁹⁰“إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَىٰ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ بِأَنَّ لَهُمُ الْجَنَّةَ” ve fi âyetin uhrâ; ²⁹¹“فَإِنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ”

Pes benim eh-i e'izzem, eğer hakikat-i ihsândan suâl olunursa budur ki; mü'min-i sâlik Cenâb-ı Hazreti Hak ile kendisi mabeyninde olan cümle hicâbları²⁹² geçip Hak Sübhâne ve Teâlâ'nın cemal-i müşâhedesine vâsıl ola ve her ettiği a'mâlî ve ibâdâtını Hak Teâlâ'yı müşâhede eder olduğu halde eyleye. Bu makamda ihsân gâyâta erişir. Zira bir kula bundan ziyâde ihsân olmaz ki. Ona mağrifet-i Rab ve mağrifet-i nefis hâsıl olup hakkı bile. Zira hicâb-ı a'zam kişinin nefsinin varlığıdır. Nefsi fenâ bulacak hicâblar ref' olur. Ona bu makamda; “men arafe min arafe, gad arafe ve a'terafe” sırrı hâsıl olur. Ve bu makamda sâlik her yerde ve her zamanda Hak Teâlâ'yı hâzır görür. Bu makamdandır, bir gün Cebrail (a.s) bir gün Hazreti Habib-i Ekrem (s.a.s)'e gelip etti; “ما الإحسان يا مُحَمَّدَ” Yani suâl edip, ihsan nedir, dedi. Ona cevaben buyurdular ki; ²⁹³“الإحسانُ أَنْ تَعْبُدَ اللَّهَ كَأَنَّكَ تَرَاهُ، فَإِنْ لَمْ تَكُنْ تَرَاهُ فَإِنَّهُ يَرَاكَ”. Yâ ehî bu hadis-i şerifin manasında bazı eğerçi mukaddemâ beyan /213b/olundu. Alâ tarîki'l-icmâl lâkin bu makamda ifade-yi te'kid ve tevzîh için tekrîri câiz görülüp bazı manasını beyan edelim. Pes imdi benim eh-i azîzim ma'lûm olsun ki bu hadis-i şerifte buyurulan üzere âmme-yi mü'minin mertebe-yi ihsânda iki mertebe üzere olmuş olurlar. Evvel mertebe budur ki, mü'min Allah Teâlâ'ya ibadeti Allah'ı görür ve müşâhede eder olduğu halde eyleye. Pes hakikat-i ihsân bu mertebededir. Bu makam havâs-ı ibâda mahsustur. Ve ikinci mertebesi “فَإِنَّهُ يَرَاكَ” mertebesi. Yani Allah Sübhâne ve Teâlâ'yı sen göremezsın. Ol senin ef'âl ve ibâdâtını görüp bilir idiğini, i'tikât edip ona göre ihsân ve ibadet edesin. Meselâ eğer salavatta ve eğer sâir ibâdâtta riyâdan ve süm'adan hazr edip tamâm huzû' ve huşû' ve ihlâs ile ibadet edesin. Bu mertebe âmme-yi mü'minin ihsânî mertebesidir. Pes benim azîzim eğer ki hadis-i şerifin zâhirinden müstefâd olunan budur ki, ihsân iki mertebe olmuş olur. Lâkin erbâb-ı tevîl ve ehl-i tevhid nazarında ihsânın zikr olunan merâtib-i tevhidi erba'a-yi mezkûreye belki cümle-yi menâzil-i sülûkte olan merâtibe şumûlû vardır, ehline ma'lûm. Ve eğer ehl-i fenâ nazarında olan ihsândan suâl olunursa, eğer kuldân sudûr eden ihsandır ve

²⁹⁰ “Allah, kendi yolunda çarpışırken öldüren ve öldürülen müminlerin canlarını ve mallarını, karşılığında cennet vermek üzere satın almıştır.” et-Tevbe 9/111.

²⁹¹ “Allah güzel davrananların mükâfatını zayi etmez.” Hûd 11/115.

²⁹² h(H) : Bu zikrolunan hicâblar gerekse hucub-i nuraniye ve gerekse hucub-i zulmâniden olsun, minhu.

²⁹³ Buhârî, *Buhârî*, 2. (No. 4777).

eğer gayrisidir, cemi'si Hazreti Hakk celle ve âlânın ihsânıdır derler. Zira tevfi-k-i ilâhî olmayınca onlardan ihsân sudur ne imkân olmaz.

Husûsan ki sebep-i zuhûr-i ihsân olan âlât ve vücûd-u /214a/Hâlık olmuş ola eğerçe tevhid-i sarfın hükmü budur. Lâkin edeb budur ki âlem-i farka nâzır olup, irade-yi cüz'iyeye muktezâsınca Hak Teâlâ'nın kendine olan ihsânları mukâbele isâet etmeyip ve küfranda olmayıp, bu ni'metlerin şükrüne kastetmekle ihsân etmeye sa'y ede göre. Ve tâ'ât ve ibâdâtta ve nefsi ile mücâhedâtta ihtimâm-ı tâm ve içtihad-ı tamâm kastında olup, merâtib-i tevhidî tekmîl ile makam-ı ihsâna vâsıl olmaya kastede göre. Ve cümle ni'metlerin Hak'tan idiğine 'an müşâhedetin ilim tahsîl ede göre. Bu takdirce hakikat-ı ihsâna vâsıl olmuş olur. Nitekim ebu'l beşer Hazreti Âdem (a.s) için Hak Teâlâ'ya suâl eylediler ki; Yâ Rab Âdem'e bu kadar ihsân eyledin. Cennet-i a'lâya idhâl gibi ve ta'lim-i esmâ gibi ve iscâd-ı melâike gibi. Ve dahi sâir ihsânların mukâbelesinde Âdem sana ne ihsân eyledi, dediler. Hak Sübhâne ve Teâlâ cevap buyurmuşlar ki; Âdem (a.s) bu cümle ihsânların benden idiğini bildi. Bundan ma'lûm oldu ki sahihçe ihsân sudûr eylemez, illâ ârif-i billâh olanlardan sudûr eder imiş. Pes imdi benim eh-i azîzim bunlar ma'lûm olduğundan sonra abd-i mü'mine lâıyk budur ki, herhangi makâm ve ne mertebenin ehli ise ona göre ihsâna kast eyleye. İsâetten hazr eyleye. Tâ ki Cenâb-ı Hak celle ve âlânın ²⁹⁴“إِنَّا كَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ” kavı-i şerîfî muktezâsınca haline ve makâmına göre mazhar ihsân ola. Her halde ve her makamda ihsânın mü'mine nef'-i azîmi /214b/ ve fi'd-dünya ve'l âhiret te'sir-i belîğı vardır. Nitekim isâetin zarar-ı azîmi olduğu gibi cümle münâfığından birisi ehli-i ihsâna halk-ı âlem inkıyâd ve itaatte olur. Nitekim İmam Ali Hazretleri (k.v), “el-İnsan abîdu'l ihsân”²⁹⁵ buyurmuşlar. Bu mânâ belki hayvanda bile mutasavverdir. İhsânın nef'i ve faydası insanın muhsininin²⁹⁶ yine kendi nefesine râci'dir. Nitekim müsûn zarar ve gâilesi yine nefesine râci' olduğu gibi.

Hikâyet: Ebu Bekir b. Abdullah'tan rivayet olunur. Buyurmuşlar ki; bir kimse var idi fukara-yı sulehâdan. Padişahın nâhiyece varıp mukâbelesinde durup, daima bu beyti okurdu. Biraz padişaha hayır dua edip bahşışını alıp giderdi:²⁹⁷

²⁹⁴ “İşte iyileri biz böyle ödüllendiririz.” es-Saffât 37/131.

²⁹⁵ “İnsan ihsânın kölesidir.”

²⁹⁶ R T + yani mü'min-i muhsinin.

²⁹⁷ R T + Beyt.

298 “أَحْسِنَ إِلَى الْمُحْسِنِ فَإِنَّ الْمُسِيءَ سَيَكْفِيهِ إِسَاءَتُهُ” yani padişahım muhsin olup sana iyilik edenlere ihsânları mukâbelesinde sen de ihsân ve iyilik eyle. Ama müsî’ olup sana yaramazlık edenlere mukâbelede intikam kastında olma ve kemlik eyleme. Zira onların kemlikleri yakında kendilerine zarar edip cezasını ve belâsını bulurlar, der idi. Bir hasûd bunun padişah ile olan muamelesini ve kurbini görüp ve padişahın buna olan ihsânına haset edip murâd eyledi ki; bunu padişahıtan ayırıp âsitânesinden devr eyleye. Bu niyet ile gelip padişaha bu fakiri gammaz edip etti. Padişahım şol sizin mukâbelenizde gelip medh ve senâ edip ihsân eylediğiniz kişi, muvâcehede sizi medh edip /215a/dua eder. Lâkin gâyibâne sizi zemmedip padişahın ağzı kokar, kokusundan yanına varılmaz der. Eğer inanmazsanız arta kaldığı zamanda yanınıza çağırıp imtîhân eyleyin, deyip gitti. Ve padişahın ol kişiye olan i’tikâdını izâle edip, ağzâb eyledi. Ve ol haset ettiği kişiyi dahî padişaha varmazdan mukaddem evine davet edip ve efir soğanlı ve sarımsaklı taâmlar yedirip padişaha varıp yine mukâbelede dua edeceği gün idi. Bunu zenkledi. Bu bî-çâre kişinin ise kendini padişaha gammaz edip, kendine gazez eylediğinden haberi yok idi. Yine âdeti üzere varıp padişaha dua ederken padişah bunu yanına çağırdı. Bu bî-çâre kişi ise kendi ağzından sarımsak kokusu padişaha varmasın deyip, elini ağzına ve burnuna tutup yakın varınca padişah kıyas eyledi ki, bu kişi elini ağzına tuttuğu padişahın ağız kokusu bana gelmesin diye eder. Ol gammâzın kelâmını tahkîk ve tasdîk edip kalbinden buna gazap eyledi. Ve padişahın bir âmili var idi. Kaçan bir kimesneye ihsân etmek dilese ona kendi hattı ile kâğıt yazıp buna şu kadar akçe veresin, diye yazardı, âdeti bu idi. Bu “ahsin ile’l-muhsini bi-ihsânihi” diyen kişiye etti; bugünkü bahşîşi var sana ol versin, deyip hattı ile ve mühr edip²⁹⁹ ol âmile bir kâğıt yazıp buna verdi. Ve kâğıtta bunu yazdı ki; hâmil olur ki /215b/sana vardıkta sormayıp ve izlemeyip katledesin. Ve başını kesip derisine saman doldurup bana gönderesin. Bu bî-çâre kâğıdı alıp gelirken ol gammâz bunu gözetirdi.³⁰⁰ Gelince etti; Bugünkü ihsânı bize versen olmaz mı? Bu kişi etti, n’ola bugün akçe vermedi. Padişah bu kâğıdı yazıp âmile gönderdi. Varıp bahşîşi bugün ondan alsam gerektir, deyince kâğıdı ona verip; var bugünkü ihsân senin olsun, dedi. Hikmet-i Hüdâ, ol gammâz kâğıdı âmile verince, okuyup mefhum-ı ma’lûm olunca,

298 “Hayırsevere iyilik yap çünkü zâlîme kötülüğü(suç) yeter”.

299 R T - ve mühr edip.

300 h (H) : ki acaba padişah bu kişiyi katleder mi yoksa yine sağ kurtulur mu ola diye sordu. Ol kişi yine sağ ve sâlim, minhu.

cellât çağırıp ol kişinin boynunu vurmak emreyledi. Ol kişi feryâd ede gördü, kâğıt benim için değildir diye gördü. Asla ve kat'a sözünü dinlemeyip başını kesip ve saman doldurup padişaha gönderdi. Ba'dehû ol duacı kişi yine âdeti üzere padişahın huzûruna varıp duaya meşgul olacak, padişah taaccübe kaldı. Padişah kâğıttan sual edince, ol kişi kaziyeyi haber verdi. Ve ol şahıs bed-likâ buna hîle edip kokar ot yedirdiğini ve hased edip kâğıdı alıp ol sebep ile isâetinin cezasını bulduğunu bir bir beyan eyledi. Padişah dahî bu kişi kelâmında sâdık olup, “أَحْسِنَ إِلَى الْمُحْسِنِ فَإِنَّ الْمُسِيءَ سَيَكْفِيهِ إِسَاءَتُهُ” nin manasını müşâhede edip etti: /216a/Var sağlık ile “ve gad kefâ el-müsîe isâetuhu” dedi.

Hikâyet: Mimşâd Dîneverî³⁰¹ (k.s) buyurmuşlar ki; melâikeden bir melek gördüm bana etti, her kimse ki Allah ile ola, ol helâktedir. İllâ şol kişi değil ki, Allah Teâlâ onun ile ola. Onlar şol tâîfedir ki; ehl-i takvâ ve ehl-i ihsân ola. Ba'dehû bu ayet-i kerîmeyi kıraat buyurmuşlar: ³⁰²” إِنَّ اللَّهَ مَعَ الَّذِينَ اتَّقَوْا وَالَّذِينَ هُمْ مُحْسِنُونَ” bazı kübbâr bu ayetin te'vîlinde buyurmuşlar; her kimse ki ef'âlinde Allah Teâlâ ile ola. Yani takvâ ve Hak'tan haşyet üzerine olsa idi, Allah Teâlâ ona ahvâlinde inâyet edip ihsân eyleye. Cüneydi Bağdâdî³⁰³ (k.s) buyurmuşlar ki; “اتَّقُوا فِيمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ وَأَحْسِنُوا فِيمَا أَمَرَكُمْ بِهِ” Yani, eğer Allah Teâlâ sizinle olsun dersiniz nehy olunanlardan takvâ ve ihtimâda olun ve evâmire imtisâlde ve ihsânda olun. Tâ ki ma'îyyet-i Hak müyesser ola. Pes gelelim imdi, bu ihsân itlâk üzerine zikr olunup, birr manasına olduğu takdirce cümle vücûh-i birre şumûlû olup, her ma'rûfa ihsân itlâk-ı sahih olur. Nitekim yukarıda zikrolunmuş idi. Bu dahî gerekse enfüsî olsun ve gerekse âfâkî olsun. A'nî gerekse şerîatte olsun ve gerekse tarîkatte olsun gerekse kalbî ve gerekse kâlebî olsun meselâ.

Hikâyet bir gün bir kişi ile bir hatun taâm yerlerdi. Bir sâil suâl eyledi, taâm tamam olmuş idi. Hatun sâil mahrum gitmesin diye âhir lokmasını ağzına koyup /216b/yese gerek idi. Onu yiyip ol sâile verip ma'zûr tut dedi. Ba'de zaman kocası ile tarlaya varıp orak biçmeye meşgul oldular. Hatunun kundakta bir oğlancığı var idi. Kundağı ile tarla kenarında koyup deste devşirirken, nâgâh bir kurt gelip kundağı ile

³⁰¹ Dokuzuncu ve onuncu yüzyıllarda Irak'ta yaşayan büyük velilerden. Dînever'de doğup büyüdüğü için Dîneverî nisbesiyle meşhûr olmuştur. Doğum târihi bilinmemektedir. 911 (h.299) senesinde Dînever'de vefât etmiştir. Bk. Erhan Yetik, “Dîneverî, Ebû'l-Abbâs”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/358-59.

³⁰² “Çünkü Allah takvâ ile hareket edip iyiliği seçenlerin yanındadır.” en-Nahl 16/128.

³⁰³ Sufî zâhitlerden Ebu'l-Kasım Cüneyd b. Muhammed, mutasavvıfların imamı (Seyyidü't-tâife) kabul edilir. Irak'ta doğup büyümüşdür. 909 (h. 297)'de vefât etmiştir. Bk. Süleyman Ateş, “Cüneyd-i Bağdâdî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/119-21.

oğlanı ağzına alıp gitti. Hatun görüpveledi veledi diye feryat ederek kurdun ardına düştü. Nâgâh bir adam zuhûr eyledi. Kurdun boğazını sıkıp oğlanı ağzından zararsızca alıp hatuna teslim edip, “hâzihi’l-lokma bi-tilke’l-lokma” dedi. Yani senin, şol kurt ağzında lokma olan oğlanın, Hak Teâlâ şol fakire lillâh verdiği lokma mukâbelesinde sana ihsân eyledi deyip kayıp oldu. هَلْ جَزَاءُ الْإِحْسَانِ إِلَّا الْإِحْسَانُ sabit oldu mu? Ve dahi buyurulmuş ki; bir kişi her halde ve her zamanda iyilik ve ihsân kastında olup cümle mahlûkatın kudret mertebesinde hâcetini bitirmeye kast eyleye. Bu mahaldir veya bu nâmahaldir demeye. Zira eğer iyilik ettiği kimse ona lâayık olmayıp, onun iyiliğini bilmezse, bu lillâh ettiği takdirce niyetine göre Hak Teâlâ ona ol mukâbelede iyilik ve ihsân eder. Onun için demişler, beyt; “Edip iyiliği sen suya atarsan, bilir Hâlık onu bilmezse balık.”

Hikâyet: Bu meşhur hikâyedir ki; ol bir kimse bir yılanı iyilik edip, advesinden halâs için karnına koyup ba’dehû ol yılan onun iyiliğini bilmeyip ve ahdine durmayıp, onun ciğerini yemeye kastedince, hâlet-i ıztırârında ona meded-i ilâhi /217a/erişip, semâ-yı râbi’in sükkânından bir melek sûreti-i beşerde emr-i Hak ile nüzûl edip ve cennetten bir yeşil yaprak getirip ona verip yediğinde, ol habbe içerisinde pâre pâre olup helâk oldu. Ve ‘inde’s-suâl ol melek, cevap verip etti³⁰⁴; ben ma’rûfum. Yani sen ol yılanı eylediğin iyiliği ol bilmedi. Hak Teâlâ ol mukâbelede bana emredip, seni halâsa gönderdi, dedi.

هَذَا الْمَخْلُوقُ أَنْ يُحْكِيَ قِصَّةَ ابْنِ عَبَّاسٍ مَعَ عَبْدٍ يَرْغَى الْعَنَمَ وَهُوَ طَلَبٌ عَنْهُ غَنَمًا لِلِامْتِحَانِ فَاِمْتَنَعَ فَاَبْرَمَ فَقَالَ
وَيُنَاسِبُ أَيْنَ اللَّهِ وَفَائِدَةُ كُلِّ³⁰⁵ احْسَانٍ لِنَفْسٍ الْمُحْسِنِ بِأَيِّ طَرِيقٍ كَانَ إِلَى آخِرِ الْحِكَايَةِ فِي

Ve benim eh-i e’izzem a’zam-ı ihsân mü’mine oldur ki, mal ile ve kâl ile ve sâir a’mâl ile olandan gayrı tahâret-i kalp ve selâmet-i ahvâldir. Bu ise tarîke sülûk ile olur ve zikru’llâha iştigâl ile olur. Zira cümle a’mâlin efdali ve a’zamı zikrullahtır. Velizikrullâh-i ekber kelam-ı izzeti şâhittir. Hadis-i şerifte Sultan-ı kevneyn (s.a.s), zikir hakkında “هِيَ الْحَسَنُ الْحَسَنَاتُ” buyurmuşlardır. Ve ezkârın dahi efdali kelime-yi tevhid ve şehâdet-i en lâilâhe illâllahtır. Hadis-i şerifte böylece buyurulmuştur. Zira tevhid-i şerif mûsil ila’llâh ve câzib-i muhabbet-i Hazreti Habîballâh ve muhabbet-i evliyâullahtır ki, bâ’is-i necât olan bunlardır. Ve vesile-yi muhabbet-i ilahtır ki, maksad-ı aksâ cümleden budur. Bir kişi muhabbet mertebesinin ihsânına mazhar

³⁰⁴ R T - cevap verip etti

³⁰⁵ R T + يَرْجِعُ

olduğu takdirce, Cenâb-ı izzetten ona ihsânlar oluna ki, /217b/ne gözler görmüş ola ve ne kulaklar onu işitmiş ola. Nitekim hadis-i kutsîde buyurulmuş; ³⁰⁶“أَعْدَدْتُ لِعِبَادِي”³⁰⁶ Ve bu mertebenin ihsanı, sâlik nefs-i emmâre mevtininden âlem-i kalbe sefer eylemektir. Zira hakikat-i salâh bunda³⁰⁷ ve ihsâna hakîkan mazhariyet dahi bunda bulunur. Ve fi'l-hadîs

308“مَنْ قَضَى حَاجَةَ أَخِيهِ الْمُسْلِمِ قَضَى اللَّهُ تَعَالَى حَاجَتَهُ” Ve kâle (a.s):

”مَنْ سَقَى مُؤْمِنًا شُرْبَةً مِنْ مَاءٍ وَلَوْ فِي رَأْسِنِ نَهْرٍ كَأَنَّمَا عَبَدَ اللَّهَ تَعَالَى مِائَةَ سَنَةٍ وَكَأَنَّمَا أَعْتَقَ رَقَبَةً وَكَأَنَّمَا حَجَّ وَكَانَ”³⁰⁹
 ارْحَمُوا يَا أُمَّتِي وَلَا تَبْغَضُوا فَإِنَّ اللَّهَ تَعَالَى رَحِيمٌ يُحِبُّ كُلَّ رَحِيمٍ وَيَبْغِضُ (a.s) Ve kâle (a.s) لَهُ بِكُلِّ قَدَمٍ عَشْرَ حَسَنَاتٍ
 كُلُّ غَضَابٍ وَمَنْ غَضَبَ عَلَى الْعِبَادِ بَغْضٍ حَقٍّ وَلَا يَنْظُرُ اللَّهُ تَعَالَى إِلَيْهِ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَكُلَّمَا قَالَ يَا رَبِّ نَزَلَتْ عَلَيْهِ
 sadaka resul (a.s). Hâzâ küllühü min kâbîli'l-ihsân.

310“فَإِنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ” Ve azîz-i men bilesin ki, ihsân makâmât-ı sülûkten elli birinci makamdır. Ve dahi bilesin ki mukâbele-yi ihsânda ihsân eylemek âmmeyi mü'minînin halleridir. Ammâ ehass-ı ibâdullah ve kübbâr-ı evliyâullah isâete ihsân edip ve kendilerine zarar kastedenlere iyilik edip, hayır dua ederlermiş.

Hikâyet: Bir gün İbrahim bin Ethem (k.s) mekâbirde gezerken bir misafir sipâhi gelip buna eder; bana konak göster, deyince mekâbiri gösterdikte, ol sipâhi vurup topuz ile onun başını yardı. Başından kan akar İbrahim ona hayır dua edip eder; “Yâ Rabbi bu kuluna sen rahmet eyle ve cenneti nasip eyle.” Ve bir gün dahi Hasan Basrî³¹¹ hazretleri /218a/bir kimsenin kendini gıybet ve müzemmet ettiğini işitip ona bir tabak hurma hediye irsâl eyledi. Pes aziz men bu zikrettiğimiz ihsân merteye-yi tarîkate olan ehl-i irfândan sudûr eder ki, zira onlar ağrâz-ı nefsâniyyeden nefislerini pak eylemişler ve insaniyet tahsil edip ahlak-ı hasene ile kendilerini müzeyyen kılmışlardır. Hiçbir ferde intikam ve adâvet kastında olmayıp cemi' avâlîme merhamet

³⁰⁶“Ben sâlih kullarım için hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın duymadığı, hiçbir insanın hatır ve hayal edemediği nimetler hazırladım.” Muslim, *Şaḥîhu Muslim*. “Cennet”, 2 (No. 7132).

³⁰⁷ R T + bulunur

³⁰⁸“Kim kardeşinin ihtiyacını giderirse Allah da onun ihtiyacını giderir.” Muslim, *Şaḥîhu Muslim*. “Birr” 58, (No. 6578).

³⁰⁹ وَمَنْ سَقَى مُسْلِمًا شُرْبَةً مِنْ مَاءٍ حَيْثُ يَوْجَدُ الْمَاءُ، فَكَأَنَّمَا أَعْتَقَ رَقَبَةً، وَمَنْ سَقَى مُسْلِمًا شُرْبَةً مِنْ مَاءٍ حَيْثُ لَا يَوْجَدُ، فَكَأَنَّمَا أَحْيَاهَا
 Allah Resûlü, su bulmakta zorlananlara su temin etmenin onlara bir hayat bağışlamak anlamına geldiğini belirtiyor. Bk. İbn Mâce, *Sünen-i İbn Mâce*. Rühûn 16, (No. 2474).

³¹⁰ “Allah güzel davrananların mükâfatını zayi etmez.” Hûd, 11/115.

³¹¹ Ebû Saîd el-Hasen b. Yesâr el-Basrî (ö. 110/728) Basralı meşhur tâbiî, âlim ve zâhid. Hz. Ömer başta olmak üzere birçok sahâbînin duasını alan Hasan-ı Basrî on iki yaşında Kur'an'ı ezberledi. 120 kadar sahâbî ile görüşme imkânı buldu. İstifade ettiği sahâbîler arasında Enes b. Mâlik ilk sırada yer alır. Hz. Ali'nin halife olmasının ardından ailesiyle birlikte Basra'ya gitti ve ömrünü burada geçirdi. Bk. Süleyman Uludağ, “Hasan-ı Basrî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/291-93.

üzere olurlar. Nitekim hulkullah ile tahalluk ve sıfat-ı rahman ile ittisâf bunu iktizâ eder. Hayvânat-ı zârâ gibi her kimi bulurlarsa yırtıp atmazlar. Belki esir koyup onları dertlerinden ve belâlardan halâsa sa'y ederler. Mürşid-i kâmillerin dahi halleri budur. Meğerki mürşid-i nâkıs ve ehl-i nefis ola. Neûzü billâh nefsine uyup intikam eder. Pes imdi sâlike layık budur ki, hüsn-i huluk tahsiline kastedip cümle dertlerden halâsa sa'y eyleye. Tâ ki Cenâb-ı izzetten mazhar-ı ihsân olup, ehl-i irfan ve ehl-i iman olup mâsivâ esnâmını şikest eyleyip, muhabbet ve aşk-ı ilâhi ve vusûl-i ila'llâh ile hüsn-i hâle ve safâ-yı bâle vâsıl ola. Allâhümme erzügne'l-ihsâne fi külli hâl.

İlâhi-yi şerif³¹²

Gel berü ey derde dermân isteyen	Câna bakmaz vasl-ı cânân isteyen
Mâsivâ esnâmını eyler şikest	Kat' eder zünnârı îmân isteyen
/218b/Kulluk eyler sıdk ile Mevlâ'sına	Cân ü dil tahtında sultân isteyen
Hizmete bel bağlayıp eyler niyaz	Bâb-ı Hak'dan lutf u ihsan isteyen
Mâsivâ nâsûtuna kılmaz nazar	Alem-i lâhûtu seyrân isteyen
Fânî varlıktan geçip bulur hayat	Katreyi kor bahr-i ummân isteyen
Milk-i bâkî isteyen kor fâniyi	Güllüğe bakmaz gülistân isteyen
Bâl açar tavûs-ı kudsîler gibi	Lâ-mekân mülkünde cevelân isteyen
Verseler almaz Süleyman mülkünü	Ey Hüdâyî vech-i Rahmân isteyen

24. MECLİS

Fî Beyânî Kāvlihi Teâlâ:

﴿قَالَتَيْنِ آمَنُوا بِهِ وَعَزَّرُوهُ وَنَصَرُوهُ وَاتَّبَعُوا النُّورَ الَّذِي أُنْزِلَ مَعَهُ ۖ أُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ﴾³¹³

Allah Sübhânehû ve Teâlâ gönlümüz gözün açıvere, enbiyâ-yı izâm zevkinden zevk müyesser eyleye, evliyâ-yı kirâm zevkinden zevk müyesser eyleye, ulemâ ve sulehâ zevkinden zevk müyesser eyleye.³¹⁴ Hazreti Hak Celle Şânuhû Kur'an-ı azîmü's-şânında Habib-i Ekrem (s.a.s)'e olunan ta'zîm ve tevgîr ve nusret-i fî emri'd-dîni ve muhabbet-i fî'd-dünya ve'l-âhireti. Bâ'is-i necât ve sebep-i felâh idiğini beyan için bu ayet-i kerimeyi inzâl buyurmuşlar. Mana-yı şerîfi tahte'l-lafzı budur ki; şunlar

³¹² Mustafa Tatcı - Musa Yıldız, *Divân-ı İlâhiyat*, 151-53.

³¹³ ﴿قَالَتَيْنِ آمَنُوا بِهِ وَعَزَّرُوهُ وَنَصَرُوهُ وَاتَّبَعُوا النُّورَ الَّذِي أُنْزِلَ مَعَهُ ۖ أُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ﴾ "O peygambere inanan, onu koruyup destekleyen, ona yardım eden ve onunla birlikte gönderilen nura uyanlar, işte bunlardır kurtuluşa erenler." el-A'râf, 7/157.

³¹⁴ R T - enbiyâ-yı izâm zevkinden zevk-i müyesser eyleye evliyâ-yı kirâm zevkinden zevk-i müyesser eyleye ulemâ ve sulehâ zevkinden zevk-i müyesser eyleye; R T : ilâ âhirihi.

ki Allâh Teâlâ'ya ve resulüne iman getirdiler. Dahi ona ta'zîm ve tevgîr eylediler ve dahi din-i İslam'da /219a/ona nusret ve yardım eylediler. Dahi ona inzâl olunan Kur'an-ı azîme ittiba' edip, yani ahkâm-ı Kur'an ile âmil oldular. Onlar eğer âlem-i dünyada ve eğer âlem-i ahirette her korku ve her âlâm ve şedâidden ve cemi' zararlardan ve kabir ve cehennem azabından halâs olup, Hak Teâlâ'nın "müflihûn" kullarından olmuşlardır.

Azîz-i men tahkîk bilesin ki, ol Sultan-ı Kevneyn ve Resul-i Segaleyn ve Nebiyyi'l-Harameyn ve İmâmu'l-Kıbleteyn ve Habib-i Rabbi'l-âlemîn, Seyyidimiz ve Resulümüz ve Habibimiz Mu'allâ ve Müctebâ ve Mürtezâ Hazreti Muhammed Mustafa (s.a.s) hazretlerine muhabbet ve ona nusret, dünya ve ahiret saâdetinin miftâhıdır. Zira ona ta'zîm ve tevkîr muhabbetten nâşâ bir emirdir. Bu kelam-ı izzette mecaz vardır. Erbâb-ı me'ânîye hafî değildir. Zira Habib-i Ekrem (s.a.s) hazretlerine sahihçe muhabbet hâsıl olmaz. İllâ imanın kemâlî mertebesinde hâsıl olur. Ve bu muhabbet ise Cenâb-ı Hazret-i Rabb-i İzzet'e vuslata bâ'is olur ki, bunun ile kâmil olur iman. Zira Habîbullah'a muhabbet bi'aynihi Allah Sübhâne ve Teâlâ'ya muhabbettir. Zira ol Sultan-ı Enbiya (s.a.s) merâtib-i tevhidde ol kadar vücûd-u beşeriyeden ve levsi-i bakıyyeden pâk olup, efnâ-yi vücûd eylemişlerdir ki, vücûd-u pâkları vücûd-u hakkânî olup rûhâniyet-i sırfîta bekâ bulmuşlardır. Bu manaya işareten hadis-i şerifinde buyurmuşlar: ³¹⁵أَحَبَّنِي فَقَدْ أَحَبَّ اللَّهُ: من أطاعني فقد أطاع الله و من

Hazreti Hak Celle Şânuhû habîbinin bu kelam-ı şerîfini /219b/tasdik ve ispat için Kur'an-ı Kerim'inde buyurur; ³¹⁶”قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ“³¹⁶. Bu ayet-i kerimede hitap Nebi-yi Ekrem'edir (s.a.s). Buyurmuşlar; “Habîbim sen onlara de ki, eğer Allah Teâlâ'yı sevmek isterseniz bana itaat ve ittiba' edin. Sizin bana ittiba'-ı sahîhiniz bulunduğu takdirce Allah Teâlâ sizi sever. Pes imdi ma'lûm oldu ki, Allah Teâlâ'ya muhabbet bâ'is-i ittiba'-ı resul ola. Ve ittiba'a bâ'is muhabbet-i resul (s.a.s) ola ve ona muhabbet bâ'is-i kemal-i iman ola. Ve fî hadisi'l Buhârî, Abdullah bin Hişam'dan rivâyet olunur. Buyurmuşlar ki; bir gün Fahr-i Enbiyâ (s.a.s) ile bile idim. Hz. Ömer (r.a)'ın elleri mübarek ellerinde idi. Hz. Ömer (r.a) etti; “Yâ Resulallah seni cemi' nesneden ziyâde severim. İllâ nefsimden ziyâde değil”. Ol mahalde nebi (a.s)

³¹⁵“Kim bana itaat ederse Allah'a itaat etmiş olur, kim beni severse Allah'ı sevmiş olur.” Bk. Cemalüddin Abdullah b. Yusuf b. Muhammed Zeylâî, *Tahrîcû'l-Ehâdî ve'l-Âsâri'l-Vâkıa fî Tefsîri'l-Keşşâf li'z-Zemahşerî* (Riyad: Dârü İbn Hüzeyme, 1993), 336/1.

³¹⁶“De ki: “Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki Allah da sizi sevsin.” Âl-i İmrân, 3/31.

buyurdular ki; “Lâ yâ Ömer, şol Allah hakkı için ki benim nefsim onun yed-i kudretindedir. Senin imanın kâmil olmaz, hatta ben sana nefsimden dahi sevgili olmayınca”. Ondan sonra Hz. Ömer (r.a) buyurdular ki; “El ân yâ Resulallah, ol Allah hakkı için sen bana nefsimden dahi ziyâde sevgilisin” dediklerinde yine nebi (a.s) buyurdular ki; “El ân yâ Ömer el ân yâ Ömer sâra imânuke kâmil, yani imanın şimdi kâmil oldu yâ Ömer” buyurmuşlar³¹⁷. Pes bundan ma‘lûm oldu ki, mü’minin imanı kâmil olmaz imiş, hatta nebi (a.s)’ı cemi‘ eşyadan ve nefsimden ziyâde sevmeyince. Ve ona muhabbet-i sahîha ol zamanda /220a/bulunur ki, ol sultana kemal-i mertebede ittiba‘ ve itaat ede. Zira ibad-ı mü’minîn Allah’a itaat ve resule itaat ile memurlardır. Kemâ kâle’llâhu Teâlâ ³¹⁸”أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ”. Nihâyet ulü’l-emre itaat şer‘-i şerîfe ve sünen-i nebi (a.s)’a muhalefet bulunmayan yerdedir. Ve resul (a.s)’a itaat bi‘aynihi Allah Sübhâne ve Teâlâ’ya itaattir. Kur’an-ı Kerim’inde buyrulmuş; ³¹⁹”مَنْ يُطِيعِ الرَّسُولَ فَقَدْ أَطَاعَ اللَّهَ” Ve azîz-i men bilesin ki, bu ayet-i kerime Habib-i Ekrem (s.a.s) hazretlerinin izam-ı şânına şهادet ve sâir enbiyâ (a.s)’dan efdal olduğuna delâlet eden ayetlerdendir. Allah Sübhâne ve Teâlâ habibini medh edip merâtib-i tevhidde kemal gâyet-i gâyata vusûlüne şهادet buyurup, üç ayeti kerime ile Kur’an-ı azimde nefy irâdet buyurup, tevhid-i sırf ve tevhid-i zâta vusûlde kemal-i fenâlarına işaret buyurup buyurmuşlardır ki: ³²⁰”وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ رَمَى”. Ve birisi dahi ³²¹”إِنَّ الَّذِينَ يُبَايِعُونَكَ إِنَّمَا يُبَايِعُونَ اللَّهَ” ayeti kerimesi ve birisi dahi ³²¹”إِنَّ الَّذِينَ يُبَايِعُونَكَ إِنَّمَا يُبَايِعُونَ اللَّهَ” Bunlar enbiyadan hiçbir nebiye denilmiş değildir. Onun için ki tevhid-i zât seyyid-i kâinatta tamam oldu. Onun için hâtemi’n-nebiyyîn olup kendilerinden sonra bir nebi dahi gönderilmedi. Zira merâtib-i tevhid tamam olup, bir nebi dahi gelmeye ihtiyaç yeri kalmadı. Eğerçe sâir enbiya dahi cümlesi gelip ibâdullahı tevhide davet eylediler. Lâkin kimisi tevhid-i ef’âle davet eyledi ve kimisi tevhid-i sıfata davet eyledi ve kimisi tevhid-i zât-ı vâhidiyyeye davetten /220b/öte gidemediler. Ammâ Sultan-ı kevneyn (s.a.s) merâtib-i tevhidin cümlesine davet edip ve zât-ı ehadiyyeye davet eyledi. Bunun verâsında bir mertebe dahi kalmadı, ki onu tekmil için bir nebi dahi irsâl oluna. Onun

³¹⁷ كُنَّا مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ أَخَذُ بِيَدِ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ فَقَالَ لَهُ عُمَرُ يَا رَسُولَ اللَّهِ لَأَنْتَ أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ إِلَّا مِنْ نَفْسِي . فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ « لَا وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ حَتَّى أَكُونَ أَحَبَّ إِلَيْكَ مِنْ نَفْسِكَ » . فَقَالَ لَهُ عُمَرُ فَإِنَّهُ الْآنَ وَاللَّهِ لَأَنْتَ أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ نَفْسِي . فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ « الْآنَ يَا عُمَرُ

³¹⁸“Allah’a itaat edin, peygambere itaat edin, sizden olan ulü’l-emre de.” en-Nisâ, 4/59.

³¹⁹“Resulullah’a itaat eden Allah’a itaat etmiş olur.” en-Nisâ, 4/80.

³²⁰“(oku) attığında da sen atmadın, Allah attr” el-Enfâl, 8/17.

³²¹“Sana yeminle bağlılık sözü verenler gerçekte bu sözü Allah’a vermiş oluyorlar” el-Fetih 48/10.

için hâtemi'n-nebiyyîn ve seyyidi'l-mürselîn ve Habib-i Rabbi'l-âlemîn olmuştur. Onun için ümmeti hayru'l-ümem olup, onların şânında; ³²²”كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ“ buyurulmuştur. Pes imdi onun ümmetinden olan mü'min ol sultanın hürmetine nice şeref ve izzete vâsıl olup, dahi mazhar-ı envâ'-ı ni'am-ı ilâhiyye olduğundan gayrı onun ümmetinden olmak şerefine vâsıl ola. Dahi niçin şükredip ona muhabbet eylemeye ve sünneti seniyyesine ittiba' ile muhabbetullâha vusûl izzetine kast eylemeye. Nazm-ı Der Naat-ı Sultan-ı Kevneyn³²³:

Elâ ey gevher-i kân-ı risâlet	Hakikat bâğının serv-i bülendi
Sana bin bin salât ile tahiyet	Gül-i sad-berg-i gülzâr-ı sa'âdet
<i>Fekâne kâbe kavseyni ev-ednâ</i>	Nebîler gerçi halkı da'vet edip
Ulüvv-ı şânına eyler şehâdet	Kamusu etdiler irşâd-ı ümmet
Velî sen geçip efâl ü sıfâtı	Anınçün hâtem oldun enbiyâya
İbâdı etdin asl-ı zâta da'vet	Seninle bitdi bünyân-ı nübüvvet
Habîbâ ger Halîl olduysa ceddin	İki şakk oldu mâh engüştün ile
Sen oldun kutb-ı eflâk-ı muhabbet	Çü gördü sende nûr-ı şems-i vahdet
Meded eyle Hüdâyî derd-mende	
Şefâ'at yâ Resûla'llâh şefâ'a	

/221a/Hikâyet: Ben-i İsrail zamanında bir âsi kişi var idi. Cemi' ömründe ondan bir sâlih amel ve bir hayır sudûr eylemeyip, daima ömrü heva-yı nefis ve fisk ve fesâd ile geçip Hak Teâlâ'ya âsi bir kul idi. Vefât eylediği zamanda halk cemi' olup, bunu yer kabul eylemez zâyid yerine defnedelim, deyip onu gasletmeyip ve namazını kılmayıp ve makbereye koymayıp ayağından sürüyüp, bir mezbeleye bıraktılar. Fi'l hâl Hak Celle ve alâ tarafından Musa-yı kelîme vahiy nüzul edip emrolundu ki; “Yâ Musa var ol kulumu yû ve arıt ve kefenleyip namazını kıl. Ve iletip makbereye defneyle. Musa (a.s) ümmetine bunu haber verince gayet taaccübe varıp hele emr-i ilâhîye imtisâl olunup, ol kişi defnolunduğundan sonra, bu kavim Musa-yı kelîme sual edip hikmetini talep ettiklerinde, Musa-yı kelîm Cenâb-ı izzete müracaat edince cevap buyuruldu ki; “Yâ Musa ol kullarımın dedikleri yerindedir. Bu kişinin isyanına nihayet yok idi. Lâkin bu kulunun mağfiret olunmasına sebep bu oldu ki; bu kişi ömründe bir kere Tevrat'a nazar eyleyip, benim habibim Muhammed (s.a.s)'in ni'metini onda

³²²“Siz, insanlar için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz.” Âl-i İmrân, 3/110.

³²³ Mustafa Tatcı - Musa Yıldız, *Divân-ı İlâhiyat*, 325.

cemi‘ ehl-i semâvât ve ehl-i arzda ihfâ ve izhar buyurmuşlar. Fî medhi salâtıyla selam olsun resule. Ki oldur rehnümâ olan bu yola, Muhammed mugteda-yı enbiyâdır, Muhammed rehnüma-yı evliyâdır, Muhammed server-i cemi’-i resuldür, Muhammed hüda-yı hayr-u sebildir, komutan gerçi hak hoşnut oluptur, makam ammâ ona Mahmud oluptur, buyurmuştur onun şanında mevlâ. Fe kâne kab-ı kavseyn o ednâ, şu zâtın kim ola meddah-ı rahmanı, ne veçhiyle onu medh ede insan. Kudümü alemîne oldu rahmet, onunla bitti bünyan-ı nübüvvet. Selam âline ashabına her an, karîn ola dahi Rıdvan-ı rahman ve ol Sultan-ı Ekrem (as)’ın azm-ı şanına delâlet eder ki, onu kutb-u daire-yi muhabbet kılmışlar ve ümmetini eşraf-ı ümmet kılmışlar ve mü’min onu canından ve nefsinden ziyade nice sevmez ki. Kişinin nefsi inne’nnefse’l-emmâre bi’s-sû-i fehvasınca daima şer ve fesada ve dalâl ve ezlâla iletir. Husûsan ki ona muhabbet cennette onunla me’iyyete sebeptir. Nitekim hadis-i şerifte vârid olmuş: Bir gün bir a‘râbî gelip /222b/nebi (as)’a sual edip; مَتَى السَّاعَةُ يَا رَسُولَ اللَّهِ? Yani kıyamet kaçan kopar? dedi. Ol zamanda ona buyurdular ki; behey a‘râbî onun kıyâmı bir emr-i mukarrerdir. Koptuğunu neylersin lakin ol güne sen ne hazırladın? A‘râbî etti, yâ Resulallah ol güne hiç amelim yoktur lakin, إِيَّيْ أَجِبَ اللَّهُ وَ أَجِبَ رَسُولُ, yani ancak amelim budur ki, Allah’ı severim ve Resûlünü severim.³³⁰ Nebi (as) buyurdular ki; مَنْ أَحْبَبْتِ “يَا نَبِيَّ” yani sen sevdiğin ile bilesin, yani cennette bizimle bilesin buyurdular. Ashâb-ı güzîn rıdvânullâhi Teâlâ aleyhim ecmaîn, bu hadis-i şeriften ol kadar safâ eylediler ki; Eğerce bizim a‘mal-i kesîremiz yok ise hele sultana muhabbetimiz vardır. Onun ile bile haşrolup cennette bile oluruz diye.

Sümme i‘lem yâ ehî bundan sonra benim eh-i azîzim bilsin ki meydan-ı muhabbette çevkan-ı³³¹ aşka başını top edip semend-i himmetlerine süvâr olup irha-yı ‘inân edip a‘day-ı adüvve-yi nefsin katledip ve hısn-ı hasîn³³² kalbi fethe kasteden bahâdırân, sâlikân ve merdan-ı tâlibân, sayd-u humay-ı lâmekân ve vusûl-i vuslat-ı Cenâb-ı Melik-i Mennana azîmet eden âşikân-ı sâdıkâna, eğerce etturugu ilallâhi Teâlâ bi‘adedi enfâsi’l-halâyık mazmûnunca yollar çoktur. Lâkin tarik-i necât ve tarik-i vusûl-i murâdât Habib-i Ekrem (s.a.s)’e iktidâ ve ittibâ‘ tarîkidir. Her ne tarîkteki Habib-i Ekrem (as)’a ittiba‘ buluna, ol tarik-i haktır ve mûsıl-i haktır. Meşâyıhta³³³ her

³³⁰ R T - ve Resûlünü severim.

³³¹ Değnek, ucu eğri sopa.

³³² Sağlam, kuvvetli, müstahkem (yer).

³³³ R T : Tarik-i Meşâyıhta.

ne tarîkten³³⁴ olursa olsun ve eğer Habîbullah’a ittiba‘ bulunmayıp ayet-i kerimeye ve sünnet-i nebeviyyeye muhâlif olursa, ol tarik³³⁵ tarik-i dalâldir ve meslek-i şeyâtîn zevi’l izlâldir. Eğerçe ondan bin nev’e kerâmet /223a/dahi zâhir olursa, sâlik rah-ı Hüdâ meslek-i dalâle gidip, şeyâtîne iktidâdan ziyâde hazr eylemek gerektir. Tâ ki matlaba vâsıl ola. Nitekim İmam Ali Hazretleri (k.s) buyurmuşlar ve tarik-i ittiba‘da tarik-ı i’tidâle işaret buyurup tarik-i ifrât ve tefrît Nebi (as)’ın tarîkine ittiba‘dan hariçtir demişler. İfrât ve tefrît tarik-i dalâl ve tarik-i şeyâtîndir demişler. Kâle Ali (k.v) ³³⁶”الطَّرِيقُ كُلُّهَا مَسْدُودَةٌ عَلَى الْخَلْقِ إِلَّا عَلَى مَنْ إِقْتَفَى أَثَرَ رَسُولِ اللَّهِ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ“ Yani tarik-i i’tidâle işaret buyurmuşlar. Sahabe-yi kirâm³³⁷ (ra)’dan rivayet olunur buyurmuşlar ki; Bir gün Nebi as bir hat çekti ve buyurdu ki; ”هَذَا سَبِيلُ الرَّشَاطِ“ yani, Hak Teâlâ’ya giden doğru yol budur. Ba‘dehû ol hatt-ı müstakîmin sağ canıplarına ve sol canıplarına bir nice hatlar çekip buyurdular ki; ”هَذِهِ سُبُلُ الشَّيَاطِينِ وَطُرُقُ الضَّلَالِ“ yani, bu yolların her birisinde birer şeytan durup sırat-ı müstakîme ve tarik-i hakta giden bîçare sâliki kendilerine davet ederler. Tâ ki doğru yoldan onu çıkarıp kendilerine onu ittiba‘ ettireler. Husûsan avam-ı nâs daima izlâlde dururlar ve ondan sonra kendileri esdegu’l kâilîn iken, kelim-ı şeriflerini te’yîden bu ayet-i kerimeyi tilâvet buyurmuşlar:

³³⁸”وَأَنَّ هَذَا صِرَاطِي مُسْتَقِيمًا فَاتَّبِعُوهُ وَلَا تَتَّبِعُوا السُّبُلَ فَتَفَرَّقَ“ buyurmuşlar ve ol vasatta olan hatt-ı müstakîm ile tarik-i i’tidâl ve sırat-ı müstakîme işaret olunup ve etrafında olan hudut ile şeytanlar durup halkı davet ettiği yollar ve dalâl ve bid‘at /223b/yollarına işaret buyurmuşlar. Bu tahrîr olunan suret üzere, ³³⁹”اللَّهُمَّ اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ“ Kemâ kâle Ali (k.v); ”طَرَفِي الْأُمُورِ دَمِيمَةٌ وَخَيْرُ الْأُمُورِ أَوْسَطُهَا أَعْنِي يُرِيدُ طَرِيقَ الْإِعْدَالِ“. Pes bi’l külli ki bu bâbda bahis çoktur. Onun için bu makâmâtta sâlik mürşid-i kâmile muhtaçtır ve ona kemal-i mertebe teslim ve mürşide iktidâ ve ittiba‘da olmak gerektir. Zira mürşid-i kâmil olanların kendilerinde irade-yi nefsaniye kalmayıp, Hz. Habib-i Ekrem (s.a.s)’e iktidâ’ ve ittiba‘larını kemâle ve gâyet-i gâyâta erıştirmişlerdir. Onlara itaat ve ittiba‘

³³⁴ R T : tarîk.

³³⁵ R T - tarîk.

³³⁶ "Rasûlullah'ın (s.a.v.) izinden gidenler ve O'nun sünnetine uyanlar dışında, yaratılış için bütün yollar kapalıdır." Bk. Ebû Nuaym el-İsfahânî, çev. Hüseyin Yıldız *Hilyet'ul Evliyâ* (İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2015)

³³⁷ R T : İbn Mesud

³³⁸ "Şüphesiz bu benim dosdoğru yolumdur. Buna uyun; (başka) yollara sapmayın; sonra onlar sizi Allah'ın yolundan ayırır." el-En‘âm 6/153.

³³⁹ Allah'ım bizi doğru yola ulaştır.

bi‘aynihi Habîbullah’a ittiba‘dır. Ve Habîbullah’a itaat Allah Teâlâ’ya itaattir. Hemen sâlike lâıık kemal-i teslimdir. Bu makamdandır Hoca Hâfız (ks) buyurmuşlar:

Be-mey seccâde rengin kün geret pîr-i mugân gûyed
*Ki sâlık bî-haber nebvî zi râh u resm-i menzilhâ*³⁴⁰

Bu makamda sâlikten murâd mürşid-i kâmilidir. Âmme-yi mü‘minîne lazımdır ki, sünen-i Hüdâ’ya daima iktidâda ola. Husûsan sâlık-i râh-i Hüdâ ve tâlib-i visal-i Hak Celle ve alâ olan mürîd ve müsterşide lazımdır ki, ol Sultan-ı Enbiya ve Fahr-i asfiya ve Serçeşme-yi Evliya olan Muhammed Mustafa (s.a.s) hazretlerine muhabbet edip kemalî ile iktidâ ve ittibâ‘ eyleye. Tâ ki ol matlab-ı a‘lâ olan Padişah-ı Bî-hemtâ’ya³⁴¹ vâsıl ola. Nazm-ı münâsibi’l makam;

Huda’yı isteyen uysun imama, ki ol irşada geldi haasu ve aame, delil oldur sırat-ı müstakime, ol iletir kişiyi dar-ı na‘ime, Huda’yı isteyen sevdi habibin, bulup nefsinden artık can tabibin, kaçan galip ola hubb-u peygamber, /224a/kemale erer iman ey birader, rasulün siretini tahsil ede gör, tarik adabını tekmil ede gör.

Kâle’llâhu Teâlâ: ³⁴²“لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِّمَن كَانَ يَرْجُوا اللَّهَ” bu ayet-i kerimenin mana-yı şerifi bir bahr-i bî-sahildir ki nice bunun gibi evrâka tahriri kâbil değildir. Nihâyet netice-yi kelâm ve hulâsa-yi merâm budur ki, her kim ki Allah Sübhâne ve Teâlâ’ya vuslat-ı recâ edip rızâsını isterse, Habîbullah (s.a.s)’a cemi‘ ahvâlinde husûsan ahlak-ı kerîmesine ittibâ‘ eyleyip, ³⁴³“تَخَلَّفُوا بِأَخْلَاقِ اللَّهِ” emrine imtisalde ola.

Ve aziz-i men bilesin ki, her kim bu alem-i dünyada kime muhabbet ve iktidâsı olursa yevm-i kıyamette, ol muktedâsı olan kimesne ile davet olunup, onunla bile haşr olunur ve ol ne makama emrolunursa onu dahi muktedâsı ile bile sorarlar. Bu manayı cahid olanlara Kur’an-ı azîm şahittir. Kâle’llâhu Teâlâ; ³⁴⁴“يَوْمَ نَدْعُوا كُلَّ أَنَسٍ بِإِمَامِهِمْ”. Mesela ulemâ ve sulehâ ve meşâyih-i kirâma, husûsan evliyâullah ve enbiya-yı ‘izâma iktidâ ve ittibâ‘ edip muhabbet edenler, yevm-i kıyamette onlar ile bile haşr olup onlar

³⁴⁰ “Pirimugan, sana "Seccadeyi şaraba boya” derse çekinme, dediğini yap. Çünkü yol ehli, konakların yolundan, yordamından bî-haber değildir.” Abdülbaki Gölpınarlı, *Hafız Dîvanı, Şirazi*, (İstanbul: MEB Yayınları, t.y.), 54.

³⁴¹ Eşsiz.

³⁴² “İçinizden Allah’ın lutfuna ve âhiret gününe umut bağlayanlar, Allah’ı çokça ananlar için hiç şüphe yok ki, Resûlullah’ta güzel bir örneklik vardır.” el-Ahzâb 33/21.

³⁴³ “Allah’ın ahlakıyla ahlaklanın”. Birçok ulemanın senetsiz bir şekilde Efendimiz (s.a.s.)’e isnat ettikleri bu söz, senediyle birlikte sahih hadis kitaplarında bulunamamıştır.

³⁴⁴ “Her insan topluluğunu önderleriyle birlikte çağıracağımız o günde kimlerin amel defterleri sağından verilirse işte onlar amel defterlerini okuyacaklar ve en küçük bir haksızlığa uğramayacaklar.” el-İsrâ 17/71.

ile me‘an davet olunurlar ve onlar ile bile cennet-i a‘lâya gidip safâya vâsıl olurlar ve fâsıklara ve fâcirlere ve bî-namazlara ve sarhoşlara ve bengîlere ve yaramaz musâhiplere ve şeytanlara ve bunların emsâli gâfillere ve câhillere musâhip olup ve onlara iktidâ ve sözlerine ve hevalarına ittibâ‘ eden kimseler yevm-i kıyamette onlar ile bile haşr olup ve onlar ile bile cehenneme gidip azâb ve ‘ikâba ve selâsil ve ağılâle giriftar olurlar. Ne‘üzübi’llâh onun için kübbâr nasihat buyurmuşlar ki; /224b/Âkil oldur ki, yaramazlara musâhip ve mukârin olmaktan gayet ile hazr eyleyip, aslandan kaçır gibi onlardan kaçır ve iyilere mukârin ola. Tâ ki onların salâhı ve hüsn-i hâli onlarda eser eyleye. Beyt:

سگ اصحاب کھف روزی چند

345 نیکیان گرفت و مردم شد

Sümme i‘lem yâ ehî, ma‘lum ola ki aşk ve muhabbet makamı makâmât-ı ‘aliyyeden menâzil-i sülûkte altmış birinci makamdır. Kaçan sâlik bu makam-ı a‘lâya vâsıl olduğundan sonra, ayrık mahbub-u hakikinın aşkı ve muhabbeti onda zâhir olup, kalbinden hubb-u sivâyı tarh eder ve cânib-i mâşuktan zincir-i aşk ve muhabbet silsilesi gerdan-ı aşığa bend olup onu çeke çeke ol cezbe-yi ilâhiyye âkıbet onu mâşukuna îsâl eylese gerektir. Bu makamdandır ki Hazreti Şeyh (ks) buyurmuşlar;

Ma‘şûkdan ericek kement,

Uşşâkı eyler kayd u bend,

N’itsin Hüdâyî derd-mend,

*Neyleyeyin gönül seni*³⁴⁶

Ve aşkta bir hâlet vardır ki kişiyi alâyı-ı fâniyeden geçirmek denile. Belki dünyayı ve ahireti mahbûbunun rızasına bezl ve îsâr eder. Kânde kaldı ki, malını ve canını onun için buyurmuşlar bin kere can eyler feda, cânâna ermek isteyen. Lâkin bu hâlâtı bu makamın zevkiyyâtına vâsıl olanlar bilir. Her har tab‘³⁴⁷ olup mücerred-i şehvat-ı tabî‘iyye ve lezzat-ı nefsâniye ile muhabbet davasını eden eşhas-ı erzâle çaşniy-i muhabbetten bahre verilmez. Meğerki aşk-ı mecâzîde aşk-ı afif üzre ola. Ol aşk-ı afif sâlike çok terakki verir ve âkıbet ol /225a/aşk-ı afif aşk-ı hakîki-yi ilâhiyye mübeddel olur. Aşk-ı Ferhat gibi ve aşk-ı Mecnun gibi ve aşk-ı Vâmık gibi ve aşk-ı Züleyha gibi. Allâhümme erzügnâ’l aşkı ve hakkınâ metle‘a.

³⁴⁵ “Mağara ashabının köpeği kaç günlüktür? Salihlere uydu ve bir kavim oldu”. Şeyh Sa’dî Şirâzî, Editör Hasan Anûrî, *Gülistân-ı Sa’dî* (Peyam-ı Nur Üniversitesi Yayınları, 1372).

³⁴⁶ Mustafa Tatcı - Musa Yıldız, *Divân-ı İlâhiyat*, 171.

³⁴⁷ R T : tabiat

“Âfiyetler câm-ı aşkı nûş eden âşıklara,
Vuslat-ı ma‘şûk erzânîdir ol sâdıklara.”³⁴⁸

Pes aziz-i men malum ola ki bab-ı aşkıta ve makam-ı muhabbette ebhas-ı kesîre vardır. Erbâb-ı aşktan her bir ferd ki derd-i aşkla mübtelâ olup bu derya-yı amîkten gavsları miktarı leâlî³⁴⁹ ve cevâhir ihraç edip, bazıları silk-i nazma intizam ile beyan ve bazıları dahi kelam-ı neşr ile ahval ve esrarlarını izhar ve ayân kılıp nice ebyât ve nice kitaplar te’lif eyleyip, makam-ı aşktan söylemişler. Lâkin mertebe-yi kîlû ve kâl, erbâb-ı ahval yanlarında nâ-makbuldür. Zira hakikat-i aşktan bu lisan ile haber verilmek kâbil değildir. Zira fena-yı sırf ve adem-i mahzûr. Ma‘dûmdan ne bir haber ve ne eser zâhir olur. Ancak ol hali zevk eden bilir. “مَنْ لَمْ يَرْقُ لَمْ يَعْرِفْ”. Şeyh Sa‘dî³⁵⁰ hazretleri (k.s) bu makama münasip bu ebyat-ı hoş buyurmuşlar. Nazm: “*Ey murg-ı seher aşk zi-pervane beyâmuz*”³⁵¹. Nihâyet bu zuhûr eden akvâl, derya-yı aşk coşa gelip temevvüc eylediği zamanda vâkı‘ olan emvâcdır ki, sevâhil-i bahrda zâhir olur. Eğerçe emvac-ı deryaya dahi nihayet yoktur. Bahr-ı muhit-i tevhide nihayet /225b/olmadığı gibi. Lâkin deryadan bir katre hakikat deryaya dâlî³⁵² olmakla bu fakir dahi kîllü ve kâle müteallik emvac-ı bahr-i firâvândan bu ebyat-ı şerîfe ve âsar-ı latife ile iktifa eyledim. Nazm-ı der beyan-ı ahval-i aşk³⁵³:

Tînet-i Âdemde konmasa eğer sevdâ-yı aşk
Cenneti bir dâneye satmazdı ol dâne-yı aşk
Kenz-i mahfiden zuhûra geldi eşyâ lâ-cerem
Bâd-ı Hubb ile temevvüc etdi çün deryâ-yı aşk
Tâlib-i dîdâr olup ayılmaya tâ haşr edek
Kim ki nûş ede ezel bezminde ger sahbâ-yı aşk
Aşk u meşk olmaz nihân ânı bilir halk-ı cihân
Âşık-ı bî-çâreye mümkün midür ihfâ-yı aşk

³⁴⁸ Mustafa Tatcı - Musa Yıldız, *Divân-ı İlâhiyat*, 389.

³⁴⁹ İnciler.

³⁵⁰ Ebû Muhammed Sa‘dî Müşerriüddîn (Şerefüddîn) Muslih b. Abdillâh b. Müşerriş Şîrâzî (ö. 691/1292) Fars edebiyatının en büyük şairlerinden. Sa‘dî, yaşadığı dönemde yaygın nazım şekli olan gazeli müstakil bir edebî tür olarak mükemmelliğe kavuşturmuştur. En bilinen eserleri *Gülistân* ve *Bostân*’dır. Bk. Mustafa Çiçekler, “Sa‘dî-i Şîrâzî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/405-7.

³⁵¹ “Ey seher kuşu! Aşkı pervaneden (kelebek) öğren” Şîrâzî, *Gülistân-ı Sa‘dî*.

³⁵² Yol göstereni tarif eden.

³⁵³ Mustafa Tatcı- Musa Yıldız, *Divân-ı İlâhiyat*, 367-69.

Bülbülün hâlin bilenler gûş ederler nâlesin
Bir gül-i bî-hâr içündür bunca hûy u hây-ı aşk
Aşk-ı Şîrîn oldu feryâdına Ferhâd'ın sebep
Ey nice dâniâyı Mecnûn eyledi Leylâ-yı aşk
Ey Hüdâyî hâlet-i aşkı ne bilsin her meges
Kulle-i Kâf-ı hakikat mürgüdür Ankâ-yı aşk

Yâ ehî aşk bir halet-i seniyye-yi sübhâniyye ve letafet-i celiyye-yi nûrâniyyedir ki, cezebat-ı rahmâniyye ve tecelliyat-ı ilahiyye-yi sübhâniyyeden neş'et eder. Onun için zaman ve mekân ile ittisâfı olmaz ve bir hâlet ile ta'ayyün bulmaz. Ma'sûka kemal-i kurbî, belki ona ittisâl ile ittisâfı olduğu için ta'ayyün lâ-ta'ayyünden bir veçhe mu'ayyen zuhûra gelmez³⁵⁴. Bu ecildendir ki demişler, zaman ve mekândan münezzehtir olan ma'sûka âşıkı îsâl eden, yine zamanı ve mekânı olmayan aşk ve muhabbettir denilmiş.

/226a/Hikâyet: Bir derviş hikaye buyurmuşlar ki; bir gün bir تنها mekanda şuğul edip oturdum. Onu gördüm ricâlullahtan kırk kişi çıkageldiler ve onda karar edip meclis eylediler. Ben dahi yanlarına varıp saff-ı niâl³⁵⁵de oturdum. İçlerinden reisleri bunlara sual eyledi ki; “dervişler ol zaman ve mekândan münezzehtir ve âlî olan Sultan'a talipler ne ile vâsıl olurlar?”. İçlerinden birisi bir cevap verdi ve ol reis bu kere onun altında oturan kişiye sual eyledi. Her birisi bir güne cevap verdiği için sonra, ol aziz bu fakire teveccüh edip sual eyledi ki; “derviş sen ne cevap verirsin, nöbet sana geldi” deyince, fikir ettim eğerce biz ne biliriz lâkin kübbardan işittiğimiz mertebe ma'lûmumuz budur ki, zaman ve mekandan münezzehtir olan mahbûb-i bî-hemtâyâ vuslat, zaman ve mekandan âlî olan aşk ve muhabbet ile olur dediğinde, kırkların başı olan ol aziz kelam-ı dervîşi tamam pesend³⁵⁶ edip imzadan sonra buyurmuşlar ki; “dervişler cümle sizin verdiğiniz cevaplar da yerinde lâkin bu babda cevap biasvâb bu dervîşin verdiği cevaptır” buyurmuşlar. Pes ma'lûm oldu ki, talibe aşk ve muhabbet sermaye-yi saâdetdir.

Aziz-i men bilesin ki mutlaka muhabbet envâ' ve aksâm üzerinedir. Benî âdemin meşâribinde tefâvüt ve metâlibinde teğâyür ve isti'dâtlarında tebâyün olduğu

³⁵⁴ R T - gelmez.

³⁵⁵ Saff-ı niâl: Ayakkabılar.

³⁵⁶ Beğenme, takdir etme.

cihetledir. Zira nâstan bazısı muhabbetini bölük bölük edip /226b/arayış-ı dünyadan her yeri nefsi ve tabiatı hazzettiği nesnelere meyil ve muhabbet eylemiştir ve sarf-ı dünya murâdâtında kalmıştır. Bu tâife Cenâb-ı Hakk'tandır ve ahirette mağmûm ve mahcûrdur ve bazıları vardır ki hem dünyaya ve hem ahiret için ibâdât ve a'mal-i sâlihâya meyil ve muhabbetleri vardır. Bunlar ³⁵⁷”رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً“³⁵⁷ diyen taifedir ki, bunlar alem-i ukbâda cezasını bulup bu alemde ettikleri a'mal-i sâlihâları miktarı derecât bulup, ol kadar mesrûr olurlar. Ve bir tâife dahi vardır ki, dünyadan ve ahiretten iki muhabbeti kalplerinde cem' eylemeyip ancak iki alemde aşk-ı muhabbetlerini mahbub-u hakîkîye vermişlerdir.

Hikâyet: Sâlikînden birisinin bir ehl-i basiret oğlu var idi. Bir gün babasına eder, “baba beni sever misin?” Ol eder, “oğul severim.” Ve yine sual edip eder, “baba Hak Teâlâ'yı dahi sever misin?” Severim oğul, dediğinde oğlan eder; “baba iki muhabbet bir gönülde nice sığar?” deyince, ol sâlik mütenebbih olur. Kur'an-ı Kerim'de³⁵⁸ ”مَا جَعَلَ اللَّهُ لِرَجُلٍ مِنْ قَلْبَيْنِ فِي جَوْفَةٍ“³⁵⁸ ayet-i kerimesi bunlara işaretir. Enbiyâ³⁵⁹ ve evliyâullah gibi salavâtullâhi teâlâ aleyhi ecma'in ve bu tâife fi'd-dünya ve'l-âhireti fevz ve felahta ve necat-ı kübrâda ve saâdet azmi ile mes'ûdlar ve mesrûrlardır. Kemâ kâle'llâhu Teâlâ ³⁶⁰”أَلَا إِنَّ أَوْلِيَاءَ اللَّهِ لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ“³⁶⁰ bu makamdandır. Hazreti Şeyh (k.s) “Habbetü'l-mahabbe”³⁶¹ nâm risalesinde esrar-ı muhabbetten keşf-i gınâ' buyurup erbab-ı muhabbeti dört kısma hasr eylemişler ve ashab-ı muhabbetin aksâmını beyanda zikr eylemişler ki; aksam-ı muhabbetten /227a/kısm-ı evvelin muhabbetleri muhabbet-i³⁶² rûhaniyye ve muhabbet-i zâtiyyedir. Tenâsüb-i ervâha müstenidedir. Alem-i ezelde Hazreti Ehadiyyeye kurbî ve Hazreti vâhidiyyeye tesavîsi olduğu için. Kâle ba'zü'l kibbâr;

فَهُمْ إِذَا ظَهَرُوا فِي هَذِهِ النَّشْأَةِ اسْتَأْفُوا إِلَى أَوْطَانِهِمْ فِي الْقُرْبِ وَتَوَجَّهُوا إِلَى الْحَقِّ وَتَجَرَّدُوا عَنِ الْمَلَاسِ
فَلَمَّا تَلَاقُوا تَعَارَفُوا إِذَا تَعَارَفُوا تَحَابُّوا لِتَجَانِبِهِمُ الْأَصْلِيَّ وَتَمَاسِلِهِمُ الْوَصْفِيَّ وَتَوَافَقِهِمْ فِي الْوَجْهَةِ وَالطَّرِيقَةِ
وَإِنْتَفَعَ كُلُّ مِنْهُمْ بِالْآخِرِ فِي سُلُوكِهِ وَعِرْفَانِهِ وَبَذَكَرِهِ لِأَوْطَانِهِ .

³⁵⁷ “Ey rabbimiz! Bize bu dünyada da iyilik ver, öteki dünyada da iyilik ver...” el-Bakara 2/201.

³⁵⁸ “Allah bir kişinin göğüs boşluğunda iki kalp yaratmamıştır...” el-Ahzâb 33/4.

³⁵⁹ R T + izâm.

³⁶⁰ “Bilesiniz ki Allah dostlarına asla korku yoktur; onlar üzüntü de çekmeyecekler.” Yûnus 10/62.

³⁶¹ Aziz Mahmûd Hüdâyî'nin Arapça olarak yazdığı, Allah, Peygamber ve Ehl-i beyt sevgisini anlatan küçük bir risâledir. Bk. Yılmaz, “Aziz Mahmûd Hüdâyî”, 338-40.

³⁶² R T – Muhabbet-i.

Bu zikrolunan muhabbet muhabbet-i tâmmeye-yi hakîkiyyedir. Bu muhabbet dünyada ve ukbâda daim ve bâkiyedir ve nâciyedir. Asla zâil olmaz. İstinâdi sebebi bâkiye olduğu cihetten enbiyânın ve evliyânın ve asfiyânın ve şühedânın (salavâtullâhi Teâlâ aleyhim ecmaîn), Allah Teâlâ'ya muhabbetleri ve birbirine Allah muhabbetleri gibi. Ve ikinci kısmın muhabbetleri muhabbet-i kalbiyyedir. Yani tenâsüb-i evsâf ve ahlak ve teşâbüh-i akâid ve a'mal-i sâlihâyâ müstenidedir. Sulahânın ve ebrârın mâbeyinlerinde olan muhabbetleri gibi ve 'urafâ ve evliyânın onlara olan lillâh muhabbetleri gibi ve enbiyânın âmmeye-yi ümeme ve meşâyih'in âmmeye-yi tâlibîn-i sâdigîne olan muhabbetleri gibi. Ve üçüncü kısmın muhabbetleri nefsanîyedir ve bu muhabbet zâtîyyeye-yi hissiyye ve ağraz-ı cüz'îyyeye müstendedir. Mücerred şehavat-ı beşeriyye için ezvâcın birbirine muhabbetleri gibi ve dahi fîsk ve fecera ve ehl-i hevânın birbirlerine³⁶³ muhabbetleri gibi ve bunların ictilab-ı emvâlde ve iktisab-ı şehevâtta ve merâdat-ı nefis ve tabiatta bunlara muayyen olan ehl-i fesâd ve ehl-i dalâle olan meyil ve /227b/muhabbetleri gibi. Ve kısm-ı râbî'in muhabbetleri akliyyedir ve bu muhabbet dahi teysir-i mesâlih-i dünyeviyye ve teshil-i esbab-ı me'aş-ı tabi'îyye ve nefsiyyeye müstendedir. Tüccar taifesinin ve erbab-ı sînâyi'in li-eclî'd-dünya, birbirine mâbeyinlerinde olan³⁶⁴ muhabbetleri gibi. Ve dahi muhsenun ileyhî muhsine ihsânı için olan muhabbeti gibi. Ve aziz-i men bu aksam-ı muhabbeti bildiğinden sonra bilesin ki bu zikr olunan erbab-ı muhabbetten iki kısım evvelin muhabbetleri makbuledir ve münciyedir ve daim ve bâkiyedir. İstinatları sebebi bâkiye olduğu cihetten emmâ kısmeyn-i ahirinin muhabbetleri mezmûmedir ve hayyız-ı fenâ ve zevâldedir. İstinâdları arz-ı fânîye ve sebebi zâyile olduğu cihetten. Ed'dünya fânîyetün; ³⁶⁵”كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ وَيَبْقَى وَجْهَ رَبِّكَ ذُو الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ“ ve her muhabbet ki sebebi zâil ve garaz-ı bâtila müstenide ola. Sebebinin zevâli vaktinde ol muhabbet dahi zâyile olur. Belki dar-ı ahirette ol makûle muhabbet adâvete munkalibe olur. Kâle Allah Tebârake ve Teâlâ ³⁶⁶”الْأَخْلَاءُ يَوْمَئِذٍ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ إِلَّا الْمُتَّقِينَ“. Gâlib halde ehl-i dünyanın birbirine muhabbetleri iki kısım-ı ahîrdendir. Ammâ tarik-i takvâda kâmil ve gâyet-i kusvâyâ vâsılların muhabbetleri zâyile olmayıp ve ol tâifeye muhabbet edenlerin

³⁶³ R T - birbirlerine.

³⁶⁴ R T - olan.

³⁶⁵ “Yeryüzünde bulunanların hepsi fânîdir. Azamet ve kerem sahibi rabbinin zâtı ise bâki kalır.” Rahmân 55/26-27.

³⁶⁶ “Allah'a itaatsizlikten sakınanlar dışında, dostlar bile o gün birbirinin düşmanıdır.” ez-Zuhruf 43/67.

muhabbetleri dahi bâkiye olup alem-i ahirette necâtlarına sebep olsa gerek. Bunlara mütehâbbûn fillâh derler. Bunların hüsn-i halleri ve cennâtta makâmât-ı âliyeleri hadis-i şerif ile sabit olmuş. Nitekim “*Muhammediyye*”³⁶⁷ sahibi rahimallâhu /228a/kitabında tafsilini beyan eylemiştir ve bu mahalde ulema-yı din ve ashab-ı ilim ve ‘ayne’l-yakînden bazı kibbâr; ³⁶⁸“زَيْنَ لِلنَّاسِ حُبُّ الشَّهَوَاتِ” ayet-i kerimesinin tevil ve tahkîkinde buyurmuşlar ki; Allah Sübhâne ve Teâlâ insanı üç tabaka üzerine halk eyledi. Bir evvel tabaka avâmdır ki onlara erbab-ı nüfus diye tabir ederler. Onların gâlib-i halde meyil ve muhabbetleri dünyaya ve hevâ ve şehvâtadır. Ve tabaka-yı sâniye havâstır ki, onlara erbab-ı kulûb tabir olunur³⁶⁹. Ve tabaka-yı sâlisinin erbabı ehass-ı havâstır. Onlardan erbab-ı ahvâl diye tabir olunur. Bunların galib-i halde halleri muhabbetullah ve şevk-i ilâhîdir. Ve benim azizim eğer kısm-ı râbî‘den sual olunursa; onlardan ehl-i fenâ tabir olunur. Onlar bir hal ile mukayyet olmayıp daima Hak Teâlâ’nın tasarrufundadır ve ehl-i fenânın mevzi’-i kîl-ü ve kâlde yerleri yoktur. Onun için ol aziz bu mahalde onların ahvâlini beyanda sükût buyurmuşlardır. Ârif olan anlaya. Pes imdi abd-i mü’mine lâyük budur ki; aksam-ı muhabbeti bildiğinden sonra, kendine nâfi‘ olup necâtına sebep ne ise ona muhabbet ede göre. Eğerce kendisi sahihçe Allah Teâlâ’ya muhabbet etmenin ehli değil ise, bâri Allah Teâlâ’nın mahbublarına ve dostlarına muhabbet ede göre. Tâ ki kıyamette onlarla haşrola. Nitekim hadis-i şerifte ³⁷⁰“الْمَرْءُ مَعَ مَنْ أَحَبَّ” buyurulmuştur ve ulemâyâ ve sulehâyâ ve fukarâyâ ve evliyâyâ ve enbiyâyâ husûsan Muhammed Mustafa’ya salavatullâhi Teâlâ aleyhim ecmaîn.

Rivayet olunur ki: Bir gün Şeyh-i Ekber Hazretleri Allah Teâlâ’ya sual eyledi ki; “Yâ Rabb! Bayezid senin katında /228b/nicedir?” Hitab-ı izzet geldi ki; “Bayezid benim has kulumdur, Bayezid’i severim, dahi onu sevenleri severim.” Şeyh Muhyiddin Hazretleri bu kelâmı işittikten sonra, rivayet olunur ki, Bayezid hazretlerinin bazı müellefâtını yazmaya başladı derler ona muhabbeten. Lâkin bazı kübbâr bu mahalde buyurmuşlar ki; şeyh Muhyiddin Arabi hazretleri merâtib-i irfanda

³⁶⁷ Yazıcıoğlu Mehmed Efendi’nin (ö. 855/1451) Osmanlı dinî-tasavvufî kültürünün oluşmasına katkıda bulunan manzum eseri. Bk. Mustafa İsmet Uzun, “Muhammediyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30/586-87.

³⁶⁸ “Nefsânî arzulara, (özellikle) kadınlara, oğullara, yığın yığın biriktirilmiş altın ve gümüşe, soylu atlara, sağmal hayvanlara ve ekinlere düşkünlük insanlara çekici kılınmıştır. İşte bunlar dünya hayatının geçici menfaatleridir.” Al-i İmrân 3/14.

³⁶⁹ R T : ederler.

³⁷⁰ “Kişi sevdiği ile beraberdir”. Bk. Buhârî, *Buhârî*, Edeb, 96, (No. 6168).

Bayezid'den aşağı değil idi. Nihayet ondan maksûdu fenacek ve tevâzu‘ göstermek idi. Aziz-i men bilesin ki cümle muhabbetlerin fevkinde muhabbet-i nâciye ve muhabbet-i sahîha-yı hakîkîye oldur ki; Hazreti Habîbullah (s.a.s)’e muhabbet eyleye. Zira ona olan muhabbet, Allah Teâlâ’ya muhabbet etmektir. Bu muhabbet bir vecihle zevâlî kabul eylemez. Sâire olan muhabbet kâh olur ki, bir sebep ile zâil olur ve muhabbet-i Habîbullah ile iman-ı kâmil olur. Nitekim Hz. Ömer (r.a) kıssasında yukarıda beyan olundu. Bundandır ki bazı kübbâr buyurmuşlar; Allah Teâlâ’ya muhabbet ve resulüne muhabbet imanın şartındandır. Nitekim hadis-i şerifte zikir olunmuş; kaçan Ebu Zerr Akîlî³⁷¹ (r.a) sual edip; “مَا الْإِيمَانُ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟” dediğinde buyurmuşlar ki; ³⁷² “أَنْ يَكُونَ اللَّهُ وَ رَسُولُهُ أَحَبَّ إِلَيْكَ مِمَّا سِوَاهُمَا”. Bundan malum oldu ki, imanda kemâl Habib-i Melik-i Mûteâl’e muhabbet ile olurmuş. Ve dahi mü’mine lazımdır ki, Habîbullah (s.a.s)’in âline ve evladına ve akrabasına muhabbet üzere ola. Buna işareten nitekim Allah Teâlâ³⁷³ Kur’an-ı Kerim’inde buyurur: ³⁷⁴ قُلْ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ إِلَّا لَآ أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ Rivâyet olunur ki; bu ayet-i kerime nüzul eylediğinde Habib-i Ekrem (s.a.s)’den suâl eylemişler ki; “Yâ Resulallah, üzerimize muhabbeti vacip olan garâbetinden³⁷⁵ /229a/kimlerdir?” Habib (a.s) buyurmuşlar ki: “İmam Ali ve Fatıma ve dahi bunların evlâd-u evlâdı ve evlâdı ila inkırâzu’d-deverân rıdvânullâhi Teâlâ aleyhim ecmaîn. Ve Sultan-ı Kevneyn salavâtullâhi Rabbi’l-âlemîn zevi’l-gurbâya ve âl-i Muhammed (a.s)’a ta’zîm ve muhabbet edenler hakkında ve muhabbet etmeyip buğz ve adâvet edenler hakkında nice ehâdis-i şerîfe buyurmuşlardır. Onun bazılarını beyân edelim. Evvela Sultan-ı Enbiya (a.s) buyurmuşlar ki; “Bir kimse âl-i Muhammed’e muhabbet üzerine vefat eylese idi, ol ³⁷⁶şehit olmuştur”. Ve hadis-i sâniide buyurulmuş; “Siz âgâh olun ki, bir kimesne âl-i Muhammed’e muhabbet üzere ölse idi, ol kişi mağfurlardandır”. Ve hadis-i sâliste buyurulmuş ki; “Bir kişi âl-i

³⁷¹ Ebû Zerr Cündeb b. Cünâde b. Süfyân el-Gıfârî (ö. 32/653). Servet terâkümü konusundaki görüş ve mücadelesiyle tanınan sahâbî. Mekke fethinde ve Huneyn Gazvesi’nde kendi kabilesinin sancağını taşıdı. Hz. Peygamber onun hep yanında bulunmasını ister ve bazı konularda görüşünü alırdı. Resûl-i Ekrem son hastalığı sırasında da Ebû Zerr’i yanına çağırılmış ve kendisini kucaklamıştı. Bk. Abdullah Aydın, “Ebû Zer el-Gıfârî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/266-69.

³⁷² “İman, Allah ve Resûlünü her şeyden çok sevmektir”. Benzer rivayet için bk. Muslim, *Şahîhu Muslim*, İmân, 67, (No.165).

³⁷³ R T + celle ve âlâ.

³⁷⁴ De ki: “Sizden akrabalık sevgisinden başka bir karşılık istemiyorum.” eş-Şûrâ 42/23.

³⁷⁵ R T + haber ver.

³⁷⁶ R T+ kimse.

Muhammed’e muhabbet üzere ölse idi, ol kişi tâib olmuştur”. Ve hadis-i râbî’de buyurulmuş ki, “Eğer bir kişi âl-i Muhammed’e muhabbet üzere ölse idi, ol kişi kâmil iman ile ölmüştür”. Ve hadis-i hâmisteyte buyurmuşlar ki; “Siz âgâh olun ki, eğer bir kimse âl-i Muhammed’e muhabbet üzere ölse idi, melekü’l-mevt ona cennet ile tebşîr eder”. Ve hadis-i sâdisteyte buyurmuşlar ki; “Bir kişi âl-i Muhammed’e muhabbet üzere ölse, ol kişi cennette arûs donanır gibi envâ‘ hülle-i hulel ile donatırlar ve dahi onun kabrine iki kapı açarlar cennetten. Yevm-i ba‘se dek ol kişi cennet safâsı ile safâlanır. Ve dahi Allah Teâlâ ol kişinin makberesini medâr-ı melâike-yi rahmet kılar. Yani melekler onu ziyaret ederler. İşte âl-i Muhammed (a.s)’a muhabbet edenlerin hali bu hadis-i şerifler ile malum oldu.

Pes gelemim imdi ona muhabbet eylemeyip /229b/buğz ve adâvet edenlerin ve ol hâl ile ölenlerin hakkında vârid olan ehâdis-i şerifeyi zikredelim. Hadis-i evvelde Habib-i Ekrem (s.a.s) buyurmuşlar ki: “Siz âgâh olun ki, eğer bir kimesne âl-i Muhammed’e buğz ve adâvet üzere vefat eylese idi, ol kişi Allah Teâlâ’nın rahmetinden me’yûs olduğu halde ölmüştür”. Ey mü’min, bu hadis-i şeriften azim havf ve korkacaktır. Zira Kur’an-ı Kerim ile sabittir ki; ³⁷⁷“إِنَّهُ لَا يَأْتِيَنَّ مِنْ رَوْحِ اللَّهِ إِلَّا الْقَوْمُ الْكَافِرُونَ” muktezâsınca ol kişinin imansız gitmesine hükmolunur. Neûzü billâh ve hadis-i sâinde buyurulmuş ki ve bu zikr eylediğimiz manayı tasrîhan söylemişler ki: “Eğer bir kimse âl-i Muhammed’e buğz ve adâvet üzere ölse idi, ol kimse kâfir olmuştur. Ve dahi buyurmuşlar ki: “Ol kişi râyiha-yi cenneti kokmaz”. Ol kişi cennete girmez demek olur. Dahi Mikdad bin Esved³⁷⁸ (r.a)’dan rivâyet olunur: Nebi (a.s) buyurmuşlar ki, “Eğer âl-i Muhammed’den bir kişiyi bir kimse bilse idi, ol marifet onun mağfiretine ve nârdan beraatine ve dar-ı ahirette necâtına sebeptir”. Lâkin bu mahalde buyurulmuş ki; âl-i Muhammed’i marifetten murâd onların azm-i şanını ve uluvv-i makamını bilip, dahi onlara tazim ve tevgîr ve izzet ve hürmet ve muhabbet ile onların hukukunu riâyet etmekledir. Ne an ki mücerred bilâ tazim ve tevgîr ben falan emiri bilirim demekle değildir. Fi’l hakîka bu üslup ile olan riâyet fi’d-dünya ve’l ahireti sebab-i necât ve bâ’is-i duhul-i derecâtıdır.

³⁷⁷ “Çünkü inkâr edenlerden başkası Allah’ın rahmetinden ümit kesmez!” Yûsuf 12/87.

³⁷⁸ Ebû Ma’bed el-Mikdâd b. Amr b. Sa’lebe el-Kindî el-Behrânî (ö. 33/653). Sahâbî. Mikdâd b. Esved (İbnü’l-Esved) diye tanındığı belirtilmiş, ayrıca Ebû Amr, Ebû Saîd künyeleri ve Hadramî nisbesiyle de anılmıştır. Mustafa Ertürk, “Mikdâd b. Amr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2005) 30/49-50.

Hikâyet: rivayet olunur ki; Abdullah bin Tahir³⁷⁹'in padişahlığı zamanında bir harâmî /230a/zuhûr eyledi. Abdullah onu ele götürmeye çok sa'y eyledi. Bir tarik ile ehaz edemedi. Hiçbir vecihle zafer bulamadı. Zira ol harâmîler eyyam-ı şitâda tebdil-i şekil edip bir şehre dâhil olurlardı. Onları kimse bilmez idi. Kaçan kış çıkıp eyyam-ı sayfte tarik-i âmde vâkı' olan cibâl-i şâhikaya çıkıp tahassun edinirlerdi. Ona atlı asker vermesi kâbil değil idi. Bu üslup üzere nice zaman mürûr edip nice gariban yüzüp ve bezirganları yağma ve gâret eyleyip kimse bunlara zafer bulamamış idi. Bir gün hikmet-i Hüdâ³⁸⁰ "الأمور مَرهُونَةٌ بِأَوْقَاتِهَا" fehvasınca yine kış eyyamı geldiği gibi, bunlar ol dağdan aşağı inip tebdil-i şekil ile Abdullah bin Tahir'in olduğu şehre girip icâre ile bir mesken tutup harâmî başı tevâbî'i ile onda dururlardı. Hikmet-i Rabbânî bir gün âl-i Muhammed (a.s)'dan bir fakire hatun bunların sâkin oldukları evin kapısına gelip nafaka-yı 'ıyâl için sual eylediğinde, ol harâmî başının adamları bu hatuna tama' eyleyip, ol eşkıya nefisleri murâdın görmek kastı ile buna ettiler; "Hâtun yürü içeri gir, içeride hatunlardan iste ne dilerse" dediler. Ol aleviyye hatun içeri girdiği gibi bunlar ona kastedince, hatun imtina' edip; ben âl-i resulüm deyip feryat edince içeride bunu ol harâmî başı işitip, tez yerinden durup seyretti gelip ol iştiyakı men' edip onlara etti; "Behey zalimler bizim hod ol sultanın huzurunda yüzümüz karadır. Nice cürüm ve günahımız ve kusurumuz var iken kala kala şimdi onun âline ve akrabasına da mı ihanet edersiniz? Ol hod /230b/şefî'i'l-müzenbîn olsa gerektir. Biz ondan şefaât rica ederken insaf mıdır böyle edersiniz". Deyip Hz. Resul (a.s)'a muhabbeten ol hatunu ol eşkıyanın elinden halâs edip, ona tazim ile ve tevgîr ile ol hatuna muradlığını verip ve gönlünü hoş edip; "Kerem eyle hatun ceddine bizden şikâyet eyleme, var sağlıcakla", deyip bunu gönderdi. Ba'dehû bu mabeyinde çok zaman geçmeyip, bunlar duyulup ol haramilerin ettiğini Abdullah'a haber verdiler. Ahşâme³⁸¹ garîb idi, Abdullah onlara emân ve zaman vermeyip, adamlar gönderip onlar gâfil iken cümlesini ehaze ettirip götürttü ve harâmî başını zindana koyup hapseyledi. Şimdi tenk³⁸² zamandır, bunların cezasını sabah görelim ve eşedd-i siyaset ve azab ile bunları katledelim. Tâ ki sâirlerine mûcib-i ibret ola, dediler. Ezin-i cânib ber mukteza-yı vaad-i kerim Cenâb-ı Melik-i

³⁷⁹ Ebû'l-Abbâs Abdullâh b. Tâhir b. el-Hüseyn (ö. 230/844). Abbâsîler devrinin önemli devlet adamı ve kumandanlarından. Hakkı Dursun Yıldız, "Abdullah b. Tâhir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1988) 1/137-38.

³⁸⁰ "İşler vakitlere bırakılmıştır".

³⁸¹ Bir büyük kimsenin adamları.

³⁸² Dar.

Mennân ve Rahmân ³⁸³”هَلْ جَرَاءُ الْإِحْسَانِ إِلَّا الْإِحْسَانُ“ fehva-yı latîfî zuhûra gelip ol gece Abdullah yatarken, Sultan-ı Enbiya (s.a.s)’i vâkıâsında gördü. Buyurdular ki; şol hapseylediğin harâmî başını kalk var azâd eyle. Abdullah taaccüp edip “Bu vâkıâ acaba rahmânî midir ol yoksa şeytânî midir ki, böyle zalimin Habîbullah nice halâsını ister”, diye tereddüt ve teşkikte iken nevm galebe eder. Yine Nebi (a.s)’ı görür. Kâl evvel buyururlar; “Var onu ıtlâk eyle”. Ve yine tereddüt üzere olur yine nevm galebe eder. Vâkıâda yine azâd eyle diye buyurulunca Abdullah ol harâmî başını zindandan çıkarıp suâl eyledi ki; “Hiç senin hanenden nübüvvete müteallik bir hizmetin ve bir amel-i sâlihînin sebk eyledi mi ki, Sultan-ı /231a/Enbiya seni şefaât eyledi”, deyince harâmî başı ol ulviye hatunun kıssasını Abdullah’a haber verince, “senin âl-i resule hizmetin necâtına sebep olmuş” deyip, onu azâd eyleyince haramî başına bî-ihtiyar buna ârız olup vâfir ³⁸⁴ ağladı. Ve etti, bu kadar nesne Sultan-ı Enbiya’ya hafî olmayacak, ya bu kadar zamandan beri işlediğimiz günah-ı kebâir ne keyfiyet ile hafî olur deyip, sıdkla tâib olup bakıyye-yi ömrünü ibadete sarf eyledi. Onun âl-i resule ta‘zîm ve tevgîri fi’l-dünya ve’l âhireti necâtına sebep oldu. Pes imdi mü’mine layık budur ki; sulehâya ve evliyaya ve enbiyaya husûsan Sultan-ı Enbiya’ya ve onun âline ve etbâ’ına ve evladına ve ehl-i beytime muhabbet ede ve onlara ta‘zîm ve tevgîr ve riâyet eyleye, ihanetten hazr ede. Hadis-i şerifte vârid olmuş, Nebi (a.s) buyurmuşlar ki; “Cennet haram oldu, şol kimselere ki, benim ehl-i beytime ve ‘itretime zulüm ve ezâ ve cefâ edeler”. Ve bu hadis-i şerif mazmûnunca Yezid’e lânet eylemek vardır ve dahi Sultan-ı Kevneyn (s.a.s) buyurmuşlar ki; ³⁸⁵”وَلَا كَرِيمَ أَكْرَمَ مِنْ آلِ مُحَمَّدٍ كُلِّهِمْ كَبِيرَ لَيْسَ فِيهِمْ صَغِيرَ“
”إِذَا أَتَاكُمْ كَرِيمٌ قَوْمٌ فَأَكْرَمُوهُ“

Ve rivâyet olunur ki: Ömer bin Abdülaziz ³⁸⁶ padişah iken evlad-ı imam Hüseyin bin Ali rıdvânüllâhi Teâlâ aleyhim ecmaînden bazısını kapısında gördükte,

³⁸³ “İyiliğin karşılığı da ancak işte böyle iyiliktir”. Rahmân 55/60.

³⁸⁴ Çok.

³⁸⁵ “Asil bir kimse sana geldiğinde ona hürmet et, Muhammed’in ailesinden daha şerefli kimse yoktur. Hepsî büyüktür, hiçbirî küçük değildir”. İbn Mâce, *Sünen-i İbn Mâce*, Kitâbu’l edeb, 33, (No.3712).

³⁸⁶ Ebû Hafs el-Melikü’l-Âdil el-Eşecc Ömer b. Abdilazîz b. Mervân b. Hakem el-Ümevî (ö. 101/720). Emevî halifesi (717-720). Halife Ömer saraydaki lüks eşyaları beytülmâle koydurması, köle ve câriyeleri âzat etmesi, halktan biri gibi yaşaması ve hutbelerde sadece halifeler için yapılan duayı halk için okunan umumi duaya çevirmesi gibi uygulamalarıyla Emevîler’in geleneksel saltanat görüntülerine son verdi. İlk dört halifeyi örnek alan bu davranışları sebebiyle Hulefâ-yi Râşidîn’in beşincisi sayılan Ömer idarî, iktisadî ve içtimâî sahalardaki icraatlarıyla da aynı çizgiyi devam ettirdi. Bk. İsmail Yiğit, “Ömer b. Abdülazîz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/53-55.

der idi ki; kapıda bir saat miktarından ziyade durduğuna rızam yoktur. Allah Sübhâne ve Teâlâ’dan istihyâ ederim ki sen gelip benim kapımda durasın. Dahi içeri girmeye bevvablar sana izin vermeyeler, der idi. Ve bazı kübbâr buyurmuşlar; şol mahallede sakın olmazım ki onda saâdât /231b/ve eşraf çok ola. Zira onlar gayet şarkıdadır, caiz ki onların ta‘zîm ve tevgîrinde kusur eyleyeyim. Dahi kalpleri bize münkesir ola der idi. Nitekim rivâyet olunur: İmam-ı Âzam hazretlerini (rahimallâhu aleyhim) gördüler. Tâlibîne talim-i ders ederken, bir nice kere ayak üzerine kalkar ve yine otururdu. Ve cehennemden sual olunca buyurmuşlar ki; “Saâdât-ı kerem ve evlad-ı Muhammed (a.s)’dan bir oğlancık etfal-i nâs ile bile oyun oynarlar. Oyun arasında her bâr ki ol emir oğlunu görürdüm, ona ta‘zîmen ayağa kalkardım”, buyurmuşlar. Yâ ehî bil külli bu mezkûr bir emr-i mukarrerdir. Lâkin saâdâtın olan eşrâfa layık budur ki, mücerred-i garâbet-i sûriyyeye mağrûr olmakla ced-i a‘lâsının şeriatını ve tarikatını riâyete eylemeye. Dahi tarik-i dalâlde ve fesâdda ola. Zira onun için korku vardır, Cenâb-ı Hak’tan ³⁸⁷ “إِنَّهُ لَيَسَّ مِنْ أَهْلِكَ” hitabına mazhar ola. Asıl garâbet-i tîniyye nimetine mazhariyetin şükrü budur ki, ol Hazreti Sultan’ın her mertebede tarîkine ittiba‘da ola. Tâ ki sahihçe âl-i resul ve evlad-ı Muhammed (a.s)’dan ola.

Ve dahi ³⁸⁸ “إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَى” ayet-i kerimesinin tahkikinde buyurmuşlar ki; Sultan-ı Enbiya (s.a.s)’e garâbet iki kısımdır. Kısım-ı evvel³⁸⁹ tîniyyedir ki, nisbet cihetiyle garîb olanlardır. Ve birisi garâbet-i dîniyyedir ki, mücâneset-i ervah ve müşâbehet-i ahlak ve münâsebet-i a‘mal-i sâliha ile garîb olmuşlardır. Bu takdirce evliyâullah ve sulehâ ve sâir ehl-i takva ki, tarik-i Hüda’da Sultan-ı Enbiya (s.a.s)’e tâbi olmuşlardır. Onlar dahi cümle ehl-i beyt-i Resul (a.s)’dan ve âl-i Resul ve zevi’l gurbâdan olmuş olurlar. /232a/ Bu kelimamız hadis-i şerif ile sabittir. Enes bin Malik³⁹⁰ (r.a)’dan rivâyet olunur: Bir gün Nebi (a.s)’a sual edip buyurmuşlar ki; “مَنْ آلِ مُحَمَّدٍ يَا رَسُولَ اللَّهِ ؟” Resul (a.s) cevabında buyurmuşlar ki:

³⁸⁷ “Ey Nûh! O senin ailenden değildir”. Hûd 11/46.

³⁸⁸ De ki: “Sizden akrabalık sevgisinden başka bir karşılık istemiyorum.” eş-Şûrâ 42/23.

³⁸⁹ R T + garâbet-i.

³⁹⁰ Ebû Hamza Enes b. Mâlik b. Nadr el-Ensârî (ö. 93/711-12). Hz. Peygamber’e hizmetiyle tanınan ve en çok hadis rivayet eden sahâbîlerden biri. Enes b. Mâlik Hz. Peygamber’in vefatına kadar on yıl onun hizmetinde bulundu. Resûl-i Ekrem’in terbiyesiyle yetişen Enes onunla Hudeybiye Antlaşması, Hayber seferi, Umretü’l-kazâ, Mekke’nin fethi, Huneyn Gazvesi, Tâif Muhasarası ve Vedâ haccında bulundu. Yaşının küçüklüğü sebebiyle savaşçı olarak katılmadığı Bedir Gazvesi’nde de Hz. Peygamber’in yanından ayrılmadı. Bk. İbrahim Canan, “Enes b. Mâlik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/ 234-35.

”لَقَدْ سَأَلْتُمُونِي عَنْ شَيْءٍ مَا سَأَلَنِي عَنْهُ الْمُسْلِمُونَ قَبْلَكُمْ آلِ مُحَمَّدٍ كُلُّ تَقِيٍّ“³⁹¹

Kāle Şeyh Ebu Abdullah:

”أَهْلُ بَيْتٍ مَنْ خَلْفَهُ مِنْ بَعْدِهِ عَلَى نَهْجِهِ وَهُمْ الصَّادِقُونَ بِهِمْ يُرْفَعُ الْمَكَارِهِ“
مِنْ أَهْلِ الْأَرْضِ وَالْأَنْبَاءِ عَنْ النَّاسِ وَ بِهِمْ يُمَطَّرُونَ وَ يُزْرَقُونَ وَ لَا يَمُوتُ الرَّجُلُ مِنْهُمْ حَتَّى يَكُونَ اللَّهُ قَدْ إِنْشَاءَ
مَنْ يُخْلِفُهُ فَهُمْ خُلَفَاءُ مِنَ الْأَنْبِيَاءِ اصْطَفَاَهُمُ اللَّهُ لِنَفْسِهِ وَ بَدَّلَ أَخْلَاقَهُمْ وَ طَهَّرَهَا كُلَّمَا مَاتَ رَجُلٌ مِنْهُمْ أَبَدَلَ اللَّهُ
تَعَالَى مَكَانَهُ مِثْلَهُ هَذَبَهُ وَ آدَبَهُ حَتَّى يَقُومَ مَقَامَهُ وَهُمْ قَوْمٌ مِنْ أُمَّةٍ مُحَمَّدٍ لَمْ يُفَضِّلُوا النَّاسَ بِكَثْرَةِ صَوْمٍ وَ لَا صَلَاةٍ
وَلَكِنْ بِحُسْنِ الْخُلُقِ وَ صِدْقِ الْوَرَعِ وَ سَلَامَةِ الْقُلُوبِ الْجَمِيعِ الْمُسْلِمِينَ وَ النَّصِيحَةِ لِنَاسٍ إِيْتِغَاءَ مَرْضَاةِ اللَّهِ .

Kāle ba‘zü’l-kübbâr;

يَتَعَبُّ بَعْضُ النَّاسِ بِالرِّيَاضَاتِ وَ الْمَجَاهِدَاتِ لِيَصِلَ إِلَى مَقَامٍ فَلَوْ أَنَّهُ حَصَلَ مَكَانًا،
فِي قَلْبٍ صَاحِبِ قَلْبٍ بِخِدْمَةٍ أَوْ بِخَصْلَةٍ حَصَلَ الْمَقْصُودُ بِلَا تَعَبٍ فَإِنَّ قُلُوبَ هَذِهِ الطَّائِفَةِ مَوَارِدُ الْأَنْظَارِ الْإِلَهِيَّةِ
رَبِّ فَيَحْصُلُ لَهُ نَصِيبٌ مِنْ ذَلِكَ النَّظَرِ وَ قَالَ أَيْضًا اجْعَلُوا دُعَاكُمْ بِلِسَانٍ طَاهِرٍ عَنْ لُوثِ الذُّنُوبِ يَغْنَى تَوَاضَعُوا لِأَوْلِيَاءِ
اللَّهِ تَعَالَى اسْتَمْدُوا مِنْهُمْ حَتَّى يَدْعُوا لَكُمْ فَإِنَّ السُّنَنَ طَاهِرَةً فَعَلَيْكُمْ بِمُحَبَّةِ اللَّهِ وَ مُحَبَّةِ سَيِّدِ الْمُرْسَلِينَ وَ حَبِيبِ
الْعَالَمِينَ وَ مُحَبَّةِ الْأَلِ وَ الْأَصْحَابِ وَ التَّابِعِينَ وَ مُحَبَّةِ كُلِّ مَنْ يُقَارِبُهُمْ فِي الدِّينِ وَ قُوَّةِ الْيَقِينِ .

Allâhümme erzügnâ muhabbetuhum ecmaîn, âmin. Allah Sübhâne ve Teâlâ
cümlemize tevfiik ve hidayet ve yollarında meded ve inâyet eyleye ve kendi zat-ı
pâkına muhabbet edenlerden eyleyip ve ol makamda hadd-i kemâle vâsıl olanlardan
edivere. Zira cümlelerin /232b/aslı aşk ve muhabbet-i ilâhîdir. Ve silsile-yi aşk ve
muhabbet-i gerden-i âşıkâ bend olacak, lâ bûdde ona cezebat-ı rahmâniyye erişip
mahbûbuna vâsıl ve matlûbuna nâil olsa gerektir.

Der makam-ı aşk ve muhabbet³⁹²

Aşk-ı ma‘şûku edelden ihtiyâr	Aşk ile hoş zindedir şeydâ gönül
Yerde gökte eylemez oldu karar	Bir kapıya bendedir şeydâ gönül
Ey Hüdâvend-i Kerîm ü Müste‘ân	Hâ‘il olmaz dillere kevn ü mekân
Sensiz eğlenmez kulûb-ı âşıkân	Sen bilirsin kandedir şeydâ gönül
Cânib-i matlûba per ü bâl açar	Tâir-i kudsî gibi dün gün uçar
Dil Hüdâyî arş ü kürsîden geçer	Sanmagıl ki bundadır şeydâ gönül

25. MECLİS

Fî Beyâni Kāvlihî Teâlâ:

﴿الَّذِينَ آمَنُوا وَاتَّبَعَتْهُمْ ذُرِّيَّتُهُمْ بِإِيمَانٍ أَلْحَقْنَا بِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَمَا أَلَتْنَاهُمْ مِنْ عَمَلِهِمْ مِنْ شَيْءٍ كُلُّ امْرِئٍ بِمَا كَسَبَ رَهِينٌ﴾³⁹³

³⁹¹ “Sen bana, senden önce Müslümanların, Muhammed’in ailesini, her sâlih insanı sorduğun bir şeyi sordun.”

³⁹² Mustafa Tatcı- Musa Yıldız, *Divân-ı İlâhiyat*, 131-33.

³⁹³ “İman eden, soylarından gelenlerin de aynı iman ile kendilerini izledikleri kimselerin yanlarına bu zürriyetlerini katacağız; bununla birlikte kendi amellerinden de bir şey eksiltmeyeceğiz. Herkes kendi yapıp ettiğinin hesabından kendisi sorumlu olacaktır.” et-Tûr, 52/21.

Allah Sübhânehû ve Teâlâ gönlümüz gözün açıvere, enbiyâ-yı izâm zevkinden zevk müyesser eyleye, evliyâ-yı kirâm zevkinden zevk müyesser eyleye, ulemâ ve sulehâ zevkinden zevk müyesser eyleye.³⁹⁴ Allah Teâlâ ibâdına kemal-i mertebe olan eltâf ve ihsânını tebşîren beyan buyurup, Kur'an-ı azîmu's-şânında buyurmuşlar ki, şunlar ki Allah Sübhâne ve Teâlâ'nın vahdaniyetine ve Habib-i Ekrem (s.a.s)'in sıdk-ı risâletine iman getirdiler. Onların evladı ve zürriyetleri imanda ve kabul-ü şerâyî' ve şe'âir-i İslam'da onlara tab'îyyet ve ittiba'da olalar. Biz onların evlât ve zürriyyâtını dahi cennet-i a'lâya idhâl ve onların vâsıl oldukları makâmât-ı âliyât ve derecât-ı cennâta îsâl ile onlara ilhak ederiz. Ve onların /233a/amelinden bir şeyi nâkıs eylemeyiz. Yani Allah Teâlâ evlad-ı mü'minîni babalarının derecâtına îsâli mahz-ı fazl ve keremindendir. Ne an ki onların amelinden alıp evladına vermek tarîkiyle onların amellerinin sevapları mukâbelesinde cennete idhâl değildir. Belki mahz-ı keremdir. Nitekim hadis-i şerifte vârid olmuş ki, Habib-i Ekrem (s.a.s) buyurmuşlar ki; "Allah Teâlâ zürriyyet-i mü'minîni derecâtta ref' eyledi. Eğerçe evlat ve zürriyyât ol mü'minlerin kendiler derecâtında değil ise de ve mertebelerinden dün ise de onlar evlattan ve evlat âbâ ve ecdattan devr olmayıp birbirine mukarrebler olsun için ve bir vecihle murâda vusûle tehassür ve tehazzün yeri kalmayıp kemal-i mertebede safâya vâsıl olsunlar için.

Ve bu hadis-i şerifi buyurduğundan sonra kalam-ı şeriflerini te'kîden bu ayet-i kerimeyi tilavet buyurup; ³⁹⁵ وَمَا أَلْتَنَاهُمْ مِنْ عَمَلِهِمْ مِنْ شَيْءٍ كُلُّ امْرِئٍ بِمَا كَسَبَ رَهِينٌ buyurmuşlar. Yani her kişinin hayır ve şerden kesp eylediği a'mali rehindir yani merhûndur, zâyî' olmaz. ³⁹⁶ "الْأَنَاسُ مَجْزِيُونَ بِأَعْمَالِهِمْ إِنْ خَيْرًا فَخَيْرٌ إِنْ شَرًّا فَشَرٌّ" muktezâsınca, ameli şer ise muâheze olunur ve hayr ise mükafat ve ihsân olunur. Âkil oldur ki mü'min bunu bilip ve işittiğinden sonra hayrât ve a'mal-i sâlihâyâ kast eyleye. İ'lem azîz-i men³⁹⁷ tahkîk bilsin ki, bu ayet-i kerime ile zâhir ve sâbit olan mananın neticesi budur ki; iman beyne'l mü'minîn râbîta-yı uzmâ ve urve-yi vüskâdır. Ve imanda ittibâ' bir silsile-yi celiyyedir ki, infisâm ve inkîtâ' ihtimali yoktur. Ve nisbet-i dîniyyenin şerefi

³⁹⁴ R T - enbiyâ-yı izâm zevkinden zevk müyesser eyleye, evliyâ-yı kirâm zevkinden zevk müyesser eyleye, ulemâ ve sulehâ zevkinden zevk müyesser eyleye.

³⁹⁵ et-Tûr 52/21.

³⁹⁶ "İnsanlar yaptıklarının karşılığını iyi ise iyi, kötü ise kötü olarak alırlar". Ebû'l-Fağl Aħmed b. Muħammed b. İbrâhîm en-Nisâbüri el-Meydânî, *Mecma'u'l-Emsâl*, (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, t.y) 2/341.

³⁹⁷ R T : imdi biküm.

/233b/nisbet-i dîniyyenin vücûdu iledir. İttibâ-ı diniyye bulunmayacak, mücerred garâbet-i sûriyyenin nef'i ve şerefi olmaz. Hatta görmez misin ki, ihtilaf-ı din irs-i sûriyi kat' edenlerdendir.

Kāle Resulullah (s.a.s): ³⁹⁸”لَا يَرِثُ الْمُسْلِمُ مِنَ الْكَافِرِ وَلَا الْكَافِرُ مِنَ الْمُسْلِمِ“. Mesela baba Müslüman ve oğlu kâfir olsa yahut anası kâfir oğlu Müslüman olsa birbirinden miras yemek câiz değildir. Sâir akrabası beynlerinde dahi hüküm budur. Kezâlik irs-i manevi-yi uhrevîde dahi hâl bu minvâl üzeredir. Ammâ garâbet-i diniyye dahi me'an bulunsa idi, Allah Sübhâne ve Teâlâ evlat ve zürriyyâtını derecâtını ref' edip, âbâ ve ecdâdı makâmâtına îsâl eder. Eğerçi derecâtta onlar mertebesinde dahi değil ise onlara tekrîmen ilhâk eder. Ammâ garâbet-i mezbûre bulunmadığı takdirce cennete duhûle babanın evlada faydası olmaz. Kânde kaldı ki derecâtlarına vâsıl ola. Nitekim Hz. Nuh (a.s.)'ın oğlu dinde babasına ittiba' etmemekle, Allah Sübhâne ve Teâlâ onun hakkında: ³⁹⁹”إِنَّهُ لَيْسَ مِنْ أَهْلِكَ إِنَّهُ عَمَلٌ غَيْرُ صَالِحٍ“ buyurdu ki, babası Nuh onu imana ve sefinesine duhûle davet ede gördü. İnat edip babasına ittiba' etmediği için dünyada ve ahirette necâttan hirmânde olup tufanda gark olup helâk oldu, ahirette dahi cennetten mahrum olup cehenneme girse gerektir.

Pes imdi bu takdirce bu ayet-i kerimeden fehm olunur ki; âl-i resul (a.s.)'dan /234a/olan saâdât-ı kirâmın, ve meşâyih-i azâmın ve ulema ve sulehâ ve ebrârın evlatlarından ve zürriyyâtından şunlar için azîm korku vardır ki, onların evladından olanlar dahi din ve imanda ve tarik-i tevhid ve İslam'da, âbâ ve ecdatlarına ittibâ' eylemeyeler. Ve fiskta ve fesâdda ve hevâda olmakla, tarik-ı dalâle sülûk edeler. Ve dahi halk içinde tefahhur edip, mücerred garâbet-i tîniyyeleri olmakla edeler. Biz evlad-ı Muhammed (a.s.)'danız. Ve bazıları edeler ki biz şehzadeleriz ve biz falan âlim veya falan âbidin evladınız, diye mağrur olalar. Onlar için korku budur ki, dar-ı ahirette onlara ittisâlden mahrum olup cehenneme gideler. Neûzü billah min zâlik. Eğerçe bize lazım olacak kimseye sû-i zan eylemeyip ve hakaret nazarı ile bakmayıp evlad-ı Muhammed (a.s.)'dan olanların cümlesine fecrine ve birrine ta'zîm ve riayet ederiz. Onların ahvâline bakmayıp Habib-i Ekrem (s.a.s)'e muhabbeten onlara dahi muhabbet

³⁹⁸ “Müslüman bir kimse kâfire, kâfir de Müslümana mirasçı olamaz” Buhârî, *Buhârî*; Ferâiz, 26 (No.6764); Muslim, *Şahîhu Muslim.*, Ferâiz, 1, (No.1614).

³⁹⁹ “Allah buyurdu ki: “Ey Nûh! O senin ailenden değildir. Çünkü onun yaptığı iyi olmayan bir iştir. Sakın hakkında bilgi sahibi olmadığın bir şeyi benden isteme! Ben cahillerden olmayasın diye sana öğüt veriyorum.” Hûd 11/46.

ederiz. Nitekim onların ta‘zîmi lazımdır. Bundan mukaddem tahrîr olunan mecliste beyan olundu. Lâkin onlara dahi layık budur ki, dar-ı ahirette onlara ittisâl ve derecât-ı âbâ ve ecdatlarına mülhak olmak dilerlerse, Habîbullah (s.a.s)’in evlâdından olanlar cedd-i a‘lâları, ol sultanın şeriatinde ve tarikatında, belki marifet ve hakikatinde ona ittiba‘da ve emrine imtisâlde olalar. Kezâlik şehzadelere dahi layık budur ki, tarik-i dalâle ve bid‘ata gitmekten ve heva-yı nefislerine ittibâ‘ etmekten gayet hazr edip, babaları ve dedeleri ol azizlerin /234b/tarikine sülûk edip, onların tarîkinde olan ayin ve erkân ve evrâd ve ezkârlarına iştigâl ile edepleriyle müeddep ve mühezzeb olalar. Tâ ki alem-i ahirette muazzep olmayıp, onların derecâtına vâsıl olalar:

”وَقُلْ جَاءَ الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُ إِنَّ الْبَاطِلَ كَانَ زَهُوقًا“⁴⁰¹. ”اللَّهُمَّ اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ وَ ارْنَا الْحَقَّ حَقًّا وَالْبَاطِلَ بَاطِلًا“⁴⁰⁰

Pes gelelim imdi bu makamda birkaç beyanı lazım kelâm kaldı. Biri budur ki; bu ayet-i kerimeden minfehm olan mana bu oldu ki, cennâtta âbâ ve ümmühâtlarına ilhâk olunan evlat ve zürriyyât alem-i dünyada muammer olup, ba‘de’l âbâ bunlar hadd-i teklife vusulden sonra onlara ittiba‘da olanlar onlara ilhak oluna. Zira ayet-i kerimede ”وَاتَّبَعْتُهُمْ“ kaydı onu iktiza eder. Bu takdirce bunların hadd-i bulûğa vâsıl olmayıp, sabi iken giden evlatlarının ahvalleri nice olur, ilhakta dahil olurlar mı olmazlar mı? Âlem-i sabâvette⁴⁰² iken vefat eden evlad-ı mü’mininin cennete duhullerinde iştibâh ve ihtilaf yoktur. Nihâyet iştibâh budur ki, derecât-ı âbâyâ ilhakta ahvâl nice olur. İttiba‘ şart olacak. Bu mahalde fakire layık olan cevap budur ki; dahi sabiler iken vefat eden evlad-ı mü’minin cennet-i a‘lâyâ duhulde babaları makamlarına ve derecâtına vâsıl olup, onlar ile bile olalar. Zira bunlardan bir a‘mâl sudûr eylemedi ki. Ol sebep ile cennette derecât-ı muayyeneleri olur. Nihâyet bunların cennete duhûlü Hak Sübhâne ve Teâlâ’nın mahz-ı fazlı ve lütfu ile dir. Mahz-ı fazlı ile olacak derecât-ı âbâyâ ilhaka mâni‘ değildir. Lâkin iştibâh ve ihtilaf, etfal-i müşrikîn ve sâir kitabîlerden kefare-yi bedâyin hadd-i bulûğa vâsıl olmadan /235a/vefat eden evladındadır. Ve onların dahi cehenneme gitmeleri mukarrerdir bi’l-ittifak. Nihâyet ihtilâf budur ki; bazıları onlar için demişler ki onlar a‘rafta kalıp ne cehenneme ve ne cennete giderler. Ve bazı ulema buyurmuşlar ki; cennete dahil olurlar. Nihâyet ashab-ı cennetin hizmetkârı olurlar. İ‘lem yâ ehî, mü’minlerin evlâdı bilâ-ihtilaf cennet-i

⁴⁰⁰ Allah’ım bizi dosdoğru yola ilet, hakkı hak olarak gösterip, ona uymayı; batılı batıl olarak gösterip, ondan kaçınmayı bana nasip eyle.

⁴⁰¹ “De ki: “Hak geldi batıl yıkılıp gitti! Zaten batıl yıkılmaya mahkûmdur.” el-İsrâ 17/81.

⁴⁰² Çocukluk.

a'lâya gitmeleri bir emr-i mukarrerdir. Dediğimizin vechi budur ki; zira Sultan-ı Kevneyn salavâtullâhi aleyh ve alâ sâiru'l-enbiya-yı ecmaîn, hadis-i şerifinde buyurmuşlar ki; ⁴⁰³“مَا مِنْ مَوْلُودٍ إِلَّا يُولَدُ عَلَى الْفِطْرَةِ، فَأَبَوَاهُ يُهَوِّدَانِهِ أَوْ يُنَصِّرَانِهِ أَوْ يُمَجِّسَانِهِ”. Mana-yı şerifi budur ki; âlem-i dünyada zuhûra gelen evlâttan hiçbir velet yoktur ki, illâ ol din-i İslam üzerine doğar. Tâ mertebe-yi bulûğa vâsıl oluncaya dek ol sıbyânın küfrüne hükmolunmayıp İslam'ına hükmolunur. Kaçan büyüyüp bâliğ olduklarında bakarlar görürler; eğer babaları din-i İslam'da ise İslamlarında sabit olup dururlar ve eğer babaları Yahudi ise onların dinini tutup Yahudi olurlar ve eğer babaları nasaradan ise Nasrânî olurlar ve eğer Mecûsî taifesinden ise Mecûsî olup cümlesi babalarına tâbi' olurlar. Tekrar onları din-i İslam'a davet eylesek kabul eylemeyip, hâkezâ vecedenâ âbâenâ derler. Pes bu takdirce bikûm bu hadis-i şerifte ehl-i İslam ve ümmet-i Muhammed (a.s) belinden gelen mü'minlere azîm tebşîr ve Hak Teâlâ'nın i'tâ eylediği nimet-i cezîlesine işaret vardır. Zira eğer âlem-i dünyaya bir kişi mü'min belinden gelmese idi hadd-i bulûğa varınca ya kâfir veya Yahudi olup babasına tâbi' olurdu. Eğerce onlardan dahi Hak Teâlâ'nın âlem-i ezelde /235b/inâyeti sebk eden kullarından ise İslam'a gelir vardır. Lâkin nâdir vâkı' olur ve ekseri küfür ve dalâl üzerine olurlar, en-nâdiru ke'l ma'dûm.

Pes imdi mü'min kula layık budur ki, Hak Sübhâne ve Teâlâ'nın kendine ihsân eylediği nimetlerini bilip, dahi onun şükrüne ve zikrine sa'y eyleye. Zira bir kula hiç İslam nimeti gibi bir nimet olmaz ve dahi bilesin ki eğerce cümlemin evlâdı fitrat-ı İslam üzerine doğar. Lâkin mü'minin evladının şerefi ve babasına ve anasına nef'i tâmmı vardır. Zira haberde gelmiş ki; mü'minin evladı anasından doğduğundan sonra, tamâm dört ay “lâilâhe illallâh” kelimesine meşgul olur. Ve dört ay dahi “Muhammed Resûlullah” zikrine meşgul olur. Ve dört ay dahi anasına ve babasına hayr dua edip, “Allahümmağfirlî veli vâlideyye” deyip, tamâm bir yıl tevhid ve tesbih ve duaya meşgul olurlar imiş. Pes bundan ötürüdür ki *Câmiu'l-Fezâil*⁴⁰⁴de fasl-ı âdâb-ı veladette zikr olunmuş ki, “mü'min olan babaya ve anaya edeb ve layık olan budur ki, sağîrisinde iken evladının ağladığına darılıp elem çekmeye. Zira onun ağladığı değildir, illâ tesbih ve tehlîl ve tevhid dahi valideynine dua ve onlar için istiğfar eder”,

⁴⁰³ “Her doğan fitrat üzere doğar. Sonra anne babası onu Yahudi yahut Hristiyan veya Mecûsî yapar...” Buhârî, *Buhârî*. Tefsîr, (Rûm) 2, (No. 4775).

⁴⁰⁴ *Câmiu'l-Fezâil ve Kâmiu'r-Rezâil*, Aziz Mahmud Hüdâyî (k.s.)'nin ilim, ibadet, ahlâk ve tevhid hususunda telif ettiği Arapça risalesi.

buyrulmuş. Nitekim beyan olundu ve kezâlik evlad-ı küffâr dahi böyledir. Ba‘de’t-tûledu dört ay lâilâhe illallâh ve dört ay dahi Muhammed Resulullah der. Lâkin dört ay babasına ve anasına beddua edip istiğfar yerine lânet okuyup, la‘netullâhi alâ valideyye, derler .Ve aziz-i men bilesin ki bu ayet-i kerimenin te’vîl ve tahkîkinde buyurmuşlar ki; âbânın imanı ve a‘mal-i sâlihâsı sebebiyle evlat ve zürriyyâtı onlara mülhak olup nice derecât-ı cennâta ref‘ olunursa, kezâlik Allah Sübhâne ve Teâlâ /236a/fazl ve kereminden evlad-ı sâlihâ ve onların dua ve istiğfarları sebebiyle babalarının dahi derecâtı ref‘ olunup, onlar cennâta derecât-ı âliyyâtta oldukları takdirce, eğerce a‘mal-i sâlihâları olmamakla, âbânın ol mertebeye vusule istihkakları yok ise de Allah Teâlâ onları evladına ilhâk edip, cennette onlar ile bilece olalar.⁴⁰⁵ Zira hadis-i şerifte sarîh vârid olmuştur ahrîcu’t Taberânî an Ebi Hüreyre (r.a) kâle; kâle Resulullah (s.a.s):

”إِنَّ اللَّهَ يَرْفَعُ الدَّرَجَةَ لِلْعَبْدِ الصَّالِحِ فِي الْجَنَّةِ فَيَقُولُ أَنَّى لِي هَذِهِ؟ فَيَقُولُ: بِاسْتِغْفَارٍ وَلَدَكَ لَكَ“⁴⁰⁶

Ve lafzu’l Beyhaki; بِدُعَاءٍ وَلَدَكَ لَكَ. Ve hadis-i âhirde vârid olmuş ki; kaçan İbn Âdem vefat eylese idi onun ameli munkatı‘ olur, illâ üç nesneden değil. Onun birisi ilm-i yentefi‘a bih ve birisi sadaka-yı câriye ve birisi şol kimse ki onun kendinden sonra veled-i sâlihi kala, dahi onun için hayr dua eyleye.⁴⁰⁷ Bu hadisler ile sabit oldu ki, mü’min eğer kabirde ve eğer ahirette cennette sâlih evlat ve sâir ihvan ve akraba ve taallukâtının hayr duaları ile müntefi‘ olup ruhları şâd olur. Nitekim Kur’an-ı azîmde dahi bu manaya işaret buyurulmuştur: Kâle’llâhu Teâlâ,⁴⁰⁸ ”وَالَّذِينَ جَاءُوا مِنْ بَعْدِهِمْ يَقُولُونَ رَبَّنَا ”اغْفِرْ لَنَا وَلِإِخْوَانِنَا الَّذِينَ سَبَقُونَا بِالْإِيمَانِ“. Ve haberde vârid olmuş ki; kaçan bir kişi bir mü’min kardeşine onun vefatından sonra hayr dua eylese, ya onun ruhu için sadaka verse veya taam yedirse ve Kur’an okusa ve Habîbullah’a salavat verip sevabını onların ruhuna bağışlasa Allah Teâlâ’nın /236b/emriyle bir melek onun kabrine gelip ona muştulayıp eder ki; bu hediyeği sana filan kardeşin gönderdi ki, alem-i dünyada iken dostun idi diye. Ol kişi tamâm safâ eyleye.

⁴⁰⁵ R T + babalarını evlatlarından ayırmayalar, zehî fazl ve kerem sahibi Allah.

⁴⁰⁶ “Allah, sâlih kulun cennetteki derecesini yükseltir ve şöyle der: Ya Rabbi, bunu nasıl yapabilirim? Sonra da: Oğlunun senin için bağışlanmasını dilemekle diyecektir.” Ebû Muhammed el-Beğavî, *Meşâbihu’s-Sunne*.,İstiğfâr ve Tevbe, 9, (No.127).

⁴⁰⁷ Muslim, *Şahîhu Muslim*.Vasiyyet,14, (No.4223).

⁴⁰⁸ “Bunların ardından gelenler de “Ey rabbimiz” derler, “Bizi ve bizden önceki iman etmiş kardeşlerimizi bağışla; kalplerimizde iman edenlere karşı kötü bir düşünce ve duyguya yer bırakma. Rabbimiz! Kuşkusuz sen çok şefkatlisin, çok merhametlisin.” el-Haşr 59/10.

Pes ahiret aleminde dahi münâfî'in hali böyledir. Rivâyet olunur ki; sulehâdan bir kimesne ahirete intikal eylediğinden sonra babasını vâkıâsında gördü. Buna eder; ey oğul hediyeni benden niçin kat' eyledin? Ol etti; ey baba emvât ahyânın hedâyâsını bilirler mi? Ol etti; يَا بُنَيَّ لَوْلَا الْأَحْيَاءُ لَهْلَكَ الْأَمْوَاتُ. Yani eğer dirilerin onlara duası olmasa idi ölüler helak olurlardı, yani ruhları şâdân ve handân olmayıp elem ve ızdırapta giryân ve hayrân kalırlardı, demektedir. Bundan malum oldu ki, kendilerinin vefatından sonra ardına kalan evlat ve zürriyyât ve dostu ve kardeşi olan, onların ruhları için daima dua ve senâ ve zikir ve sadaka ve hayrât ve hasenât ve it'âm ve ilbâs eyleyip onlara hibe eyledikleri, onlara azim hedâyâ ve armağan olup gâyet ile onlar safâ edip, diri olup ölmüş hükmünde olmazlar imiş. Aziz-i men Buhârî ihraç eyledi ki ehâdis-i şerîfedendir. İbn Abbas (r.a) rivâyet eder; Said bin İyâne'nin validesi vefât eyledi. Kendisi hâzır değil idi. Onu defneylediler. Ba'dehû gelip azîm elem çekti ve ızdırabından Sultan-ı Enbiya (a.s)'a gelip etti; "yâ nebiyallah validem vefat eylemiş, ben bunda hâzır değil idim onun riâyetin edemedim. Acaba onun niyetine fukarâyâ tasadduk eylesem, onun /237a/sevabı onun ruhuna vâsıl olup, ona faydası var mıdır" dedikte, nebi (a.s) buyurdular ki; ne'am, yani tamam ona nef'i vardır, ona riâyet ve ihsân etmek istersen var onun için tasadduk eyle buyurmuşlar. Ve hadis-i âhirde Enes bin Malik (r.a)'dan rivayet olunur. Habibi Ekrem (s.a.s) buyurmuşlar ki: "Ehl-i beytten bir kimse yoktur ki, onlardan biri vefat eyleye, dahi onun için tasadduk eyleyeler. İllâ onların hedâyâsını Cebrail as, bir nurdan tabağa koyup ve ol kimsenin kabrine gelip dura ve ona nidâ edip diye ki; yâ sâhibe'l-kabri'l-'amîk, bu hedâyâyı sana ehl-i beytinden filan kişi gönderip ihsân eyledi. Bunu görüp ol⁴⁰⁹ ondan şol mertebe safâ edip mesrûr ola ki tabir olunmaya. Ve onun etrafında olan komşuları buna olan ihsanı görüp mahzun olalar ve edeler; ah n'olaydı bizim dahi evlad ve zürriyyâtımız ve akraba ve taallukâtımız olaydı, dahi ardımızca bize dahi böyle hedâyâları gele idi, diye elemde ve hüzünde ve tahassürde kalalar.

Aziz-i men malum ola ki, kaçan bir kişi vefat eylese, onun akraba ve taallukatı saçın ve sakalın yolup biz bunu severdik diye feryat ve figanlar edip gece ve gündüz ağlaşırlar. Eğer bilirse meyyiti sevmek bu değildir. Belki onun ruhu için tasadduk ve hayrât ve hasenât ve it'âm ve ihsân eylemektir. Zira onların ziyâde ağladıklarının meyyite zararı vardır. Onların ağlaması sebebiyle ol bîçare meyyite kabrinde azap

⁴⁰⁹ R T + meyyit.

olunur. Nitekim hadis-i şerifte; ⁴¹⁰ “إِنَّ الْمَيِّتَ لَيُعَذَّبُ بِبُكَاءٍ” /237b/buyurulmuştur. Bu takdirce ol meyyiti sevmemiş olur ve hem kazaya rıza göstermeyip Hak celle ve alânın rızasına muhalif iş etmiş olur. Eğerçi elem çekilip hiç ağlanmamak olmaz, lakin mümkün oldukça Hak Sübhâne ve Teâlâ’ya kemal-i teslimde olup, yâ rabbi emir senin, diye elemi def ile mukayyet olup, ⁴¹¹ “إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ” diyeler. Aziz-i men bilesin ki, ulema-yı selef ve eimmeti selâse bunun üzerine ittifak eylediler ki, meyyit için olunan tasadduk ve dua ve tilavet-i Kur’an-ı azîmin sevabı meyyite vâsıl ola. Ve eğer ol meyyit usâtta⁴¹² ve ehl-i azâbdan ise ol hayrat ile onun azâbı ref olunur. Ve eğer sulehâdan ise derecâtı ref olunup ruhu şâd ve zevk ve safâsı ziyâde ola. Ammâ İmam Şâfi rahmetullâhi aleyh bunlara muhalefet edip sevab-ı kıraat mevtaya vâsıl değildir demişler. ⁴¹³ “وَأَنْ لَّيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى” ayet-i kerimesini senet edinip delil irâd etmekle. Lâkin İmam Şâfi içtihadında hata edip, bu mahalde galata düşmüştür.⁴¹⁴ Zira bunun hakkında ehâdis-i şerîfe ve kesîre vârid olmuştur. Nitekim bazıları beyân eyledik. Bu ehâdis-i şerîfenin cümlesini inkâr eylemek lazım gelir, bu ise hâşâ hazreti aleyhisselâmı tekzîb ve inkara müeddî olur, ne’üzü billâh min zâlik. Husûsan eimmeyi selâf ve ulema-yı din taraflarından irâd eylediği delile cevap verilmiştir ve cümle cevaplarından birisi budur ki; “وَأَنْ لَّيْسَ لِلْإِنْسَانِ” ayet-i kerimesi mensûhadır, Allah Sübhâne /238a/ve Teâlâ’nın ⁴¹⁵ “وَالَّذِينَ آمَنُوا وَاتَّبَعَتْهُمْ ذُرِّيَّتُهُمْ بِإِيمَانٍ أَلْحَقْنَا بِهِمْ” kavli şerifi ile görmez misin ki, âbânın takva ve salâhı sebebiyle ebnâ ve zürriyyât cennete vâsıl ola yürürler. Ve bir cevap dahi vermişler ki bu ayet-i kerime kavm-i İbrahim ve kavm-i Musa (a.s.)’a mahsustur bu ümmete değil. Zira ümmet-i Muhammed (a.s.)’ın kemal-i fazl ve şerefındendir ki, kendileri hal-i hayatında ettikleri a‘mal-i sâlihâ ve hayrat-ı hasenenin sevabına vâsıl olduklarından gayrı kendilerinin vefatından sonra ehl-i beyti ve ihvânı câniblerinden kendileri için sa‘y olunan ihsâna vâsıl olalar. Ve bir cevap dahi vermişler ki; “لَّيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى” min tarîki’l-adli demektir. Ammâ fazl ve rahmet

⁴¹⁰ “Ölenler, yaşayanların ağlamasıyla azap görür”. Muslim, *Şahîhu Muslim.*, Cenâiz, 11, (No. 927).

⁴¹¹ “Doğrusu biz Allah’a aidiz ve kuşkusuz O’na döneceğiz” el-Bakara, 2/156.

⁴¹² Asiler.

⁴¹³ “İnsan ancak çabasının sonucunu elde eder.” en-Necm 53/39.

⁴¹⁴ R T + Bu ayet-i kerimenin te’vili kâyıldır, zira kendinin sa‘y mertebesinden ziyade olmazsa, âhirin hibe tariki ile kendine ihsan olunan fazla, ayet-i kerime mâni’ değildir. Ayet-i kerime kendi sa‘yine göredir, âhirin sa‘yine ve ihsanına mâni’ olmaz.

⁴¹⁵ “İman eden, soylarından gelenlerin de aynı iman ile kendilerini izledikleri kimselerin yanlarına bu zürriyetlerini katacağız; bununla birlikte kendi amellerinden de bir şey eksiltmeyeceğiz.” et-Tûr 52/21.

canibine nazar olunca, Allah Teâlâ'nın istediğine ziyâde edip kendi sa'yinden ziyâde ihsânlar edip derecâtını ref' eder, demek ola.

وَأَقُولُ الْفَقِيرُ إِلَيْهِ تَعَالَى فِي جَوَابِ لَيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى
إِنْ لَمْ يَبْقَ لَهُ بَعْدَ وَفَاتِهِ مَنْ يَذْكُرُ بِالْإِحْسَانِ أَوْ بَقِيَ وَلَكِنْ لَمْ يَذْكُرْ بِهِ إِلَّا يَزَادَ عَلَى مَكَانِ سَعْيِهِ عَلَيْهِ فِي
حَيَاتِهِ مَعَ أَنَّهُ لَا يَمْنَعُ ذَلِكَ تِلْكَ الْآيَةَ خُصُوصًا لَا يَمْنَعُ مَشِيئَتَهُ اللَّهُ تَعَالَى فِي شَيْءٍ جَدًّا فَكَيْفَ فَإِنَّهُ فَعَالٌ لَمَّا يُرِيدُ
فَأَفْهَمَ ذَلِكَ لَكِنَّ ذَلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ .

Ve dahi İmam Kurtubî rahmetullâhi aleyhten rivayet olunur, buyurmuşlar ki: Şeyh İzzettin hayatında iken ervah-ı mevtâya sevabın adem-i vusûlüne fetva verirdi. Ba'de'l vefat ashabından /238b/bazısı bunu vâkıâsında görüp sual eylediklerinde cevap vermişler ki; gerçek alem-i dünyada iken fetva verip der idim. Bir kişi kendinin vefatından sonra kendi için olunan sadaka ve hayrâtın sevabı onun ruhuna vâsıl olmaz, diye inkâr ederdim. Lâkin el ân, ol kavlimden rücû' eyledim. Onun için ki bu aleme gelince ardımca kalanların benim için ettikleri dua ve kıraat vesâir hayrâtın sevabı gelip bana vâsıl oldu. Şimdi Hak Teâlâ'nın fazl ve kerem ve bu ihsânını müşâhede edip inkârımı terk eyledim.

Hammad-ı Mekkî'den rahmetullâhi aleyh rivâyet olunur, buyurmuşlar ki: Bir gece mekâbir-i Mekke'den bir kabrin üzerinde uyurdum. Onu gördüm ehl-i mekâbir halka halka olmuşlar dururlar. Bunlara suâl eyledim ki; “Bu ahvâl nedir, kıyamet mi koptu yoksa? Aslını beyan edin” dedim. Onlar cevabında ettiler; “hayır kıyamet kopmadı, lâkin alem-i dünyada hayatta olan mü'min karındaşlarımızdan bir kişi bir kere **قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ** okuyup sevabını bize bağışladı. Ol zamandan beri bir yıldır ki onun sevabını mabeynimizde kismet edip üleşiriz. Bu cemiyetin aslı budur” dediler. Benim gözüm nuru kardâş, bir kişi bunu bilip işittiğinden sonra nice inkâra kâbil olur, hemen mü'mine layık iman ve ikrar edip kâdir olduğu mertebede meyyitlerine riâyet ve ihsan ile duadan hâlî olmaya. Ve an Ali (r.a) ve (k.v) merfûan: **“أَعْطَى لَهُمْ مِنَ الْأَجْرِ بَعْدَ الْأَمْوَاتِ”**. Yani buyurmuşlar ki; /239a/bir kimse makbereye uğrasa, dahi on bir kere ihlas-ı şerif okuyup, onun sevabını ehl-i kubûra bağışlasa, Allah Teâlâ onda her ne kadar meyyit var ise, onların adedi kadar sevap verip onun sevap ve ecir ve ihsânından her bir meyyite vâsıl olup, hiç biri mahrum kalmaya. Sadaka veliyyullah.⁴¹⁶

⁴¹⁶ Zayıf hadis olarak kabul edilmiştir. Bk. Alâ'uddîn el-Haşkefî, *ed-Durru'l-muhtâr şerhu Tenvîri'l-ebşâr ve câmi'i'l-bihâr* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1423), II/242.

Pes imdi bundan malum oldu ki ve sâbit oldu ki, abd-i mü'minîn eğer hal-i hayatında ettiği hayrât ve eğer hal-i memâtında kendi için olunan hayrâtın sevabından bir zerre miktarı zâyî' olmayıp, ⁴¹⁷“فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ” fehvâsınca sevabına ve ecrine nâil olur. Ve mü'minlere layık budur ki, bu bir emr-i mukarrer olacak. Eğer kendi evlâd ve tevâbi'inin ardınca kaldı ise mademki hayattadır, onları hayr dua ve sâir a'mal-i birr ile yâd eyleyip, onlara hedâyâ göndermekten hâlî olmaya. Ve eğer evlat ve sâyiri babalarının veya annelerinin veya sâir akrabalarının ardınca sağ kalırlarsa onlara dahi layık budur ki; onlara hedâyâyı her bar eksik eylemeyip, hukukunu edaya sa'y ede göre. Ve Hak Teâlâ'ya kendine verilen hayat ve sıhhat nimetine şükrede göre. Husûsan ki onlar muhtaçlardır ve onların ihsân ve hedâyâsını intizar ve ricada olalar. Zira haberde gelmiş ki; ervah-ı mü'minîn eşbah-ı zulemânîden mufârekât edip, alem-i nûrânîye 'urûcundan sonra her biri makamlarına vâsıl olduklarından sonra mahbûsa olmayıp, istedikleri zamanda makamlarından nüzul edip istedikleri mekânları seyran ederler. Husûsan cuma geceleri ve sâir /239b/leyâlî-i mübâreke de evlerine gelip akraba ve taallukâtını ziyaret edip bakarlar. Acaba hiç bizi anarlar mı veya bize bir hediye verirler mi, diye intizarda ve recâda olurlar. Eğer onları zikr ve tevhid eder ve Kur'an-ı azîm tilâvet eder bulurlarsa, ona tamâm safâ ederler ve ehl-i beytinden hoşnut olup giderler. Pes hemen zürriyyât-ı ehl-i İslâm'a lazım budur ki; imanda ve ihsânda âbâ ve ecdadına teb'îyyet edip birbirlerini hayr duadan unutmayalar. Tâ ki onlarla bilece haşr olup ve Hak Teâlâ'nın mü'minler hakkında olan kemal-i mertebede fazl ve ihsânını fikredip bu nihayetsiz ihsânına şükür ve daima Hakk'ı zikrede göre.

Der makam-ı şükr⁴¹⁸

Bihâr-ı lutfuna gâyet bulunmaz	Sana yâ Rab nice bin bin şükürler
İbâda fazl u cûdun add olunmaz	Sana yâ Rab nice çok çok şükürler
Bir avuç hâkden insan edersin	Yine hem mazhar-ı irfân edersin
Nice lutf u nice ihsân edersin	Sana yâ Rab nice çok çok şükürler
Kalem olup şecerler cümleten hep	Yedi deryâ ana olsa mürekkebe
Yazılmaz binde bir ihsânın ey Rab	Sana yâ Rab nice çok çok şükürler

⁴¹⁷ “Kim zerre miktarı hayır yapmışsa onu (karşılığını) görür. Kim de zerre miktarı şer işlemişse onu (karşılığını) görür.” ez-Zilzâl 99/7-8.

⁴¹⁸ Mustafa Tatcı - Musa Yıldız, *Divân-ı İlâhiyat*, 413-15.

Înâyet eyledin çün kâinata
Kimini mazhar ettin nûr-ı zâta
Hüdâyî bendeni îcâd eden sen
Visâlin lezzetiyle şâd eden sen

Kimi ef'âle erdi kim sıfâta
Sana yâ Rab nice çok çok şükürler
Cenâb-ı pâkine irşâd eden sen
Sana yâ Rab nice çok çok şükürler

26. MECLİS

/240a/Fî Beyânî Kāvlihî Teâlâ fî sureti'l Bakara:

﴿ ۴۱۹ اِنَّ الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا وَالَّذِيْنَ هَاجَرُوْا وَجَاهَدُوْا فِيْ سَبِيْلِ اللّٰهِ اُولٰٓئِكَ يَرْجُوْنَ رَحْمَتَ اللّٰهِ وَاللّٰهُ غَفُوْرٌ رَّحِيْمٌ ۝﴾

Allah Sübhâne ve Teâlâ gönlümüz gözün açıvere, enbiyâ-yı izâm zevkinden zevk müyesser eyleye, evliyâ-yı kirâm zevkinden zevk müyesser eyleye, ulemâ ve sulehâ zevkinden zevk müyesser eyleye.⁴²⁰ Allah Sübhâne ve Teâlâ Kur'an-ı azîmü's-şânında sıfat-ı mezkûra ile ittisâfa râğbete işâreten buyurur: Şunlar ki Allah Sübhâne ve Teâlâ'nın vahdaniyetine ve Habib-i Ekrem (s.a.s) sıdk-ı risâletine iman getirdiler. Ve dahi vatan-ı aslîlerinden hicret eylediler, dahi Allah Teâlâ'nın yolunda mücadele eylediler nefisleri ve malları ile Allah Sübhâne ve Teâlâ'nın onlar rahmetin ve keremin rica eder oldukları halde, tahkîk ol taife fi'd-dünya ve'l-ahireti fevz ve felâhta olup, Allah Teâlâ onların zünûb ve geçmiş kusurlarını mağfiret edicidir. Dahi kemal-i mertebede onlara rahmet edicidir. Yani bu sıfat-ı mezkûre ile muttasıfûn olan cemaatin geçmiş zellât ve taksirâtı gayrı Allah Teâlâ rahmeti ile bunları mesûbât-ı azmi ve derecât-ı âbâyâ îsâl eder. Aziz-i men tahkîk bilesin ki, bu ayet-i kerime bir ayet-i câmiadır ki cemî'-i şariat ve tarikat belki cemî'-i merâtib-i tevhidî câmiadır. Bunun cümle me'âni-yi şerifini beyâna imkân olmaz. Hele şariat ve tarikata müteallik olanların bazılarını beyân edelim.

Evvelâ bilesin ki, Allah Sübhâne ve Teâlâ bu ayet-i kerimede evvel imanı zikr eyledi. Ona işâreten ki asl-ı usul-i din ve sebep-i vusul-i ilme'l-yakîn ki, bâ'is-i /240b/vusul-i mağfiret ve duhul-i cennet ve rahmet-i rabbi'l-âlemîndir, tevhid ve iman-ı bi'llâhtır. Zira iman olmayacak mücerred a'mâl müfide değildir, ona sebep-i necât ve vusul-i derecât müyesser olmaz. Eğerce kendi itikadınca nice hayrât ve hasenatta işlerse nitekim Allah Sübhâne ve Teâlâ kafirler hakkında buyurmuş:

⁴¹⁹“İman edenler, hicret eden ve Allah yolunda savaşanlar; şüphesiz işte bunlar Allah'ın rahmetini umarlar. Allah çok bağışlayıcıdır, sonsuz rahmet sahibidir.” el-Bakara 2/218.

⁴²⁰ R T - enbiyâ-yı izâm zevkinden zevk müyesser eyleye, evliyâ-yı kirâm zevkinden zevk müyesser eyleye, ulemâ ve sulehâ zevkinden zevk müyesser eyleye.

”وَالَّذِينَ كَفَرُوا أَعْمَالُهُمْ كَسَرَابٍ بِقِيعَةٍ يَحْسَبُهُ الظَّمْآنُ مَاءً حَتَّىٰ إِذَا جَاءَهُ لَمْ يَجِدْهُ شَيْئًا“⁴²¹ Yani kâfirlerin alem-i dünyada sûret-i hayırda ve a‘mâl-i sâlihâda işledikleri hayırlarının alem-i ahirette onlara faydası yoktur. Kâfir oldukları için cümleye aslolan imandır. Yani Allah Teâlâ kâfirlerin a‘mâlini serâba teşbih eder. Serâbın zamâna nef‘i olmazsa kafirler ahiret alemine vardıklarında bunlara bir parlak nesne nûr gibi görünür. Ol mahalde sevinişirler bizim de a‘mal-i sâlihâmız şimdi bizi gelip kurtarır diye. Fi’l hâl serap gibi yok olup gider, mü’min eğer âkil ise nimet-i imanın şükrünü bilmek gerek.

Aziz-i men bilesin ki, hicret iki kısımdır. Bir kısmı hicret-i sûriyyedir ve bir kısmı hicret-i ma‘neviyyedir. Ve hicret-i sûriyye şol hicrettir ki; Mekke-i Mükerrema’de Habib-i Ekrem (s.a.s)’e iman getiren cemaat kaçan Habîbullah (a.s) Medine-i Münevvere ’ye hicret ile emrolunduklarında onlar dahi Mekke’de olan vatanlarını ve mülk ve emlak ve eski mekânlarını terk edip Medine-i Münevvere ’ye gelip Habîbullah (s.a.s) ile bilece olup, onda temkin eylediler. Onun için ashab-ı güzîn rıdvânullâhi aleyhim ecmaînden bu cemaate muhâcirîn denildi. Ve Medine-i Münevvere ahâlisinden imana gelip ve Habîbullah ile bile gazâ ve cihada gidip /241a/din-i İslam’da ona mu‘în olanlara ensar denildi. Ve ashab-ı resul (s.a.s) iki kısım oldu. Ve hicret-i maneviyye oldur ki, Tâlib-i Hüdâ ve Sâlik-i Râh Hazreti Hak celle ve alâ olup me’lûfât-ı nefsinı terk edip mevtın-i nefsi emmâreden alem-i kalbe ve alem-i ruha sefer eyleye. Ve hicret-i sûriyyenin hükmü tamam olmuştur. Nebi (a.s)’ın “lâ hicrete ba‘de’l-fethi” kavlı-i şerifleri ile, yani kaçan Habîbullah (s.a.s) Kâbe-yi şerifi fetheylediklerinde, “şimdiden sonra Mekke’den Medine’ye hicret lazım değildir” buyurdular. Lâkin tahsil-i emr-i din için, kendi velâyetinden bir şeyh-i kâmilin veyahut ehl-i küfr ve zaleme ve ehl-i zulmet diyarlarını terk edip, meşâyih ve sulehâ ve ahkam-ı şeriat-ı ecr olunur. Yerlere ve Sevâd-ı A‘zâm’a⁴²² lillâh hicret edip onda sakın olsalar sünnet ve makbul-i hazrettir. Buna işâreten, nebi (a.s); “aleyküm bi’s-sevâdi’l a‘zam” buyurmuştur. Bunda tafsil iktizâ eder yerler var. Hele şimdilik bunda dursun. Ammâ hicret-i maneviyyenin hükmü tâ kıyamete dek bâkîdir. Zira bu insan bu aleme ıslah-ı nefsi edip alem-i kalbe sefer eylemek için gelmişlerdir. Bu sefer ve bu hicret efrad-ı insandan ferdin ferde her birisine farz-ı ‘ayndır. Kur’an-ı Kerim ile sabittir, kaçan bir

⁴²¹ “İnkâr edenlerin yapıp ettikleri, susamış kimsenin geniş düzlüklerde görüp su zannettiği serap gibidir; sonunda gelip ona ulaşınca orada bir şey bulamaz, ama Allah’ı yanında bulur, O da eksiksiz olarak hesabını görür. Allah’ın hesabı pek çabuktur.” en-Nûr 24/39.

⁴²² Büyük görünümlü şehir (Mekke için kullanılır).

kişi bu sefere kast eylemese terk-i farz etmiş olup âsî olur. Husûsan ki mevtın-i nefis-i emmâre-yi bi's-sû' karar yeri değildir ve ol makamda sakin olup karar edenler dünyada ve ahirette cehennemde ve hâviyede karar etmiştir. Mü'mine lââyık budur ki, bu makamdaki sefer ve bu mahal-i mehlekeden küzr eyleyip, ⁴²³ “حُبُّ الْوَطَنِ مِنَ الْإِيمَانِ” Muktezâsınca makam-ı kalbe sefer ve vatan-ı aslîsi olan alem-i ruha küzr eyleye.

Nazm: /241b/

<i>Emmâre bi's-sû'i bırak</i>	<i>Menzil uzaktır himmet et</i>
<i>Olma Hak ehinden ırak</i>	<i>Cân ile yolda hidmet et</i>
<i>Gör sıdk ile yola yerak</i>	<i>Varın nisâr-ı Hazret et</i>
<i>Gel Hakk'a pervâz edelim</i>	<i>Gel Hakk'a pervâz edelim</i> ⁴²⁴

Ve yâ ehî eğer suâl edersen ki nefis-i emmâre elinden şehristan-ı kalbe ne vecihle sefer kâbil olur, onun yolu ve tariki nedir, dersin Hak Sübhâne ve Teâlâ bu ayet-i kerimede sana onun dahi tarikini gösterip ve هَاجَرُوا buyurduğundan sonra وَجَاهِدُوا buyurmuş, yani hicret-i maneviyye mücâhede-yi nefis ile olur, demeye işaret buyrulmuş. Ve eğer mücâhede-yi nefis nedir denilirse, her an ve zamanda hevâsına müteallik ve huzûz ve huzuruna müteallik ve ahlak-ı zemîmesine müteallik olan umûrda ona muhalefet edip murâdın vermeyip ve onun murâdına muhalefet edip zahirdeki a'dâsı ile nice mukâbele ve mukâtele ederse bununla dahi ziyâde eylemektir. Nitekim hadis-i şerifte bu manaya işâreten Sultan-ı Kevneyn (s.a.s) “تَشَاوَرُوهُمْ خَالِفُوهُمْ” buyurmuştur, ehline malum. Onun içindir ki kibbar-ı meşâyih bu ayet-i kerimenin tevil ve tahkîkinde buyurmuşlar; hicret iki kısım olduğu gibi cihâd da iki kısımdır. Bir kısmı cihâd-ı sûrîdir, bir kısmı cihâd-ı manevidir. Cihâd-ı sûrî oldur ki, fî sebîlillâh gazâyâ gidip küffar-ı hâksar⁴²⁵ ile mukâtele ve cenk ve mücâdele ile mücâhede eyleye ki, onlar zâhiren a'dâ-yı dindir. /242a/ Ve cihâd-ı manevi oldur ki, mü'min-i sâlik kendinin dahil bedeninde olan ve gâyet ile ziyâde 'advesi ve düşmanı olan nefis-i emmâre-yi bi's-sûi ki şeytan ile onu ezlâlde müşterek olup sahibini şer ve fesâda ve türlü türlü rızâullaha muhalif hevâlara iter. Tâ ki sahibi bîçareyi ol sebep ile tarik-i Hak'tan ve sırat-ı müstakimden çıkarıp dünyada ahirette belâyâ ve azâba giriftâr eyleye. Belki cehenneme belki onu imansız göçürüp cehennemde muhalled ve müebbet kalmasına

⁴²³ “Vatan sevgisi imandandır”. Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*. I, 138.

⁴²⁴ Mustafa Tatcı - Musa Yıldız, *Divân-ı İlâhiyat*, 241-43.

⁴²⁵ Perişan, düşkün.

sa'y eder ve bu nefs-i emmâre dedikleri kişinin içerisinde bir kuvvet-i mutasarrıfadır ki hâriçte kendisi görünmez. Lâkin ahlak-ı mezmûmesinin eşârî zâhir olur. Mesela kin ve kibir gibi ve riyâ ve riyâset ve haset ve buğz ve adâvet ve gazab ve zulüm ve darb ve şetm ve şöhet ve 'işret ve zînet-i dünya sevmek ve mal ve mansıp ve dünya izzetini ve fânî devleti sevmek ve bunun emsâli dahi rıza-yı hakka muhâlif nesneler var ise ahlak-ı nefsanîyyedendir. Ve onun kuvâları ve cündü mesabesindedir. Ve beden-i insanı ruhun hakkı olup iklim-i vücûd onun tahtı iken ve onda hüküm ve hükümet ve temellük ve tasarruf sultan-ı ruhun iken, nefs-i emmâre dedikleri zâlim, bu zikrettiğimiz kuvvetlerini izhar edip ve hevâ ve heves askerini sultan-ı ruh ile cenge gönderip, meydan-ı kalp ve sahra-yı vücutta kalıp ruh ile cenk edip ve bu kuvvetler ile ki nefste var idi, bîçare sultan-ı ruha gâlip olup beden mülkünü, ve kalp sahrasını ruhun elinden alıp taht-ı ruhi sultaniye iklim-i bedende cülûs edip cümle hüküm ve hükümeti kendisi edip beden mülkünde istediği gibi/242b/ tasarruf eder ve bu zikr eylediğimiz ahlak-ı mezmûmeyi onda ecir edip, muttasıl bîçare insanı darben ve kahran hevâsında istihdam eder.⁴²⁶ Ve bîçare ruh ise kendinin mağlup olduğunu ve bir cânibden hiçbir vecihle imdat olunmadığını görecektir, kaçıp iklim-i bedenden bir köşede kendisini gizleyip Cenâb-ı Hak celle ve alânın lütfundan tevfiğ ve hidayet ve te'yîd ve inâyet ile imdada müntezir olup durur. El ân âimme-yi nâsta hâl bu minvâl üzeredir. Meğerki tarik-i hakka sülûk edip ol nefs dedikleri zalimden vücûd-u mülkünü tadhîr ve tahlis etmiş ola. Nitekim Kur'an-ı azimde ⁴²⁷“إِلَّا عِبَادَكَ مِنْهُمْ الْمُخْلِصِينَ” ayet-i kerimesi ile bu makama işaret olunmuş. Ve bazı kibbâr buyurmuşlar: Bu nefs-i emmâre-yi bi's-sû' yedi başlı bir ejderhadır. Muttasıl insana adû olup helâkına kasteder. Onun için buyurmuşlar; Nazm:

Karîn-i nefs-i emmâre Karîb olur beğim mâre
*Çeker ol sâhibin nâre İşî dâ'im olur ifsâde*⁴²⁸

⁴²⁶ R T + Ve benim ruhum a'dâ-i adüvvesi bu insanın kendi vücudunda mevcut olan nefs-i emaresidir bu makamdandır ki hazreti sultan-ı aliyye e'ssalatu ve'sselam buyurmuşlar ki a'da 'adüvvük nefsuکه elleti beyne cenbeyke.

⁴²⁷ "...içlerinden samimi kulların hariç, (insanların topunu kesinlikle yoldan çıkaracağım" dedi)" es-Sâd 38/83.

⁴²⁸ Mustafa Tatcı - Musa Yıldız, *Divân-ı İlâhiyat*, 339.

430 نفست اژدر هاست او کی مرده است ** از غم و بی آلتی افسرده است 429 Celaleddin Rûmî;

Pes aziz-i men bilesin ki nefsin ahlak-ı fâsidesine ve evsâf-ı zemîmesine nihayet yoktur. Lâkin cümlesinin aslı ve kökü yedi sıfattır demişler. İnsana zarar getiren sâir fesatlar her ne kadar var ise bu yediden zuhûr eder. Onun için yedi başlı ejdere benzetmişler. Ve dahi buyurulmuş ki; Hakk Teâlâ yedi cehennemi bu yedi sıfat mukabelesinde halk eylemiştir, hikmet-i iktizâsınca ve bu yedi asıl ve baş ve bûğ olan sıfatlar bunlardır: Evvelkisi kibir ve ‘acb ve riyâ ve haset ve gazab ve hubb-u mâl ve hubb-u câh’dır. Ve bunların dahi ekberi kibirdir ve eşeddi gazabdır /243a/ve asba‘ı hubb-u câhdır.⁴³¹ Onun için buyurulmuş: ⁴³²“أَخْرَجَ مَا يَخْرُجُ عَنْ رَأْسِ الصِّدِّيقِينَ حُبُّ الْجَاهِ”.

Zira bu riyâset dedikleri fenay-ı sırfa varmayınca gitmez.

Pes her kim bu alem-i fânide bu yedi sıfat-ı zemîmeden halâs ola, nefsin cemî‘ ahlak ve mekâyidinden ve yedi cehennemden halâs olmuş olur. Ol kişi erbab-ı saâdet zümresine ilhâk olunup evliyâullahtan olmuş olur. Her havf ve hüzünden ve elem ve şiddetten dünyada ve ahirette kurtulmuş olur. Nitekim Kur’an-ı azimu’ş-şânda onların ahval-i haseneleri beyan buyurulup; ⁴³³“أَلَا إِنَّ أَوْلِيَاءَ اللَّهِ لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ” buyurulmuş. Allâhümme erzügnâ ve aziz-i men⁴³⁴ bir kişi demesin ki; bu sıfat-ı mezmûmesinden nefsin nice geçmek kâbil olur, bu bir sa‘ab ve müşkül emirdir, evliyâullaha mahsustur, bize şeriat ile amel yeter, tarikata sülûk edip ıslah-ı nefis bana lâzım değildir, deyip dahi sülûkten mahrum kalıp ve ıslah-ı nefse mukayyet olmazsa, ol kişi hakka âsi olup emr-i hakka imtisâl etmemiş olur. Zira Kur’an-ı Kerim’de her ferde farz-ı ‘ayn idiği nice âyat-ı kerime ile sabit olmuştur. Cümleden ve câhiduu fî sebîli hakka cihâdihi, ile memurlardır. Husûsan ki evliyâullah dahi evvel hep cümlesi esir-i nefis-i emmâre idiler. Onu ıslaha kastedip ve tarik-i hakka sülûk edip tarîkte nefisleriyle leyli ve nehâr mücâhede eylemeleri ile velî olmuşlardır.

⁴²⁹ “Senin nefsin de bir ejderhadır. O nereden öldü ki? Dertten, eline fırsat düşmediğinden dondu, yoksa!” Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, *Mesnevî*, (Tahran: İntişârât-ı Rovzene, 1378), III/1053.

⁴³⁰ h (T) : Hazreti Mevlana’nın “nefs-i ejderha set” beytini buyurdıkları nefsin bu yedi sıfat-ı zemîmesine işaretler ve merda olmasından murâdı bunların fenasına ve bunlardan tahâretine işaretler, minhu.

⁴³¹ R T + Yani mal ve menseb sahibi olup, şöhrat-i dünya ve ‘izzet-i milk-i fena ve kesret-i ittibâ’ ve riya ve riyaset sevmektir.

⁴³² “Siddiklerin kalbinden en son Riyaset muhabbeti çıkar.” İbnü’l-Arabî, *el-Fütûhâtü’l-Mekkiyye fî ma’rifeti’l-esrâri’l-mâlikiyye ve’l-mülkiyye*, Kitabü’l-Vesaya, 560.bölüm.

⁴³³ “Bilesiniz ki Allah dostlarına asla korku yoktur; onlar üzüntü de çekmeyecekler.” Yûnus 10/62.

⁴³⁴ R T : imdi benim.

435“همة الرجال تقلع الجبال” ile ve 436“عُلُوُّ الْهَيْمَةِ مِنَ الْإِيمَانِ”, ile âmil olup, tarikata sülûk ile kâmil olmağa sa’y eyleye. Zira yalnız şariat ehli olmayla iş bitmez. Zira şariat ancak kişinin zâhirini tadhîr eder, nefs ve bâtın /243b/ıslâhına müdahalesi yoktur. Nefs ve batın ıslâhı için tarikat vaz‘ olunmuştur.

Husûsan vücûd-u insanîde usul-ü merâtib-i tevhid dört mertebedir; şariat ve tarikat ve ma‘rifet ve hakikat. Mü’min bu dört mertebeyi tekmlil etmeye tarikat vaz‘ olundu. Bunlar olmayınca tashih-i vücûd-u insanî müyesser olmaz ve hicapları ref‘ olup nur-i cemal-i hazreti Hakk celle ve alâyı müşâhedeye yol bulamaz. Marifetullah zevkine vâsıl olamaz. Husûsan bu kadar enbiyâ ki Cenâb-ı Hak’tan ümmetlerine gönderilmesi tekmlil-i merâtib-i tevhid ve tashih-i vücûd-u insanî için gelmişlerdir ve cümle enbiyâ (a.s)’a inzâl olunan suhuf bunun içindir. Ve dört kitabın dahi manası budur. Bu makamda bahis gayet çoktur. Tâlib gider söz sadeden çıkmak lazım gelir, hemen zübde-yi kelâm ve netice-yi merâm budur ki, mü’min tarik-i hakka sülûk edip nefs-i emmâresi ile mücâhedeye şürû‘ eyleye ve himmetin âlî tutup bahadırılık eyleye. Eğer sâlik mücâhedeinde sâdık olup himmet-i bülend ve bahâdır olursa, elbette Cenâb-ı Hak’tan vaad-i kerimi muktezâsınca ol kişiye imdâd ve inâyet ve hidâyet erişmemek olmaz.

Nitekim kelam-ı izzetinde buyurmuştur: 437“فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا” yani şol kimseler ki bizim yolumuzda nefisleri ile mücâhede edeler. Elbette biz onlara hidayet ederiz. Pes imdi mü’min sâlike lazım budur ki, leylü ve nehâr nefsi ile mücâhede ve kıtâlde olup ol a‘da-yı advesi olan nefs-i emmâresini helâk ede göre. Kur’an’da; 438“فَاَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ” buna işaretir ve bu nefs kişinin ziyâde advesi /244a/olduğuna Sultan-ı Enbiya (s.a.s) işaret buyurmuşlar: 439“أَعْدَىٰ عَدُوِّكَ نَفْسُكَ الَّتِي بَيْنَ جَنْبَيْكَ” Ve bunun aslı ve sebebi budur ki; zâhir ‘adûv kişiye her ne kadar kast-ı zarar eylese öldürmekten gayrı nesneye kâdir olamaz. Ön ve son hûd olsa gerek. Hâ nihayet 440 öldürürse şehit olup saâdete yetiştirir. Ammâ nefs-i emmâre böyle değildir. Kişinin canına kasttan gayrı imanına kasteder ve ol kişiyi me‘âsiye ısrar ile âhir imandan çıkarıp ne‘ûzü billâh

435 "Allah erlerinin himmeti, dağları yerinden oynatır." el-Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, 2:334.

436 "Himmetin yüksek olması imandandır".

437 "Bizim uğrumuzda elinden gelen çabayı sarfedenlere gelince, onları bize ulaşan yollara mutlaka yöneltiriz". el-Ankebût 29/69.

438 "...nefislerinizi öldürün". el-Bakara 2/59.

439 "Senin en zararlı düşmanın nefsidir". Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, 1:143.

440 h (H) : Zâhirde olan advesi onu öldürürse, tsh.

ahirete kafir gönderip ebedü'l-ebâd kafirler ile cehennemde komaya sa'y eder. Ve cümle kâfirleri dahi esnâma taptırıp cehennemlik eden nefis ile şeytandır. Onun için hadis-i şerifte ism-i tafdîl sîgası zikr olunup a'dâ adüvvük buyrulmuş, ehline malum. Ve bunun mücâhede ile katline yine hadis-i şerifte işaret buyrulmuş:

441 "مُوتُوا قَبْلَ أَنْ تَمُوتُوا" ile murâd; efnâ-yi nefis ile bâkî hayata erişmektir. Yoksa ne an ki canını çıkarıp atmak ve kendini urup öldürmek değildir.

Pes aziz-i men bu nefis-i emmâre-yi efnâ ve ahlakta ettiği sa'y ve cenk ve cidâl ve hevâsına muhalefet ile daima harp ve kîtâlde olmaya mücâhede-yi maneviyye demişler ve bu mücâhede-yi maneviyye ki cihâd-ı manevi dediğimizdir. Bu nice mertebe cihâd-ı sûrîden eşedd ve as'abdır. Bunun ondan gayet güç olduğundan hadis-i şerifinde Habib-i Ekrem (s.a.s), buna "cihâd-ı ekber" diye tabir buyurmuşlar. Kâle nebi (s.a.s) 442 "رَجَعْنَا مِنَ الْجِهَادِ الْأَصْغَرِ إِلَى الْجِهَادِ الْأَكْبَرِ". 443 Bir gün nebi (a.s) ashab-ı güzîn (r.a) ile bir gazâdan rücû' edip evlerine geldiklerinde buyurmuşlar ki; küçük cihattan döndük /244b/ büyük cihada geldik. Yani büyük cihada şürû' edelim, buyurduklarında ashab-ı güzîn rıdvânullâhi Teâlâ aleyhim ecmaîn, sual eylemişler ki: "Yâ Resulallah bir gazâ dahi mi emrolundu, henüz dahi dinlenmedik ve yorgunluğumuz çıkmadı". Onlara cevap buyurmuşlar ki: "Hayır bizim cihâd-ı ekber dediğimizden murâdımız nefis ile mücâhededir. Bu mücâhede ol varıp küffâr ve müşrikîn ile ettiğimiz kîtâl ve mücâhedededen as'abdır." Onun için ekberdir buyurdular. Ve aziz-i men bilesin ki;

"أَفْضَلُ الْأَعْمَالِ أَحْمَرُهَا" fehvasınca cihâd-ı manevi cihâd-ı sûrîden nice mertebe a'lâ ve efdaldır. Eğer ecir ve sevap ve eğer terakki ve vusûl maârif-i ilâhiyye cihetinden, zira cihâd-ı sûrînin neticesinin gâyeti ancak mücahidi mertebe-yi şehadete îsâl, ammâ cihâd-ı manevi sâliki sâdık-ı siddîkiyyet mertebesine îsâl eder. Ve bu mertebe şehadet mertebesinin fevkindedir. Şol veli ki siddıklardan ola nice mertebe, şehitlerden mertebe ve makamda a'lâdır. Ve yâ ehî bilesin ki mü'minlerin mertebeleri 'indillâh-i Teâlâ dört kısım üzerinedir. Evvel nübüvvet mertebesi, ikinci siddîkiyyet mertebesi, üçüncü şehâdet mertebesi ve dördüncü ibadet ve salâhiyyet mertebesi. Bu mertebelerde bulunan tâife hallerine göre 'indillâh-i Teâlâ makbul ve mukarreb

441 "Ölmeden önce ölünüz". Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*.2:29.

442 "Küçük cihattan büyük cihata döndük". Peygamberimize atfedilen bu hadis ile ilgili İbn Teymiyye şöyle rivayet etmiştir: "Bunun aslı yoktur ve Peygamber (s.a.s)'in söz ve fiillerini bilen hadis ehlinde hiç kimse bu hadisi rivayet etmemiştir." İbn Teymiyye, *Mecmû'*, c.11, s.197.

443 h (H) : bunun sebep-i vürudu, minh.

kullardır. Feemmâ bir kişi bu dört mertebeden birisinde bulunmasa idi, bilsin ki o kişinin ‘indillâh mertebesi yoktur. Ahirette mü’minler merâtibinden mahrum olur. Ve bu zikrettiğimiz dört merâtibde cümlesinden a‘lâ merâtib mertebe-yi enbiyâullah (a.s)’dir ve ondan sonra siddîkin-i evliyadır ve ondan sonra şühedâdır ve bundan sonra sulehâdır. /245a/Bunların azm-i şanına işaret Hak Sübhâne ve Teâlâ Kur’an-ı azîmü’ş-şânında zikr olunan vecih üzerine tertip edip nazm-ı şerifte buyurmuşlar ki; 444 “فَأُولَٰئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ وَالصِّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَاءِ وَالصَّالِحِينَ”. Şüheda üzerine siddıklar takdim olunmuş ve hadis-i şerifinde Habib-i Ekrem (s.a.s) buyurmuşlar ki; “Şehitlerin ervâhı yeşil kuşların kursaklarında sakın olurlar ve siddıkların cesetleri ahirete intikallerinden sonra şühedanın ervâhı sakın oldukları makamda olurlar.” 445 Yani ecsad-ı siddîkin-i evliya havâsıl-ı tuyûr huzurda olurlar. Pes bundan âkil fehmeder ki, merâtibde şüheda üzerine ne mertebe 446 tefâvütî olup âlî olmak gerek.

Hikâyet: E‘izze-yi kiramdan İbn Fâriz 447 hazretlerinden rivâyet olunur, buyurmuşlar ki; Bir gün evliyâullahtan bir velî ahirete intikâl eyledi. Onun namazına hâzır oldum. Acaba bunun namazını kim kılar ola derken, onu gördüm. Cânib-i semâdan bir velî zuhûr edip onda nüzûl eyledi ve ol velînin namazını kıldı. Ve göge baktım gördüm cevî-i semâyı iri iri yeşil kuşlar tutmuşlar, uçarlar. Ol kuşun birisi inip fi’l hâl ol velînin cenazesini yutup ve yine semâya ‘urûc eyledi. Fakir bunu görüp ta‘accüb eyledim. Ol cânib-i semâdan inip bunun namazını kılan velî bana bakıp etti; ne ta‘accüb edersin. Şol hadis-i şerifi işitmedin mi ki Habib-i Ekrem (s.a.s) buyurmuştur ki; şühedânın ervâhı cennette yeşil kuşların kursaklarında sakın olup tenâ‘ûm ederler. Ve şühedânın ervâhı vardığı makama siddîkin-i evliyanın ecsâdı varır. /245b/Bu intikâl eden aziz siddıklardan idi, onun için gelip ol kuş bunun cesedini yutup gitti, dedi.

444 “Kim Allah’a ve peygambere itaat ederse işte onlar, Allah’ın kendilerine lütuflarda bulunduğu peygamberler, siddıklar, şehidler ve sâlih kişilerle beraberdirler...”. en-Nisâ 4/69.

445 “Şehidlerin rûhları, yeşil kuş kursaklarında olarak Cennet ağaçlarına asılı dururlar. Orada Cennet ni‘metleri ile ni‘metlenir, rızıklanırlar.” Bu rivayet sahih kaynaklarda bulunamamıştır. Benzer rivayet için bk. Müslim, *Müslim, İmâre*, 121, (No.4885).

446 h (H) : mertebe-yi siddîkin-i evliyanın, tsh.

447 Ebû Hafs (Ebü’l-Kâsım) Şerefüddîn Ömer b. Alî b. Mürşid es-Sa’dî el-Hamevî el-Mısırî (ö. 632/1235). Sultânü’l-âşîkîn olarak tanınan mutasavvıf-şair. Hz. Peygamber’in sûtanesi Halime’nin kabilesine mensubiyetinden dolayı Sa’dî, aslen Hamalı olduğu için Hamevî, Kahire’de doğduğu için Mısırî nisbeleriyle anılır. Bk. Uludağ, “İbnü’l Fâriz”, 40-43.

Pes bundan malum oldu ki; cihâd-ı sûrîden cihâd-ı manevî ashabı, merâtibde vücûh-u kesîre ile efdal ve a'lâ oldu. Ve aziz-i men insan-ı âkile elzemdir ki, evvel iman ondan sonra nefs-i emmâre makamından alem-i kalbe sefer kastedip ve leyli ve nehâr mücâhede-yi nefs ile Kâbe-yi kalbi fethedip ve ol mağlub-ı mahz olup ihtifâda olan, bîçare ruh-u insanîye imdâd ve inâyet ile ve Hak Teâlâ'dan inâyet erişmeye. Duada ve tazarru'da olup mücâhede eylediği takdirce, 'avn-i rabbânî erişip cünd-i kuvva-yı nefs-i emmâre münhezim olup ve sultan-ı ruh-u nefs-i emmâreye İslam teklif edip, eğer Müslüman olursa hoş ve eğer Müslüman olmazsa haraç kesip haracgüzâr edip ve eğer haraca da kâil olmazsa başını kesip bi'l külliye sultan-ı ruh vücûd-u iklimini zabt edip taht-ı kalbe cülûs edip eğer âfâkta ve eğer enfüste vücûd-u mülkünde adl ve adalete başlaya. Bu zikr olunan mertebeyi tahsile sa'y ede. Ve aziz-i men bilesin ki bu mücâhedede iki tarik vardır. Islah-ı nefs için birisi halvette olur ki, onu tarik-i halvetiyyede olan meşâyih ihtiyar edip, ıslah-ı nefs ve efna-yı vücûd için halvete girip tâ kemâle vâsıl oluncaya dek bir nice kere erbaînler çıkarıp gece ve gündüz tevhid-i cehri kılıcını nefs-i emmârenin başına vura vura ve esma-i hüsnâ oklarını ve toplarını atıp mülk-i vücudu yakıp ve yıkıp /246a/virân edip ve cünd-i cezebat-ı ilâhiyye ve kuva-yi rûhaniyye askeri ile kalp kal'asına yürüyüş edip ⁴⁴⁸ sâlûb-i âkıbet bu mücâhedeleri sebebi ile imdâd-ı ilâhi ve inâyet-i rabbani erişip hısn-ı dili a'nâ kalp hisarını feth edip gönül velâyetini zabt edip ve onda olan heva-yı nefsânîyye ve kuvva-yı şeytaniyye askerini bi'lkülliye sürüp ve kırıp hubb-u sivâ izalesi ile havâtır-ı nefsânîyye ve vesâves-i şeytaniyyeden kalbini pâk edip ol makama dahil olup huzura vâsıl olmuşlar. Kur'an-ı Kerim'de ⁴⁴⁹ "وَمَنْ دَخَلَهُ كَانَ آمِنًا" bu makama işarettir. Kaçan Halvetî şeyhlerinden birisi bu makama vâsıl olsalar siyah sarınmağa lââyık olurlar. Yani Kâbe-yi kalbi biz feth eyledik demeye işarettir. ⁴⁵⁰ Nitekim Habib-i Ekrem (s.a.s) feth-i Mekke'de siyah tûlbent sarınmışlar idi. Ammâ bu makama vâsıl olmayan sûfiye ve şeyhe siyah sarınmak caiz değildir. Belki sarınırsa ol kişi sûret-i uğrîsidir. Ona tebdil-i şekl liecli'l-ekl derler. Neûzü billâh dinini dünyaya satmış olur. Zîrâ mücerred-i

⁴⁴⁸ h (H) : varlık hicâbı hisarlarını yıkıp, tsh.

⁴⁴⁹ "Oraya giren emniyette olur." Âl-i İmrân 3/97.

⁴⁵⁰ h (H) : bu siyah sarınmak eğerce fenâyâ işarettir lâkin hadd-i kemâle vusûl fenadan bekâyâ vusûl ile olur, minhu.

rüsûmu ve ‘âdâte bi gayri hâlin erbab-ı hakâyık ve ashab-ı dekâyık itibar eylememişler. Bu makamda kelim çok lâkin sadedden çıkmayalım.⁴⁵¹

Aziz-i men nefis ile mücâhedede bir tarik de budur ki; nefis ile mücâhedeyi halvette eylemeyip celvette ederler. Buna tarik-i celvetî derler. Ekser kibbar-ı meşâyih bu tarike sülûk eylemişlerdir ve bu tarik-i celvetî ıslah-ı nefiste ve feth-i kal‘a-yı kalpte tarik-i halvetîden edhal ve efdaldır. Zira halvetîler ancak mücâhedeyi halvette edip /246b/ve tevhid ve esmâ ve evrâd ve ezkâra iştigâl ile ederler. Ol mahalde tevhid ve⁴⁵² esma-i hüsnâ envârından bazı lem‘ât zuhûru ile nefis-i emmâre mest olur ve uyuşur kalır ve hükümünü icraya kâdir olamaz, tiryâk koklamış yılan gibi. Buna işaret edip Hz. Mevlâna (k.s) buyurmuşlar; ⁴⁵³نفس از در هاست او کی مرده است ** از غم و بی آلتی افسرده است; Ve sahibi ise bunu sanır ki ıslâh oldu veya Müslüman oldu. Hemen ol derviş halvetten çıktığı gibi yine ona fırsat bulup bildiği hevâsına onu yıldırır. Halvette nur-i tevhid ile safâda iken ‘uyûb-i nefis mestûr olur, kaçan çıksalar zahirde yine nice ‘uyûb ve fesâdı zâhir olur. Az ve çok irfanı var ise onu bilir ki dahi nefsi ıslah olmamıştır. Pes bu makamdandır, Şeyh Ali Mağribi (k.s) fukarasına derler imiş ki; halvette çok oturmayın çıkın çarşıyı ve pazarı devredip kesret-i nâs olan sıkışma yerlerine varın, tâ ki nefislerinizin ‘uyûbu açıla. Dahi onu bilip ona muhalefet ile mücâhede edip ona ruhsat vermen, der imiş. Ammâ tarik-i celvetiyye erbabının mücâhedeleri budur ki; eğer halvette ve eğer celvette ve eğer vahdette ve eğer kesrette fi’l leyli ve’n-nehâr bir an ve bir saat nefislerine murâdın vermeyip, daima nefislerinin ahvâli ile mukayyet ve onu muhâsib olup muttasıl ona muhalefet üzere olurlar.⁴⁵⁴ Ve onun ‘uyûbu ve fesâdı zâhir olduğuna hazzederler ki, içerisinde gizli kalmaya. Ve dahi onu bilip ona ziyade mücâhede tahmîl edeler, hiçbir vecihle /247a/fırsat ve ruhsat vermeyip eğer halevât ve eğer celevâtta ona daima muhalefet üzere olurlar. Ve camilerde olsalar ezkâra iştigâl ile ve eğer ehl-i şuhûddan ise murâkabe ile ve eğer celevâtta ve taşralarda olsalar nefislerinin hevâlarına muhâlefet ile ve dahi ona güç gelip istemediği şeyleri ona tahmîl ile. Mesela bir adam müftü ve müderris veya kadı veya a‘yan-ı vilayetten bir

⁴⁵¹ R T + Lâkin bazıları demişler ki, niyet-i hâlis ile kâhice onlara teşebbehe tariki ile eyyam-ı fâzilâda ve ‘idlerde sarınsa caizdir denilmiş, ^{مِنْ تَشَبَهٍ بِقَوْمٍ فَهُوَ مِنْهُمْ}, “Kim bir topluma benzerse, o da onlardandır”, Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*. Libâs, 5, (No. 4031), ricası ile.

⁴⁵² R T - esmâ ve evrâd ve ezkâra iştigâl ile ederler. Ol mahalde tevhid ve.

⁴⁵³ “Senin nefsin de bir ejderhadır. O nereden öldü ki? Dertten, eline fırsat düşmediğinden dondu, yoksa!” Rûmî, *Mesnevî*, III, 1053.

⁴⁵⁴ R T + ve ^{حَاسِبُوا أَنْفُسَكُمْ قَبْلَ أَنْ تُحَاسَبُوا} “Hesaba çekilmeden önce kendinizi hesaba çekin”, Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî*. Sıfatü’l-kıyâme, 25, (No.2459), hadis-i şerifiyle âmil olur.

belleği çelebi ise bu tarikte ebvâb budur ki; izn-i pîr ile ol adam ırgatlık işleye. Dahı arkası ile dağdan odun getire ve dahi bunun emsâli güç işler ki nefis onu işlemekten kaçır ve hem halktan ar eder. Bu makamda iken İbrahim bin Ethem (k.s) Pir-i Horasan'ın matbahına arkasıyla nice yıllar dağdan odun taşımıştır, Belh diyarının padişahı iken. Kezâlik Yunus Emre Tabduk Emre'nin evine nice yıllar odun taşımıştır.

Rivâyet olunur ki; tarik-i hakta mücâhidlerden bir kimse var idi. Bir kuyuyu kazardı, suyu çıktığı gibi onu doldurup bir kuyu dahi kazmağa başlardı. Avam-ı nâstan bazıları bunu görüp ettiler; “bre adam divâne misin böyle edersin”. Bu derviş onlara cevaben etti; benim kuyuyu kazmaktan maksudum nefis ile mücâhededir. Eğer battal dursam nefsim beni elbette hevâsına müteallik bir işe kılavuzlar hevâsında ol beni istihdam etmeden ben ona gâlip olup onu kullanmaktır, dedi. Yoksa maksudum su değildir dedi. Pes bu zahmetleri nefesine derviş yükletmek ile gücenip içerisinde gizli olan ‘uyûbu zâhir olsa /247b/gerektir. Mü'mine layık budur ki, ondan halâs olup fevz ve felâh cânibine kast ile ayıplarını içerisinde gizleyip onu örtüp bastırıp, dahi benim nefsim ıslâh oldu, iyi dervişim ve hâs dervişim, diye kendini beğenip ve a'mâline mağrur olmakla haybet⁴⁵⁵ ve hüsranda olmaya.

Kur'an-ı azimde: ⁴⁵⁶“قَدْ أَفْلَحَ مَنْ زَكَّيْهَا وَقَدْ خَابَ مَنْ دَسَّيْهَا” buna işaretir. Aziz-i men bilesin ki; celvetî tariki enbiya-yı ‘izâmın (a.s) ve ashab-ı güzîn rıdvânullâhi Teâlâ aleyhim ecmaînin tarikidir ve tarik-i ekseri evliyâullah (k.s) dur. Hikâyet bir gün Hz. Ömer (r.a) hilafeti zamanında, bir kırba suyu arkasına alıp ve onunla şehri ve pazarı devredip, müzâhame-yi halk olan yerlerde “tarraku'l emir kim tarraku'l emir kim” diye kendisini bildirirdi. Buna suâl eylediler ki; “ey emiru'l mü'minin niçin böyle edersin, halife-yi Resulullah olasın ve mü'minlerin padişahı olasın, dahi suyu kendin taşırsın layık mıdır? Eğer su hâcetin ise birimize buyur varalım getirelim”, dediklerinde cevap buyurdular ki; “Hayır maksudum su değildir, nefsim ile mücâhededir. Kaçan halife-yi arz olduğum zamanda etrafta olan selâtin ve mülûke nâmeler gönderdim ki, ne dersiz ke'l evvel selefim Hz. Ebu Bekir sıddık zamanındaki gibi dahi itaat eder misiniz yoksa asker çekip üzerinize varayım mı? Cümlesi sem'an ve tâ'at ile cevap gönderdiklerinde nefsim nazar eyledim. Hayli bir gurura gelip hayli kabarıp sabardı ki; bak Ömer şimdi

⁴⁵⁵ Hayal kırıklığı.

⁴⁵⁶ “Nefsini arındıran elbette kurtuluşa ermiştir. Onu kötülüklere boğan da ziyan etmiştir.” eş-Şems 91/9-10.

sana hiç /248a/bir mukâbele eder kalmamıştı, ben dahi onun gururunu görüp onu izâle ve efnâ maslahatı için bu mücâhedeyi ihtiyar eyledim”, buyurmuşlar. Acaba şimdi zamâne padişahları ve beyleri ve paşaları bunu işitip dahi ibret alıp kibirlerini terk ederler mi? Allah Teâlâ bu manayı cümlemize anlata ve bildirivere.

Hikâyet ve rivâyet olunur ki; Bir gün İmam Ali (k.v) hazretleri bir gazâda cenk ederken bir bahadır kâfiri atından yıkıp altına alıp ve onun göğsünün üzerine çıkıp onu boğazlarken, ol melun ayırık bir nesneye kâdir olmayıp aşağıdan yukarı Hz. Ali’nin yüzüne haşa ki tükürdü. İmam Ali (r.a) fi’l hâl ol kâfirin üzerinden inip onu katilden ferâgat eyledi ve ona ol kâfir suâl eyledi ki; Ey Ali ne hoş beni ıtlâk eyledin, muktezayı akıl bu idi ki, beni dahi ziyâde cefâ ile katlede idin. İmam Ali hazretleri cevap buyurmuşlar ki; evvel seni katle kast eylediğim Allah’a gazâ için idi. Sonra sen yüzüme tükürdün, gördüm ki gazez nefse karışır. Nefsime muhalefet için seni salıverdim, dedi. Bî-ihtiyar ol kâfir İslam’a geldi. Pes her ne necât ve felâh var ise muhalefet-i nefsi-i emmârede oldu. Nitekim ⁴⁵⁷ “شَاوَرُوهُنَّ خَالِفُوهُنَّ”, hadis-i şerifinden murâd muhalefet-i nefstir. Zira hâriçte nefsi temessül etmek lazım gelse idi hatun şekline girip görünürdü.

Hikâyet: Bir gün bir aziz bir rahibe rast gelip onu İslam’a davet eyledi. Ol rahip bir miktar /248b/tevakkuf ve fikredip sonra İslam’a geldi. Buna tevakkuf eylediğin aslı ne idi, diye suâl olunca cevap etti ki; benim âdetim budur ki, kaçan bir emr-i vâki‘ olup onu işlemek dilersem evvel nefsim ile müşâvere ederim. Ve ol kabul ve adem-i kabulden her ne derse ben onun dediğinin hilâfını ederim. Zira bilirim ki hayr onun hilâfındadır. Şimdi dahi İslam’a gelmeyi nefsim arz eyledim. Kabul etmeyip şimdi varıp âbâ ve ecdâdın dinini terk edip dahi Müslüman mı olursun, dedi rıza vermedi. Bildim ki hayr-ı din İslam’dadır, taraf-ı hilâfta olup İslam’a geldim, dedi. Bu kıssadan mü’mine hisse budur ki; ol rahibin daima nefsine muhalefet edip nefsi ile mücâhadesi onu kâfir iken şirk-i celîden ve zulmet-i küfürden halâs edip nur-i imana ve şerif-i İslam’a îsâl eylediği gibi, mü’minin dahi mücâhadesi ve muhalefet-i nefsi onu şirk-i hafiden ve zulmet-i nefisten pâk edip nur-i tevhid-i aynîye ve hakikat-i İslam’a ve müşâhede-yi cemâle ve necat-ı kübrâya îsâl eder.

⁴⁵⁷ “Onlara danışın, onlara katılmayın”, hadisi zayıf hadis olarak kabul edilmiştir.

Pes bu mazmûn malum olduğundan sonra mü'min-i âkil bu zill-ü zâilde daima gâfil olmayıp kâdir olduğu kadar âmil olup ve sermâye-yi ömrünü itlâf ve izâ'at eylemeyip eyyâmını ve evkâtını mücâhedât-ı nefse sarf eyleye. Beyt:

*Câhidû fî'llâhi yâ ehle's-salâh, İnne 'umre'l-mer'i yemdî ke'r-riyâh*⁴⁵⁸ ile âmil olup Habib-i Ekrem (s.a.s) hazretlerinin “تَخَلَّقُوا بِأَخْلَاقِ اللَّهِ” emrine imtisâl ile sıfat-ı nefsâniyyeden tahârete kast eyleye. Bu ise mücâhedesiz olmaz, /249a/onun için Hak Sübhâne ve Teâlâ kullarına emredip bir ayet-i kerimede dahi: ⁴⁵⁹“وَجَاهِدُوا فِي سَبِيلِهِ” buyurmuşlar. Bundandır ki, kibbar-ı meşâyih-i izâm ve evliyâullah-u kirâm (k.s) tarik-i hakta ıslah-ı hâl için ne mücâhedeler ihtiyâr eylemişlerdir. Nitekim Zünnûn-i Mısırî⁴⁶⁰ hazretleri nefisleri bir taâm arzu eylediğinde ol taâmı yirmi yıl vermeyip nefisine muhalefet eylediği kıssa-yi meşhûredir. Aziz-i men mücâhedenin bir faydası dahi budur ki; mü'mini mücâhid-i âbidin mertebesinden arifler makamına îsâl eder, ol kişi zenb-i vücuttan halâs olup nefsi fena bulmak ile. Hakikatte abd-i hâlis ariflerdir. Zira âbid her ne işlerse nefis ile amel edip acaba a'mâlden ve ru'yet-i efâlden halâs olamaz. Ammâ arif her ne amel ederse hakla eder. Nefisleri fenâ bulup ru'yet-i gayriden halâs olup bakıyye-yi levs-i beşeriyyeden halâs olup tevhid-i sırfa vusûl ile ibad-ı muhlesîn makamına vâsıl olmuşlardır. Nitekim Hak Teâlâ Kur'an-ı Kerim'inde: ⁴⁶¹“إِلَّا عِبَادَكَ مِنْهُمْ” ile bunlara işaret buyurmuştur. Nitekim mücâhededen dahi maksûd bu mertebeye vusûldür.

Hikâyet: Evliyâullahtan Şah-ı Şücâ' Kirmânî'nin meclis-i nasihatlerinde bir gün bir sâil-i fakir sual eyledi. Şah-ı Şücâ' (k.s) aziz buyurdular ki; her kim şu sâilin /249b/muradçığını hâsıl ederse elli yıllık elli kere ettiğim haccımın sevabı onun olsun, deyince ol mecliste bir zâhid-i huşk⁴⁶² âbid bulundu. Şeyhe itiraz edip etti; be hey efendi şu şer'-i şerifi ne yavuz tahfif eyledin ha. Şol sâilin murâdı ola ola bir veya iki akçe veya kırk elli ve yüz akçe ola. Ona bir kişi bir yıllık haccının sevabını bile vermez dahi sen elli yıllık haccın sevabını ona veririm dersin, dediğinde ol aziz cevap

⁴⁵⁸ Mustafa Tatcı - Musa Yıldız, *Divân-ı İlâhiyat*, 395.

⁴⁵⁹ “O'nun yolunda çaba harcayın...” el-Mâide 5/35.

⁴⁶⁰ Zünnûn Ebü'l-Feyz Sevbân b. İbrâhîm el-Mısırî el-İhmîmî (ö. 245/859 [?]) İlk dönem sûfilerinden. Tosun, “Zünnûn el-Mısırî”, 575-76.

⁴⁶¹ İblis, “Rabbim! Benim sapmama imkân verdiğin için yemin olsun ki ben de yeryüzünde onlara (günahları) şirin göstereceğim ve -aralarından senin samimi kulların hariç- onların topunu kesinlikle yoldan çıkaracağım.” el-Hicr 15/40.

⁴⁶² İnce, kuru.

buyurmuşlar ki; be hey âbid çâk baştan kendimde vücut bulamam, kande kaldı ki, ona binâen olunan a‘mâlde kadir ve kıymet ve vücûd-u farz edim. Pes imdi âbid ile ârifin makamları bundan ma‘lûm oldu. Zira ârif lâ mevcûde illallâh makamına vâsıl olup mevcûd-u hakîkîden gayra vücut vermezler. Nazarları alem-i vahdet-i sırfa olup ru‘yet-i gayr ve ru‘yet-i amel rotasından halâs olmuşlardır. Beyt:

Bî-vücûdem aşk odu bilsem benim nem yandırır,

*Yanuben küllî kül oldum pes dahî nem yandırır.*⁴⁶³

Aziz-i men eğer suâl olunursa ki, mücâhede ne idiği ve fezâili malum oldu. Lâkin dervişin mücâhedesı ne zaman tamam olur cevap verilir ki; tâ nefsi İslam’a gelip sahibine mutî‘ oluncaya dek dervişe mücâhede lazımdır. Lâkin bu nefsin İslam’ı Allah Teâlâ’nın fazl ve inâyetine mevkûf bir emirdir. Buna bir zaman tayin olunmaz. Hak Sübhâne ve Teâlâ’nın bazı kulları vardır ki, az zamanda Hak Teâlâ ona inâyet edip murâdına îsâl eder. /250a/Nefs-i sâfiye makamında safâya vâsıl olur. Ehl-i sülûkten bu taifeye murâd demişler. Ve bazı kullar vardır ki, çok zamanlar mücâhede etmeyince vâsıl olamaz. Ve bazıları evvel emirden tâ kabre varıncaya dek mücâhede ile olur gider. Bu ikinci fırkaya mürîd demişler. Cümleye aslolan inâyet-i ezeliyye-yi ilâhiyyedir. Hemen Allah Sübhâne ve Teâlâ’nın ola ki murâd-ı şerifi olduğu ve inâyeti sebk eylediği kullarından olayız, âmin. Fî beyân-i merâtibi’n-nefs ve ahvâlihâ ve ezkârihâ ve suyûrihâ ve envârihâ ve avâlimihâ. Aziz-i men⁴⁶⁴ bilesin ki bu mahalde iktizâ eyledi ki, nefsin ıslah-ı itibârınca meşâyih-ı kirâm nefsi yedi mertebedir demişler. Nitekim kalp seb‘a-yi semâvât mesâbesinde olup vücûd-u insanîde yedi tabaka üzere olduğu gibi ve bu yedi tabakanın isimleri cümlesi Kur’an-ı azîmde mevcuttur. Tafsil olunursa sözcük uzar. Ve nefsin hakikati nedir, bunda dahi eğer ulemâ ve eğer urafâ her birisi hâlli hâlince çok nesneler beyan edip yazmışlar ve çizmişler. Ve bazıları nefis kalptir dahi demişler. Bu makamda bahis çoktur, bize lazım olan alâ tarik-i’l-icmâl malzeme-yi beyandır.

Pes gelelim imdi makâmât-ı nefsi beyana. Şürû‘ edelim, tâ ki ıslah-ı nefse ve uluvv-i makama talip olan ihvan-ı himmetlerini âlî edip bu makamları seyr-ü sülûke ve bu merâtib-i âliyyeye vusûle sa‘y edip bu fakiri dahi hayır duadan ferâmûş etmeyeler. /250b/Makam-ı evvel nefsi emmâredir, seyri seyr-i ilâllahtır, alemleri alem-i şehadettir,

⁴⁶³ İbrahim Gülşenî.

⁴⁶⁴ R T : imdi biküm.

mahalli sadırdır, zikri lâilâhe illâllahtır, vâridi şeriattır, nuru ezraktır, hâli meylidir. Makam-ı sâni, nefs-i levvâmedir, seyri seyr-i lillâhtır, alemi alem-i berzaktır, mahalli kalptir, zikri Allah'tır, nuru eşkârdır, vâridi tarikattır, hâli muhabbettir. Makam-ı sâlis nefs-i mülhemedir, seyri seyr-i ale'llahtır, alemi alem-i ervâhtır, mahalli ruhtur, zikri ism-i Hû ile Fettâh'tır, nuru ahmerdir, vâridi marifettir, hâli aşktır. Makam-ı râbi' nefs-i mutmeinne'dir. Kur'an-ı Kerim'de: ⁴⁶⁵ “يَا أَيُّهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ ارْجِعِي إِلَىٰ رَبِّكِ” buna işaretler. Bunun seyri seyr-i me'allahtır, alemi alem-i hakikat-i Muhammediyye'dir, mahalli sırdır, zikri ism-i haktır, onun fer'î Vehhâb'dır, nuru ebyâzdır, vâridi hakikattır, hâli vuslattır. Makam-ı hâmis, nefs-i râziyedir, seyri seyr-i fi'llâhtır, alemi alem-i lâhûttır, mahalli sırr-ı sırdır, zikri ism-i Hayy'dır, onun fer'î Vâhid'dir, nuru asfardır, vâridi leyse lehû te'ayyündür. Kitab-ı İlâhiyyat'ta “Ta'ayyün lâ ta'ayyünden, Münezzehsin Hudâyâ sen”⁴⁶⁶, buyurdıkları buna işaretler, hâli gınadır. Makam-ı sâdis, nefs-i marziyyedir. Kur'an-ı azîmde, ⁴⁶⁷ “رَاضِيَةً مَرْضِيَّةً” bu iki makam nefislere işaretler. Bunun seyri seyr-i 'ani'llâh'tır, alemi alem-i şهادettir, alem-i cemi'den alem-i farka liecli'l irşâdi irsâl makamıdır, mahalli hafidir, zikri ism-i Kayyûm'dur, fer'î Ehad'dir, nur-u esveddir, /251a/vâridi şeriattır.

“Şu kim vahdet şarâbın hazm ede bezm-i şerî'atda

*Tarîkatda odur kâmil hakikatda odur vâsıl”*⁴⁶⁸ bu makama işaretler, hâli hayrettir ve fena-yı mutlaktır. Makam-ı sâbi', nefs-i kâmilemdir. Sâfiye dahi denilir, seyri seyr-i billâhtır, alemi alem-i kesrette vahdettir, Hz. Şeyh (k.s);

Hüdâyî vahdete bak kim ana mâni' değil kesret

*Ola mı Afîtâba hiç vücûdu zerrenin hâ'il*⁴⁶⁹ buyurdıkları bu makama işaretler. Bunun mahalli sırr-ı ahfâdır, zikri ism-i Kahhâr'dır, fer'î ismi Samed'dir, nuru leyse lehû taayyünündür, vâridi cem'i cem'adır, hâli bekâdır, fenâ fillâhtan sonra bekâ billâh bu makamdır. Pes merâtib-i nefis bunda tamam olur ve bu makamın⁴⁷⁰ashabının kendi

⁴⁶⁵ “Ey imanın huzuruna kavuşmuş insan! Sen O'ndan hoşnut, O da senden hoşnut olarak rabbine dön.” el-Fecr 89/27-28.

⁴⁶⁶ Mustafa Tatcı - Musa Yıldız, *Divân-ı İlâhiyat*, 273.

⁴⁶⁷ “Sen O'ndan hoşnut, O da senden hoşnut...”el-Fecr 89/28.

⁴⁶⁸ Mustafa Tatcı - Musa Yıldız, *Divân-ı İlâhiyat*, 289-91.

⁴⁶⁹ Mustafa Tatcı - Musa Yıldız, 231.

⁴⁷⁰ h (T) : ve benim ruhum eğerce makâmât-ı nefse nihayet bulundu lakin makâmât-ı irfana ve tecelliyat-ı ilâhiyeye gayet ve nihayet yoktur, minhu.

iradetler ve tasarrufları bir vecihle kalmaz, her ne ederse hakkıyla eder. Zira vücutları vücûd-u hak olup sırf tasarruf-ı hakta olurlar. Habib-i Ekrem (s.a.s)’e;
471 “مَنْ يُطِيعِ الرَّسُولَ فَقَدْ أَطَاعَ اللَّهَ” bu makamda buyrulmuştur. Ve verese-yi enbiyadan kümmel evliyanın (k.s) dahi halleri budur. Aziz-i men işte bu makama vâsıl olunca nefsten mücâhede kalkar. Zira fena-yı sıfta nefsin emmâreliği ve levvâmeliği değil, belki vücûd-u nefs-i bi’l-küllîye gider. Kande kaldı küfr ve iman tasavvuru, nihayet kâmil oldurur ki, yine şeriat ahkamını madem ki alem-i dünyadadır elden komaz, belki bu makamda nefis tabir olunmak bir emr-i itibaridir ve bu makamlara vâsıl olan sâlik /251b/ nefesine cefa dinle riâyet edip hilaf-ı şer‘ olmayan mertebede nefsinin her murâdını verir, yemekten ve içmekten ve cemaatten ve sâir ezvak-ı beşeriyyeye müteallik ezvâktan Habib-i Ekrem (s.a.s) hadis-i şerifinde; 472 “نَفْسُكَ مَطِيئَتُكَ فَارْفَقْ بِهَا” bu makama işarettir. Zira vücûd-u beşeriyyesinin yani cesedinin alem-i fanide hayat ve kavvamına sebep olup ziyâde maarif-i ilâhiyye ehazine sebep olur. Zira tecelliyat-ı ilâhiyyeye gâyet yoktur. Allâhümme erzügnâ me‘a cemi‘i’s-sâlikîn essâdikîn.

Aziz-i men sadede gelip mâ nahnü fihi tetmîme şürû‘ edelim. Bilesin ki dünyada ve ahirette Hak Sübhâne ve Teâlâ’nın kulları her ne ihsâna mazhar olursa cümlesi Hak Teâlâ’nın rahmeti ve fazl ve keremi birledir. Eğerçi a‘mal-i sâlihâ ona sebep ise de. Nitekim ilm-i kelamda amel, mûcib-i cennet değildir diye tasrîh eylemişler. Hem mukteza-yı tevhid dahi budur. Zira ona âlât-ı a‘mâl kim verdi ve ona tevfiki kim verdi. Cümlesinin aslı rahmet-i Hak celle ve alâdır. Husûsan Hak Sübhâne ve Teâlâ’nın üzerine bir vacip şey yoktur. Her şeyin husûlü fazl ve rahmeti ile irâdet ve meşîyyetine mevkuftur. Onun için erbab-ı a‘mâl ve zehâdın cennetlik idiğine ale’l infirâd hükmolunmaz. Eğerçi âmme-yi zühhâda hükmolunursa nitekim bu manaya işareten Allah Sübhâne ve Teâlâ bu ayet-i kerimede:

473 “أُولَئِكَ يَرْجُونَ رَحْمَتَ اللَّهِ” buyurduktan sonra, “وَالَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ” 474 buyurup recâ ibaresi ile bile buyuruldu. Nihayet bu kadar var ki, /252a/bu recâ ve eğer havf-ı iman bi’l-gayb ehline göredir. Ammâ ol makamlardan geçip iman-ı bi’l-‘ayn ehl-i olanlar bi’l-küllîye tefvîz-i emr ve teslim-i sıftadır, havf ve recâdan berîlerdir.

471 “Resûlullah’a itaat eden Allah’a itaat etmiş olur...” en-Nisâ 4/80.

472 “Nefsin senin bineğindir, ona iyi davran”. Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî*.4/649, (No.2478).

473 “İman edenler, hicret eden ve Allah yolunda savaşırlar; şüphesiz işte bunlar Allah’ın rahmetini umarlar...” el-Bakara 2/218.

Bunların seyri beyne'l inkişâf ve'l istitârdır. ⁴⁷⁴“أَلَا إِنَّ أَوْلِيَاءَ اللَّهِ لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ” bunlara işarettir. Nitekim iman-ı bi'l-gayb ehlinin seyri beyne'l-havf ve'r-recâdır. Nihayet demişler ki, mü'min-i müzbine layık budur ki, kunûd ve yeisten ise Hak Teâlâ'nın fazl ve rahmeti cânibine recâsı gâlip ola. Nitekim hadis-i kutsîde bu manaya işareten; ⁴⁷⁵“سَبَقَتْ رَحْمَتِي عَلَى غَضَبِي” buyrulmuştur. Zira amel bizim mezhebimizde mûcib-i cennet olmadığı gibi emin de ve ye's de küfürdür.

Nihayet bir mü'min ki evâmir-i ilâhiyeye imtisâl edip ve a'mal-i sâlihaya ve mücâhedeye müsâraat edip Hak celle ve alânın rahmetini recâda olduğu takdirce Hak Teâlâ'nın vaad-i kerîmi ve fazl-u kerîmi muktezâsınca umulur ki mahrum olmayıp murâdına vâsıl ola. Zira Hak celle ve alânın derya-yı keremi ve reşha-yı rahmeti âmme-yi mahlûkata vâsıl ve cümle mevcûdâta şamildir. Kande kaldı ki emrine imtisâl eden kullarına, zira eğer basar-ı ibret ile nazar edersen âmme-yi mevcûdâtın ketm-i 'ademden zuhûra gelmesi husûsan bu insanı onlardan mûkerrem edip ⁴⁷⁶“وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ” ayet-i kerimesiyle teşrif eylemiş ve din ve iman ve İslam ihsân edip ve sırat-ı müstakîme tevfiğ ve hidayet eylemesi ve dar-ı ahirette derecât-ı cennâta îsâl edip envâ' ni'am ve zevk /252b/ ve safâya îsâl eylemesi cümlesi mahz-ı rahmet-i rahmâniyye ve rahîmiyyedendir. Nitekim Sultan-ı Kevneyn ve Resul'ü's-Sagaleyn (s.a.s) buyurmuşlar ki; “Sizden biriniz ameliyle cennete girmez illâ Allah Sübhâne ve Teâlâ'nın rahmeti ile dâhil olur”.⁴⁷⁷ Kaçan bu hadis-i şerifi buyurduklarında ashab-ı güzîn (r.a) ecmaîn sual buyurmuşlar ki; “ve lâ entüm yâ Resulallah”. Cevap buyurmuşlar ki; “ve lâ ene illâ bi rahmetillâh”. Yani cennete ben de Hak Teâlâ'nın rahmeti ile girerim.

Hikâyet: Bir gün Cebrail (a.s) Habib-i Ekrem (s.a.s)'e gelip dahi hikâyet eylemişler ki; bir âbid bir cezîrede Hak Teâlâ'ya beş yüz yıl tâ'at ve ibadet eyledi ve kalem-i sâbıkta bu mestûrdur ki, dar-ı ahirette bu kişi huzur-u hakka geldiğinde Allah Sübhâne ve Teâlâ buna ede; “yürü kulum, fazlım ve rahmetimle sen dahi cennetime gir”. Âbid tereddüt ve tevakkuf edip demek istedi ki; ya kani beş yüz yıldan beri ettiğim tâatim ve ibadetimin sevabı ben dahi eller gibi rahmetin ile mi gideyim?

⁴⁷⁴ Bilesiniz ki Allah dostlarına asla korku yoktur; onlar üzüntü de çekmeyecekler. (Yûnus 10/62).

⁴⁷⁵ “Rahmetim gazabımı geçmiştir.” Buhârî, *Buhârî*. Tevhid 22. (No.7422).

⁴⁷⁶ “Andolsun biz Âdemoğluna şan, şeref ve nimetler verdik; onları karada ve denizde taşıdık, kendilerine güzel güzel rızıklar verdik ve onları yarattıklarımızın çoğundan üstün kıldık.” el-İsrâ 17/70.

⁴⁷⁷ Buhârî, *Buhârî*. Rikâk, 18, (No.6467).

Hemen bu hatıra olunca hitâb-ı izzet geldi ki; “Kulum benim sana verdiğim nimet ile senin a‘mâlini vezn eylesinler herhangi galip gelirse onunla amel olunsun”. Vezn olduğunda nimet-i hak ibadet-i âbiden ziyâde geldikte cehenneme emrolunacak ol bîçare âbid cehil olup; “ya rabbi rahmetinle olsun ya rabbi beni cennetine koy” dediği mufassal hikayedir. Aziz-i men nihayet mü’mine layık budur ki, a‘mâl mûcib-i cennet değil imiş deyip terk-i a‘mâl cânibinde olmaya. Belki a‘mal-i sâliha ve mücâhede-yi nefis ile terk-i ru‘yet-i a‘mâle vâsıl ola. Zira eğer a‘mâl mûcib-i duhul-i cennet değil ise /253a/ lâkin bâiset mukarrerdur, rızâullah tahsiline sebep ve vesiledir. Nazm:

Hakiki melike hakkânî nikah et, ubudiyyet makamın cilvegah et, kuru davada çok türlü telef var, ubudiyyette hod nice şeref var, eden esrâ bi‘abdihi sırrın iz‘ân, Uluvv-i rûtbeye tâ‘at sebebdür Anı sanma ki bir kuru te‘abdir.

Kâle‘lîlâhu Teâlâ: ⁴⁷⁸“إِلَيْهِ يَصْعَدُ الْكَلِمُ الطَّيِّبُ وَالْعَمَلُ الصَّالِحُ يَرْفَعُهُ” Nazm:

Eğerçi mu‘teber hükm-i ezeldir	Terakkîye sebep lâkin 'ameldir
'Amel etmezse ger îcâb-ı cennet	Velâkin vardır anda bâ‘isiyyet
Kulun takdîri Hakk sermâyesidir	'Amel san nerdübânın pâyesidir
Terakkî süllemine oldu mirkât	Merâtib kat'ına olmuşdur rât
Kulun zâtında konsa kâbiliyyet	Çıkarır fi'le anı hüsn-i tâ‘at,
Hakîkat sanma kim terk-i 'ameldir	Velâkin terk-i rü‘yet ki güzeldir

Kâle‘l Hasan Basri; alem-i‘l hakikat terk-i mülâhazatü‘l amel lâ terkü‘l amel ve kâle eydan talebe‘l cenneti bila amel-i zenbi mine‘zzünûbi beyt:

Efendi bulmak istersen kemâli 'Amel et lîk kılma ittikâli, Pes imdi biküm bundan malum oldu ki amel eğerçe mûcib-i cennet değil ise yine abd-i mü‘mine vacip oldu. Zira cennete duhûle vesile ve sebep olur. Zira buyrulmuş ki nazm:

Kula lâyük olan ibâdet imiş
Hizmet-i Hak aceb sa‘âdet imiş
Hâlet-i aşk özge halet imiş
Cümlelerin başı bir inâyet imiş⁴⁷⁹

/253b/ Nesir: Kaçan bir kuldan efendisine hizmet ve ibadet sudûr eylese, kerîm olan Mevla’nın keremi muktezâsınca onu mahrum eylemez. Eğerçi kulun kulluğu mukabelesinde efendiye riâyet üzerine vacip değil ise de zira mürüvvet ve kerem ve

⁴⁷⁸ “Güzel sözler O’na yükselir; rızâsına uygun iş ve davranışları da O yüceltir”. el-Fâtır 35/10.

⁴⁷⁹ Mustafa Tatcı - Musa Yıldız, *Divân-ı İlâhiyat*, 335.

fazl ve rahmet onu iktizâ eder. ⁴⁸⁰”هَلْ جَزَاءُ الْإِحْسَانِ إِلَّا الْإِحْسَانُ“ muktezasınca husûsan Hak Sübhâne ve Teâlâ’nın kemal-i mertebe lütfundan ve derya-yı rahmet ve kereminden ashab-ı ibâdâtta sulehâya ihsâna ve idhâl-i cennâta vaad-i kerîmi sebk eylemiş ola. Tahallûf ihtimali yoktur, kul hemen tek kulluk ede görsün. Kâle’llâhu Teâlâ ⁴⁸¹”إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ كَانَتْ لَهُمْ جَنَّاتُ الْفِرْدَوْسِ نُزُلًا“⁴⁸² nüzulü dahi kişi kendi ol mahale varmazdan mukaddem onun için ihzâr olunan nimetlere derler. Ve dahi hadis-i kutsîde vârid olmuş: ⁴⁸²”اعِدَّتْ لِعِبَادِي الصَّالِحِينَ مَا لَا أَعَيْنُ رَاتٍ وَلَا أُذُنٌ سَمِعَتْ وَلَا خَطَرٌ عَلَى قَلْبٍ بَشَرٍ“

Pes imdi mü’mine layık budur ki, daima ibadet ve a‘mal-i sâliha müsâraat ve mücâhede ile ahlak-ı zemîme ve ağrâz-ı nefsânîyyeden tahârete kast eyleye. Zira bir kişiden ağraz-ı nefsânîyye gitmeyince ondan a‘mal-i sâliha sudûr eylemez. Her ne kadar amel dahi ederse ehline ma’lûmdur. Bu manayı ancak ârifûn fehmederler. Zira amel-i sâlihin tarifinde buyurmuşlar ki; ”الْعَمَلُ لَصَالِحٍ مَا أُرِيدُ بِهِ وَجْهَ اللَّهِ تَعَالَى“ yani ağrazdan hiçbir garaz kast olunmaya gerekse /254a/ dünyevî gerekse uhrevî. Mesela dünyada devlet ve izzet ve ahirette cennet ve nimet talebi gibi. Zira bunlar kast olunca ettiği a‘mal-i mücerredullâhu teâlânın vech-i kerîmi ve rıza-yı şerîfi için olmaz. Bu zikir eylediğimiz ârifler makâmıdır, sakınıp galata düşmeye. Hemen Hak Teâlâ’dan her ne ki isterse isteye. Zira cemi‘ murâdâtı mu‘tî ve mâni‘ oldur. Nihayet her kişinin bir hâli ve bir isteyişi vardır. Hemen bize lazım olacak nefis ile mücâhede edip nefis-i emmâre mevtininden âlem-i kalbe sefere himmet edip daima eğer halvette ve eğer celvette ve eğer kesrette ve eğer vahdette tâ‘at ve ibadet ve zikrullâha iştigâl ile ve dünyadan el çekip uzlet ihtiyâr etmekle, gafleti giderip uykudan uyanıp ahirete yönelip ve gönül gözünü açıp ve nur-i cemal-i Hak celle ve alâyı müşâhede edip ve hak kelam işitip ve hakkı söyleyip ve bâtıldan i‘râz edip ve sâlihler ile durup oturup ve onların halleri ile ve huyları ile huylanıp insan-ı kâmil zümresinden ve ehl-i sülûk fırkasından olmaya sa‘y edevüz, Allâhümme erzügnâ inâyeten ve tevfikân ilâ zâlik fî külli ân.

İlahi-i şerif der makam tembih ve îkaz ⁴⁸³

Fikriniz nedir kardaşlar

Nic’olur bizim hâlimiz

Hak tarîkinde yoldaşlar

Nic’olur bizim hâlimiz

⁴⁸⁰ “İyiliğin karşılığı da ancak işte böyle iyiliktir”. Rahmân 55/60.

⁴⁸¹ “İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlara gelince, onlar için de konak olarak Firdevs cennetleri vardır.” el-Kehf 18/107.

⁴⁸² “Ben sâlih kullarım için cennette hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği ve hiçbir insanın hayal edemeyeceği birtakım nimetler hazırladım.” Buhârî, *Buhârî*. Bed’ü’l-halk,8, (No.3244).

⁴⁸³ Mustafa Tatcı- Musa Yıldız, *Divân-ı İlâhiyat*, 175-77.

Tâat ü uzlet bizde yok	Celvet ü halvet bizde yok
/254b/Şevk ü mahabbet bizde yok	Nic'olur bizim hâlimiz
Aldı bizi hemm-i dünya	Unutuldu dâr-ı ukbâ
Ger kerem etmezse Mevlâ	Nic'olur bizim hâlimiz
Dermend insan gör n'ider	Muttasıl dünya cem' ider
Âhir bunda koyup gider	Nic'olur bizim hâlimiz
Dünyayı muhkem tutarlar	Dini yabana atarlar
Cenneti yoğa satarlar	Nic'olur bizim hâlimiz
Âkil isen eğer yâ hû	Mâsivâdan var elin yu
Aldadı halkı bir câdû	Nic'olur bizim hâlimiz
Kimisi bulduğun kapar	Kimi doğru yoldan sapar
Nefsi hevâsına tapar	Nic'olur bizim hâlimiz
Âdet ü bid'at nice bir	Zînet ü şöhret nice bir
Kuru germiyyet nice bir	Nic'olur bizim hâlimiz
Yohsa kabre girilmez mi	Hak katına varılmaz mı
Soru hesap sorulmaz mı	Nic'olur bizim hâlimiz
Sırat köprüsün geçmeden	Dost illerine uçmadan
Kevser şarâbın içmeden	Nic'olur bizim hâlimiz
Hüdâyî gözün aç gözün	Hakk'a tapşıra gör özün
Eğer Hakk olmazsa sözün	Nic'olur bizim hâlimiz

27. MECLİS

Fî Beyânî Kāvlihî Teâlâ:

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَخُونُوا اللَّهَ وَالرَّسُولَ وَتَخُونُوا أَمَانَاتِكُمْ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ﴾⁴⁸⁴

⁴⁸⁵ Allah Sübhâne ve Teâlâ gönlümüz gözün açıvere ⁴⁸⁶, enbiyâ-yı izâm zevkinden zevk müyesser eyleye, evliyâ-yı /255a/ kirâm zevkinden zevk müyesser eyleye, ulemâ ve sulehâ zevkinden zevk müyesser eyleye. Hz. Allah (c.c) kitab-ı kerîminde Kur'an-ı Azîminde sıfat-ı imanla muttasıfûn olan taifeye hitap ve nidâ edip buyurur ve onları hıyânetten nehy ve ondan ictinâb ve ihtirâz edip ondan ihtimâyı emreder ve buyurur ki: Allah'a hıyânet eylemek ve dahi resûle hıyânet eylemek ve

⁴⁸⁴“Ey iman edenler! Allah ve resulüne karşı hainlik etmeyin, size bırakılan emanetlere de bile bile hıyanet etmeyin.” el-Enfâl 8/27.

⁴⁸⁵ h (T) : tefsirde bunun sebab-i nüzulüne bâ'is nedir nazar oluna, sure-yi Enfâl'dedir bu ayet-i kerime.

⁴⁸⁶ R T - enbiyâ-yı izâm zevkinden zevk müyesser eyleye, evliyâ-yı kirâm zevkinden zevk müyesser eyleye, ulemâ ve sulehâ zevkinden zevk müyesser eyleye.

birbiriniz beyinlerinde olan emanetlere dahi hıyânet eylemek. Aziz-i men bu ayet-i kerimede Allah Sübhâne ve Teâlâ hıyâneti üç kısma taksim eyledi; evvel mertebesi Allah’a hıyânet ikinci kısmı Resûlullah’a hıyânet üçüncü kısmı mü’minler birbirine hıyânet. Bu üçten herhangi biri olursa olsun, ale’l itlâk-ı hıyânet, kabîh-i habâis ve eşedd-i kabâyıhtır. Gâyet ile mü’mine hıyânetten ihtirâz edecektir. Zira hıyânet mûris-i kizb ve ümm-i hıyânettir. Hâin olanlar Allah Sübhâne ve Teâlâ’nın mağzub-i aleyhlerinden olup fi’ d dünya ve’l ahireti heybet hasârettedir.⁴⁸⁷ Ve kâne’llâhu hâinîne hasîmen. Ve aziz-i men bilesin ki hıyanet merâtib üzeredir; evvela Allah’a hıyânet evâmirine adem-i imtisal ve ona muhalefettir. Bunda dahi merâtib vardır. Ve resulüne hıyânet; onların sünnet-i seniyyelerini riâyet eylemeyip ve onların isr-i pâklarına iktifa eylemeyip dahi kalben veya kavlen veya fiilen onları inkâr ve tekzîb eyleyip ihanet eylemektir. Ve mü’minlerin hıyâneti kendi beyinlerinde olan ve dâyi‘ ve emânâta⁴⁸⁸ hıyanettir. İhmal ve izâ‘at ve itlâk /255b/ ve inkâr ve ona tama‘ hâm ile kast hıyânet eylemektir.

Allah Sübhâne ve Teâlâ ehl-i imanı bu zikrolunanların cümlesinden nehy buyurup bunları işlemek, “وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ” yani siz emanet ve diyanetin âsâr-ı nef‘ini ve hıyânetin habâsetini hayrını bilip hâsılı hayrı şerden temyîz ve hakkı bâtıldan teşhîs eder olduğunuz halde, zira ukalâdan olanlar bunları temyîz eder. Nihayet akl-ı münevvere tâbi‘ olmayıp heva-yı nefse giderler.

Pes aziz-i men gelelim imdi bu hıyânet dahi merâtib üzeredir denilmiş idi. Onu ale’l-icmâl tafsîle mübâşeret edelim. Evvela bu hıyânet dedikleri aynı isyan ve cürüm ve cinayettir. Bu dahi mertebe-yi şerîatte olmak var ve mertebe-yi tarîkatte olmak var. Evvelâ bilküllü ki,⁴⁸⁹ mertebe-yi şerîatte hıyânet a‘mal-i zâhireye ve ‘ibâdât-ı bedeniyeye müteallike olan umur-i diniyyede evâmir-i ilâhiyye ve tekâlif-i İslamiyyede terk veya ihmal sebebi ile adem-i imtisâlde ola. Mesela⁴⁹⁰ “بنی الاسلام علی خمس” muktezâsınca İslam bununla kâim olmakla Allah Teâlâ ehl-i İslam’a bu beş nesne ile emreylemiştir: Ba‘de tevhid, savm ve salât ve hac ve zekât gibi. Mesela bunlardan birisinde kâdir olan kişiler terk veya ihmâl eylese Allah’a hıyânet etmiş olur.

⁴⁸⁷ h (R) : Ve dahi hainler Allah Sübhâne ve Teâlâ’nın mahbupları zümresinden hâric ve mebgûzları zümresine dahillerdir. Kemâ kâle fi kelâmihi’l kadîm “innallahe la yuhibbu’l hâinîn”, minh.

⁴⁸⁸ h (H R T) : Bu emanetler dahi gerek emti‘a ve emvâl cihetinden olsun gerekse esrâr ve akvâlden olsun, minh.

⁴⁸⁹ R T - Bu dahi mertebe-yi şerîatte olmak var ve mertebe-yi tarîkatte olmak var. Evvelâ bilküllü ki.

⁴⁹⁰ “İslam beş esas üzerine bina edilmiştir”. Müslim, *Müslim*. İman, 21, (No.113), Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî*. İman, 3, (No.2609).

Mesela bir kişi beş vakit namazı edâ eylemese veya bir ay orucu tutmasa ve eğer kâdirinden ise hac eylemese ve zekât vermese cümlesi Allah Teâlâ'ya hıyânettir. Veyahut hıyânet menâhi-yi şer'ıyyeden ve zünûb-i gayr-i marziyyeden adem-i ictinâb ile olur ve bu menâhîden /256a/ olan uzar ve esâmın dahi envâ'ı var. Günah-ı kebâirden ve günah-ı sağâirden. Ammâ günah-ı kebâir ilm-i kelimada yazılan üzere yedidir demişler.⁴⁹¹ Evvelkisi ne'üzü billâh şirk-i billâhtır. İkinci katl-i nefstir, üçüncü zinâdır, dördüncü firar-i ani'zehftir, beşinci uğurluk etmek, altıncı gıybet ve müzemmet etmek, yedincisi şurb-i hamr yani şarap içmektir. Bunlardan mâ'adâ olan günahlara ehl-i şeriat günah-ı sağâyir demişler. Mesela cemî' a'zâ ve cevârihten sudûr eden günahlardır. Mesela gözü ile harama bakıp göz zinâsı eylemek ve dahi eli ile harama yapışmaktır.

Nitekim hadis-i şerifte vârid olmuştur: ⁴⁹²“الْعَيْنَانُ تَرْيَانُ وَالْيَدَانِ تَزْنِيَانُ”. Husûsan Kur'an-ı Kerim'de buyurulmuş: ⁴⁹³“يَعْلَمُ خَائِنَةَ الْأَعْيُنِ وَمَا تُخْفِي الصُّدُورُ” ve dahi ayağı ile haram yerlere varmak ve meclis-i harama ve fıska yürüyüp varmaktır ve kulağı ile haram sözler ve yalanlar ve gıybet ve mesâvî işitip onları dinlemektir ve dili ile yalan gıybet ve müzemmet ve iftira ve kelime-yi küfür vesâir malayani söylemektir. Dili ile hak kelâmdan gayri nesne söylemeye ⁴⁹⁴“قُلْ الْخَيْرُ وَالْأَفْأَسُكْتُ” buna işarettir. Ve kalbi ile bir mü'mine haset edip veya su-i zannedip veya nâhak yere ona buğz ve adâvet edip dili ile şetm edip ve hayye⁴⁹⁵ gibi onu sokup eziyet ve cefâ etmektir. Ve aziz-i men bilesin ki lisan-ı beden insanda galîlü'l-cirm ve kesîru'l-cürm bir uzuvdur. Mü'mine layık budur ki, /256b/ kâdir olduğu mertebe dilini malayaniden hıfz eyleye. Kande kaldı ki yalan ve gıybet ve harama müteallik kelâm söyleşmek. Husûsan ki “belâü'l insan mine'l lisân” buyurulmuş. Beyt: Dil nitekim tek dura baş sağ olur, Deprenicek dil-i yürek pürdağ olur. Husûsan ki tarikat ehlerinden olana kesret-i kelâm mûcib-i melâmdır. Ve çok sevilen kişi edepsiz ve hayâsız olur ve imanına dahi noksan verir. Ve ehl-i sülûkun yoluna mâni' olur ve nefsi-i emmâresine mu'în olur.⁴⁹⁶ Onun içindir

⁴⁹¹ h (H) : günah-ı kebâirde ve adedinde ihtilâf vâkı' olup bu mezkûrdan gayri dahi ziyâde demişlerdir, minh.

⁴⁹² “Gözler zinâ eder eller zinâ eder”. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned.*, (No. 10911).

⁴⁹³ “Allah, gözlerin kötü niyetli bakışını ve kalplerin sakladıklarını bilir.” el-Mü'min 40/19.

⁴⁹⁴ “Ya hayır söyle ya da sus”. (Allah'a ve ahiret gününe iman eden ya hayır konuşsun ya da sussun). Buhârî, *Buhârî*.Edeb, 31.

⁴⁹⁵ Yılan.

⁴⁹⁶ R T + zira malayani kelimât ile tekellemler huzuru nefsanîyeden bir hazz-ı azimdir, belki nefsi-i emmarenin gıdasıdır.

ki tarikat ehli devam sükût üzere olurlar, tevhitte ve ezkârından gayra dehân açmazlar.

“قُلْ الْخَيْرُ وَالْأَفْسَكُ” buna işarettir. Kul et-tevhîdi ve illâ feskut demektir. Bu adabı riayet ecli için Hz. Ebubekir Sıddık (r.a) mübarek lisanlarının üzerine bir taş korlardı, tâ ki söylemeyeler. Hâzâ evradenî elmevâridü buyururlardı. Gayetle lazım olduğu zamanda az ve öz söylerlerdi. “Hayru’l-keîlâmî mâ kalle ve delle”⁴⁹⁷ mazmun-u şerifi ile âmil olurlardı. Şeyh Sadi (k.s) bu mertebeye işâreten buyurmuşlar. Beyt:

دو چیز طیردی عقلست، دم فرو بستن
به وقت گفتن و گفتن به وقت خاموشی⁴⁹⁸

Habib-i Ekrem (s.a.s) bu makama işâreten buyurmuşlar:

“طُوبَى لِمَنْ أَنْفَقَ الْفَضْلَ مِنْ مَالِهِ وَامْتَسَكَ الْفَضْلَ مِنْ لِسَانِهِ”⁴⁹⁹. Yani saâdet ehli ve hüsn-i hâl sahibi oldur ki malının ziyâdesini Allah için infâk /257a/ eyleye ve lisânının fazlasını imsâk eyleye. Nazm: “

و إِذْ أَنْطَقْتَ فَلَا تَكُنْ مِكَثَرًا التَّكَلُّمُ دِينٌ وَالسُّكُوتُ سَلَامَةٌ
و لَقَدْ تَدُمْتُ عَلَى الْكَلَامِ مِرَارًا مَا أَنْ تَدُمْتَ عَلَى السُّكُوتِ مَرَّةً

Lakin benim azizim bu zikrelediğimiz kelâm ıslah-ı hâl edip lisanını zabta kâdir olan kimesneye göredir. Ammâ mübtedî olup makam-ı mücâhedede olan dervîşe hayırdan ve şerden tevhit ve telkîn ve ta’yîn olunan evrâdından gayrı hiçbir söz söylememek gerektir. Hatta bu fakirin hizmet ettiğimiz Hz. Şeyh (k.s) dervîşlerinden Mûnisî dede der idik bir dervîş var idi. Yedi yıl bir kimse ile söyleşmedi gayet lazım olduğu zamanda işaret ile söylerdi. Onu görenler dilsiz derler idi ve bu fakir ve kesîru’t-taksîr dahi bidâyet-i hâlimizde bir nice yıllar söylemedik. Lakin bunlar Hz. Pîr’in icâzet ve işareti ile olur manadır. Zira bunun dahi mahalli ve mertebesi vardır. Hatta Hz. Pîr (k.s) bu fakire buyururlardı ki; ekl ve şurbdan perhiz tabiatın riyâzetidir, ammâ sükût nefsin riyâzetidir. Zira söyleşmek nefsin gıdasıdır, sükût nefse gayet mücâhededir. Hatta bu fakire sükûtun şol kadar fezâilini medh buyurup ve teşdîd ederlerdi ki, kaçan bir kimse bize selâm verse idi selâmın almağa ancak icâzet var idi ve ammâ gayra selâm vermemize icâzet yok idi. Ne mertebe emr-i sükûtta ve mücâhede-yi nefiste ihtimamdır. Selâm sünnet iken memnû‘ olayız. /257b/ Bundan kıyas olunsun. Ve dahi

⁴⁹⁷ “Sözün hayırlısı az olduğu halde maksûdu ifade edendir.” Anlamına gelen Arap atasözü.

⁴⁹⁸ “Aklın parçası olan iki şey vardır, Konuşma anında ve bayılma anında konuşma.” Şîrâzî, *Gülistân-ı Sa’âdî*, 1145.

⁴⁹⁹ “Ne mutlu, malının nimetini harcayan ve dilinden fazileti esirgemeyen kimseye”. Nehcü’l-Belâga, Hikmet, 120.

اذا سَكَتَ اللِّسَانُ نَطَقَ⁵⁰⁰الْقَلْبُ mazmun-u şerîfini ilan ile sükûta terğîb ve tahrîz ve hâtır-ı bîçareyi tadyîb ederlerdi. Bir nice yıldan sonra kaçan tekellem icâzet buyurduklarında kat'an kesret-i kelâma icâzet buyurmayıp "hayru'l kelâmi mâ galle ve delle" ile âmil ol derler idi. Zira çok söyleyen kişi kezzâb olup ve ayıplı olur ve edebsiz olur deyip;⁵⁰¹ "أَمْ جَمِيعُ الْأَدَبِ قِلَّةُ الْكَلَامِ" buyururlardı. Ve Habibi Ekrem (s.a.s) bu hadis-i şerîfi okurlardı;⁵⁰² "حَسْبُ الْمَرْءِ كَذِبًا أَنْ يُحَدِّثَ بِكُلِّ مَا سَمِعَهُ" buyururlardı. Ve dahi ol bir derviş ki bir şeyh ile hacc-ı şerife gitti onun hikâyesini misâl buyururlar idi.

Hikâyet budur ki; bir gün bir aziz hacc-ı şerife gitmek murâd eylediğinde, ehîbbâsından bir şeyh var idi. Varıp gelince kendine hizmet için ol şeyhten bir derviş talep eyledi. Ol şeyh dahi fukarasından birisini ol azize gönderdi, ol aziz ol dervişe suâl eyledi ki, adın nedir? Ol derviş kendi adını deyiverdikten sonra, babası adını bile haber verdi. Ba'de zaman hacdan gelip dervîşi yine şeyhine gönderdiği zamanda, şeyh ol azize sual buyurdular ki; dervîşin hizmetinden şâkir oldunuz mu? Aziz cevap buyurmuşlar ki; hizmetinden hoşnut olduk lakin ol dervîşin bir ayıbı var. Nedir, denildikte buyurdular ki; çok söyler. Şeyh ne vecihle dedikte, ol aziz etti: "Ben kendinin adın sual eyledim, /258a/ol babası adın bile haber verdi" dedi. Pes âkile bundan malum olur ki, kesret-i kelâm⁵⁰³ ne mertebeye denilir imiş. Aziz-i men bilesin ki bu zikrolunanların cümlesi hıyânettendir, bunların emsâli ufak ve tefek hıyânete nihayet yoktur. Kimi bunların mertebe-yi şerîatte hıyânettir ve kimisi mertebe-yi tarîkatte hıyânettir. Mü'min olan bu cümle hıyânetlerden ihtirâz ve ihtimâ lazımdır.

İ'lem yâ ehî, mertebe-yi tarîkatte olan hıyânetlerden eşedd-i hıyânet oldur ki; mürîd mürşid-i kâmilin emrine muhalefet ede ve kendi bilisinde akl-ı kâsırınca muhalif görünen umûrda, tahtında mahfî olan esrâra vâkıf değil iken, mürşidine itiraz edip lime diye. Ve âdab-ı erbab-ı sülûk-i adem-i riâyette olup işâret olunan mesâlihi ve umûrda imtisâle müsâraat eylemeyip ve merâtib-i ehl-i sülûkten hırmânda olup, alem-i ezelde ihsân olunan isti'dâdını itlâf ve izâ'at edip ve heva-yı nefesine ittibâ' ile ahlak-ı mezmûmeden adem-i taharettir. Zira ittifak-ı kibbâr bunun üzerine der ki; bir şeyh bir dervîşine bir emri buyursa, dahi ol dervîş onun sebebin suâl edip lime dese idi⁵⁰⁴, ebedî

⁵⁰⁰ Dil sustuğunda kalp konuşur.

⁵⁰¹ "Edeplerin anası az konuşmaktır".

⁵⁰² "Her duyduğunu söylemesi, kişiye yalan olarak yeter!" Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*. Edeb, 80.

⁵⁰³ R T + ne mertebe ayıp imiş.

⁵⁰⁴ h (H) : yani neden ötürü edeyim dese, minh.

felâh bulmaya. Kezâlik merâtib-i sülûkte her bir makamın ve her bir mertebenin bir hıyâneti vardır. Erbab-ı vicdana ve ashab-ı irfana ma'lûmdur. Bu makamda bahs ve kelâm çoktur, lakin tafsîl olunursa mâ nahnu fi sadedihi kalır. Pes yine sadede girelim.

İ'lem /258b/ benim aziz karındaşım bilesin ki, Allah Teâlâ'ya hıyânet bi'aynihi Resulü Ekrem (s.a.s)'e hıyânettir. Zira eğer enbiyâ ve mürselîn ve evliya-yı mukarrabîn salavâtullâhi Teâlâ aleyhim ecmaîn, her ne emrederlerse emr-i hakla ederler ve her ne amelden nehy ederlerse ilham-ı Rab ile ederler, kendilerinin hiçbir vecihle gazezleri yoktur. Emir ve nehiyleri sırf rıza-yı Allah içindir. Zira kendi irâdetleri irâdet-i Hakk celle ve alâda bi'l-küllîye fenâ bulmuştur. Kur'an-ı azîmü's-şânda buyurulan ve ⁵⁰⁵”مَنْ يُطِيعِ الرَّسُولَ فَقَدْ أَطَاعَ اللَّهَ“ kelim-1 şerifi buna nâtıktır. Ve hadis-i şerifte: ⁵⁰⁶”مَنْ أَطَاعَنِي فَقَدْ أَطَاعَ اللَّهَ“ bu manayı müş'irdir ve müsbettir ve dahi bil külli ki her emirde sadâkat ve emânet ve diyânet miftah-ı cümle ebvâb-ı saâdetdir. Nitekim kizb ve hıyânet menşe-i cümle helâket ve şekâvettir. Bundandır ki enbiyadan hiçbir nebi gelmemiştir ki emânet üzere olmaya ve dahi kizb ve nifak ve hıyânet sıfatlarından pâk olmaya. Ve kümmel evliyâullah dahi böyledir. Cümlesi sıdk üzere dururlar. Nicesini Hakk Sübhâne Kur'an-ı Kerim'inde medh edip; ⁵⁰⁷”إِنَّهُ كَانَ صَادِقَ الْوَعْدِ“ buyurmuşlar. Salavâtullâhi Teâlâ aleyhim ecmaîn, husûsan Sultan-ı Enbiya ve Fahr-i Etkiyâ Habib-i Ekrem (s.a.s)'in ol mertebe sıdk ve emanetleri ve incaz-ı va'di ve ahde vefâları var idi ki, cümle alem vedâ yani onda emânet korlar idi. Hatta kavmi beyninde dahi nübüvvet ile ba's olunmazdan mukaddem /259a/ Muhammed Emin diye meşhur olmuş idi. Daima anılsa Muhammed Emin diye anarlardı (s.a.s) ve ol emânet sebebi ile âmme-yi nâsa risâlet ve âmme-yi nâsa şefaât verildi.

Allah Sübhâne ve Teâlâ kemal-i azimeti ile onun sadakatine şehâdet buyurup Kur'an-ı azîmü's-şânında: ⁵⁰⁵”مَنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَالرَّسُولَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا“ buyurmuşlar. Ve aziz-i men bilesin ki, emanet ve incaz-ı ahdi ve sadegât-ı sıfâtullah ile ittisâfı olan enbiya ve mürselîn ve evliya-yı mukarrabîn vesâir âmme-yi sulehâ ve müslimîn ve mü'minîn ve muvahhidîn sıfatıdır, rıdvânullâhi Teâlâ aleyhim ecmaîn. Nitekim hıyânet ve hulf-i vaad sıfat-ı münâfikîn olduğu gibi, bir kişi hâin olduğu takdirce zümre-yi münâfikîne mülhak olup dar-ı ahirette münâfikîn ile haşr olup onlar ile dar-ı cahîme gider. Belki münâfikîn

⁵⁰⁵ “Resûlullah'a itaat eden Allah'a itaat etmiş olur”. en-Nisâ 4/80.

⁵⁰⁶ “Kim bana itaat ederse Allah'a itaat etmiş olur.” Müslim, *Müslim*.İmâre, 33, (No. 4749).

⁵⁰⁷ “Bu kitapta İsmâil'i de okuyup an. O gerçekten sözüne sadıktı; elçi-peygamberdi.” Meryem 19/54.

kâfirden ziyâde eşedd-i azab ile mu‘azzeb olup onlardan derekede esfel ola. Kâlellâhu Sübhâne ve Teâlâ: ⁵⁰⁸”إِنَّ الْمُنَافِقِينَ فِي الدَّرَكِ الْأَسْفَلِ مِنَ النَّارِ” ve hâin olup emin olmayanlara dar-ı ukbâda Hakk Teâlâ hasım ola, fi kelâmihi’l-kadîm; “وَكَانَ اللَّهُ لِلْخَائِنِينَ خَصِيمًا”.

Hikâyet: Bir gün Resulullah (s.a.s) ashâbdan bir kişi ile bir mahalde cem‘ olmaya vaad edip kavilleştiler. Nebi (a.s) ol mevziye vardı gördü gelmemiş, bekleyip durdu. Hikmet-i ilâhi ol kişiye nisyân târî olup ettiği ahdi unutmakla kalmadı, nebi as hulf-i vaad olmasın için ca-yı ma‘hûdda /259b/ üç gün ve üç gece tevkîf buyurup durdu. Ba‘dehû ol kişinin hatırına gelip buluştu. Nebi (a.s) ancak şu kadarca buyurdular ki; behey kişi bize te‘ab verdi ki, ol kişi i‘tizâr edip nisyânını beyan eyledi. Pes imdi mü’mîn-i âkil bundan hissedar olsun ki, sultan-ı kevneyn (s.a.s) ahde vefâda ne mertebe cefâ çekip sadâkat gösterirler imiş. Ümmetine dahi layık budur ki, onların hâlî ve hüsn-i huluki ile huluklana. Şimdi zamane halkında bir adam üç gün beklemek denile bir gün bile beklemezler. Allah Teâlâ cümlemize insaf verip ahde vefâ eden kullarından eyleye. Ve yâ ehî mü’mîn, münâfık olmaktan ziyâde ihtirâz eyleye. Zira münâfığın üç alameti vardır. Bir kişide ol üç alâmet bulunsa idi ol kişi münâfıktır, münâfık ise cehennemliktir. Ol üç hasletin birisi budur ki, kaçan söyleyip haber verse yalan söyleye ve birisi dahi budur ki kaçan bir kişi bir kişi ile vaad eylese ve bir nesneye kavl eylese ol ettiği ahde vefâ eylemeyip halef-i vaad eyleye ve birisi dahi budur ki kaçan kendisine bir nesneyi emânet koysalar onu bikemâlihi hıfz ve himâyet eylemeyip onu hıyânet ile izâ‘at eyleye. Ol emanet vaz‘ olunan şey dahi gerekse mal ciheti ile olsun ve gerekse kâl ve ırzına müteallik bazı ahvâl tarîki ile olsun. Ve fi’l hadîs kâle’n-nebî (s.a.s): “ثَلَاثٌ مِنْ كُنْ فِيهِ فَهُوَ مُنَافِقٌ وَ إِنْ صَامَ وَصَلَّى وَ رَعِمَ إِنَّهُ مُسْلِمٌ”⁵⁰⁸ /260a/ Bu hadis-i şerif ile sabit oldu ki, bir kişide bu üç hasletten birisi bulunsa idi onda nifaktan bir cüz bulunur, eğer ikisi bulunsa iki cüz nifak bulunur ve eğer üç bile bu hasâlik bir kişide bulunsa idi ol kişi mü’mîn değil münâfıktır ve cehennemliktir. Gerek ise ak sarınıp ve namaz kılıp ve oruç tutup ve kendini ben Müslümanım diye ze‘m dahi ederse yine münâfıktır. Zira hadis-i şerifte; ⁵⁰⁹”وَرَعِمَ أَنَّهُ مُسْلِمٌ” ibâresinde bunun tahkîkine işaret vardır. Zira ze‘am-ı bâtılda isti‘mâl olunur, ehline malum. Ve aziz-i men bilesin ki bu hıyânet dahi mertebe

⁵⁰⁸ “Şüphe yok ki münafıklar cehennemin en alt katındadırlar”. en-Nisâ 4/145.

⁵⁰⁹ “Üç şey vardır ki, bunda kimde varsa o münafıktır; oruç tutsa, namaz kılsa ve kendini Müslüman zannetse bile. Münâfığın alâmeti üçtür: Konuştuğunda yalan söyler, kendisine bir şey emanet edildiğinde ihanet eder, söz verdiği zaman sözünde durmaz.” Müslim, *Müslim*. İman, 109.

mertebe olur ve şariat mertebesinde olan hıyânetin dahi küllîsi ve cüz'îsi olur. Mü'mine layık budur ki, gerek küllîsi ve gerekse cüz'îsi olsun cins-i hıyânetten ale'l-ıtlâk ihtirâz eyleye. Zira kâh olur ki, şey-i yesîr Hak Sübhâne ve Teâlâ'nın sehatına ve gazâbına sebep olup onun eşedd-i ukûbetine ve azabına bâ'is olur. Nitekim şey-i yesîr lütuf ve ihsânına ve rızasına sebep ol kişinin mağfîretine sebep olduğu gibi. Hak Teâlâ'nın rızası ve eğer gazabı gizlidir. Kendi irâdet-i aliyye ve meşîyyetine müteallik bir emirdir, ona kimse karışmayıp hikmetini ancak kendisi bilir. Liennehû, ⁵¹⁰“لَا يُسْئَلُ” buyurulmuştur.

Hikâyet İsa rûhullah salavâtullâhi alâ nebiyyinâ ve aleyhi ve alâ sâiru'l-enbiyâ ecmaîn, bir gün mekâbirden geçip giderken ehl-i kubûrdan bir kişiyi /260b/ gördü, makberesinde eşedd-i azab ile ta'zîb olunur. Taaccüp edip Hak Teâlâ'dan recâ eyledi ki, bu kişi hayat bula, dahi keyfiyet-i azabını suâl eyleye. Ol kişi izn-i rabbani ile hayat bulacak, İsa (a.s) bu kişiye sebep-i azabından suâl eyleyince ol kişi cevap verdi ki; yâ nebiyallah alem-i dünyadan gideli altmış yıldır makberimde azab ederler, sebebi bu oldu ki dünyada iken rençberlik ile ve ücret-i yed ile geçinip kesb-i helâl eder bir adam idim ve hamallık eder idim. Bir gün bir adam odun almış bana teslim edip şol odunu bizim evimize ilet diye ücretin verdi. Odunu alıp giderken yolda ol odundan çöp kadar bir butacık koparıp dişimi kurcalayıp yere bıraktım. Ol zamandan vefat edip alem-i berzaha gelince, bu ana dek altmış yıldır bana azab ederler ve derler ki; bre hâin bir kişi seni emin diye emanetin teslim eyledi, sen niçin onun odununa hıyânet edip ol butacığı koparıp zâyî' eyledin.

Pes aziz-i men bu kıssadan malum oldu ki, Hak Teâlâ kâh olur ki cüz'î nesneden ötürü gazaba gelip kuluna azab eder. Bu takdirce mü'min âkile layık budur ki, alem-i dünyada iken alem-i kabirde ve alem-i ahirette kendine zarar terettüp edecek yerden kendini vikâye⁵¹¹ ve hıfzedip hıyânetin cüz'îsinden ve küllîsinden ihtirâz edip bu da ne cüz'îdir diye irtikâb eylemeyip emanet /261a/ ve daima istikamette olup; ⁵¹²“وَلَا تَحُونُوا” ayet-i kerimesi ile âmil olup sıdkta ve a'mal-i sâlihâya kasıttâ ola göre. Tâ ki ol sebep ile Hak Sübhâne ve Teâlâ rızasın tahsil edip cüz'î nesne ile küllî ihsâna

⁵¹⁰ “Allah, yaptığından sorumlu tutulamaz; onlar ise sorguya çekileceklerdir”. el-Enbiyâ 21/23.

⁵¹¹ Koruma, kayırma.

⁵¹² Ey iman edenler! Allah ve resulüne karşı hâinlik etmeyin, size bırakılan emanetlere de bile bile hıyânet etmeyin.” el-Enfâl 8/27.

mazhar olup Cenâb-ı Hak Sübhâne ve Teâlâ’dan dünyada ve ahirette nice izzet ve kerâmete vâsıl ola.

Hikâyet ashab-ı güzîn rıdvânullâhi-ı Teâlâ aleyhim ecmaîn arasında bir kimse var idi adına Cafer-i Tayyar⁵¹³ derler idi. Adı Cafer idi, Tayyar denilmesinin veçhi bu idi ki; kuş gibi uçardı havada istediği yere seyrân edip giderdi. Vech-i tayrânından sual olunup, bu kerâmet sana neden ihsân olundu dediklerinde, cevap buyurmuşlar ki; “Bu fakirde sebep-i mazhar ihsân olunmağa hiçbir nesneciğim yoktur a‘mal-i sâlihadan. Lakin bende üç haslet vardır eğer bâ‘is-i kurbi hüdâ ve vusul-i kerâmat-ı azmi olursa. Bu üç nesnedir ki, ben onu ne zaman-ı câhiliyyede ve ne din-i İslam’a geldiğimden sonra ihtiyâr eylemedim. Ol üç hisal-i hamîdenin birisi budur ki; ömrümde kizb ihtiyâr eylemedim ve yalan söylemedim. Her ne söylesem kelâmımda sıdk üzere idim ve ikinci budur ki; ömrümde zina eylemedim ve üçüncüsü budur ki; ömrümde şarap içmedim. Varsa bu üç haslet mukâbelesinde tayrân ihsân olunmuştur”, dedikte yine suâl eylemişler ki; bu zikr olunanlar, hele din-i İslam’da haramdır etmesen olur. Feemmâ kable’l-İslam niçin ihtiyâr eylemedin? Yine cevap buyurmuşlar ki; /261b/ gördüm ki bunların her birisinde bir reğâile-yi azîme vardır. Cümleden birisi bir kimesne yalancılık ile şöhet bulsa idi, halk onun gerçek sözüne bile inanmazlar. Ondan her ne kelâm sudûr eylerse ve ondan her ne nakil olunursa gidere. Şol kezzabı deyip beyne’l halâyık i‘tibâr ve i‘timâddan kalıp ve beyne’n-nâs mezmûm olur. Onun için yalancılığı ihtiyâr eylemedim. Ve zinayı ihtiyâr eylemediğimin sebebi budur ki; gördüm ki bir kimse benim ya anama ya kızıma ya kız karındaşıma veya sâir akrabama zina eylese idi, bana ol hoş gelmeyip, ol kişiye azîm adâvet ederim. Kezâlik ben dahi zinayı ihtiyâr ettiğim takdirce ol zina olunan hatun elbette ya bir kimesnenin avretidir veya kızıdır veya karındaşıdır veya akrabasıdır. Ona dahi hoş gelmez onu eziyet edip cefâ eylemeyi revâ görmeyip muhassal kendime kerîh olan nesneyi gayra dahi revâ görmedim. Yâ ehî muktezay-ı İslam ve şart-ı iman budur ki, bir kişi kendi nefesine her ne sanırsa gayra dahi onu sanmak gerektir. Ve şarap içmediğimin veçhi budur ki, şâribu’l-hamr olanlara sarhoş iken nazar edip gördüm, şeytanın ve cümle halkın maskarası olur ve ırzı gider ve aleme rüsvâ olur. Husûsan ki akıl nuru gibi bir bî naziri cevheri izâle eder giderir, sefâhet ve cünûn vadilerine bırakır, لَا يَعْزِلُ لَكَ sebebi ile nice

⁵¹³Ebû Abdillâh Ca‘fer b. Ebî Tâlib b. Abdilmuttalib el-Hâşimî (ö. 8/629). Hz. Peygamber’in amcasının oğlu, Mûte Savaşı kumandanlarından, sahâbî. Önkâl, “Ca‘fer b. Ebû Tâlib”, 548-49.

mehlekeye düşüp nice belâya uğrar. Âkil olan kişi kendine bunları layık görmez. /262a/ Onun için şurb-i hamra irtikâb eylemedim, dedi. Aziz-i men bundan malum oldu ki her halde ve her mertebede hıyânetten ihtirâz edip emanet ve sıdk üzere olmak âimme-yi mü'minîne, husûsan sâlikîne emanet ve sıdk murâd edindiği makâmâtı seyran için tayrân eylemeye cenâheyn mesabesindedir. Sülûkünde sâdik olan talip ba'de'l-iman ve't-tevhid emanet ve sadâkate riâyet eylese idi, istediği yerlere uçup cânib-i matlaba tayrân edip, az zamanda murâdına vâsıl olur. Kâle bazü'l kibbâr meşâyih-ı kirâmdan bazı azizler buyurmuşlar ki; tarik-i hakta olan sâlik ki sâdik ola. Hak Teâlâ'nın fazl ve inâyeti ile ona hicaplar hâil olmayıp, fi'l hâl kat' menâzil ve tayy-ı merâhil edip gayrıların nice yıllarda vâsıl olamadığı menâzile ve makâmât-ı ulâya az zamanda vâsıl ola. Onun için buyurmuşlar ki; الطَّرِيقُ لِمَنْ صَدَقَ لَا لِمَنْ سَبَقَ⁵¹⁴ ve aziz-i men bilesin ki bu yolda sâdik ve emin olmayan sâlik nur-i keşfe ve esrar-ı ilâhiyeye vâsıl olamaz. Zira esrar-ı ilâhiyeye emaneti kılıp ibad-ı ümenâya vaz' olunur.

Hikâyet: Zamanla bir şeyhin bir müridi istikâmet ve emanet davasın edip kendisine ism-i a'zam ve bazı esrar-ı ilâhiyeye verilmek talep ederdi. Şeyh ise bunun halini bilirdi, ifşa-yı esrâr eder diye vermezdi. Şeyh bir gün buna halini bildirmek için, imtihanen, bir gün bir kutunun içine bir fare koyup ağzını kapayıp ol müridin /262b/ eline verdi ve etti; var filan köyde fukarasından birisi için filan dedeye al git, bu kutuyu ona ver deyip gönderdi. Derviş kutuyu alıp giderken açıp görmek hatırası galebe eylemekle kutuyu açtığı gibi içinden bir fare çıkıp kaçtı. Ol müdde'î mürîd bunu görünce azîm gazâba gelip beni şeyh maskara yerine koymuş, bu bir fare nedir ki bunu benimle göndere, diye geri dönüp şeyhe varınca şeyh ona, emaneti teslim eyledin mi sualini edince, mürîd kaziyeyi haber verince şeyh ona etti; bre hâin emanet davasın edersin. Henüz dahi bir fareye emin olamadın dahi esrar-ı ilâhiyeye emin mi olasın gerekti ki, verilmek talep edersin dedi. Ve ol müdde'î mürîd hacîl⁵¹⁵ olup halini bildi.

Hikâyet: Bir gün dahi yine böyle bir şeyhin müridi emanet ve sadakat davasın ederdi ve şeyhinden ism-i a'zam verilmek talep ederdi. Şeyh ise bunun halini bilirdi, kendisine dahi bildirmek için bir gün şeyh bir koyunu boğazlayıp bir çuvala koyup ellerini kana bulaştırıp ve ol dava eden sûfî gelip görecektir suâl edince şeyh cevap verip, dervişlerinden bir kimesne için filan dervîşi boğazladım, sakın bu sırrı kimseye ifşâ

⁵¹⁴ “Yol ona inananlarındır, daha önce gelenlerin değil”, Yahyâ el-Kayyusî, Firdevsü'l-Muharrem.

⁵¹⁵ Utancından kimsenin yüzüne bakamayacak duruma düşmüş olan kimse.

eyleme dedi. Ammâ şeyhin murâdı katilden, ol mezkûr olan dervîşin heva-yı nefesine muhalefet ile nefsin öldürmek idi ki, /263a/ hatta kizb lazım gelmeye. Ba‘dehû ol çuvalı kanı akarak ol mürîd ile bir yere defneylediler ve ol katlettim dediği dervîşi gizleyip, babası isteye geldikte dahi bundadır deyip göstermedi. Ba‘de zaman şeyh ol emanet davasın eden mürîde tarîkat ile teşdîd ve tazyîk edince, tahammül ve tekemmül etmeyip ol dervîşin babasına varıp, oğlunu şeyh boğazlayıp katleylemiştir, ben bile defneyledim dedi. Bu husus ol asrın padişahına arz olundukta padişah şeyhin celâlet-i kadrin bilirdi. Onu muâhazada tevakkuf eyleyip hele kadı ve udul-i müslimîne varıp görsünler sahîh midir dedi ve ol mürîd onların yanlarınca şeyhe sebb ederek bile gelip mahall-i kaziyei gösterdi. Açıp gördüler ki bir boğazlanmış koyundur, ol kişinin oğlu hayattadır. Onu görünce ol müdde‘î mürîdin halk içinde yüzü kara olup hacîl oldu ve ettiğine nâdim oldu. Aziz-i men bilesin ki bir kimse ki ihfâ ve kitmânî ile emr olunduğu sırrı ifşâ ve işâ‘at eyleye. A‘zam-ı hıyânetten ad olunmuştur. Nitekim bu ayet-i kerimenin nüzûlüne sebep ashâbdan rıdvânullâhi Teâlâ aleyhim ecmaîn, Ebu Lübâbe⁵¹⁶ nâm bir kişi sebep olmuştur. Kavm-i Benî Kureyza ile musâlaha kıssasında, Resul (a.s) sulha rıza göstermeyip gizlice mübarek eliyle ashâba işaret buyurmuşlardı ki; bunlara kılıç lazımdır, buyurduklarında Ebu Lübâbe /263b/ varıp Nebi (a.s)’ın bu sırrını onlara ifşâ edip sizinle barışmazlar ve sizi katletmek isterler, demiş idi. Ondan bu hıyânet zâhir olmakla, bu ayet-i kerime nüzûl eyleyip ba‘dehû nâdim ve tâib olmuştur. Kıssa-yı mufasssaladır, mahalline mürâcaat oluna.

Hikâyet: Mülûk-i mâziyeden Numan bin Münzir’in adeti bu idi ki; kaçan evinden çıksa iki gün tayin edip, evvelki günde ibtidâ her kime mülâkî olursa yüz deve ihsân edip ve dahi nice ihsân ederdi. Ve ikinci günü her kime rast gelse elbette katlederdi. Ol katli gününde ol bir muhtâca rast gelip katlin murâd eyledikte ona evine varıp istihlâl için yine ol gün gelmesine kavî edip veziri kefil olmakla onu ıtlâk edip ve ol bîçare ahdine vefa edip kable’l mağrib gelmek ile onun sıdkı padişaha tesir edip aradan ol nahsı⁵¹⁷ kaldırıp tâib olduğu kıssa-yı ma‘rûfedir.

⁵¹⁶Ebû Lübâbe Beşîr (Rifâa) b. Abdilmünzir el-Ensârî el-Evsî Sahâbî. Bk. Çubukcu, “Ebû Lübâbe el-Ensârî”, 179.

⁵¹⁷ Uğursuzluk.

Hikâyet: Şeyh Abdülkadir Geylânî⁵¹⁸ ki bidâyet halinde çiftçi olup ve öküzden; “Yâ Abdülkadir, ⁵¹⁹ لَهَذَا خُلِقْتُ وَلَا بِهَذَا أُمِرْتُ sadâsını işitmekle, mürşid-i kâmile giderken tarîkte ol harâmî başı ile olan muamelesi ve ol kırk altını teslim edip, inde’s-suâl validem ile ettiğim ahdi nakzetmek istemedim ve onun bana vasiyeti olmuş idi, kizbden ihtirâz eyle diye. Kizbi dahi ihtiyar eylemezim dedikte, harami başı müteessir olup ol sû-i haline /264a/ tevbe ve nedâmet ve Abdülkadir’den irâdet getirmesi ve nevm-i gafletten uyanıp hay hay senin anan karı ile ettiğin ahdi bozmak istemeyince, ya biz bunca zamandan beri hâlikımız Hak Sübhâne ve Teâlâ’dan aldığımız emaneti ve alem-i ezelde ettiğimiz ahdi nice bir bozup ve hıyânetler edip ve emr-i ilâhîye imtisâl eylemeyip tarik-i dalâlde gezeriz diye i’tizâr ve tövbe ve istiğfara gelmesi hikâye-yi meşhûredir.

Aziz-i men fi’l hakîka a‘zam hıyânet budur ki, Allah Sübhâne ve Teâlâ dahi bu alemleri ve benî âdemi halk etmezden nice bin yıl mukaddem benî âdem alem-i ervahta iken, Hak Teâlâ ile misak-ı ezeli ve ahd eylemişler idi ki, yâ Rabb bizi alem-i ecsâma ve alem-i ervahtan alem-i dünyaya gönder. Bizim için âlat-ı ibadet ve esbab-ı tâ‘at halk ile alem-i dünyaya gelip sana tâ‘at ve ibâdât ve zikr ve tesbih ve tehlîle meşgul olalım, diye kavî eylemişler idi. Lakin bu insan alem-i dünyaya gelince dünyanın zînetine ve şöhretine ve iş ve işretine ve nefis ve tabiat arzularına bakıp ve aldanıp kalmak ile muttasıl dünyaya düşüp gece ve gündüz tâ‘at ve ibadet ve zikr ve tevhide iştigâl ve vücudu her ne için halk olundu ise onu “ma huliga lehû”ye sarf eylemek, edâ-yı emanet ve istikamet ve ahde vefâ iken, bunları terk etmekle hıyânet ve emaneti /264b/ izâ‘at edip nefislerine zulm ile zalûm oldular ve ibadet ve tevhide iştigâl sebebi ile esrar-ı rabbaniye ve maârifî-i ilâhiyye meâricine vusûl dururken, ihmalleri sebebiyle ma‘rifetullahtan mahrum kalıp cehûl oldular. Kemâ kâle’llâhu Teâlâ:

⁵²⁰ إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ فَأَبَيْنَ أَنْ يَحْمِلْنَهَا وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا الْإِنْسَانُ إِنَّهُ كَانَ ظَلُومًا جَهُولًا

Ve kâle’llâhu Teâlâ: ⁵²¹ أَفَحَسِبْتُمْ أَنَّمَا خَلَقْنَاكُمْ عَبَثًا

⁵¹⁸ Muhyiddîn Ebû Muhammed Abdülkâdir b. Ebî Sâlih Mûsâ Zengîdost el-Geylânî (ö. 561/1166). Kâdiriyye tarikatının kurucusu. Bk. Uludağ, “Abdülkâdir-i Geylânî”, 234-39.

⁵¹⁹ Niçin yaratıldın ve bununla emrolunmadın?

⁵²⁰ “Biz emaneti göklere, yerküreye ve dağlara teklif ettik, ama onlar bunu yüklenmek istemediler, ondan korktular ve onu insan yükledi. Kuşkusuz insan çok zalim, çok bilgisizdir.” el-Ahzâb 33/72.

⁵²¹ “Sizi sırf boş yere yarattığımızı ve sizin artık huzurumuza geri getirilmeyeceğinizi mi sandınız?” el-Mü’minûn 23/115.

Kāle Bedreddin el-Kurdarî; ⁵²² الْعَبَثُ الْفِعْلُ الَّذِي فِيهِ غَرَضٌ لِكُنْهَ لَيْسَ بِشَرْعِيَّي. Ve kâle Hamidüddin;

⁵²³ وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ “⁵²⁴ Ve kâle’llâhu Teâlâ: الْعَبَثُ كُلُّ عَمَلٍ لَيْسَ فِيهِ غَرَضٌ صَحِيحٌ بَلْ كَانَ فَاسِدًا” yani Allah Sübhâne ve Teâlâ buyurur, ben bu cin ile insi halk eyledim illâ bana tâ‘at ve ibadetten ötürü halk eyledim ki onun netice ve semeresi maksûd olunan marifettir. Pes asl-ı vücûd-ı insanîde konulan emanetten murâd marifetullaha istidat idi. Ve ahd-i ezelîden de murâd bu alem-i dünyaya insan geldiklerinde Hak Teâlâ’ya tâ‘at ve ibadet ve riyâzet ve nefisleriyle mücâhede etmek sebebiyle ol marifetten hicâblar keşf olunup, hazâin-i marifetullaha vâsıl olmak idi. Çünkü mü’min ve eğer sâir ins ve cin bu zikrolunanlara kast ve sa’y eylemeye. Hem ahitlerini bozmuş ve hem emanete hıyânet etmiş olurlar. Ol vücutları mülkünde /265a/ vaz‘ olunan emanetleri izâatleri sebebiyle. Ve aziz-i men bilesin ki marifetullaha istidat insana verilmiştir. Onun içindir ki kaçan bu emanet semâvât ve arz ve cibâle arz olundukta, tahammüle adem-i istidatlarından, yâ Rabbi biz kâdir değiliz, diye bu emaneti götürmekten ibâ⁵²⁵ eylediler. Lakin bîçare Âdem (a.s)’a arz olundukta emaneti kabul edip boynunda götürdü. Onun için evladına dahi emaneti götürmek farz oldu. Dahi rivayette gelmiştir ki: Allah Sübhâne ve Teâlâ emaneti bir taş sûretine tasvir eyleyip yerlere ve göklere ve dağlara bu emaneti götürün, diye arz eyledi. Onlar tahammülümüz yoktur diye emaneti kabul eylemediler. Kaçan Hz. Âdem (a.s) cennetten çıkıp yere nüzûl eylediğinde ona bu emanet taşını arz eylediklerinde, Âdem (a.s) zor edip bu taşı kaldırıp dizine dek çıkardı ve yine yere koydu ve etti; istesem dahi ziyâde artırırdım deyip bir dahi zor edip aldı, tâ göbeğine çıkardı ve yine yerine koydu ve yine etti ki; istesem dahi ziyâde ederim. Yine Âdem (a.s)’a emrolundu ki, götür. Yine bir defa dahi zor edip alıp boynuna beraber çıkarıp omuzunda istedi, kim yine yere koya. Hak Teâlâ’dan hitâb-ı izzet geldi ki: “Yâ Âdem gir ve indirme, emanet omuzunda dursun. Tâ kıyamete dek bu emanet senin ve evladının boynunda dursun.” Zira hikmetullah onu iktizâ /265b/ eylemiş idi. Pes Âdem (a.s) bu hali görüp bildi ki başına neler geldi ve bu emaneti götürüp boynunda kaldığına, buna hıyânet edip zalûm ve cehûl olmak

⁵²² “Oyun oynamak, amacı olan bir eylemdir. Aptallık ise hiçbir amacı olmayan şeydir.” Bâbertî, *el-Inâye fî şerhi’l-Hidâye*, 109.

⁵²³ “Oyun oynamak, doğru bir amacı olmayan her türlü eylemdir ve terminolojide herhangi bir ihtilaf yoktur.” Bâbertî, 109.

⁵²⁴ “Ben cinleri ve insanları, başka değil, sırf bana kulluk etsinler diye yarattım.” ez-Zâriyât 51/56.

⁵²⁵ Çekinmek, razı olmamak.

havkından iki yüz yıl ağlayıp cennetten çıkıp ve emr-i ilâhiyye-yi sımak⁵²⁶ ile bu mihnetlere giriftâr olduğuna ve Hak Teâlâ'dan istihyâ edip, rivâyet olunmuş ki; Âdem (a.s) üç yüz yıl Âdem başını kaldırıp cânib-i semaya nazar eylemedi ve gözlerinin yaşı durmaz akardı, kan bile ağlardı.

Aziz-i men pes emanet ne idiği malum oldu. Eğer nazar-ı ibret ile ve mağrifet gözüyle bakarsa kişi vücûd-ı mülkünde cümle eğer zâhirinde ve eğer bâtınında olan azâ ve cevârihi. Mesela eli ve ayağı gibi ve gözü ve kulağı gibi ve ağzı ve burnu ve dili ve dudağı gibi ve bâtınında nefsi ve tabiatı ve kalbi ve ruhu ve sırrı ve ahfâsı gibi. Bunların cümlesi emanettir, yevm-i kıyamette⁵²⁷ "كَلِمَ رَاعٍ وَكَلِمَ مَسْؤُولٍ عَنْ رَعِيَّتِهِ"⁵²⁸ fehvâsınca suâl olunurlar. Bu zikr olunanlara emin olup "ma huliga lehû" ye sarf eyledi mi yoksa hıyanet edip nakz-ı ahd eyledi mi. Ve aziz-i men bu mahalde gayet bahs çoktur, tafsîl olunursa sâir maksudumuz kuvvet olur.⁵²⁹ وَالَّذِينَ هُمْ لِأَمَانَاتِهِمْ فَهْوَ السَّامِعُ الْغَنِيُّ⁵³⁰ fehvasınca mü'min kullara layık olan budur ki; Kur'an-ı azîmü's-şânında: وَالَّذِينَ هُمْ لِأَمَانَاتِهِمْ فَهْوَ السَّامِعُ الْغَنِيُّ⁵³¹ kelam-ı şerifi ile medh olunan ibad-ı mükramûn zümresine ilhâk olunmağa kast edip her halde emanete riâyet ve ahde vefâda sadâkat göstere ve hıyânetten ve nakz-ı /266a/ ahitten ihtirâz eyleye. Ve Allah Sübhâne ve Teâlâ'nın; لَا تَخُونُوا اللَّهَ وَالرَّسُولَ⁵³⁰ kelam-ı şerifini tutup, emr-i ilâhiye imtisâlde ola göre. Allah Teâlâ cümlemize bu emanet-i kübrâyı götürmekte inâyet ve hidâyet eyleye âmin ya mu'în.

İlahi-yi şerif der makam-ı nasihat fi ri'âyeti's-sadâkatı⁵³¹

Sakın emânete etme hıyânet	Bir gün ıssına tapşırsan gerekdir
Bâkî değil bunda beğim ikâmet	Bir âleme dahi varasın gerekdir
Nice bir gafletten uyanmayasın	Dergâh-ı Hakk'a varam sanmayasın
Bir iş et kim sonra utanmayasın	Ne işlersen varıp görsen gerekdir
Fânide görmeyen resm-i sebâtı	Ölmezden ön ölüp bulda hayatı
Yeter ettin ednâya iltifâtı	Bir âlî dîvânda dursan gerekdir

⁵²⁶ Bozmak.

⁵²⁷ "Hepiniz çobansınız(sorumlusunuz) ve hepiniz sürünüzden (yönettiklerinizden mesulsünüz." Buhârî, *Buhârî*. Cum'a, 11, (No.893).

⁵²⁸ "Arif olana bir işaret yeter (arife tarif gerekmez)."

⁵²⁹ "Yine o müminler emanetlerine ve ahidlerine sadakat gösterirler." el-Mü'minûn 23/8.

⁵³⁰ "Ey iman edenler! Allah ve resulüne karşı hainlik etmeyin, size bırakılan emanetlere de bile bile hıyanet etmeyin." el-Enfâl 8/27.

⁵³¹ Mustafa Tatcı - Musa Yıldız, *Divân-ı İlâhiyat*, 317-19.

Altûndan hâs gönül çürümek neden
Her bir zâga salıp yürümek neden
Fermân erişecek yüce Hazret'den
Götürüp ayağı bezm-i kesretten
Hüdâyî âlemin yoktur sebâtı
Yeter ettin ednâyâ iltifâtı

Efkâr-ı fâside bürümek neden
Bir gün şahbâzı uçursan gerekdir
Uyarırlar seni nevm-i gafletten
Otâğı berzahta kursan gerekdir
Ölmezden ön ölen buldu hayâtı
Bir âlî dîvânda dursan gerekdir

28. MECLİS

/266b/Fî Beyânî Kāvlihî Teâlâ:

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا لَقِيتُمْ فِئَةً فَاغْلُظُوا وَادْكُرُوا اللَّهَ كَثِيرًا لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ﴾

Allah Sübhâne ve Teâlâ gönlümüz gözün açıvere, enbiyâ-yı izâm, evliyâ-yı kirâm, ulemâ ve sulehâ zevkinden zevk müyesser eyleye.⁵³³ Allah Sübhâne ve Teâlâ Kitab-ı Keriminde âmme-yi mü'minîne hitâb edip buyurur ki; “Ey benim mü'min kullarım kaçan siz bir cemaat-i bâğiye ve tâife-yi tâğiye mülâkî olsanız, korkup kaçaklık edelim demeyin. Yerinizde sabit olun ve Allah Teâlâ'yı zikir eyleyin. Umulur ki ol zikir sebebiyle onlardan halâs olup necât ve felahta olasınız”. Bu ayet-i kerimenin tahte'l-lafz mana-yı şerifi budur. Ammâ mana-yı bâtinîsine nihayet yoktur ve bunun sebab-i nüzûlü tefsir-i şerifte mübeyyendir. Gelelim imdi aziz-i men bilesin ki, cemaat-i bâğiye iki kısımdır; birisi a'da-yı zahiredir. Küffar ve müşrikîn ve tâife-yi muânidîn ve sâir a'da-yı din gibi. Ve bir kısmı dahi a'da-yı bâtinedir. Kuvva-yı nefsâniyyeyi isâet-i garîn ve cünud-u vesâves-i şeyâtîn gibi. Bu iki kısmın herhangi kısmı olursa olsun, kaçan bir mü'min bunlardan birisine mülâkî olsa idi, onun def'ine ilaç ve ondan halâsa sebep zikrullahtır. Zira Allah Teâlâ'nın zikri ibâdın cemi' a'mâlinden a'zam ve ekber ve cünud-u a'da-yı kesr ve münhezim kalmakta edhal ve ekserdir. Hak Teâlâ'nın /267a/velizikrullâhi ekber kavlı-i şerifi buna şahittir. Ve cemi' dertlere devâ ve marazlara şifa zikrullahtır. Ve cümle a'mâlin hayırlısı ve efdali zikrullahtır ve zikrullâhın dahi enva'ı ve aksâmı vardır. Ve cümle ezkârın efdali kelime-i şehadettir. Bu kelâmı tasdiklen hadis-i şerifte vârid olmuş; ⁵³⁴“خَيْرُ الْأَرْكَارِ شَهَادَةُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ” zira cümle ezkârın ve evrâdın ve usul-i esmânın aslı ve esası kelime-i tevhittir. Husûsan kelime-yi tevhid bir kelime-yi şerife ve bir kelime-yi tayyibedir ki, nefy ile ispattan

⁵³²“Ey iman edenler! Bir düşman birliği ile çatıştığınız vakit sebat ediniz ve Allah'ı çokça anınız ki zafer sizin olsun.” el-Enfâl 8/45.

⁵³³ R T - enbiyâ-yı izâm, evliyâ-yı kirâm, ulemâ ve sulehâ zevkinden zevk müyesser eyleye.

⁵³⁴ “En güzel zikir, Allah'tan başka ilah yoktur şehadetidir”. Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî*.5, (No.3383).

mürekkebe olmak ile, i'tidâl üzeredir. İştigâl edenleri sâir esmâ gibi ihrâk eylemez. İman ve İslam vesâir ibâdât ve a'mâlin aslı ve esası ve ümmü ve lübbü ve masdarı ve menşeidir. Ve cemi' semâvât ve arzın vesâir mahlukat ve kevneynin kıyam ve sebatı ve bekâ ve hayatı kelime-yi tevhid iledir. Kaçan bir mü'min i'tikad-ı sahîh ile tevhide iştigâlde olup ve bununla def-i beliiyyede ihtimâ ve ihtifâzda olsa idi. Şol hisâra dahil olan kimseler gibi a'dâsından ona bir vecihle zarar erişmeyip, emnü ve emânda ve fevz ve felâhta ola. Bu manaya irşâd ve işâreten hadis-i kutsîde vârid olmuş;

535“لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ حِصْنِي فَمَنْ دَخَلَ حِصْنِي أَمِنَ مِنْ عَذَابِي”. Yani Hak Teâlâ azameti ile buyurmuş ki, kelime-i tevhid benim hisarımdır. Bir kimesne ihtifâz edip benim hisarıma dâhil olsa idi, ol kişi dünyada ve ahirette benim kahrım ve azabımdan emin olur. Bu böyle sahîh /267b/ bir emr-i mukarrerdir. Bir kişi sahîhçe tevhid hisarına dâhil olsa idi, Hak Teâlâ onu her 'advesinden hıfzeder ve dünyada ve ahirette her azab ve ukûbetinden necât ihsân eder. Husûsan tâlib-i Hüdâ olan salike eğer kuva-yı nefsâniyye a'dâsıdır ve eğer vesâves-i şeytaniyye asâkiridir. Bir vecihle zafer bulmayıp makam-ı eminde necâtta olurlar. Lakin söz bu hısn-ı hasin-i tevhide dâhil olabilmektedir. Beyân;

أَقُولُ الْفَقِيرُ رُكِبَ التَّوْحِيدِ مِنْ خَمْسَةِ أَحْرَافٍ إِيَّاهُ إِلَى أَنْ تَمَامَ الْإِسْلَامِ يَكُونُ بِتَمَامِهِ الَّذِي بُنِيَ عَلَى خَمْسٍ وَ كَذَلِكَ يُشِيرُ النَّاءُ إِلَى التَّجَلِّيَّاتِ الْإِلَهِيَّةِ وَالْوَأُو إِلَى الْوُجُودِ الْحَقَّانِي بِظُهُورِ التَّوْحِيدِ وَالْحَاءُ جَلِيَّةُ الْبَاطِنِ بِظُهُورِ الْوَادِ الْمَعَارِفِ وَالْقَلْبِيَّاتِ وَالْيَاءُ إِلَى الْبَاسِ عَمَّا يَبْصُرُ اللَّهُ بِالْوُصُولِ وَالْيَقِينِ الْعَيْنِي وَالذَّالُّ إِلَى دَوَامِ الصَّفَاءِ بِالنَّبَاتِ فِي التَّوْحِيدِ فَافْهَمْ مِنْهُ .

Zira aziz-i men bir kişi taklid tariki ile mücerred lisan ile tevhid eylemek ile hısn-i tevhide dahil oldu denilmez. Eğerçi a'da-yı zâhireye nef'i tâmmı dahi var ise. Zira kibbar-ı meşâyih (k.s) hazretlerinin bu mahalde tahkikleri budur ki; sâlik hısn-ı hasin-i tevhide ol zamanda dâhil ve makam-ı emne vâsıl olur ki, tasdik-i taklidîsini tahkîke erîştirmekle Kâbe-yi kalbe vâsıl ola. Zira hısnından da murâd kalb-i insanîdir demişler. Nitekim Kur'an-ı azimde Hak Sübhâne ve Teâlâ beyan buyurup: 536“وَمَنْ دَخَلَهُ” ile işâret buyurmuşlar. Nihayet bu makama vusûle ve bu hısnı duhûle sebep tevhid-i lisânîdir. Mü'min /268a/her ne halde olursa zikrullahı husûsan tevhid-i şerifi elden ve dilden komaya. Zira cemi'-i enbiya ve evliyâullahın tariki ve mesleği tevhid-i şeriftir.

Hikâyet: Bir gün Şeyh Cüneyd-i Bağdadî (k.s) şeytan aleyhi mâ yestehigi gördü. Beyne'n-nâs 'ârî ani'l-libâs gezip yürür. Buna etti; bre bu nâstan utanmaz mısın

535“Kelime-i Tevhid benim hisarımdır. Şayet bir kimse benim hisarıma dahil olur ise, azabımdan emin olur”. İbn 'Asâkir, *Târîhu Dimeşk*.366/48.

536 “Oraya giren emniyette olur.” Âl-i İmrân 3/97.

ki çırpıplak gezersin? Şeytan etti; kani nâs ki utanayım, zira bu senin nâs addettiğin eşhâsı ben adam yerine komazım. Zira ben bunları oğlancıklar top oynar gibi oynatırım, dedikte Cüneyd etti; ya senin katında nâs kimdir? Şeytan etti; şehr-i Bağdat'ta mescid-i Şûniziyye'de iki kimesne vardır. Elân başların bürüyüp Hak Teâlâ'ya tevhidde ve şuğulde dururlar. Benim yanımda nâs onlardır ki, her bar ki varıp onlara vesvese ilgâ edip onları izlâl kast eylesem idi onlar dönüp bana nur-i zikriyle işaret ederler. Onların nur-i zikrinden yanarım, onları izlâle kâdir olamayıp kaçır giderim dedikte, bu kıssa gece içinde idi. Cüneyd-i Bağdadi sabaha katlanmayıp varıp gece ile ol mescide varıp gördü, fi'l hakîka iki kişi oturup murâkabeye varıp ve bahr-ı mükâşefeye istiğrâkta olmuşlar. Birisi bir pir ve birisi bir taze yiğit idi. Ol pir safâsından ayrılmağa ve Cüneyd ile cevaba taayyüde tenezzül eylemedi. Lakin ol tazesini başından burka'ını keşfedip etti; Cüneyd aceb adamsın her işittiğine inanırsın dedi. /268b/ İ'lem yâ ehî nur-i zikre vusûl terk-i esnâm hevâ ve nefy-i mâsivâ ile Kâbeyi kalbe duhûl ile olur. Tâ bidâyetten nihayete varınca kat'-ı merâtib ve tayy-i merâhil ve tadhîr-i kalbe sebep ve vesile ve ıslah-ı nefse bâ'is zikrullâh ve tevhid-i şeriftir. Nitekim hadis-i şerifte buyurulmuş ⁵³⁷ "إِنَّ الْقُلُوبَ تَصُدُّ كَمَا يَصُدُّ الْحَدِيدُ" Bu mahalde sual eylemişler ki, الْقُرْآنَ وَ ذَكَرَ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ وَ الصَّلَاةَ عَلَى; cevap buyurmuşlar ki; تِلَاوَةً ve zikrullâh miftah-i cümle-yi saâdet ve miftah-i cennet ve bâ'is-i vuslattır. Ve insanın milk-i vücudunda medfûn ve mestûr olan rumuz-i esrar-ı gaybiyye ve künuz-i maarif-i ilâhiyyenin dahi miftahıdır ki, ona kibbar-ı meşâyih-i kiram cennat-ı maneviyye tabir ederler. Bir sâlik kaçan bu cennat-ı maneviyyenin zevk ve safâsına vâsıl olsa idi, sekiz cennat-ı sûriyyenin safâsına değişmez. Bir mü'min bu manayı bildiğinden sonra, zikr-i kesîre ve tevhid-i şerife daima iştigâlde ola. Lillâhi der men kâle:

<i>Zikr ile mezkûra eriş</i>	<i>Kün zâkire'r-Rabbi'r-Rahîm</i>
<i>Bir kenz-i mestûra eriş</i>	<i>Hazâ sırâtün müstakîm</i>
<i>Geç Hûriden nûr'a eriş</i>	<i>Zâkir bulur bâkî na'îm</i>
<i>İksâr-ı zikru'llâh ile</i>	<i>Tekrâr-ı zikru'llâh ile</i> ⁵³⁸

Râvi-yi hadis, Ebu Saîd (r.a) Resulullah (s.a.s) buyurmuşlar ki:

⁵³⁷ "Kalpler de demirin paslandığı gibi paslanırlar." *Kenzu'l-Ummâl*.(No.2441).

⁵³⁸ Mustafa Tatcı - Musa Yıldız, *Divân-ı İlâhiyat*, 359-61.

⁵³⁹ "أَكْثَرُوا ذِكْرَ اللَّهِ حَتَّى يَقُولَ النَّاسُ إِنَّهُ مَجْنُونٌ" Yani zikrullâha şol kadar meşgul olun ki, sizi halk gördüklerinde deli ve divanedir diyeler. Dahi Allah Sübhâne ve Teâlâ Kitab-ı Kerim’inde ta‘mim-i zikre ve teksîrine /269a/ işaretten buyurur:

⁵⁴⁰ "الَّذِينَ يَذْكُرُونَ اللَّهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلَى جُنُوبِهِمْ" ve ayet-i uhrâda buyurur:

⁵⁴¹ "يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اذْكُرُوا اللَّهَ ذِكْرًا كَثِيرًا" Bundan malum oldu ki âimme-yi mü’minîn zikr-i kesîre iştigâle memurlardır ve reis-i müfessirîn İbn Abbas (r.a) hazretleri bu ayet-i kerimenin te’vilinde buyurmuşlar ki: Allah Sübhâne ve Teâlâ kullarına bir nesne farz ve emr eylemedi, illâ her birine bir hadd-i ma‘lûm ve vakt-i ma‘lûma tayin eyledi. İllâ zikre değil, zira zikir için bir zaman ve bir mekân ve bir hal ve bir had ve bir özür beyan olunmamıştır. Kemal-i şeref ve lüzum-u kesretine işaretten, tâ ki ibâdullah cemi‘-i hâlât ve cemi‘-i evkâtte Allah Sübhâne ve Teâlâ’yı zikir eyleyeller. Hatta cünüp ve hayız ve nüfesâ dahi zikirden memnu‘ değillerdir. Lakin tahâret ile olunan zikir sevapta ekser ve tadhîrde edhaldır. Husûsan riâyet-i edeb dahi makbul nesnedir ve bazı ulemâ;

ayet-i kerimesinin tefsirinde buyurmuşlar. ⁵⁴² Yani;

بِالْيَمِينِ وَالنَّهَارِ وَفِي الْبَرِّ وَالْبَحَارِ وَفِي السَّفَرِ وَالْحَضَرِ وَفِي الْغَنَاءِ وَالْفَقْرِ وَفِي الصِّحَّةِ وَالسَّقَمِ وَفِي الْفَرَحِ وَالْأَلَمِ وَ

⁵⁴³ فِي السَّرُورِ وَالْأُغَمِّ وَفِي السِّرِّ وَالْعَلَانِيَةِ وَعَلَى كُلِّ حَالٍ Ve bazı kibbar buyurmuşlar ki; zikre zaman ve mekân tayin olunmadığına hikmet budur ki, zaman ve mekândan münezze olan mezkûra kemal-i mertebe kurbî olup ve zâkir ol sultan-ı mezkûra vusûle sebeb-i vesile olduğu içindir. Ve Allah Sübhâne ve Teâlâ bir ayet-i uhrâda buyurmuşlar:

⁵⁴⁴ "فَاذْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ" bunun tefsir ve te’vilinde tahkikat-ı kesîre vardır. /269b/Kütüb-i tefâsirde mübeyyendir. Hele tahte’l lafz-ı manası Allah Teâlâ kullarına buyurur ki, siz beni zikir eyleyin ben dahi sizi zikredeyim; lütufla ve ihsânla ve dünyada ve ahirette murâdınız vermek ile ve cennete idhâl ile. Ve ondan a‘lâ zevk-i visâlim ve tecelliyat-ı cemâlim ile sizi anayım, buyurur. Ki Hak Teâlâ’yı zikirden dahi maksûd; talip matlûba ve âşık mahbûba ve sâlik meslûke vâsıl olmak idi. Pes bu makamdandır ki meşâyih-ı kibbâr buyurmuşlar; ⁵⁴⁵ وَلَذِكْرُ اللَّهِ أَكْبَرُ mazmûnunca bir kere Allah Sübhâne ve Teâlâ fazl

⁵³⁹ "Allah’ı öyle çok zikredin ki, tâ (insanlar) size mecnûn / deli desinler." Ahmed b. Hanbel, *el-Müsneid*.3/68, (No.11653).

⁵⁴⁰ "Onlar ayakta dururken, otururken, yatarken hep Allah’ı anarlar." Âl-i İmrân 3/191.

⁵⁴¹ "Ey iman edenler! Allah’ı çok çok anın." el-Ahzâb 33/41.

⁵⁴² h (H) : اى , قِيَامًا وَقُعُودًا وَ رَاكِبًا وَ مَأْتِيًّا وَ سَاكِنًا وَ سَائِرًا : minhu.

⁵⁴³ Gece ve gündüzde, karada ve denizde, yolculukta ve şehirde, zenginlikte ve yoksullukta, sağlıkta ve hastalıkta, sevinçte ve hüzünde, mutlulukta ve kederde, gizli ve açık her halde.

⁵⁴⁴ "Artık siz beni anın ki ben de sizi anayım." el-Bakara 2/152.

⁵⁴⁵ "Allah’ı anmak her şeyden önemlidir." el-Ankebût 29/45.

ve rahmet ve keremi ile kulunu zikredip anması cümleye kâfi olup kulun Allah Teâlâ'yı nice bin kere zikr eylemesinden a'zam ve ekberdir. Hemen mü'min sa'y edip zikrullâha iştigâl ile 'inde'l-mezkûr mezkûr ola göre. Şol tâifeden olmaya ki; “نَسُوا اللَّهَ” 546 onlar hakkında buyurulmuştur. 547 Allah Teâlâ nisyândan münezzehdir. Nihayet Hak Teâlâ kullarını unuttu demekten murâd, onlar ile lütuf ve keremi ile muamele eylemeyip sıfat-ı kaharî ile muâhaze edip izlâl ve intikam eder. Ve ol sebep ile nimetten mahrum olup nigmet ve nikbete ve elem ve galak ve ızdırâba düşürür ve murâdın müyesser etmez demektir.

Aziz-i men zikrullâh enva' ve merâtib üzeredir denilmiş idi. Ala'l-icmâl onu beyan edelim. Zikrin evvel mertebesi zikr-i lisânîdir. Bu dahi iki kısımdır; bir kısmı zikr-i cehrîdir bir kısmı zikr-i hafîdir. Ve bu ikinin zâkire efdal olan hangisidir denilirse, ulemâ bunda ihtilâf eylemişlerdir. Bazıları hafî efdaldır, zira riyâdan mahsûn olup /270a/ ihlâsa karîn olmakla denmiş. Ammâ meşâyih-i kiramdan ârifûn billâh olanlar ehl-i sülûkun makâmât-ı sülûk ve merâtib-i tevhidde makâmâta vusûlde hallerine göredir denilmiş. Mesela mürîd-i mübtedîye zikr-i cehrî efdal ve evlâdır. Husûsan ki darbî tevhid ede. 548 Zira zikr-i cehrî kalb-i insanîden havâtır-ı nefsanîyyeyi ve şeytaniyyeyi ve hevâcis-i nefsi ve vesâvüs-i şeytaniyi tard ve izâle edip tadhîr-i kalp eylemekte tesirde edhaldır. Ammâ mertebe-yi berriye-yi nefsten ubûr eylediğinden sonra ona zikr-i hafî efdaldır. Tedebbür ve tefekkür ve ta'zîm ile tezekkürdür denilmiştir. Ve bu mertebede sâlik zikr-i lisanîden geçip zikrin ikinci mertebesi ki zikr-i kalbîdir, ona vâsıl olur ve bu mertebe-yi kalbin zikri huzur ile olur. Ve üçüncü mertebenin zikri zikr-i rûhîdir ve bu mertebenin zikri müşâhede ile olur. Ve mertebe-yi sırrın zikri fenâ fi'llâhtır demişler. Ve bi hasbî'l-i'tibârât merâtib-i zikirde birkaç mertebe dahi bulunur. Lakin hakikatte zikir ve zâkir onlardır ki, merâtib-i zikirde kâmil olurlar. Enbiyâullah ve kemmil evliyâullah gibi salavâtullâhi Teâlâ aleyhim ecmaîn. Hak Teâlâ Kur'an-ı azîmü's-şânında: 549 “فَسَلُّوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ” ile onlara işaret buyurmuşlar. Zira ve 550 “وَعَلَّمْنَاهُ مِنْ لَدُنَّا عِلْمًا” fehvasınca onların bilmedikleri bir ilim yoktur. Pes onlara her neden sual ederlerse cevap verirler. Eğer zâhir ilimden ve eğer

546 “Onlar Allah'ı umursamadılar, O da onları rahmetinden mahrum bıraktı.” et-Tevbe 9/67.

547 h (H) : قَالَ اللَّهُ تَعَالَى وَ مَنْ يُضِلَّ اللَّهُ فَلَا هَادِيَ لَهُ . “Allah kimi dalâlete düşürürse artık onu hidayete erdirebilecek hiçbir kimse bulunamaz”. el-A'râf 7/186.

548 R T - efdal ve evlâdır. Husûsan ki darbî tevhid ede.

549 “Eğer bilmiyorsanız bilgi sahibi olanlara sorun.” en-Nahl 16/43.

550 “...ve ona nezdimizden bir ilim öğretmiştik.” el-Kehf 18/65.

ulûm-u mugayyebâtta nihayet ulum-i gaybiyyenin bazısını ifşâ ve işâ'aya rıza-yı Rabb olmamakla haber verilmez. Fîhi bahsi kesîrun fe efhem. /270b/ Zira bunlar ta'lim-i ilâhi ile ulûm-i evvelîn ve âhirîne vâsıllardır. Bu dahi kendiler mertebelerince ta'lim olunduğu miktardır, minhu beyân. Pes aziz-i men bilesin ki bu tâife-yi mezkûre gibi hakikatte müessir olan zikir zâkir-i kâmil ve ârif-i vâsılın zikridir. Bu zikir dünyada ve ahirette sebab-i necât ve bâ'is-i felâhtır.

Hikâyet: Selâtin-i mâziye zamanlarında bir gün Bağdat şehrinde donanma emrolmakla ehl-i hevâya ruhsat verildikte, ehl-i hevâ ol kadar fisk ve fesâda mübâşeret eylediler ki kâbil-i tabir değil. Şeyh Şiblî (k.s)'in asrında idi onda bulundu. Cânib-i haktan buna dediler ki; Şiblî eğer senin zikrin olmasaydı biz bunların bu ettikleri fesâtları için bu halka neler ede idik. Şeyh hazretleri halka fesâdı terk eyleyin, işte bize şöyle denildi, diye halka⁵⁵¹ haber verdiğinde, onda ulema-yı zâhirden bir münkir fakîh var idi. Onda bulundu etti; yâ şeyh senin zikrin demekten murâd nedir? Cümle biz dahi Allah'ı zikrederiz. Şeyh ona cevaben etti; sizin zikriniz nefisledir, bizim zikrimiz hakladır. Kabûle karîn olan zikir bu zikirdir. Yoksa ağrâz-ı nefisle olan zikrin tesiri ve 'indillâh kabulü olmaz, buyurdular.

Hikâyet: Bir gün Sultan-ı Enbiya (s.a.s) bir gazâda gayet sıcak gün idi. Teneffüs için askerden ayrılıp varıp bir ağaç sayesinde bir miktar gölgelenmeye vardı. Bir kâfir bunu gözetirdi, fi'l hâl ardınca varıp sell-i seyf ile hücum /271a/edip etti; Yâ Muhammed şimdi seni benim elimden kim kurtarır? Nebi (a.s) cevabında, Allah dedi. Bir kere Allah adını zikredince bu ism-i a'zâmın eseri fi'l hâl zâhir olup ol kâfir atından yıkıldı ve elinden kılıcı sıçrayıp yere düştü. Kâfir yüzü üstüne kapandı, Resul (a.s) kâfirin kılıcını alıp üzerine havâle olup etti: "Yâ mel'ûn beni hod kurtaran kurtardı, ya seni şimdi benim elimden kim kurtarır" buyurdularında, ol kâfir zebûn olup helâkini mukarrer bilecek emân diledi. Ve bunda iki rivâyet vardır. Birisi budur ki İslam'a geldi denilmiş ve bir rivâyette Müslüman olmadı, lakin ahd eyledi ki ayırık Habib-i Ekrem (s.a.s)'e kast ve ziyân eylemeye. Nebi (a.s) ol ahdi üzere onu azâd eyledi denilmiş ve Enes bin Malik (r.a)'ın Haccac-ı zâlim⁵⁵² ile olan muamelesi ve onun zikri ve duası sebebiyle Haccâc'a şetm eylemiş iken Haccâc onun katline kast eyledikte kâdir

⁵⁵¹ R T – halka.

⁵⁵² Ebû Muhammed el-Haccâc b. Yûsuf b. el-Hakem es-Sekafî (ö. 95/714). Zalim lakabıyla meşhur Emevî valisi. Aycan, "Haccâc b. Yûsuf es-Sekafî", 427-28.

olamadığı hikâye, kıssa-yi ma'lûme ve mufasssaladır. Beyâna hâcet yok. Bu dahi zâkirin kâmil olup ve zikrin hakiki olması ile tesiri kabilindendir.

Aziz-i men fi'l hakîka zikrullâh her derde deva ve her maraza şifadır. Ve her cemaat-i bâğiye ve askeri a'dâdan necât ve her havf ve hatardan halâsa sebeptir. Lakin söz bunda ki, Hak Teâlâ'yı hakikat üzere zikredebilmekte. Ve benim azizim ism-i a'zam dahi bu kabildendir. Zira Allah Teâlâ'nın her ismi a'zamdır, hiçbir ismi yoktur ki aşgar denile. /271b/ Nihayet tesir kâilinin sıdkına ve haline göredir. Yoksa Allah isminden büyük ism-i a'zam yoktur. Hem hakikatte ve hem ekser meşâyih ve ulemânın kavlince ism-i a'zam Allah'tır demişler ve bunu hod amme-yi mü'minin derler. Ya niçin tesiri olup hacetleri kabul olmaz ve eğer suâl edersen ki, zikr-i ilâhi her derde devâ ve her maraza şifâ ve her murâdın husûlüne vesiledir dedik. Ya ben nice kere bel nice bin kere zikr eyledim, yine derdime devâ olmadı. Biz buna birkaç cevap versek kâbildir. Evvel cevabımız budur ki; ol kişi sahihçe Allah'ı zikredememiştir. Onun için ki ol kişinin ya lokması haramdır yahut kalbi veya dili nâpaktır. Yalancılık ile ve gıybet ve mesâvî ile.⁵⁵³ Husûsan denilmiş ki bir kimse haramdan bir lokma yese idi, ol kişinin kırk güne dek ne zikrinin lezzeti ve tesiri olur ve ne dua ve recâsı kabul olur. Bunlardan kişi kendi özünü pâk eylemek lazımdır. Tâ ki duası kabul ola. Ve adem-i kabûle bir sebep dahi budur ki, zâkir ve eğer dâ'î olan kimsenin dili Allah'ı zikr eylese, feemmâ kalbi yabanlarda olup teveccüh-i kalp bulunmasa duası kabul olmaz ve murâdı hâsıl olmaz. رَجُلٍ دَاعٍ زَمَنَ مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامَ وَهُوَ يَبْكِي مَعَ أَنَّ قَلْبَهُ فِي أَغْنَامِهِ وَلَمْ يُقْبَلْ حَتَّى أَنْ يَتَوَجَّهَ إِلَى اللَّهِ تَعَالَى بِقَلْبِهِ بِإِشَادَةِ مُوسَى ؑ مَخَّ كَمَا فِي حِكَايَةِ ve⁵⁵⁴ dua mevcut olduğu takdirce bir kere Allah dese idi, onun her derdine derman olur ve duası ile her murâdı hâsıl olur. Ve benim azizim bunda /272a/ şerâit çoktur, bu mahalde kâbil-i tafsîl değildir. Lakin bu hikâyet ile iktifâ edelim ki cümleye asıl budur.

Hikâyet budur ki: Bir gün Hz. Bâyezîd (k.s.)'l-latîfe ulema-yı zâhirden bir fakîh suâl eyledi ki, “Habîbullah (s.a.s) lâilâhe illâllah miftâhu'l-cenneti buyurdu. Miftâh elimizde olacak cenneti açıp gireriz. Ya senin bu sûfilere aç susuz koyup ve türlü mücâhedât ile itâb eylediğin nedir?” dedikte cevabında buyurmuşlar: Zâhir miftâhında üç dendân⁵⁵⁵ olmayınca kilidi açmadığı gibi bâtın miftâhında dahi üç tane dış lazımdır

⁵⁵³ R T + lisanı nâpaktır.

⁵⁵⁴ R T + şerâid-i.

⁵⁵⁵ Dış.

ki, cennete miftâh ola. Evvelâ bir dendân budur ki, bu kelime-yi tayyibenin kâiline kizbden ve gıybet ve mesâvîden pâk bir lisân gerek. İkinci dendân budur ki, bunu zâkir olana haram lokmalardan pâk bir beden gerek. Üçüncü dendân budur ki, bunun kâiline gıllüğü⁵⁵⁶ ve hıkd ü hasedden⁵⁵⁷ pâk olmuş bir kalp gerek. Bunlar bulunduğu takdirce lâilâhe illâllah, miftah-ı cennet olur. Bu sûfilere bizim riyâzet ve halvete teklifimiz bu dendânları tahsilden ötürüdür. Ona aklınca cevap verdi. Yoksa cevap dahî bundan ötedir. Benim azizim zikrullâhın husûsan tevhid-i şerîfin fezâiline nihayet yoktur. Hemen her halde iştigâl ede göre. Eğerçi zikr-i hakîkînin ehli değil ise de yine nef'iden ve sevaptan hâlî değildir.

Cümle fezâil kelime-yi tevhiddendir ki Hâlid bin Velîd⁵⁵⁸'in (r.a) bir sahrâda ol rahip ile olan muamelesi ve onun suallerine verdiği /272b/cevapları âkıbet, yetmiş bin kişinin İslâm'a gelmesi hikâye-yi meşhûredir. Ve İmam Ali (k.v)'den rivâyet olunur: Bir gün bir gazâda kavm-i cebbârînden kalma bir büyük adam bulunup suâl olundukta siz bu kadar cesâmet ve kuvvet ile ne hoş Mûsâ ve Yûsâ (a.s)'ın askerine mukâbele edemeyip münhezim oldunuz. Cevap vermiş ki; kaçân onlar ile mukâbil olduğumuzda gördük alemlerinde, lâ ilâhe illâllah Muhammedu'r-Resûlullâh yazılmış. Ol iki kelimenin şeref ve fazîleti ve kuvveti ile onlar ile asla mukâvemete ve mukâbeleye kâdir olamayıp mağlub olduk dedi. Ve aziz-i men bilesin ki zikirde bir a'la mertebe dahî vardır ki, sâlik kaçân ol makama vâsıl olacak, ezkâr-ı merâtib-i ezkârdan⁵⁵⁹ hiçbir zikir kalmaz. Gerekse celî ve gerekse zikr-i hafî olsun, cemi'-i zâkirînin zikri bu mahalde muzmahil olur. Zira müşâhede-yi cemâl makâmıdır. Bunda ne zâkir kalır ve ne zikir kalır. Cümlesi fânî ve ma'dûm olup ancak mezkûr mevcûd ve bâkî kalır. Bu makâm ol makâmıdır ki tâlib matlûba ve zâkir mezkûre vâsıl olur. Zikir hod gâybde kişinin mahbubu hâzır olmadığı sûrette olur. Bu makâmda hod sâlikin nazarında Hak Sübhâne ve Teâlâ her zaman ve her mekânda hâzır görünür. Hakikat-i zikir budur ve bu makâmın erbâbına nisbet-i zikr-i lisânî zarar verir. Zira hâminden ve makâmından tenezzül etmek lâzım gelir. Zira bunların sükûtunda devam-ı zikir bulunur.

⁵⁵⁶ Düşmanlık.

⁵⁵⁷ Gizli düşmanlık.

⁵⁵⁸ Ebû Süleymân Seyfullâh ve Fârisü'l-İslâm Hâlid b. el-Velîd b. el-Mugîre el-Mahzûmî el-Kureşî (ö. 21/642) Hz. Peygamber'in seyfullah unvanı verdiği meşhur kumandan sahâbî. Bk. Fayda, "Hâlid b. Velîd", 289-92.

⁵⁵⁹ R T : ezkârdan ve merâtib-i ezkârdan.

Pes bu makamdandır; bir gün iblis aleyhi mâ yestehik, Hz. İsa (a.s)’a gelip /273a/etti; ⁵⁶⁰أَذْكُرُ اللَّهَ يَا عِيسَى. Hz. Rûhullah (a.s) ol mahalde iblise cevaben buyurdular ki; ⁵⁶¹لَا بِقَوْلِكَ يَا مَلْعُون. Bu mahalde suâl olunmuş ki; şeytan hod bir kimseye hayırla emir ve hayır kast eylemeyip daima zarar kasteder. Zikrûlâhtan hayırlı bir şey ve bir ibadet yoktur. Ya niçin Hz. İsa (a.s)’a zikir eyle⁵⁶² emreyledi? Cevap verilmiş ki; iblis-i laînin murâdı yine hayır kastetmek değil idi. Belki zarar kast eyledi. Zîrâ Hz. İsa (a.s) makam-ı üns-i billâhta idi. Onu makamından ayırıp zikir-i hakîkîden zikir-i lisânî tenezzülüne bırakmak idi. Kurbdan bu’da, huzurdan gaybet tenezzülüne düşürmek idi. İsa rûhullah onun garazını bilip onun için “lâ bigavlike” buyurdu. Benim azizim kesret-i zikirden ve tevhid-i şerîfe fi’l-leyli ve’n-nehâr iştigâlden dahi maksûd bu makama vusuldür.

Allah Teâlâ cümle tarîkte olan ihvana müyesser eyleye, âmin. Ve benim karındaşım sâlik bu makama vusûlden sonra bir kere Allah dese idi, her mehlekeden necât bulup her murâdın husûlü müyesser olur. Zira vücutları bu tâifenin levs-i sivâdan pâk olmuştur. Her ne ismi zikrederse fi’l hâl tesiri zâhir olup murâdı hâsıl olur. Zira Hak Sübhâne ve Teâlâ’yı lisan-ı pâk ve tâhir ağızla zikrederler. Lâilâhe illallâh kelimesine sâlikin ziyâde iştigâlinde dahi maksûd Allah demeye lâayık bir pâk ağız tahsîl eylemektir. Bundandır Bâyezîd (k.s) hazretlerinin hikâyesi. Hikâyet budur ki: Bir gün Hz. Bâyezîd bir yere gitmek istedi. Avâm-ı nâstan bir kişi buna /273b/yoldaş oldu. Bunlar yolca giderken hikmet-i Hüdâ bir deryaya rast geldiler. Geçmeye ne kimse var ve ne onda kayık var. Bâyezîd ol yoldaşına etti; ben bu deryayı yürür geçerim, sen dahî geçebilir misin? Ol refîk etti; ben neye kâdirim? Bâyezîd etti; ben seni dahî bile geçireyim, ammâ şol şart ile ki; benim ardımca gelip ve edesin ki, Bâyezîd’in dediği Bâyezîd’in dediği. Delikte bunu vird edinip gayrı nesneye meşgul olmayasın. Bâyezîd “Bismillâhirrahmânirrahîm” deyip deryaya girdi yürüdü. Bu adam dahi ardınca girip Bâyezîd’in dediği diyerek bilesine yürüyüp giderken, deryanın ortasına varıp kenara yakın kaldığında bu biçarenin hatırına bu geldi ki; Bâyezîd’in dediği diyeceğime Bâyezîd ne derse onu desem ne, deyip Bâyezîd’in virdine kulak urdu gördü. Bâyezîd zikrullâha meşgul olup Allah Allah deyip deryayı geçirdi. Bu kişi

⁵⁶⁰ “Allah’ı zikret ey İsa!”.

⁵⁶¹ “Senin sözünle yapmam ey lanetlenmiş”.

⁵⁶² R T + niçin.

dahi Allah Allah dediği gibi fi'l hâl deryaya cümb olup gitti. Bâyezîd buna vâkîf olup etti; bre hey bîçare ne eyledin, diye elini uzatıp bu kişiyi deryadan çekti çıkardı ve buna etti: Sana ben demedim mi ki Bâyezîd'in dediği demeden gayrı zikre meşgul olma. Sende ol ağız mı vardır ki Allah demek ile derya geçesin. Bîçare bilmedi ki kendi deryayı Bâyezîd kuvveti ile geçerci.

Benim azîzim bundan ma'lûm oldu ki; Allah Teâlâ'nın her ismi a'zamdır ve fi'l hâl tesiri mukarrerdir. Nihâyet kâiline tahâret-i vi'â ve tahâret-i lisân şarttır. Bu eceldendir ki /274a/bir gün yine Bâyezîd hazretlerine (k.s) bir kimesne gelip etti; bana ism-i a'zamı göster yâ şeyh. Bâyezîd etti; sen bana ism-i aşgarı göster ben de sana ism-i a'zamı göstereyim. Allah Teâlâ'nın hangi ismi a'zam değildir? dedi. Benim azîzim bu vâkıa bir emirdir. Nihâyet zâkir ve kâil-i esmâ-i hüsnâ olan kimesne, levs-i zünûbden tâhir ve bakıyye-yi vücuttan pâk olup ârif-i billâh olmak ister. Pes yine tadhîr-i vücûd edip bu makâma vusûle sebep tevhid-i şerîftir. Zira cârûb lâ tadhîr-i kalp ve nefy-i sivâda edhaldır, bu makâmâta tevhid ile varılır. Zira cemi' ezkâr ve evrâd ve esmânın aslı tevhîddir. Husûsan Hak Sübhâne ve Teâlâ'ya vusûl tevhidden gayrı bir nesne ile mümkün değildir. Hemen tâlib-i Hak olan sâlike lâıyk budur ki, daima tevhid-i şerîfe iştigâl ile milk-i vücutta fi'e-yi bâğiye olan kuvâ-yı nefsâniyye ve havâtır-ı şeytaniyye asâkiri ile mücâhede edip daima tevhide iştigâlde sebât gösterip avn-i rabbânî, inâyet-i sübhânî ile a'dâ-yı din ve asâkir-i şeyâtîne gâlib ola. Ve dünyada ve ahirette necât ve felâha vâsıl olup ⁵⁶³ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ayet-i kerîmesine mazhâr ola. Allâhümme sebbitnâ fi'd-dîni fi külli ân ve hîn âmîn.

Îlâhî der makâm zikrullâh⁵⁶⁴

Zâkir safâya erişir	Envâr-ı zikru'llâh ile
Âşık Hudâ'ya erişir	İksâr-ı zikru'llah ile
Zikri mükerrer ede gör	Bir Hacc-ı ekber ede gör
/274b/Kalbini mu'attar ede gör	Attâr-ı zikru'llâh ile
Âşık olan cânânına	Girmiş fenâ meydânına
Ermiş Hakk'ın ihsânına	Âsâr-ı zikru'llâh ile
Tasdîk ile îmâna er	Tahkîk ile irfâna er
Bir bahr-i bî-pâyâna er	Enhâr-ı zikru'llâh ile

⁵⁶³ "...kurtuluşa eresiniz." el-Mâide 5/90.

⁵⁶⁴ Mustafa Tatcı- Musa Yıldız, *Divân-ı İlâhiyat*, 363-65.

Açan hüviyyetten kapu	Zevk ile olmuş hande-rû
Zâhir olur izmâr-ı Hû	Izhâr-ı zikru'llâh ile
Kesrette vahdet bul beğim	Bâkî sa'âdet bul beğim
Sırr-ı hakikat bul beğim	Tekrâr-ı zikru'llâh ile
Bel bağlayanlar hizmete	Tâlib olanlar vuslata
Ermîş Hüdâyî vahdete	Esrâr-ı zikru'llâh ile

29. MECLİS

Fî Beyânî Kâvlihi Teâlâ:

﴿ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا أَمْرَ الْمُسْرِفِينَ الَّذِينَ يُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ ﴾⁵⁶⁵

Allah Sübhâne ve Teâlâ gönlümüz gözün açıvere, enbiyâ-yı izâm zevkinden zevk müyesser eyleye, evliyâ-yı kirâm zevkinden zevk müyesser eyleye, ulemâ ve sulehâ zevkinden zevk müyesser eyleye.⁵⁶⁶ Allah Sübhâne ve Teâlâ Kur'ân-ı azîmde ve Furkan-ı kerîminde Sâlih peygamber kavmine buyurdıklarını hikâye buyurur. Tâ ki âmme-yi mü'minîn ve zümre-yi muvahhidîn bu kıssadan hissedar ve mütezekkîr ve mütenassıh olmayla, daima tarik-i takvâda sâbit-i kadem olup ehl-i takvâyâ vaad olunan ihsâna mazhâr olup fi'd-dünya ve'l-âhireti necât-ı kübrâ ve felâh-ı azîmde olalar. Yani Sâlih nebi kavmine buyurmuşlar ki⁵⁶⁷: Allah'tan korkun dahi bana itaat eyleyin. Ve itaat eylemek yeryüzünde olan müsriflerin emrine yani /275a/şol ehl-i hevâda olan tâife ki, adem-i takvâları sebebi ile yeryüzünde daima isyan ve fesatta⁵⁶⁸ olalar. Onlardan olmak ve onların emirlerine itaatten ictinâbda olup Allah Sübhâne ve Teâlâ emrine imtisâl ve nehyinden ictinâb ile itaatte ve ibadette olun. Ve tarik-i takvâyâ sülûkte olun, buyurmuşlar.⁵⁶⁹ Aziz-i men bilesin ki, Allah Sübhâne ve Teâlâ Sâlih nebinin kavmine buyurdıklarını hikâye buyurmak, kemâl mertebede kullarına merhameten ve lutfendir. İbâdına tarik-i dalâl ve hüdâ-yı beyân buyurup; ehl-i hüdâyâ itaat eden mühtedî olur ve muhâlefet eden ehl-i cahîm olur. Pes benim kullarım bu insan reis-i muhâlîfin olan şeytan ve ittibâ'na ittibâ' ile dâr-ı cahîme giderler. Onların

⁵⁶⁵ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا أَمْرَ الْمُسْرِفِينَ الَّذِينَ يُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ وَلَا يُصْلِحُونَ "Artık Allah'tan korkun ve bana itaat edin. Yeryüzünde düzeni bozan ama düzeltmeye yanaşmayan aşırıların istediklerini yapmayın." eş-Şuarâ, 26/150-152.

⁵⁶⁶ R T - enbiyâ-yı izâm zevkinden zevk müyesser eyleye, evliyâ-yı kirâm zevkinden zevk müyesser eyleye, ulemâ ve sulehâ zevkinden zevk müyesser eyleye. R T : ilâ âhir.

⁵⁶⁷ R T + salavâtullâhi Teâlâ alâ nebiyyinâ ve aleyhi ve alâ sâiru'l enbiyâ-i ecmaîn.

⁵⁶⁸ R T + ve tuğyân ve izlâl ve ifsâtta.

⁵⁶⁹ R T + ve irşâd ve nasihat eylemişler.

emrine itaat eylemeyin ve onlardan olmayın. Ve reis-i ehl-i itaat olan Hz. Âdem (a.s) ve onun etbâ'ına vesâir enbiyâ ve evliyâullahâ itaat edenler dâr-ı na'îme derecât-ı cennâta vâsıl olurlar. Onlara ittibâ' ve itaat eyleyin diye buyururlar. İ'lem yâ ehî her izzet ve saâdetin menşei ve mebdei mürşid-i kâmile ve ehl-i hüdayâ itaattir. Nitekim her nekbet ve şekâvetin sebebi ve aslı onlara muhâlefet ve adem-i itaattir ve tâ'at ve itaate menşe' ve bâ'is ve bâdî olan takvâdır. Yani dünyada ve ahirette Hak Teâlâ'dan korkmaktır. Bu manaya işâreten bu ayet-i kerîmede takvâ itaat üzerine takdîm olunup فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا⁵⁷⁰ buyurulmuş. Ve bi'l-küllî ki takvâ⁵⁷⁰/275b/her derde devâ ve her maraza şifâdır.

Husûsan ki tarîkte ve sülûkte⁵⁷¹ onun içindir ki, tarik-i Hak'ta takvâ rükn-i akvâdır buyurulmuş. Bundandır ki bazı kibbâr buyurmuşlar:

⁵⁷² وَمَنْ لَمْ يَكُنْ بَيْنَهُ وَبَيْنَ اللَّهِ التَّقْوَى الْمَرَاقِبَةُ لَمْ يَصِلْ إِلَى نُورِ الْكَشْفِ ve lafzı takvânın aslı vakvâdır ve evtâyâ kalb olunmuştur. Nitekim tekülî aslında vekülî idi ve evtâyâ kalb olup tekülî denildi. Yani vekâyettendir. Onun için takvânın tarifinde buyurmuşlar ki; takvâ ona derler ki, bir kişi kendine âlem-i ahirette zarar metretib olacak yerden dünyada iken, kendini sakınıp nefsini vekâyet eylemektir. Eğer suâl olunursa ki takvâ ile havf ve haşyet ve vera' mâbeynlerinde fark var mıdır? Cevap verilir ki, fark vardır. Zîrâ her birinin bir mahalli ve bir i'tibârı vardır. Lâkin cümlesinde takvâ mu'teberdir. Zîrâ cümlesinde asıl takvâdır. Allah Teâlâ'dan korkmak manasına vesâyirlerinde dahî bu mana mu'teberdir. Lâkin takvâ câmi' cümle usûl ve fûrû' ve bâ'is-i husûl-i murâdât ve sebep-i vusûl cenâb-ı kâdiye'l hâcât olduğu eceldendir ki, bidâyetten nihâyete varınca ayet-i Kur'âniyyeye nazar olunsâ idi, ayet-i takvâ sâyirinden ekser zikrolunup ve nice mahalde şân-ı takvâ ta'zîm olup kirâren bir ayette zikrolunmuştur. Bu mananın tahkîkinde bazı kibbâr-ı ulemâ buyurmuşlar; ekall-i mertebe-yi takvâda olan on iki mana mevcuttur. Her birisinin hakkında ayet-i müstakil nüzûl eylemiştir, diye kelâmını âyat-ı Kur'âniyyeden bir ayet-i kerîme ile te'yîd eylemiştir. Ol me'ânîden evvel mana budur ki takvâ hamd ü senâya /276a/azim manasına gelir.

Nitekim Kur'an-ı Kerim'de buyurulmuş: ⁵⁷³وَإِنْ تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا فَإِنَّ ذَلِكَ مِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ Yani sabır ile takvâda olun ki, sabırla takvâ hakâyık-ı umûr, muâzzamât-ı mühimmât

⁵⁷⁰ R T + itaat üzerine takdîm olunup.

⁵⁷¹ R T + ola.

⁵⁷² “Allah’la arasında takvâ bağı olmayan kimse vahyin nuruna ulaşamaz.”

⁵⁷³ “...Eğer sabreder ve sakınırsanız bilin ki bu size gereken davranışlardandır.” Âl-i İmrân 3/186.

cumhûr-u duhûrdur. Ve haslet-i sâniye ehl-i takvânın a‘dâdan masûn ve mahfûz olmasıdır. Nitekim Allah Sübhâne ve Teâlâ buyurur: ⁵⁷⁴ وَإِنْ تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا لَا يَضُرُّكُمْ كَيْدُهُمْ. Yani sabır ve takvâ ehline a‘dâ asla zarar edemezler. Ve haslet-i sâlise, ehl-i takvâyâ te‘yîd ve nusret-i ilâhiyye erişmektir, ma‘iyyet-i Hz. Hak celle ve alâ bulunmakla. Nitekim ⁵⁷⁵ إِنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ ve fi ayet-i uhrâ ⁵⁷⁶ اتَّقُوا اللَّهَ مَعَ الَّذِينَ اتَّقُوا buyurulmuş. Ve haslet-i râbi‘, takvâ bâ‘is-i emn ve necât her mesâib-i şedîde ve mahreç her müzâyak-ı adîde ve husûl-i erzâk-ı kesîre ve hâlât-ı tayyibedir, مَنْ غَيْرَ طَلَبَ وَلَا تَعَبَ وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا وَيَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ ⁵⁷⁷ Kâle’llâhu Teâlâ: Ve takvâ, câlib-i lutf-u Hüdâ ve erzâg-ı sûriyye ve ma‘neviyye husûlünde sebep akvâdır. Bu makâm dandır: Bir gün bir şeyhin ehlibâsından birisi bir şeyhe suâl eyledi ki; “be hey efendi, sen bizi daima tarik-i takvâyâ sülûk ile ve terk-i dünya olup gecede ve gündüzde uzlet-i nâs edip zikrullâha iştigâl ile nefsiniz ile mücâhede edip ıslâh-ı bâl ve tahsîl-i hasen hâlde olun, diye emredersin. Bizim ehlimiz var ve evlâd ve ıyâlimiz var, bunlara yiyecek ve giyecek gerek. Biz tarik-i hakka sülûk edip buyruğunuzu tuttuğumuz takdirce, ya bunların nafakaları nereden hâsıl olur?” dedikte, ol azîz /276b/bu kişiye cevap verdiler ki: Baka kişi, Allah Sübhâne ve Teâlâ’nın kelâm-ı şerîfine i‘tikâdın var mı yoksa yok mu? Etti, vardır. Ol azîz etti; baka kişi senin bu suâline cevâbı Hak Teâlâ Kur’an-ı Kerîm’inde vermiştir, deyip bu ayet-i kerîmeyi tilâvet buyurdu: ⁵⁷⁸ وَيَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا Ve hadis-i şerîfte Sultan-ı kevneyn (a.s) takvâ câmi‘ cümle merâm ve bâ‘is-i rızâ-yı cenâb-ı melik-i allâm olduğuna işâreten hadîs-i şerîfnde buyurmuşlar:

Manâ-yı şerîfi; “Ben Kur’an’da bir ayet bilirim, eğer benî Âdem onunla amel eyleseler idi, onlara kifâyet ederdi”, buyurup ba‘dehû bu ayet-i kerîmeyi tilâvet buyurmuşlar. Ve haslet-i hâmise yani takvânın beşinci manası ıslâh-ı ameldir. Kemâ kâle’llâhu Teâlâ:

⁵⁷⁴ “...Eğer sabreder ve sakınırsanız, onların tuzağı size hiçbir zarar vermez.” Âl-i İmrân 3/120.

⁵⁷⁵ “...Biliniz ki Allah, buyruğuna karşı gelmekten sakınanlarla beraberdir.” et-Tevbe 9/123.

⁵⁷⁶ “...Çünkü Allah takvâ ile hareket edip iyiliği seçenlerin yanındadır.” en-Nahl 16/128.

⁵⁷⁷ “...Kim Allah’a saygısızlıktan sakınırsa, Allah ona bir çıkış yolu gösterir. Ve ona hiç beklemediği yerden rızık verir.” et-Talâk 65/2-3.

⁵⁷⁸ et-Talâk 65/2-3.

⁵⁷⁹ “Ben öyle bir ayet biliyorum ki, eğer bütün insanlar ona uysa onlara yeter.” Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*.35/436.

580 “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَقُولُوا قَوْلًا سَدِيدًا يُصْلِحْ لَكُمْ أَعْمَالَكُمْ” Yani Allah Teâlâ ibâdından ehl-i imana hitâb edip takvâ ile ve sözünüzü doğru söylemek ile a‘mâlinizi ıslâh eyleyin buyurmuşlar. Ve haslet-i sâdise mana-yı takvâdan zünûbden pâk olup cümle günahları yarlıganmaktır⁵⁸¹. Kâle’llahu Teâlâ: 582 “يَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ” yani takvâ fi’l ahvâl ve sadaga fi’l akvâl, bâ’is-i ıslâh-ı a‘mâl olduğu gibi, sebep-i mağfîret-i zünûb cümle-yi ef’âl ve ahvâldir. Ve haslet-i sâbi‘a, mana-yı takvâdan kabûl-i ilâhiyyedir. Kemâ kâle Teâlâ: 583 “إِنَّمَا يَقْبَلُ اللَّهُ مِنَ الْمُتَّقِينَ” Yani Allah Sübhâne ve Teâlâ kullarının duasını ve a‘mâlini kabul eylemez illâ muttakî kullarından kabul eder. Ve sekizinci haslet, husûl-i muhabbetullah’tır. Kemâ kâle Teâlâ ve dokuzuncu haslet mana-yı takvâdan i‘zâr ve ikrâm-ı min Allah’tır. /277a/Nitekim buyrulmuş: 584 “إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَى” Yani izzette ve kerâmette Hak katında artûk olanınız takvâda artûk olanınızdır. Ve onuncu haslet; 585 “عِنْدَ الْمَوْتِ بَشَارَتْ فِي الدُّنْيَا وَبَشَارَتْ فِي الْآخِرَةِ” Yani şol kimseler ki, kemâ kâle’llahu Teâlâ: “الَّذِينَ آمَنُوا وَكَانُوا يَتَّقُونَ” Yani şol kimseler ki imana geldiler dahî takvâda oldular. Onlar için hâlet-i nez‘de teslim-i rûh ederken beşâret-i azmî vardır. Yani onlara teslim-i rûh ederken beşâret-i azmî cennette makamları gösterilmek ile ve âhirette cehennem korkularından halâs oldun diye muştulanmak ile. Bazı ulemâ buyurmuşlar ki; âhirette beşâretten murâd ol kişiye cennette cümle murâdı verilip ve cümleden a‘lâ maksad-ı aksâsı⁵⁸⁶ cemâl-i Hak celle ve alâyı müşâhede etmek ile tebşîr olunur denilmiş. Ve on birinci haslet, nârdan necâttır. Kemâ kâle Teâlâ: 587 “وَسُيْجَنُهَا الْأُتْقَى” yani takvâda ziyâde olan kimesne nâr-ı cahîm ve azâb-ı elîmden ba‘îd kılınsa gerektir. Ve fi ayet-i uhrâ kâle’llahu Teâlâ: 589 “إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ وَغُيُوبٍ أُدْخِلُوهُمْ بِسَلَامٍ أَمِينٍ” yani ehl-i takvâyâ cennet-i a‘lâyâ duhûle hitâb olunur ki, kırk cennât-ı uyûne, her âfât ve âhâtan

580 “...Kim Allah’a ve resulüne itaat ederse gerçekten büyük bir kazanç elde eder...Allah sizin işlerinizi düzeltir.” el-Ahzâb 33/70-71.

581 Bağışlanmak.

582 “...günahlarınızı bağışlasın...” Âl-i İmrân 3/31.

583 “...“Allah ancak takvâ sahiplerinden kabul eder.” el-Mâide 5/27.

584 “...Allah katında en değerli olanınız O’na itaatsizlikten en fazla sakınanınızdır.” el-Hucurât 49/13.

585 “Onlar ki, iman etmişler ve takvâyâ ermişlerdir. İşte onlara hem bu dünya hayatında hem de âhirette müjdeler olsun!” Yûnus 10/62-63.

586 R T + olan.

587 “Sonra biz kötülükten sakınanları (cehennemden) esirgeriz...” Meryem 19/72.

588 “Takvâ ehli ise ondan (ateşten) uzak tutulur.” el-Leyl 92/17.

589 “Allah’a karşı saygısızlıktan sakınanlar mutlaka cennet bahçelerinde ve pınar başlarında olacaklar. “Esenlikle, güvenle girin oraya!” (denecek).” el-Hicr 15/45-46.

sâlimîn ve âminîn olduğunuz halde. Ve on ikinci haslet, mânâ-yı takvâdan cennette verâsettir. Kâle'llâhu Tebârake ve Teâlâ ⁵⁹⁰ “تِلْكَ الْجَنَّةُ الَّتِي نُورِثُ مِنْ عِبَادِنَا مَنْ كَانَ تَقِيًّا” yani Allah Teâlâ kelâm-ı mecîdinde buyurur ki; biz bu cennetleri kullarımızdan şol kimseye veririz ki, bizden takvâsı ola.

Ve azîz-i men bu zikr olunan ayet-i izâmdan ve dahî Kur'ân-ı Kerîm'de nice ayet-i kerîme /277b/ vardır ki, cümlesinin mânâ-yı şerîflerinden minfehm olunan budur ki; iki cihânın izzeti ve saâdeti takvâdadır ve indillâh ve indi'n-nâs muazzez ve mükerrer olan ehl-i takvâdır. Ve bu âyât-ı takvâyâ tahte'l-lafz verilen mânâ, deryâdan katre mesâbesindedir. Hakikat-i takvâ bahs olunup derece olunsa idi, nice bunun emsâli evrâka sığmaz idi. Ve rivâyette gelmiş ki; erbâb-ı keşften bazısı görmüşler ki, mekâbirde yazılmış ki; bir kimse eğer âhiret azığı isterse hiç takvâ gibi azık olmaz. Pes imdi şol kimseler ki âhiret seferin mukarrer bileler, tarik-i takvâyâ sülûk eylesinler ki, zâd-ı âhirettir ve hayr-ı evzâd zâd-ı takvâdır. Kemâ kâle'llâhu Teâlâ “وَتَزَوَّدُوا فَإِنَّ” ⁵⁹¹ “خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَى” Husûsan ki bu insan tezevvüd ve takvâ ile me'mûrlardır. Ve dahî bilmiş olasınız ki, Allah Sübhâne ve Teâlâ takvâsı olmayan ehl-i fîskın ne duâsını ve ne a'mâlini kabûl eylemez. Zîrâ Allah Sübhâne ve Teâlâ'nın ⁵⁹² “إِنَّمَا يَقْبَلُ اللَّهُ مِنَ الْمُتَّقِينَ” kavî-i şerîfî ile indillâh-i Teâlâ kabûl-i a'mâl ibâd-ı takvâyâ hasr ve kasr olunmuştur. Ulemadan bu mânâ erbâb-ı meânînin ma'lûmlarıdır. Ve rivâyet olunur ki; Amr bin Kays ⁵⁹³ (r.a) maraz-ı mevînde âhiretin anıp çok ağladı. Me'a hâzâ gâyet ile sulehâdan idi. Hattâ gecede ve gündüzde bin rekât namaz kılardı. Buna suâl eylediler ki; niçin ağlarsın, senden ziyâde Hak Teâlâ'ya âbid kul var idiği ma'lûm değildir. Cevap verdi ki: “إِنَّمَا يَقْبَلُ اللَّهُ مِنَ الْمُتَّقِينَ” âyetini andım, ağların. Dahî rivâyet olunur ki; sulehâdan bazı kimesneler gelmişler, bir şeyhten nasihat ve vasiyet talep eylediklerinde buyurmuşlar ki; /278a/ size bir vasiyet kılayım ki Hak Sübhâne ve Teâlâ cemî' evvelîne ve âhirîne onunla vasiyyet eyleyip buyurmuştur: ⁵⁹⁴ “وَلَقَدْ وَصَّيْنَا الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَإِيَّاكُمْ أَنْ اتَّقُوا” Yani Allah Teâlâ buyurur; tahkîk biz vasiyyet eyledik sizlerden evvel gelip kitap

⁵⁹⁰ “Kullarımızdan takvâ sahibi kimselere vereceğimiz cennet işte budur.” Meryem 19/63.

⁵⁹¹ “Azık edinin; kuşkusuz azığın en hayırlısı takvâdır.” el-Bakara 2/197.

⁵⁹² “...Allah ancak takvâ sahiplerinden kabul eder.” el-Mâide 5/27.

⁵⁹³ Ebû Abdillâh Amr b. Kays el-Mülâî (ö. 146/763). İlk devir Kûfe muhaddis ve sûfilerinden. Bk. Gündüz, “Amr b. Kays el-Mülâî”, 85.

⁵⁹⁴ “...Sizden önce kendilerine kitap verilenlere ve size kesinlikle “İtaatsizlikten sakının” diye emretmiştik...” en-Nisâ 4/131.

gönderdiğim ümmetlere ve size, Allah'tan takvâda ve haşyette olun demek ile. Yani Hak Sübhâne ve Teâlâ'nın azamet ve celâlinden ve azâb ve 'ikâbından korkun.

Azîz-i men bilesin ki Hak Sübhâne ve Teâlâ 'ibâdına elzem ve ıslah olan umûra kendilerinden a'lem ve erham olduğu cihetten, âyât-ı Kur'âniyyeden nice yerlerde takvâ ile emir buyurmuştur. Emr-i hod vücûb iktizâ eder. Pes âmme-yi nâsa tevhîd ve iman nice farz ise takvâ dahî farzdır. Zîrâ takvâsız iman dahî olmaz, belki takvâ imanı müstelzim olup birbirinden ayrılmaz. Eğer idrâki var ise fikreylesin görsün.⁵⁹⁵ Bu sebeptendir ki, âlem-i dünyada Müslüman geçinip dahî Hak Teâlâ'dan havfta ve takvâda olmayıp Türkçe Allah'tan korkmayan ve bulduğu fesâdı ve zulmü işleyen zâlimler ve fâsıkların, binde birinin âhir-i nefeste âkıbeti imanla gitmez. Meğerki Allah Teâlâ keremi ile tevfiğ ve hidâyet edip ol mahalde tevbe ve istiğfâr eyleye. Ve mürtekeb-i kebîre abd-i mü'mini imandan çıkarmaz diye bî-çare mağrûr olup dahî zenbine ısrarda olmaya. Eğer imanla gitmek ve âhirette mü'minler ile haşr olmak isterse, kişi daima cürmüne, i'tirâf ve i'tizâr ve tevbe ve istiğfâr elden ve dilden komaya.

/278b/Zikr olunan Allah Teâlâ takvâ ile emir buyurdıkları ayet-i 'izâmın bazıları bunlardır: Kâle'llâhu Teâlâ: ⁵⁹⁶“وَأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ تَقَاتِهِ” ve kâle Teâlâ ⁵⁹⁷“وَأَتَّقُوا يَوْمًا تُرْجَعُونَ فِيهِ إِلَى اللَّهِ” ve kâle Teâlâ: ⁵⁹⁸“يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ تَقَاتِهِ” ve kâle ⁵⁹⁹“فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْفَائِزُونَ” Benim azîzim eğer ahvâl-i 'ibâda infa' ve ıslah ve vusûl-i ilallâha akrab takvâdan gayrı bir haslet-i hamîde ola idi, Hak Teâlâ kullarına onunla vasiyyet eyleyip Kur'an-ı Kerîm'inde ekseriyyâ onu zikrede idi. Zîrâ cemi' ibâdât-ı me'mûre ki vardır, cümlesinin aslı takvâdır. Ona binâ olunur ve azîz-i men cümle-yi fezâil takvâyâ dâl olanlardan birisi dahî budur ki, bâdî zuhûrât cümle-yi eşyâ ve câmi' cemî'-i esmâ ve efdal ezkâr-ı ilâhiyye ve eshel-i vusûl-i saâdât-ı sermediyye olan kelime-yi tevhîdin lisân-ı insanda cereyânına sebep olmakla kelime-yi tevhîdden takvâ ile tabir olunup Kur'an-ı azîmü's-şânda: ⁶⁰⁰“وَأَلَزَمَهُمْ كَلِمَةَ التَّقْوَى” buyurulmuş. Erbab-ı te'vîl

⁵⁹⁵ h (H) : Zîrâ takvâ imanın libâsıdır. Eğer iman libâsı takvâdan ârî olsa zevâline sebep olur. Kemâ kâle'n-nebî (a.s): الإيمان غُرْبَانٌ وَلِبَاسُ التَّقْوَى “İman çıplaktır, elbisesi takvâdır”. el-Mekkî, *Kütü'l-kulûb fî muâmeleti'l-mahbûb ve vasfî tarîki'l-mürîd ilâ makâmi't-tevhîd*, 1:289.tsh.

⁵⁹⁶ “...Yalnız benden korkun.” el-Bakara 2/41.

⁵⁹⁷ “Bir günden sakının ki, onda Allah'a döndürüleceksiniz...” el-Bakara 2/281.

⁵⁹⁸ “Ey iman edenler! Allah'a karşı gereği gibi saygılı olun...” Âl-i İmrân 3/102.

⁵⁹⁹ “Allah'a ve resulüne itaat eden, Allah'a itaatsizlikten korkan, O'na saygısızlıktan korunanlar var ya, işte asıl kazananlar bunlardır!” en-Nûr 24/52.

⁶⁰⁰ “...onları takvâ sözüne bağlı kıldı.” el-Fetih 48/26.

kelime-yi tevhîd ile te'vîl buyurmuşlar. Ve cemî' zuhûrât-ı kevnîyyât ve hilkat-i mevcûdâtтан murâd hod ilm-i tevhîde vusûl ile husûl-i ma'rifetullahtır. Nitekim haberde vârid olmuştur; Dâvud peygamber (a.s) Cenâb-ı izzete suâl eylemiş ki; Yâ Rabb ⁶⁰¹ “لَمْ خَلَقْتُ الْخَلْقَ”. Allah Sübhâne ve Teâlâ ona cevap için buyurmuşlar ki:

⁶⁰² “كُنْتَ كَنْزًا مَخْفِيًّا فَأَرَدْتُ أَنْ أَعْرِفَ، فَخَلَقْتُ الْخَلْقَ وَتَحَبَّبْتُ إِلَيْهِمْ بِالنَّعَمِ حَتَّى عَرَفُونِي” Kâle eş-Şeyh

(k.s): *Geh perde-i envâr ile kendüzünü pinhân eden*

*Geh Küntü kenz esrârını âlemlere i'lân eden*⁶⁰³

/279a/Azîz-i men merâtib-i tevhîd ve menâzil-i sülûkten vera' ve takvâ on yedinci makâmıdır. Ve yâ tâlib-i hüda ve sâlik-i mesâlik-i takvâ bi'l-küllî ki takvâ dahî merâtib üzeredir. Merâtib-i tevhîdin cümlesinde mu'teberdir. Evvel mertebe takvâ-yı şerîattir, ondan takvâ-yı tarîkattir, ondan takvâ-yı ma'rifettir, ondan hakikattir. Ve mertebe-yi şerîatin takvâsını riâyet mertebe-yi tarîkate îsâl eder. Ve tarîkatın takvâsını riâyet mertebe-yi ma'rifete ve onu riâyet mertebe-yi hakîkate îsâl eder. Hemen mü'mine lâyük her mertebenin takvâsını vera'ını riâyet ile hüsn-i hâl ve kemâl-i tahsîl eylemektir. Ve eğer mertebe-yi şerîatte takvâ nedir denilirse, ahkâm-ı şer'îyye-yi riâyet ile evâmîr-i ilâhiyye imtisâl ve itâat ve menâhi-yi şerî'den kemâl-i himâyet ile ve gâyet-i nefis edip yani kendini zarar yerlerinden korumaktır. Ve bu mertebede olan takvanın dahî envâ'ı var ve efrâdı vardır. Meselâ kâlib-i insanîde a'zâ-yi beşeriyyeden her bir uzvun ale'l-infirâd takvâsı vardır. Nitekim İmam Gazzâlî Hazretleri rahmetullâhi aleyh “*Minhâcu'l Âbidîn*”⁶⁰⁴ nâm kitabında envâ'-ı takvâyı tafsîl ve tebyîn buyurmuşlar. Ve bir tabirimiz dahî budur ki, takvâ-yı şerîat kişiyi takvâ-yı tarîkate îsâl eder ve takvâ-yı tarîkati riâyet sâlikî makâm-ı siddîkiyyine îsâl eder⁶⁰⁵.

Kemâ kâle'llâhu Teâlâ: ⁶⁰⁶ “إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ وَنَهَرٍ فِي مَقْعَدِ صِدْقٍ عِنْدَ مَلِكٍ مُّقْتَدِرٍ”. Zîrâ 'indiyyet ile mevsûfa olan siddîkîn-i evliyânın makamlarıdır. Ve bu ayet-i kerîme merâtib-i takvânın cümlesine işâreten belki sarâhat vardır. İz'ân edebilirse haberde gelmiş ki; /279b/Allah Sübhâne ve Teâlâ ehl-i takvâyı dâr-ı âhirette cehennem

⁶⁰¹ “Mahlûkâtı neden yarattın?”

⁶⁰² “Bilinmeyen gizli bir hazine idim, bilinmek istedim, bilineyim diye halkı (kâinat) yarattım.” Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*.II,132.

⁶⁰³ Mustafa Tatcı - Musa Yıldız, *Divân-ı İlâhiyat*, 121.

⁶⁰⁴ İmam Gazzâlî'ye nisbet edilen ve yedi bölümden oluşan bir ahlak kitabıdır. Bk. Koç, “Minhâcü'l-Âbidîn'in Gazzâlî'ye Nisbeti Meselesi”.

⁶⁰⁵ R T – eder.

⁶⁰⁶ “Takvâ sahipleri cennetlerde ve ırmak kenarlarındadır. Doğruluğun hâkim olduğu bir ortamda, gücüne sınır olmayan bir hükümdarın huzurundadırlar.” el-Kamer 54/54-55.

ateşinden vikāyet ve ‘ismet eylediği gibi, dâr-ı dünyada dahî azâb-ı nârdan halâs eder, nâr ona berd ve selâm olur.

Hikâyet: Zamanla bir demirci var idi. Demiri ateşte kızdırıp ve kısâcsız kızmış demiri eli ile yapışıp istediğini yapar idi. Kat‘â bunun elini ateş yakmaz idi. Sebebin ve hikmetin buna suâl eylediklerinde cevabında hikâyet eyledi ki: Bir zamanda gâyet ile kaht⁶⁰⁷ ve galâ⁶⁰⁸ vâkı‘ oldu. Onu gördüm bir gün bir hüsnâ hâtûn gelip benden nafaka talep eyledi. Ben dahî bunun hüsn-i cemâlini görünce buna meyledip nefsim murâdın görmek tekâzâsı koptu. Buna ettim senin istediğin olmaz, sen de benim murâdım görmeyince dedim. Hâtûn zinâya rızâ göstermeyip bırakıp gitti. Onu görüp bir zamandan sonra yine çıka gelip nafaka talep edince, yine nefsi-i murâdın arz eyledim, yine i‘râz edip gitti. Def‘a-yı sâlisede yine gelip yine nefsi-i murâdın istediğimde etti; sen bilirsin tek hemân bize bir miktar yiyecek⁶⁰⁹ ver, dediğinde ben buna ettim; ya niçin evvel kabul eylemeyip şimdi râzı olursun? Hâtûn etti; vardım helâlim ile senin murâdın ve teklifini söyleyip ahvâli arz eylediğimde bana etti; be hey hâtûn nice edelim. Bu bir ihtiyârî kıssa dinle ıztırârî bir emirdir: ⁶¹⁰“تُبَيِّحُ الْمُحْظُورَاتِ الضَّرُورَاتِ. Ya şol oğlancıklar göz göre açlıktan helâk olup gitsinler mi? Var yürü tek biraz nafaka getir, deyip me‘a’l-kerâha cevâz gösterdi. /280a/Küllî Âdem ne işlersen işle dahî bize biraz yeyinti nafaka ver dediğinde, ben dahî kalkıp buna zinâ kastedip ricâlin nisâ ile muâmelesi mahalline varıp cimâ‘a mübâşeret kastın edince onu gördüm. Bu hâtûna bir lerze ‘âraz olup yani titremek tuttu. Buna ettim; hâtûn niçin titrersin? Hâtûn etti; Allah’tan korkarım, O’nun havfından titrerim. Zîrâ Allah Teâlâ üzerimizde hâzır ve ef‘âl ve ahvâlimize âlim ve nâzır iken, O’nun huzur-ı şerîfinde bu fiil-i şenî‘i ve vuzû‘-u kabîhi nice irtikâb edelim. Ömrümde zinâ ihtiyâr eylemiş değilim, dediğinde bu hâtûnun tarik-i hakta sıdk ve kemâl-i takvâsı bana dahî sirâyet edip bunun bu kelâmından müteessir olup, hemen ol mahalde kalkıp ol fiil-i kabîhten fâriğ olup, tevbe ve nedâmet edip kendi nefsimi levm edip ettim; bunlar nâkısâtı’l-akl ve’d-dîn iken Allah Teâlâ’dan böyle zühd ve takvâsı ola ve sen ricâlden ve ukalâdan iken gayret midir ve lâyük bu mudur ki, bir avrattan leîm ve takvâda dîn olası dedim. Husûsan ki ol hâtûn muztarra ola ve senin ıztırârın olmaya.

⁶⁰⁷ Kıtlık.

⁶⁰⁸ Pahalılık.

⁶⁰⁹ R T : yeyinti.

⁶¹⁰ Zarûretler haramları mübah kılar.

Rivâyet olunur ki; aklı on bölük kılmışlar, dokuz bölüğünü ere ve bir bölüğünü avrata vermişler ve şehveti dahî on bölük kılmışlar, dokuz bölüğünü avrata ve bir bölüğünü ere vermişler. Muhassal-ı kelâm ol hâtûn ile zinâyı ihtiyâr eylemeyip, fi'l hâl hâtûnu livechillâh murâd edindiği nafaka ile irzâ edip /280b/ ve ol fiil-i kabîhi irtikâb eylemeyip ve onun murâdcığını hâsıl edip, var hâtûn sağlıcaklarla dedim. Ol hâtûn kemâl-i mertebede hazzedip bana duâ edip etti, sen benim murâdımı hâsıl eyledin, Allah Teâlâ seni ateşe yakmasın dedi. Ol hâtûnun duâsının eseri ki, dünya ateşi ol zamandan beri beni yakmaz. Ümidim budur ki âhirette cehennem ateşi dahî yakmaya dedi. Yâ ehî 'inde't-tahkîk takvâ fi'd-dünya ve'l-âhireti necâta sebep akvâdır. Ve bâ'is-i husûl hisâl-i hamîde ve vesile-yi âkıbet-i mahmûdedir. Kemâ kâle'llâhu Teâlâ “وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ”⁶¹¹. Ey el'âkıbetü'l mahmûdetü liehli't-takvâ.

Hikâyet: Bir zamanlar bir kimesne sefere gidip karındaşını evinin üzerine emîn kodukta, hâtûnuna ol dahî hıyânet kast edip nefsi murâdın eyledikte, hâtûn imtinâ' edip, ben Allah'tan korkarım zinâ ihtiyâr edemezim, dedikte nice kere kasttan sonra, bir vecihle hâtûn zinâyâ rızâ vermeyip âkıbet ol hâin şahıs ona iftirâyâ ictirâ⁶¹² edip, zinâ etti diye şuhûd-u zûr⁶¹³ ikâmeti ile onu recm ettirip, ba'de kat'i'l-ümîd ismet-i rabbânî ile hâtûn yine hayat bulup taşlar içinde inin ederken bir yolcu a'râbî onu bulup, evine alıp gidip tımâr edip yine hüsn-ü cemâli yerine geldikte, ol dahî kast edip, hâtûn ondan dahî i'tirâz edip, ol onu ıtlâk edip, hâtûn giderken yolda bir medyun-ı subaşı döverken ona merhamet edip, onun dinin edâ edip ve onu halâs eyledikte, ol şahıs dahî hâtûna gelip sarkıntı /281a/edip, ondan dahî i'râz edecek. Ol iyilik bilmez bedbaht hâtûnu câriye midir deyip iskelede bir gemiciye bey' edip giderken gemide olan eşhâs dahî sarkıntı edip, onlardan dahî halâsa Cenâb-ı Hak celle ve alâdan istimdâd edecek meded-i ilâhî erip, fi'l hâl gemide olanları bir kuru rîh-i âsıfâ zuhûr edip cümlesini deryâyâ döküp, yalnız hâtûn kalıp rüzgar bu gemiyi sürerek bir vilâyete çıkarıp, ol gemiyi hâtûn beytü'lmâl emînine teslim edip kendisi bir köşede ibâdete meşgûl olmakla isr-i salâhı zâhir olup, âfâka onun hüsn-i hâli ve müstecâbı'd-da'veti olduğu şâyi' olup ve ol vilâyete bunu pâdişâh eylediklerinden sonra yine fâriğ olup bir köşede münzevî olup ve her müşkülü ve her dert ve belâyâ mübtelâ olanlar onu ziyarete varıp

⁶¹¹ “İyi son, Allah'a karşı gelmekten sakınanların olacaktır.” el-Kasas 28/83.

⁶¹² Cesaret.

⁶¹³ Yalan, sahte.

duâsını alanlar, dertlerine dermân buldukları şâyî‘ olacak. Ol bedbaht şahıslar ki mukaddemâ her biri buna her biri nefisleri murâdın görmek için envâ‘ cefâ eylemişler idi. Onların her birisi bir maraza mübtelâ olup, bir tarik ile dertlerine devâ bulamayıp, âkıbet bunun müstecâbı‘d-da‘vet olduğunu işitmekle, mesâfe-yi ba‘îdeden duâ recâsına gelip her birisine dua etmekle muhabbet bulmaları ve âkıbet cümlesi buna muhtaç olup ve cürmü ve habâsetleri ve kast-ı hıyânetleri zâhir olup, zevcinin yanlarında ol hâtûna ettiklerini ikrâr ve i‘tirâf edip, yüzleri kara olduktan sonra hâtûn sağ ve sâlim helâline vâsıl olup, nice ihsâna mazhar oldu. /281b/ ⁶¹⁴ ”وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ“

Benim azîzim ehl-i takvânın bu mezkûr dünyada zuhûr eden âsârıdır. Âhiretteki Cenâb-ı Hak’tan olacak ihsân her kaçan ise hâzırdır. Beyt: *Nice zen var ki ol ma’nâda erdür, Ne erler var ki avrattan beterdir.* Azîz-i men bu zikrolunan hikâyeler mertebe-yi şerî‘atte olan takvânın misâlidir. Ammâ mertebe-yi tarîkatte olan takvâ ondan edga ve ahfâ ve a‘lâdır. Bunun dahî envâ‘ı vardır. Takvâ-yı tarîkat merâtib-i sülûkun her mertebe ve her menzilinde mu‘teberdir. Takvâ-yı tarîkat ale‘l-ıtlâk âdâb-ı sülûku riâyet ile matlub-u a‘lâ olan Hazreti Hak celle ve alânın tarîkinde, her ne mertebe ve her ne makâmda ise, onda kemâl-i ictihâd ve ihtimâdır. Feemmâ gâyet-i gâyât takvâ derlerse ve gâyetü’n-nefs ‘an zararı’s-sivâ ve‘l vusûl-i ile‘l-maksudu‘l-aksâ a‘nâ‘l-vusûl-i ile‘l-mevlâ’dır. Lâkin tarîkatte olan takvânın evvel mertebesi mürîd nefsi ile mücâhede edip leyl ve nehâr muhâlefet-i nefstir.

Pes bu makâmdandır. Hikâyet: Bursa şehrinde zamanla bir dervîş nefsi ile nice yıllar mücâhede ettiğinden sonra mahalle sakinlerinden a‘yân ve eşrâf bir gün bir cemiyette ettiler; şu dervîş nice yıldır mahallemizde sâkin olur, şunu everelim diye ittifak edip, dervîşin haberi yok iken bir kız buldular ve onun cümle levâzımını gördüler. İçlerinden birisi dervîş cânibinden fuzûlî vekîl olup kızı nikâh eylediler. Ba‘dehû dervîşe haber verdiklerinde me‘a‘l-kerâha cevâz gösterdi. Bunlar dahî gelip gelini düzüp koşup gerdeğe kodular ve ol /282a/gece dervîşi da‘vet eylediler ki, gelip girip gelin güvey cem‘ olalar. Ol dervîş bir miktar tevakkuf edip bunlara cevap verdi ki; ben bu gece varmazım. Onlar ettiler; behey dervîş bu nasıl sözdür, gelin gerdekte hâzır dura, dahî güveyi yabânda dura. Dervîş etti; bu sizin yediğiniz aş değildir, beni hâlîme kon deyip varmadı. Bir ve iki gece geçtikten sonra varıp helâli ile cem‘ oldu.

⁶¹⁴ el-Kasas 28/83.

bunlara dahî envâ‘ ve efrâd var. Onun için kibbâr-ı ulemâ billâh buyurmuşlar ki: **/283a/** Eğer⁶¹⁸ kişi bizzât Allah Sübhâne ve Teâlâ’ya itâatin ehli ise, bizzât Allah’a itâatte ona mürşide ihtiyaç olmayıp, re’yinde müstakildir. Enbiyâ gibi ve kemmil evliyâ gibi salavâtullâhi aleyhim ecma‘în. Ve eğer bir kişi ol makama vâsıl olmayıp bizzât Allah’a itâatin ehli değil ise ona lazımdır ki, enbiyâya ve evliyâullahtan mürşid-i kâmile itâat eyleye ve meşâyih-i kirâma ittibâ‘ ve itâat eyleye ve eğer onlara dahî vâsıl olmadıysa, bir âlim-i âmile itâat eyleye. Ammâ bu mertebe itâatin en ednâ mertebesidir. Eğer bu tâatin bu mertebesinde dahî bulunmazsa ol kişi helâktedir, ehl-i itâat zümresinde dâhil değildir denilmiş. Ol kişi ne‘ûzü billâh şeyâtîne ve onun emsâli ehl-i ifsâddan müsrifîne itâat etmiş olur. Bu takdîrce itâat üç mertebe olmuş oldu. Eğerçi her mertebede yine envâ‘ dahî var ise. Ve mertebe-yi şerîatte itâat evâmîr-i şer‘iyyeye imtisaldır. Meselâ tevhîd ve İslam ve ikâmet-i salavâtta ihtimâm ve savm-ı şehr-i ramazân ve hac ve edâ-yı zekâtta vesâir şeâir-i İslam ve me’mûr olduğu evâmîrde ihtimâmdır. Ve mertebe-yi tarîkatte itâat tarîkat âdâbını ikâmettir. Mürşid-i kâmilin emrine imtisâl gibi ve ondan ve eğer Cenâb-ı izzetten ilhâm ve işâret olunan emirlere itâattir. Ve bu mertebede dahî itâatte envâ‘ ve aksâm ve ahvâl vardır. Lâkin buna bir zâbîta-yı mukannen yoktur. Sâlikin ahvâline göre muktezâ-yı hâl her ne ise onu icrâ etmektir. Ve her ne mertebede bulunursa mü’mîn ol mertebede itâat ol mertebede **/283b/**olan helâketten halâsa sebeptir. En ednâ mertebesi bir âlim-i âmile ittibâ‘ dahî ederse.

Hikâyet: Bir şehzâde İmâm Ebû Hanîfe rahmetullâhi aleyh hazretlerinin daima meclis-i şerîflerine mülâzemet ederdi. Ona suâl olundukta cevap buyurdular ki; onun bir kelâmına itâatim helâkten necâtım ve sebep-i hayâtım olmuştur. Nice mülâzemet etmeyeyim dedi. Ol kelâm budur ki, bir gün İmâm hazretleri halka nasîhat ederken buyurdular ki; her kim beyt-i helâda iken râyiha-yı kabîha dimâğa vâsıl olmasın için, elin burnuna tutsa idi, ondan zuhûr eden evlâd halkan ve hulkan hasen üzere olur. Buyurduklarında bu nasîhat ile âmil olup, bir gün beyt-i helâda elim burnumda dururken bana hased eden karındaşlarım fırsat bulup, beni helâk etmek için kement attılar. Elim burnumda bulunmakla bana kement te’sîr eylemedi. Çağırdım geldiler halâs eylediler dedi. Bu kıssadan mü’mînîne hisse budur ki; bir âlim-i âmile itâat kişiyi helâkten himâyet edecek. Ya evliyâya ve meşâyih-i kirâma ve onların fevkinde olan

⁶¹⁸ R T + bir.

enbiyâ-yı izâma aleyhimissalâtu vesselâm ve onlardan a‘lâ cümlelerin fevkinde olan Allah Sübhâne ve Teâlâ’ya bizzât itâat edenlerin şerefi ve faziletleri ne mertebe olmak gerektir. Hemen her zamanda kullara lâîk budur ki, cümlemizi yoktan var eden Mevlâ’nın evâmirine imtisâl ve itâat ve herhalde ona etkâl ve ibâdetle olalar. Tâ ki rûh-ı ubûdiyyete belki ubûtta vâsıl olup onlar hakkında fikr-i fâz buyurulan mutî‘în zümresinden ola göre, Allâhümme erzügnâ.

Azîz-i men gelemim imdi bu âyet-i kerîmede zikr olan müsrifin vech-i arzda ehl-i ifsâd ve ehl-i isrâftan murâd /284a/kimlerdir, onu beyân edelim. Benim rûhum bilesin ki; isrâf dahî merâtib ve envâ‘ üzeredir. Mertebe-yi şerîatte olur ve tarîkatte olur, beden ile olur ve mâl ile olur ve kalp ve hâl ile olur ve ef‘âl ve akvâl ile olur. Mâl ciheti ile olan isrâf budur ki; bir kişi malını meclis-i fisk ve hevâya vesâir rızâullâha muhâlif olan yerlere sarf eyleye. Meselâ bir kişi dünyada hadd-i karârdan ziyâde köşkler ve saraylar yapıp dahî güzel şerîfi floraları ona harç ve onun tavanlarını altın suyu ile boyadığıdır. Bazı kibbâr buyurmuşlar; acibdir bu halk ednâ pahâ ile cenneti satın almazlar ve ağır pahâlar ile cehennemi satın alırlar. Yani Allah rızâsı için bir fakire bir akçe verip hâtırın tadyîb eylemezler. Dahî hevâ-yı nefislerine ve fisk meclislerine nice yüz belki nice bin akçeler harc edip Allah Teâlâ’nın rahmet ve muhabbetinden devr olmakla, ihvân-ı şeyâtînden olup onlar ile bile cehenneme giderler. Kâle’llahu Teâlâ: ⁶¹⁹“كُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تَلْهُوا وَلَا تَبْذِرُوا إِنَّمَا تُبْذِرُونَ كَبَدًا” ve kâle Sübhâne ve Teâlâ: ⁶²⁰“وَلَا تُبْذِرُوا كَبَدًا إِنَّ كَبَدًا كَانُوا إِخْوَانَ الشَّيَاطِينِ” Azîz-i men dahî bilesin ki, bu isrâf dedikleri kıllette ve kesrette i‘tibâr olunur. Mücerred kesret ile sarfa ihtisâsı yoktur. Her nesne ki Allah Teâlâ’nın rızâ-yı şerîfine muhâlif ola, olmaz yere sarf ola ona isrâf demişler, bir akçe dahî olursa. Ve her nesne ki niyet-i hâlise ile rızâ-yı Hak için olmuş ola, ona isrâf denilmez, eğer bir akçe ile murâd hâsıl olacak yerde bin akçe dahî sarf ederse. ⁶²¹“إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّةِ”.

/284b/Hikâyet: Azizlerden bir kimesne bir gece lillâh-i da‘vet ve bir meclis-i nasîhatte bin tane mum yaktı. Bir münkir şahıs buna etti; behey efendi beş ve on mum ile hâsıl olacak mahalde ne hoş bin tane mum yakıp isrâf edersin, Allah Teâlâ müsrifleri sevmez, dedikte ol azîz ona cevap verip etti; ben bunları riyâset ve dünya

⁶¹⁹ “...Gereksiz yere de saçıp savurma! Çünkü savurganlar şeytanların dostlarıdır...”. el-İsrâ 17/26-27.

⁶²⁰ “...yiğin için fakat israf etmeyin. Çünkü Allah israf edenleri sevmez.” el-A‘râf 7/31.

⁶²¹ “Ameller niyete göredir.” Müslim, *Müslim, İmâre*, 155, (No.4927); Buhârî, *Buhârî, Bedü'l'vahy*, 1, (No.1).

zîneti ve şöhreti için eylemedim, livechillâh niyet eyledim. Allah rızâsı için olmayanı kalk sen söndür dedi. Ol münkir kalkıp ol mumları söndürmek için her birisini birer birer oğalayıp söndürmek kastında oldu, hiçbirini söndürmeye kâdir olamayıp âkıbet saçı ve sakalı yandı. Ve âsâr-ı hadîs-i şerîf: “إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّةِ” zâhir oldu. Azîz-i men kâh olur ki isrâf⁶²² kesret ve vefret ciheti ile hâsıl olur. Mertebe-yi şerîatte ve bu makûle isrâfın dahî envâ‘ı vardır. Cümleden birisi meselâ bir kişi ekl-i helâlde karnı doyduğundan sonra ziyâde yese idi ol isrâftır, belki harâmdır. Ve tekâlif-i zâhire-yi şer‘iyyede dahî hudûd-i şer‘-i şerîften hâriç vesveseler galebe eylese ve onunla amel edip vaz‘ına hemvârde ısrârı isrâftır, denilmiş. Meselâ bir adam abdest alırken şer‘-i şerîf ta‘yîn eylediğinden ziyâde a‘zâsını gasletmesi gibi ve gaslederken hadden ziyâde su dökünmesi gibi ve malını lâzım olduğu mertebeden ziyâde hevâ-yı nefesine harc eylemek gibi ve mâlâyâ‘ni yerlere sarf eylemek gibi. Kezâlik tekâlif-i zâhirede /285a/dahî hudûd-i şer‘-i şerîften hâriç vesvese galebesi ile vaz‘ına hemvârde ısrârı isrâftır. Ve mertebe-yi tarîkatte yemekte ve içmekte isrâf oldur ki; tarîkat ehli taâmı karnının nısfına dek yiyip tamâm karnı doymadan dahî bakıyye-yi iştahı var iken elini taâmdan çeke ve eğer ferâgat etmeyip tamâm karnı doyup pür⁶²³ olunca yese idi, evvel kişi ehl-i isrâftan olmuş olur. İsrâfın bu iki mertebesine dahî Kur’an-ı azimu’ş-şânda işaret buyurulmuştur. Kâlellâhu Teâlâ: “كُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا”. Ve hadîs-i şerîfte Sultân-ı enbiyâ (s.a.s) buyurmuşlar ki: ⁶²⁴“كُلُوا أَنْصَافَ بُطُونِكُمْ” ve bir hadîs-i âhirde dahî vârid olmuş: ⁶²⁵“الْمُؤْمِنُ يَأْكُلُ فِي مَعَى وَاحِدٍ وَ الْكَافِرُ يَأْكُلُ فِي سَبْعَةِ أَمْعَاءٍ”. Yani insanda yedi bağırsak vardır, mü’min olan ancak birisini doyurup iktifâ eder, bâkî⁶²⁶ zikrullâha iştigâle alıkoyup, ilim ve ma‘rifet ile doyurmağa saklar. Ammâ kâfir ilim ve ma‘rifetten bî-bahre olmayla yedisini bile doldurur ve cehâlet ve gaflet zulmetine yanıp kalır.

Azîz-i men bilesin ki cû‘in yani açlığın mü’mine çok menâfi‘i ve fi‘d-dünya ve’l âhireti fezâilî vardır ve fezâil-i killet-i ekelde tefâsîl-i kesîre vardır. Husûsan sâlik-

⁶²² R T + killette dahî bulunur. Meselâ bir akçe dahî olursa, rızâullâha muhâlif yere sarf olunsa ol isrâftır.

⁶²³ Dolu.

⁶²⁴ Sahih kaynaklarda bu rivâyet bulunamamıştır. Benzer rivâyet: “İnsanoğlu, mideden daha kötü bir kap doldurmamıştır. Halbuki birkaç lokma insanın belini doğrultmasına yeter. Eğer mutlaka dolduracaksa (midesinin) üçte birini yemeğe, üçte birini içeceğe ayırsın ve diğer üçte birini de nefes alıp vermek için boş bıraksın.” Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî*. Zühed, 47, (No.2380).

⁶²⁵ “Mümin tek bağırsak dolduracak kadar yer, kafir ise yedi bağırsak dolduracak kadar yemek yer.” Kazvîni İbn Mâce, *Sünen-i İbn Mâce*. Et‘ime 3.

⁶²⁶ R T : bâkîsin.

i râh-i Hüdâ olanlara killet-i ekil ve devâm-ı cû‘ ni‘met-i azamîdir. Cümle fezâilinden birisi budur ki, matlub-ı a‘lâ ve maksud-ı aksâ olan Hak Sübhâne ve Teâlâ’ya /285b/vusûle vesîledir. Zîrâ gâyet ile kesâfet ile ittisâfı olup, a‘zam-ı hücutdan olan tabîat ki vücûd-u insanîde mevcûd olup ve hayvâniyyet sıfatı ile mevsûfa olup ol ekl ve şurb ve cimâ‘ idi. Ol hicâb ile Hak Teâlâ’nın⁶²⁷ cemâl-i pâkî müşâhededesinden mahrûm ve devr olmuş idi. Savm ve cû‘ ol hicâb-ı a‘zamı izâle eder. Ol mü‘min Hak’tan ırâk iken yakın olur, belki vâsıl olur. Onun için bu makâmda bazı kibbâr buyurmuşlar; ⁶²⁸“الجُوع قافلة يَحْمِلُ قَمِيصَ يُوسُفَ الْوَصَالِ”

Pes tarik-i hakta tâlib-i ma‘rifet ve hakikat olan sâliklere hiç cû‘ gibi bir sermâye ve açlık ve susuzluk gibi bir kuvve-yi mu‘în olmaz. Onun için bazı ârifler buyurmuşlar ki; açlık tohumu ki kalp tarlasına ekile, ol ma‘rifet bitirir ve mahsulü hakikat olur. Bu ma‘nâya işâreten *Kelimât-ı Kutsiyye*’⁶²⁹de vârid olmuş, her tâ‘at ve ibâdât ve a‘mâl-i sâlihât ki kullarım benim rızâm için işlerler. Cümlesine ve cümlesinin cezâ ve ‘ûzun ve sevâbın veririm. Cennette nice derecât-ı âliyyât ihsân ederim, illâ savmın değil. Zîrâ onun cezâsı benim visâlimdir. Benim rızâm için açlık ve susuzluk çekip âlem-i dünyada nefislerine murâdların vermeyen kullarım benim hâs ve makbûl kullarımdır. Onları ben cemâlim nûrunun müşâhedesiyle visâlim zevki ile zevklendiririm. Muhassal cû‘in cezâsı benim, buyurmuşlar. Gözüm nûru karındâş cemâl-i Hak müşâhedesinden özge bir ûz ve bir ihsân olur mu. Husûsan ki insanın /286a/me’mûr oldukları tekâmül-i hâl ve hadd-i kemâl cenâb-ı melik-i müte‘âle vusûl ile müyesser olur. Allâhümme erzügnâ bihürmeti habîbike seyyide’l-mürselîn salavâtü rabbi’l âlemin. Ve bazı meşâyih-i kirâm (k.s) bu ma‘nâyı eş‘âr için bu ebyât-ı şerîfe-yi inşâd ve izhâr eylemişler. Beyt: *sumtî ve cû‘u ve seher ve uzlet ve zikr, Bidevâm, nâtamâmân cihân-ı râbekend kâr tamâm*. Ve bilsin ki bu açlık ve susuzluk gıdâ-yı rûhânîdir, sıfat-ı melâikedir. Âlem-i envâra îsâl eder, belki eklden ve şurbdan münezzeh olan Hazreti Mevlâ’ya îsâl eder. Arz-ı beden-i insanîde hikmet bitirir ve ma‘rifet hâsıl olur. Onun içindir ki; ⁶³⁰“الجُوع تُثَبِّتُ الْحِكْمَةَ” buyurmuşlar. Nitekim hilkat-i insan ibâdet ile me’mûr olduklarından dahî maksûd-u ilâhî bu idi. Ve yemek ve içmek

⁶²⁷ R T + nûr-i.

⁶²⁸ “Açlık, Yusuf’un gömleğini kavuşmaya taşıyan kafilidir.”

⁶²⁹ Abdülhâlık Guedvânî’nin ortaya koyduğu ve Nakşibendilik’te seyr u sülûkun temel kâideleri olarak kabûl edilen sekiz esas.

⁶³⁰ “Açlık bilgelik üretir.”

ve cimâ‘ etmek ve uyumak gıdâ-yı cismânîdir, hayvâniyyet sıfatıdır. Beden-i insânîde sekalet getirir kalpte hâsıl olur ve cehâlet ve gaflet bitirir. Süflîye ve âlem-i zulmete çekip, Hazreti Hak’tan sâliki devreder. Pes bu makâmındandır ki; Bigeft⁶³¹ Şeyh Sa‘dî rahmetullâh:

اندرون از طعام خالی دار تا در او نور معرفت بینی
تهی از حکمتی به علت آن که پُری از طعام تا بینی⁶³²

Ve kâle Şeyh (k.s) fî Kitâbi’l-Îlâhiyyât bilisânî’t-Türkî:

Âdet edinme tokluğu

Vahdetde ol ko çokluğu

Yoldaş edersen yokluğu

*Dost iline yitsen gerek*⁶³³

Azîz-i men bu makâmda meşâyih-i kirâmın azîm ihtimâmları /286b/ olup, ekser evkâtta açlığı ve susuzluğu ve sumt ve halvet ve uzleti ve fenâ ve yokluğu ihtiyâr edip her birisi hakka vâsıl oluncaya dek nefisleri ile ne mücâhedeler ve ne riyâzetler çekmişlerdir ve ekseri sâim-i’-d-dehr olup, gündüz taâmını nefislerine harâm edip ve bazıları üç günde bir iftâr edip ve bazıları dahî nefislerine kırk gün ve kırk gece taâm ve şarâb vermeyip ol şeyh Abdülkâdir (k.s)⁶³⁴ tabîat ve nefisleriyle mücâhede edip tarik-i hakta tahsîl-i hâl ve tebdîl-i ahlâk ve tahsîl-i safâ-yı bâlde ne zahmetler ve ne muhannetler çekmişlerdir. Tâ ki hicâblar gidip Hak celle ve âlâ ile âşinâlık müyesser olup envâr-ı ma‘rifetullah vücûdları mülkünde zuhûr edip, vücûd-u hakkânî ile cesetleri ve mülk-i bedenleri ma‘mûr olup, fenâdan sonra bekâbillâha tahsîl edeler.

Azîz-i men beden ciheti ile olan isrâf oldur ki; bu insanın cemî‘-i a‘zâ ve cevârihi için Allah Sübhâne ve Teâlâ her bir uzva bir hizmet ta‘yîn edip, onun için halk eylemiştir. Ve ol hizmet ile emr eylemiştir, eğer zâhirinde ve eğer bâtınında. Meselâ zâhirinde olan a‘zâdan elini şehâdet kelimesini parmakla getirip ve namazda tekbîretu’l-iftitâha kaldırıp ve tesbîh çevirip ve sâyir ibâdât-ı meşrû‘aya sarf eylemektir. Ve gözünü güne nazar-ı ibret ile bakıp ve kudret-i ilâhîyi müşâhede edip ve vahdet-i hakka eşyâdan istidlâl edip ve Kur’an-ı azîme nazar etmektir. Ve dili kelime-yi tevhîd ve Kur’ân’ı ve zikri⁶³⁵ ve dua ve tesbîh ve hakkı söylemektir. Ve

⁶³¹ Söyler.

⁶³² İçeride yiyecek yok, Onun içindeki ilmin ışığını görmek, Bu yüzden bilgelik eksikliği, Burnuna kadar yemekle dolu olan.

⁶³³ Mustafa Tatcı - Musa Yıldız, *Divân-ı Îlâhiyat*, 283.

⁶³⁴ R T - ol şeyh Abdülkâdir (k.s).

⁶³⁵ R T : Kur’ân’ın kıraati ve zikrullâh.

kulağı hak kelâm işitmektir. /287a/ Ve ayaklarıyla mescide ve Kâbe'ye ve hayırlı mesâliha varmaktır ve sâyir a'zâ bunlara tâbî'dir. Bir kişi bu a'zâyı zıkr olunan mâ huliga lehûye sarf eylemeyip dahî bu a'zâ ve cevârihi menhiyyâtta isti'mâl eylese, hevâ-yı nefsine sarf edip, hilâfında istihdâm edip harâm yerlere sarf eylese ve ömrünü bu hâl ile efnâ ve izâ'at eylese, ol kişi ehl-i tâatten olmayıp, ehl-i isrâftan ve yeryüzünde ifsâd ve isâetten edenlerden olmuş olup, onlar ile cehenneme giderler. İ'lem yâ ehî kezâlik dâhil-i bedende bâtınında olan a'zâ ve cevârihi dahî me'mûr olduğu hizmette istihdâm eylemeyip, hevâ-yı nefsin ve mâlâyâ'niye sarfta istihdâm eylese. Meselâ eşref-i a'zâ olan kalbini ve nefsin tezkıyyet ve tedahhîr eylemeyip dahî aşk ve muhabbet-i ilâhîye sarf eylemeyip dahî alâyık-ı fâniye ve hubb-u sivâyâ sarf edip, mâsivâ-yı hakka meyil ve muhabbet ve hevâ-yı nefis ve tabîatına sarf eylese, ol kişi ehl-i isrâf ve ehl-i ifsâddan olur. Zîrâ kalb-i insânî nazargâh-ı rahmânî ve arşullâhi a'zam ve mevârid-i ma'ârif-i ilâhiyye ve mehâzin-i esrâr-ı hafıyye-yi rabbâniyye ve meâdin-i cevâhir-i kelimât-ı sübhâniyye ve mezâhir-i tecelliyât-ı envâr-ı hazreti rahmâniyye iken ve kendi zâtında ru'yet-i cemâl-i hakka mir'ât iken ve mülk-i vücûdunda ve vuslat-ı cenâb-ı hazrete isti'dâd konulup, tahsîl-i maârif-i ilâhiyye kâbiliyet verilmiş iken, kendine bu ihsân olunan ni'metlerin kadrini bilmeyip ve şükrünü kılmayıp dahî kalbini havâtır-ı fâsideye ve hubb-i dünyaya ve muhabbet-i mâsivâyâ /287b/ sarf etmekle ve canına betâlet ve terk-i ibâdet ve mücâhedât ile cehâleti ihtiyâr edip, bu âlem-i dünyada iken, tezkıyyet-i nefis ve tasfiyet-i kalp eylemeyip dahî mücerred gaflet-i dünya ve makam-ı zulmet ve cehâleti ihtiyâr edip, mevtın-i nefis-i emmârede karâr eyleyip, umr-i nâzenîni izâ'at eylemesi a'zam-ı isrâf ve itlâf ve eşedd-i izhâr-ı ifsâddır. Meğer kim yine tevbe ve istiğfâr ile yola gele hakkı bile, hakikatte itâat ehlinden ola. Mü'mine lâıyk olan mevlâsına daima itâattir ve isrâf ve fesâd ve ifsâddan hazır eylemektir. Allah Teâlâ cümlemize tevfiğ ve hidâyet ve te'yîd ve inâyet eyleyivere. Lütuf ve keremi ile yollarını âsân eyleye. Âmîn, yâ mu'în. İlâhi-yi şerîf der makâm recâ ve niyâz⁶³⁶:

Nûr-ı Hakk'a baka bir gör ola ebsâr-ı kulûb
Umârız lutf u inâyet ede Mevlâ-yı Kerîm
Nefehât-ı keremi bir gün ola ede hubûb
Umârız lutf u inâyet ede Mevlâ-yı Kerîm

⁶³⁶ Mustafa Tatcı- Musa Yıldız, *Divân-ı İlâhiyat*, 63-65.

Pür-hevâ nefsin elinden n'idelim neyleyelim
Hak bilir hâlimizi hod kime ne söyleyelim
Geliniz imdi ulular yolunu soylayalım
Umâsız lutf u inâyet ede Mevlâ-yı Kerîm
Nefs ü şeytâna zebûn eylemeye kullarını
Âşık u sâdıkâ âsân getire yollarını
Vara bûlbûlleri seyrân ede dost illerini
Umâsız lutf u inâyet ede Mevlâ-yı Kerîm
Mülkü ko mâlike bak leyl ü nehâr eden odur
Cem'-i ezdâd edüben unsuru çâr eden odur
Âteşi gülşen edip düşmeni yâr eden odur
Umâsız lutf u inâyet ede Mevlâ-yı Kerîm
/288a/Mahz-ı fazl ile esirgerse Hüdâyî 'ye yeter
Nazar-ı lutfu ile kârı onar işi biter
Zâkiri zikreder ol zikr eden envâra batar
Umâsız lutf u inâyet ede Mevlâ-yı Kerîm

30. MECLİS

Fî Beyânî Kāvlihî Teâlâ:

﴿هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ السَّكِينَةَ فِي قُلُوبِ الْمُؤْمِنِينَ لِيَزْدَادُوا إِيمَانًا مَعَ إِيمَانِهِمْ وَلِلَّهِ جُنُودُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا﴾⁶³⁷

Allah Sübhâne ve Teâlâ gönlümüz gözün açivere, enbiyâ zevkinden zevk müyesser eyleye ve evliyâ-yı kirâm zevkinden zevk ve ulemâ ve sulehâ zevkinden zevk müyesser eyleye.⁶³⁸ Allah Sübhâne ve Teâlâ Kur'an-ı azîmü's-şânında mü'min kullarına i'tâ eylediği ihsânını hikâyeten buyurup der ki; Hz. Hak celle şânuhû şol kerîm pâdişahdır ki, mü'minlerin kulûbüne sekînet yani sabır ve tamânînet⁶³⁹ inzâl eyledi. Tâ ki ol sekînet sebebiyle ahlâk-ı reddiyetden nefislerine tezkiyet hâsıl olup meselâ kin ve kibir ve gazab ve intikam gibi. Bunlardan pâk olmakla imanları üzerine imanları ziyâde ola, yani iman-ı gaybî mertebesinden terakkî edip, iman-ı aynî makâmına vâsıl olsunlar için. Pes Hak Sübhâne ve Teâlâ'nın bunlara ihsân olunan

⁶³⁷“İmanlarına iman katsınlar diye müminlerin kalplerine huzur ve güven aşıl原因an da O'dur. Göklerin ve yerin askerleri yalnız Allah'a aittir ve Allah her şeyi bilmekte, yerinde yapmaktadır.” el-Fetih, 48/4.

⁶³⁸ R T - enbiyâ zevkinden zevk müyesser eyleye ve evliyâ-yı kirâm zevkinden zevk ve ulemâ ve sulehâ zevkinden zevk müyesser eyleye. R T : ilâ âhir.

⁶³⁹ Sakinlik.

sekîneleri sebebi ile, mü'minler küffâr-ı Kureyş'in kendilere ettikleri cefâ ve eziyetlerine sabır ve tahammül edip, onlar ile mukâtele ve muhârebeye akdâm etmeyip ve intikâm kastında olmayıp sabır ve tahammül eylediler. Bu âyet-i kerîme ol zamanda nüzûl eylemiş ki, /288b/kaçan Sultân-ı Enbiyâ (s.a.s) ashâb-ı güzîn rıdvânullâhi Teâlâ aleyhim ecmaîn ile Mekke-yi Mükerrerme'yi ziyâret kastın edip, Medine-yi Münevvere'den bu niyet ile çıkıp Kâbe-yi şerîfeye vâsıl olduklarında, küffâr-ı Kureyş bunları kendileriyle mukâteleye gelirler zannetmeleriyle azîm cem'iiyet edip Kâbe-yi şerîfeye duhûle bunları komayıp men' eylediklerinde, Allah Sübhâne ve Teâlâ'nın ol bunlara inzâl eylediği sekînet sebebiyle mukâteleye kast ve hücum eylemeyip ve intikâm dahî murâd eylemeyip, sabır ve tahammül cânibinde oldular. Ve bu sebep ile merâtib-i imanda terakkî tahsîl edip, ziyâdeye vâsıl oldular.

Pes imdi azîz-i men bilesin ki; bu âyet-i kerîme tarîkate müte'alliktir. Eğerçi ki her âyet-i 'izâmın me'âni-yi şerîfelerinde zâhir ve bâtın mu'teber ve me'âni-yi kesîre ve bütûn-i hafîyyeye şumûlû mukarrer ise de. Zîrâ bu sabır ve sekînet dedikleri sıfât-ı hamîdedendir ve sıfâtullah'tan enbiyâ ve evliyâullah salavâtullâhi Teâlâ aleyhim ecma'în, muttasıf oldukları sıfât-ı kerîmedendir, sabûr ismindendir. Ve bu sıfat ile muttasıf olan kimesne Hak Teâlâ'ya mukarreb olur. Nitekim ⁶⁴⁰”إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ“ ile buna işâret buyurulmuştur. Hakîkatte bu sıfat-ı hilm ve sabır, ekseriyyâ ahlâk-ı mezmûmeden pâk olan ehl-i sülûkte bulunur. Onun için Menâzilü's-Sâirîn'de sekînet, erbâb-ı sülûkun makâmâtından ve menâzilinden elli sekizinci menzilin ismidir, diye ta'yîn buyurulmuştur. Ve bu makâma vusûl ise müyesser olmaz, illâ ahkâm-ı şerîat-ı şerîfeyi riâyet ve âdâb-ı tarîkati himâyet ile olur. Ve bu makâm merâtib-i tevhîd ve imandan /289a/ bu mertebe-yi celîledir. Zîrâ bu sabır ve tahammül sıfât-ı mü'minînden bir makbûle sıfâttır. Eğerçi tezkiyet-i nefiste asl-ı usûl inâyet-i ezeliyye-yi Hazreti Rabb-i izzet-i cellet-i azamete ise de. Nitekim ⁶⁴¹”هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ السَّكِينَةَ“ ile buna işâret buyurulmuştur. Ve dahî bu sabır ve sekînet sıfât-ı dervîşândan bir sıfâttır ki nice fevâid-i celîlesi vardır. Nice fetih ve fütûha ve nice murâdâtın husûlüne vesîledir, eğer zâhirde ve eğer bâtında. Pes bu makâm dandır ki kibbâr-ı meşâyih (k.s) buyurmuşlar ki; tarik-i hakta ıslâh-ı nefis için mücâhedede olan dervîşe kezm-i gayz⁶⁴² edip cüz-i

⁶⁴⁰ “Şüphesiz Allah sabredenlerin yanındadır.” el-Bakara 2/153.

⁶⁴¹ “...müminlerin kalplerine huzur ve güven aşılayan da O'dur...” el-Fetih 48/4.

⁶⁴² Öfkeyi yenme.

zamân, sabır ve tahammül nice yıllar nâfile ibâdet ve çalıştığından ileridir. Ve terakkî cihetinden efdal ve ıslâh-ı nefiste edhaldır buyurulmuş. Fi'd-dünya ve'l âhireti, her ne saâdet var ise, onun miftâhı sabır ve tahammüldür. Nitekim; ⁶⁴³“الصَّبْرُ مِفْتَاحُ الْفَرَجِ”⁶⁴³ buyrulmuş. Her müşkülü mü'minin sabırla âsân olur. Ve 'an Ali (r.a) ⁶⁴⁴“مَنْ صَبَرَ ظَفَرَ”⁶⁴⁴

Pes bu sabır ve tahammülde olan fevâidın âsâr-ı celîle ve te'sîrât-ı azîmesindendir ki, kaçan ol vakit ki küffâr-ı Kureyş, Habib-i Ekrem (s.a.s)'i ve mü'minleri Kâbe-yi şerîfe ziyârete komayıp ve nice türlü eziyet ve cefâ eylediklerinde, bunlar sabreylemişlerdi. Onların ol sabır ve tahammülleri berekâtında إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ⁶⁴⁵ fehvâsınca Hak Sübhâne ve Teâlâ Habîbine (s.a.s) ve mü'minlere nusret ve kuvvet verip, Mekke-yi Mükerrreme'yi feth eylediler. Sâbirîne her yerde fetih ve zafer mukarrerdir. Kâle'llâhu Teâlâ: ⁶⁴⁵“وَيَنْصُرْكَ اللَّهُ نَصْرًا عَظِيمًا”⁶⁴⁵.

Ve azîz-i men gelelim imdi; iman ziyâdeyi ve noksânı kabul /289b/eder mi ve etmez mi onu beyân edelim. Pes bi'lkülli ki, bu bâbda ulemâ-yı zâhir nice kabûl ve kâl edip ihtilâf eylemişlerdir. Zîrâ iman, tasdik-i canândan ibâret olacak tecezziyi kabul eylemez. Ne vecihle onda ziyâde ve noksân mutasavvir olur demişler. Hattâ İmâm-ı A'zam hazretleri rahimallâhu asl-ı imanın ziyâde ve noksânına cevâz göstermemişler. Lâkin nûr-i iman ziyâde olur buyurmuşlar. Pes nûr-i imanın ziyâdesinde cümle ulemâ müttefiklerdir. Ve bu âyet-i kerîmede: ⁶⁴⁶“لِيَزِدُوا إِيمَانًا مَعَ إِيمَانِهِمْ”⁶⁴⁶ de murâd nûr-i imandır, demişler. Ammâ benim azîzim erbâb-ı hakâyıktan ârifûn billâh iman ziyâde ve noksânı kabul eder diye müttefikler. Ve bu âyet-i kerîme ile istidlâl eylemişlerdir. Zîrâ iman dedikleri tevhîdden ibârettir, tevhîd dahî dört mertebedir. Evvel tevhîd-i ilmî mertebesidir, buna iman-ı bi'l-gayb derler. Avâm-ı nâsın imanları bu mertebededir. Ve ikinci mertebesi imanın tevhîd-i aynî mertebesidir, buna iman-ı bi'l-'ayn derler. Bu mertebe ehl-i sülûkten havâs-sı ibâdın mertebeleridir. Bu dahî üç kısım üzerinedir; evvelkisine tevhîd-i ef'âl derler ve ikincisine tevhîd-i sıfât derler ve üçüncüsüne tevhîd-i zât derler. Merâtib-i iman bunda tamam olup, tevhîd ve iman bu makâmda kemâle erişir.

Pes bu makâmda ziyâde ve noksân tasavvir olunmasa olur. Zîrâ bu imanın sahibi merâtib-i tevhîdden dört mertebe ki; şerîat ve tarîkat ve ma'rifet ve hakikattir.

⁶⁴³ “Sabır kurtuluşun anahtarıdır.”

⁶⁴⁴ “Sabreden gâlip olur.”

⁶⁴⁵ “...Allah'ın sana güçlü bir şekilde yardım etmesi için sana apaçık bir fetih ihsan ettik.” el-Fetih 48/3.

⁶⁴⁶ “İmanlarına iman katsınlar diye...” el-Fetih 48/4.

Cümle-yi câmi‘ olup insan-ı kâmil olmuş olur. Ve bu merâtib-i tevhîdin seyr ü sülûkünde menâzil ve makâmât /290a/çoktur. Hattâ kibbâr-ı e‘izze üç yüz menzile ve derecedir demişler. Hattâ Abdullah Ensârî (k.s)’ul-bârî ol üç yüzü yüz menzile derc edip, her bir menzilde üçer derece beyân etmekle ihtisâr eylemiştir. Lâkin yine bunun cümlesi zikrettiğimiz merâtib-i tevhîdden dört mertebede münderiçtir, ondan hâriç değildir. Ve benim azîzim bilesin ki; tarik-i hakka sülûk eden evliyâullâhın isti‘dâdları hasebiyle bu zikrolunan yüz makâm ki, merâtib-i tevhîdde dört mertebede münderic idi. Her biri bir makâmda karâr eylemiştir. A‘nî tevhîd-i aynî ki üç mertebe idi. A‘nî tevhîd-i ef‘âl ve sıfât ve zâtıdır. Kimisi tevhîd-i ef‘âlde karâr eylemiştir ve kimisi tevhîd-i sıfâtta karâr eylemiştir. Ammâ zâtta karâr edenler gâyet ile egal ve enderdir. Ve bunun ehli e‘izze mine’l-kibriyyeti’l-ahmerdir denilmiş. Pes kitâb-ı rabbânînin dahî dört olmasının hikmeti budur. Ve enbiyânın kesretinin ve Habîbullah (s.a.s)’in hâtemu’n-nebiyyîn olmasının dahî hikmeti budur, ehline ma‘lûm. Bu bâbdan bahs bahr-ı muhîtin ahvâlinden bahs gibi bir ma‘nâdır. Bu lisân ile beyân ve kalem ile tahrîr ve ayân-ı kâbil-i imkân olmayıp ancak bu makâmâta vâsıl olanlar yine vecd ve irfân ile bilirler. Pes lâzım oldu ki; ‘inân-ı semendi beyân-ı kayz olunup, meydân-ı beyânı mâ nahnu fihte cevelân ederiz. /290b/Ve fî hâzihi’l-âyeti kâle’llâhu Tebârake ve Teâlâ: ⁶⁴⁷”وَلِلّٰهِ جُنُودُ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ وَكَانَ اللّٰهُ عَزِيزًا حَكِيْمًا“.

Göklerde ve yerlerde olan mahlûk, eğer melâike ve eğer benî Âdem ve eğer cin ve şeyâtîn ve eğer sâyir hayvânât ve gayrı her ne mevcûd kim var ise cümlesi Allah Teâlâ’nındır, halkan ve mülken. Allah Teâlâ ezel-i âzâlde azîz ve hakîm oldu. Yani tasarruf-ı küll ve tağallib-i ba‘z ala’l-ba‘z, eğer semâvâtta ve eğer arzda Allah Sübhâne ve Teâlâ’ya mahsûstur. Ve Allah Sübhâne ve Teâlâ ezel-i âzâlde hükmüne gâlip oldu. Tasarrufattan her neye irâdeti ta‘alluk ederse kâdir oldu ve cemî‘ göklerde ve yerlerde cârî olan umûr her ne ise, muktezâ-yı hikmetcedir. Egerçi ki cemî‘ nesneye kudreti vardır, feemmâ hikmet dâiresinde hâriç iş işlemez.

Sümme i‘lem azîz-i men bundan sonra benim azîzim bilsin ki bu zikrolunan gökler ve yerler her birisi ikişer kısım üzerinedir. Semâvâtta kısım-ı evvel semâvât-ı sûriyyedir ki; mahsûs ve müşâhittir, görünen gökler gibi zâhir-i âlemedir. Ve ikinci kısmı semâvât-ı ma‘neviyyedir, bâtında olan etvâr-ı kalb-i insânî gibi. Nice zâhirde olan gökler yedi kât olup, birbirinden âlî olduğu gibi kalb-i insânî de yedi kattır,

⁶⁴⁷ “Göklerin ve yerin askerleri yalnızca Allah’a aittir; O sonsuz güç ve hikmet sahibidir.” el-Fetih 48/7.

birbirinden mertebe yönünden âlîdir. Semâvât-ı sûriyyeye şeyâtîn çıkmaktan nice memnû‘ ise, semâvât-i kalb-i insânîye dahî şeyâtîn müdâhale edemez. Nitekim etvâr-ı kalbe ve şeyâtînden mahfûz olmasına Allah Sübhâne ve Teâlâ kelâm-ı izzetinde haber vermiştir. Kâlellâhu Sübhâne ve Teâlâ: ⁶⁴⁸ “وَقَدْ خَلَقَكُمْ أَطْوَارًا” ve kâle “وَحَفِظْنَاَهَا مِنْ كُلِّ شَيْطَانٍ” ⁶⁴⁹ /291a/ve dahî ⁶⁵⁰ “وَمَنْ دَخَلَهُ كَانَ آمِنًا” ile makâm-ı kalbe dâhil olan meğer şeytân-i racîmden emîn olur demeye işâret buyurulmuştur. Ve azîz-i men makâm-ı kalpte ve tafsîlinde bahs ve kelâm çoktur. Zîrâ kalp beden-i insânîde eşref-i a‘zâ ve nazargâh-ı Hak celle ve alâdır. Ona müteallik olan makâlât cümlesi bu mahalde kâbil beyân değildir. Nihâyet hâl ale‘l-icmâl yedi tavrın esâmîlerini beyân edelim ki; her bir tavrı, merâtib-i İslâm-ı insanda birer cevherin ma‘deni vâkı‘ olur. Hadîs-i şerîfte:

⁶⁵¹ “النَّاسُ مَعَادِينُ كَمَعَادِينِ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ” ile ona işâret buyurulmuştur. Pes merâtib-i kalbin tavr-ı evveline ⁶⁵² sadr derler. Ma‘deni nûr-i İslâm’dır ve eğer nûr-i İslâm’dan mahrûm ise ma‘deni zulmet-i küfürdür. Bu mertebe kalbin kışrî ve taşra kabıdır. Buna şeytân dâhil olur. Nihâyet bunun iki kapısı vardır; biri taraf-ı a‘lâya, rûh cânibine açılır ve bir kapısı taraf-ı esfele, nefis cânibine açılır. Bu taraf-ı esfel mahalli vesâves-i şeytânîyye ve hevâcis-i nefsânîyyedir. Bu iki kapıya bile Kur’an-ı Kerîm’de işâret buyurulup beyân olunmuştur. Kâlellâhu Teâlâ:

⁶⁵³ “مَنْ شَرَّ الْوَسْوَاسِ الْخَنَّاسِ الَّذِي يُوَسْوِسُ فِي صُدُورِ النَّاسِ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ” ve kâle: “أَفَمَنْ شَرَّ اللَّهُ” ⁶⁵⁴ “صَدْرُهُ لِإِسْلَامٍ”. Ve tavr-ı sâniye kalp derler, eğerçi lafz-ı kalbin cümleye şumûlü dahî var ise. Ve bu mertebe kalbin dâhilidir ve bundan ötelere dahî cümle kalbin dâhili ve lübbüdür, bunlara şeyâtîn dâhil olamaz. Nihâyet nefis tarafından /291b/havâtır eksik olmaz, tâ etvâr-ı seb‘aya vâsıl ve dâhil oluncaya dek. Ve kalbin bu mahalli ma‘deni imandır ve nûru akıldır ve mahalli ru’yettir ve basîrettir. Bunların dahî her birine Kur’an-ı Kerîm’de işâret vardır. Kâlellâhu Teâlâ: ⁶⁵⁵ “كُتِبَ فِي قُلُوبِهِمُ الْإِيمَانُ” ve kâle: “لَهُمْ

⁶⁴⁸ “Oysa O sizi türlü evrelerden geçirerek yaratmıştır.” Nûh 71/14.

⁶⁴⁹ “Onları her kovulmuş şeytana karşı koruduk.” el-Hicr 15/17.

⁶⁵⁰ “...Oraya giren emniyette olur.” Âl-i İmrân 3/97.

⁶⁵¹ “İnsanlar gümüş ve altın madenleri gibi madenlerdir.” Müslim, *Müslim*.Birr,160, (No.6709).

⁶⁵² h(H) : (Kalbin mertebeleri ve tavırları hakkında beyân) فِي بَيَانِ مَرَاتِبِ الْقَلْبِ وَأَطْوَارِهَا عَلَى الْإِجْمَالِ :

⁶⁵³ “De ki: “Cinlerden olsun insanlardan olsun, insanların kalplerine vesvese sokan sinsi şeytanın şerrinden insanların rabbine, insanların mâlik ve hâkimine, insanların mâbuduna sığınırım!” en-Nâs 114/4-6.

⁶⁵⁴ “Allah kimin gönlünü İslâm’a açmışsa o, rabbinden gelen bir aydınlık içinde olmaz mı?” ez-Zümer 39/22.

⁶⁵⁵ “...Allah bu müminlerin kalplerine imanı nakşetmiş...” el-Mücâdele 58/22.

”فَإِنَّهَا لَا تَعْمَى الْأَبْصَارَ وَلَكِنْ تَعْمَى الْقُلُوبَ الَّتِي فِي الصُّدُورِ“⁶⁵⁷ ve kâle Teâlâ: ⁶⁵⁶”قُلُوبٌ يَعْقِلُونَ بِهَا تَافِر-1 sâlise, şeğâf derler, bu ma‘deni aşk ve muhabbet ve mahalli şefkat ve merhamettir. Kemâ kâle’lîlâhu Teâlâ: ⁶⁵⁸”قَدْ شَغَفَهَا حُبًّا“⁶⁵⁹. Ve tavr-1 râbi‘a fuâd denilir. Cem‘i ef‘ide gelir. Bu mertebe ma‘den müşâhede ve mahalli keşf ve ru‘yettir. Kemâ kâle Teâlâ: ⁶⁶⁰”مَا كَذَبَ الْفُؤَادُ مَا رَأَى“. Ve tavr-1 hâmise habbetü’l kalp derler. Bu makâm ma‘deni muhabbetullah’tır ve kalbin bu mertebesine gayrın muhabbeti dâhil olamaz. Hubb-i sivâya bunda yer yoktur ve bu Hak Sübhâne ve Teâlâ’nın hâs kullarına mahsûstur. Ve bu makâma dahî Allah Sübhâne ve Teâlâ Kur’an-ı Kerîm’inde işâret buyurup: ⁶⁶¹”إِنَّ فِي ذَلِكَ لَذِكْرًا لِمَنْ كَانَ لَهُ قَلْبٌ“⁶⁶² eylemiştir. Ve tavr-1 sâdis, süveydâ-yı kalp derler. Bu ma‘deni mükâşefât ve ulûm-i mugayyebât ve ulûm-i ledünniyât ve menba‘ı hikem ve mahalli hazâin-i esrâr-ı ilâhiyye ve ma‘ârifi-i rabbâniyyedir. Ve makâmı kelâm-ı ⁶⁶³”وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا“⁶⁶⁴ dır.

وَفِي ذَلِكَ الْمَقَامِ كُشِفَتْ عُلُومُ الدُّنْيَا الَّتِي لَا يَعْلَمُهَا وَلَا يَطَّلِعُهَا أَحَدٌ مِنَ الْمَلَائِكَةِ وَمِنْ غَيْرِهِ إِلَّا اللَّهُ تَعَالَى وَمَنْ عَلَّمَهُ
 292a/Kemâ işâra’ş-Şeyh ilâ hâzâ (k.s) bikavlihî bi’ttürkî:⁶⁶⁵ *Bir özge ilme âlim ol, Melek anı bilmez ola*⁶⁶⁶
 Ve tavr-1 seb‘a, mühcetü’l kalp derler. Bu ma‘den tecelliyât-ı ilâhiyye ve metla‘-ı envâr-ı zât-ı ehadiyyedir. Bu makâmda sâlik tamâm kemâle vâsıl olup, bahr-ı muhîti zât-ı ehadiyye müstağrak ve fenâ-yı sırfıta müstehlik olur. Allâhümme erzügnâ’l vusûle ilâ tilke’l-etvâr bi hürmeti’n-nebiyyi’l-muhtâr. Ve kavluhû Teâlâ: “إِلَّا مَنْ آتَى اللَّهَ”⁶⁶⁷”بِقَلْبٍ سَلِيمٍ“. Yu‘tebir fi’l-etvâr fe efhem zâlik.

⁶⁵⁶ “Yeryüzünde hiç dolaşmıyorlar mı ki ibret almış kalplere yahut işitmiş kulaklara sahip olsunlar!” el-Hac 22/46.

⁶⁵⁷ “Şu bir gerçek ki gözler körleşmez, fakat göğüslerdeki kalpler körleşir.” el-Hac 22/46.

⁶⁵⁸ “...(Yûsuf’un) sevdası kalbine işlemiştir!” Yûsuf 12/30.

⁶⁵⁹ “Yaratılış sevgisinin ulaştığı ve oradan ayrılmadığı yer burasıdır.”

⁶⁶⁰ “Gözün gördüğünü kalp yalanlamadı.” en-Necm 53/11.

⁶⁶¹ “Aklı olan veya şuurlu olarak söze kulak veren kimse için bunda büyük ibret vardır.” Kâf 50/37.

⁶⁶² Rivayet edildiği gibi denilir ki, o kalbin ruhudur ve Allah'a yakınlık yeridir.

⁶⁶³ “Ve Âdem’e bütün isimleri öğretti...” el-Bakara 2/31.

⁶⁶⁴ Orada ne meleklerden ne de Allah’tan başka hiç kimsenin bilmediği, erişemediği ilm-i ledün keşfedilir. Allah kime onu öğretirse, Hızır ile Musa (a.s) kıssasında denildiği gibi; “...ve ona nezdimizden bir ilim öğretmiştik.” el-Kehf 18/65.

⁶⁶⁵ R T + beyt.

⁶⁶⁶ Mustafa Tatcı- Musa Yıldız, *Divân-ı İlâhiyat*, 85.

⁶⁶⁷ “...Allah’a temiz bir kalple gelenler dışında...” eş-Şuarâ 26/89.

Azîz-i men bilesin ki; arz dahî iki kısımdır, arz-ı sûriyye ve arz-ı ma‘neviyye. Arz-ı sûriyye âlem-i dünyada kâftan kâfa ne kadar yerler var ise cümlesine arz ıtlâk olunur. Ve arz-ı ma‘neviyye dediğimiz vücûd-i insânîde olan beden-i milkîdir ki ondan meşâyihi-ı kirâm tabî‘at ile ta‘bîr ederler. Pes âlem-i vücûtta her ne kadar mevcûdât ve mahlûkât mevcûd ise, kezâlik âlem-i vücûd-i insânîde dahî cümlesi mevcûttur. Bu insan sûretâ eğer cirm-i sağîrdır. Lâkin mânâ cihetinden cirm-i kebîrdir. Zîrâ sâyirden bunun ziyâdesi vardır. Zîrâ zâhirde olan âlem-i kübrâda hiçbir mevcûtta ma‘rifetullaha isti‘dâd konulmamıştır. İllâ bu insanın vücûdunda konulmuştur, bu manaya “وَلَقَدْ كَرَّمْنَا” ⁶⁶⁸ ile işâret buyurulmuştur ki, maksûd-u ilâhî dahî bu mevcûdâtı icâd ve izhârdan bu idi. Kemâ kâle Sübhâne ve Teâlâ: ⁶⁶⁹ “وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ” ⁶⁷⁰ لِيَعْرِفُونَ. Pes bu insanda bulunacak insan-ı âlem-i kübrâ oldu. Ve fi‘l-Kelimâti‘l-Kudsîyye işâreten lizâlik ⁶⁷¹ “مَا وَسِعَنِي سَمَائِي وَلَا أَرْضِي وَلَكِنْ وَسِعَنِي قَلْبُ عَبْدِي النَّقَى النَّقَى الْوَرَع” ⁶⁷² /292b/Bu makâmdandır ki denilmiş mısra: ⁶⁷² “Gâfil olma gözün aç âlem-i kübrâsın sen”.

Ve kezâlik cünûd-i semâvât ve arz dahî her biri ikişer kısımdır. Meselâ cünûd-i semâvât-ı sûriyye asâkir-i melâike ve sâyir sükkân-ı semâvâttır. Ve cünûd-i ma‘neviyye-yi semâviyye milk-i vücûd-u insânîde, kuvâ-yı rûhâniyye ve kuvâ-yı kalbiyye-yi rahmâniyye gibi. Ve cünûd-i arz-ı sûriyye cemî‘ yerler yüzünde sâkin olan insan ve hayvan ve sâyirleri gibi ve cünûd-i arz-ı ma‘neviyye milk-i vücûd-u insânîde kuvâ-yı nefsâniyye ve kuvâ-yı tabî‘iyye ve havâtır-ı fâside-yi şeytâniyye ve nefsâniyye gibi. Bu cümlesinin eğer zâhirde ve eğer bâtında ve eğer enfüste ve eğer âfâkta zabt ve tasarrufu yed-i kudret-i ilâhiyyededir. Zîrâ bunların hilkati ve mülkiyeti hazreti Hak celle ve alâya mahsûs olacak mülküne keyf-i mâyeşâ’ mutasarrıf olur. Pes hakîkatte mülk Allah’ındır istediği kuluna ihsân eder ve hakîkatte dahî mu‘tî oldur, isteyenlerin her ne isterlerse dertlerine dermân edip ve murâdların ihsân eder. Eğer mü‘min-i âkil ise her murâdı Hak celle ve alâdan isteye. Beyt:⁶⁷³

⁶⁶⁸ “Andolsun biz Âdemoğluna şan, şeref ve nimetler verdik...” el-İsrâ 17/70.

⁶⁶⁹ “Ben cinleri ve insanları, başka değil, sırf bana kulluk etsinler diye yarattım.” ez-Zâriyât 51/56.

⁶⁷⁰ Yani tanısınlar diye.

⁶⁷¹ “Ben göklere ve yere sığmam, fakat mümin kulunun kalbine sığarım.” Aclûnî, *Keşfü’l-hafâ*.c. 2, s. 195, (No.2256).

⁶⁷² Gâfil olma gözün aç âlem-i kübrâsın sen / Sidre vü levh ü kalem arş-ı muallâsın sen”. Alparslan, “Gubârî Abdurrahman”, 167.

⁶⁷³ R T - Beyt.

گرچه تیر از کمان همی گنرد از کمان دار ببند اهلِ خرد
از خدا دانِ خلافِ دشمن و دوست کاین دلِ هر دو در تصرفِ اوست⁶⁷⁴

Bazı kibbâr-ı meşâyih (k.s) buyurmuşlar ki; cümlesinin tasarrufu yed-i kudrette olacak tarik-i hakka sâlik olan sâdika bunda işâret vardır ki, kaçan sahrâ-yı kalpte seyredip giderken cünûd-i kuvâ-yı nefsâniyye ve havâtır-ı şeytâniyye askeri zuhûr edip, gelip bunun yolunu alıp tarik-i haktan bunu çıkarıp helâk etmek için ve kuvâ-yı rûhâniyye ve kuvâ-yı /293a/kalbiyye-yi rahmâniyye askeri onunla mukâbil olup ve fî sebîlillâh mücâhede edip, onlarla cenk ve cidâl ve harp ve kıtâl eylediğinde asker a‘dâ-yı dinin galebesi sûreti mülâhaza olundukta, dervîş ol mahalde ehl-i himmet olup ve bahâdırılık edip ümidin kesmeye, belki kendinin onlara gâlip olmak i‘tikâdın muhkem edip inâyet-i rabbânî ve imdâd-ı sübhânî erişmek mülâhazasında olup: “وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا”⁶⁷⁵. Ayet-i kerîmesini tilâvet edip, gayret kuşağın muhkem edip ve onlara gâlip olmak niyeti ile tecdîd himmet edip, Cenâb-ı Hak celle ve alâ tarafına teveccüh-ü tâm ile arz-ı hâl ve niyâz ve tazarru‘ ve duâ edip, ol Hâlık-ı kül ve mutasarrıf-ı hakîkîden istimdâd ve isti‘ânet⁶⁷⁶ eyleye. Tâ ki “لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا” kavı-i şerîfinde olan vaad-i kerîmi muktezâsınca imdâd-ı ilâhî erişip, havâtır-ı şeytâniyye ve nefsâniyye askerîne gâlip olup ve onlar mağlûb ve münhezim olup ve ol dervîş-i sâlik yine doğru yoluna gidip, tâ makâm-ı sekînete vâsıl oluncaya dek, herhâlde dervîş Hak Sübhâne ve Teâlâ’ya tazarru‘ ve niyâzı elden ve dilden komaya. Pes bundandır ki meşâyih-ı kirâm (k.s) buyurmuşlar: Bir dervîş âlî himmet olup ve sıdkla tarik-i hakta sâbit olup bu makûle cünûd-i a‘dâ-yı nefsâniyye zuhûrunda nefsi ile mukâtele ve mücâhedeye akdâm edip ve havâtır-ı fâsideye vücûd vermeyip Hz. Rabbi’l-İzzet’ten medet ve nusret talep eylediği takdirce, ona meded-i ilâhî erişmemek olmaz. Elbette inâyet erişir, /293b/ “وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا” fehvâsınca ve bir ayet-i uhrâda dahî buyurulmuş: “إِذَا لَقِيتُمْ فِئَةً فَاثْبُتُوا وَاذْكُرُوا اللَّهَ كَثِيرًا لَّعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ”⁶⁷⁷.

Pes azîz-i men bilesin ki tarik-i hakta nefis ile mücâhede, enbiyânın ve ashâb-ı güzîn ve evliyâ-yı mukarrabînın salavâtullâhi Teâlâ aleyhim ecmaîn, onların

⁶⁷⁴ Ok yaydan geçmesine rağmen, Okçudan, hikmet ehli görün, Düşmanla dost arasındaki farkı bilen Allah’tan, Cain her ikisinin de kalbini elinde tutuyor. Şirâzî, *Gülîstân-ı Sa’dî*.24.

⁶⁷⁵ “Bizim uğrumuzda elinden gelen çabayı sarf edenlere gelince, onları bize ulaşan yollara mutlaka yöneltiriz...” el-Ankebût 29/69.

⁶⁷⁶ R T : imdâd ve i‘ânet taleb.

⁶⁷⁷ “...Bir düşman birliği ile çatıştığınız vakit sebat ediniz ve Allah’ı çokça anınız ki zafer sizin olsun.” el-Enfâl 8/45.

yollarıdır. Zîrâ mücâhededesiz nefis ıslâh olup ve İslâm'a gelmez ve advelikten geçmez. Nitekim hadîs-i şerifte buyurulmuş, ⁶⁷⁸ "أَعْدَى عَدُوِّكَ نَفْسُكَ الَّتِي بَيْنَ جَنْبَيْكَ". Bundan ötürü azîzlerden her birisine mücâhede etmişlerdir. Mücâhede dediğimiz dervîş daima nefis-i hevâsına muhâlefet edip, hiçbir vecihle ona ruhsat verilmemektir.

Hikâyet: Bir gün Hz. İmâm Ali (k.v) ve (r.a), bir gün bir gazâda bir bahâdır kâfir ile cenk ederken ona gâlip olup, onu atından yıkıp ve başını kesmek için göğsü üzerine çıktığında ol kâfir hiçbir vecihle nesneye kâdir olamayacak, altından yukarı hâşâ Hz. Ali'nin yüzüne tükürdü⁶⁷⁹. Hz. İmâm Ali (r.a) fi'l hâl üzerinden kalkıp onu âzâd edince ol şahıs ona suâl eyledi ki; ne hoş ben senin yüzüne tükürünce beni âzâd eyledin. Gerek idi dahî ziyâde azâb edip başımı keseydin. Hz. Ali (k.v) cevâbında buyurdular ki; nefsim ile mücâhede için eyledim. Zîrâ evvel seni katl murâd eylediğim lillâh idi. Sonra yüzüme tükürdün, gördüm nefsim gazaba gelip intikâmen öldürmek hâtırası zuhûr edip gazez-i nefis karıştı. /294a/Nefsimin murâdın vermeyim diye seni âzâd eyledim dedi. Ol Sultânın gör imdi, sabır ve sekînetleri ve nefislerine gâlip olmakta kudretleri ne mertebede imiş. Hem cihâd-ı sûrî ve hem cihâd-ı ma'nevîyi câmi' olurlar imiş. Hattâ onların tarik-i hakta mücâhededede bu sıdkları ol kâfire te'sîr edip bî-ihitiyâr İslâm'a gelmiş.

Ve⁶⁸⁰ Hz. Ömer (r.a) halîfe-yi arz iken bir kırba suyu arkasına alıp dahî tarku'l emîr kim dediği ve 'inde's-suâl cevâbı kıssa-yı ma'rûfedir. Hikâyet-i uhrâ fi muhâlefeti'n-nefsi bi's-sabri ve's-sekîneti: Bir gün İbrâhim bin Ethem (k.s) mekâbirde dururdu. Zulmeden biraz cemâat gelip buna ettiler; bre sofî bize konak yeri göster. İbrâhim ise ârif idi, bunlara makbereliği gösterip etti; işte size konak yeri. Bunların gücüne gelip içlerinden bir sipâhîsi bre onmadık sofî bizi maskaralığa mı alırsın diye topuzunu çıkarıp vurup İbrâhim'in başını yardı. Başından kan revân olup akardı. İbrâhim buna bedduâ edecek iken duruma hayır duâ edip ederdi; yâ Rabb, bu kuluna sen cennet ver ve günahların affeyle, der idi. Bu kıssa İbrâhim'in nefsinin ıslâhına ve ahlâk-ı hasenesine ve sabır ve sekînesine delâlet edenlerdendir. Zîrâ kemliğe iyilik eylemek enbiyâ ve evliyâullahın (k.s) sıfât-ı hamîdelerindendir. Gazab gidip yerine hilim gelmektendir. Pes sıfat-ı hilim ile ittisâfı olanın sıfâtullah ile muttasıf olmaları

⁶⁷⁸ "Senin en zararlı düşmanın nefisindir." Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, 1:143.

⁶⁷⁹ R T - tükürdü.

⁶⁸⁰ R T + Hikâyet-i uhrâ fi muhâlefeti'n-nefsi bi's-sabri ve's-sekîneti.

mukarrerdir. İbrâhim (k.s) seyahat ve mücâhede /294b/ve riyâzet ile nefsinin bir mertebede mağlûp eylemiş idi ki, daima ona gâlip idi mağlûp olmazdı. Pes gelelim imdi azîz-i men bilsin ki bu zikrolunan ahvâl erbâb-ı sülûk ve ashâb-ı kulûbün ahvâlidir. Pes mü'mine lâayık bu oldu ki, tarik-i hakka sülûk ile bu merâtibe ve bu ahvâle vusûle himmet eyleyip, yukarıda beyân eylediğimiz merâtib-i kalbi ve makâmâtı ve nefsi ve rûhu cümle tekmîle sa'y ede göre. Tâ ki imanları kemâl bulup iman-ı gaybîleri üzerine iman-ı aynî hâsıl ola. Nitekim; ⁶⁸¹”لِيَزِدُوا إِيمَانًا مَعَ إِيْمَانِهِمْ” ile buna işârettir, buyurulmuştur. Zîrâ mahall-i iman kulûb-i insandadır. Zîrâ asıl iman tasdîk-i canândan ibâret olacak, ancak kalp mu'teber ve mutasavvir olur. Nihâyet lisân ile ikrâr tercümân-ı kalp olup ahkâm-ı şer'iyeyi onda icrâ içindir.

Pes bu mertebelere himmet edip, imanın kemâline ve ziyâdesine himmet eden kimesnelere lazım oldu ki, tasfiyet-i kalp edeler. Zîrâ nazargâh-ı hak olan kalb-i insânîdir ve kalb-i insânî arş-ı a'zam ve Kâbe-yi hakîkîdir. Nitekim hadis-i şerîfte buyurulmuş, ⁶⁸²”إِنَّ اللَّهَ لَا يَنْظُرُ إِلَى صُورِكُمْ وَأَمْوَالِكُمْ، وَلَكِنْ يَنْظُرُ إِلَى قُلُوبِكُمْ وَأَعْمَالِكُمْ” Ve azîz-i men ⁶⁸³ hadis-i şerîfte dahî buyurulmuş: ⁶⁸⁴”قَلْبُ الْمُؤْمِنِ عَرْشُ اللَّهِ”. Ve bilesin ki insanın kalbi yedi kat gökler ve yedi kat yerlerden ve bunların içinde olan mevcûdât ve mahlûkâtta eşref ve a'zam ve ekber ve evsa'dır. Nitekim Kelimât-ı Kudsiyye'de vârid olmuş ki: ⁶⁸⁵”Zîrâ zaman ve mekândan münezze ve âlâ olan Hak Sübhâne ve Teâlâ'nın /295a/ tecellisine bir şeyde tahammül ve isti'dâd bulunmaz illâ kalb-i insânîde bulunur. Pes bu makâmdandır ki buyurmuşlar, beyt:

Dil bedest-âver ki hacc-ı ekberest

Ez hezârân Ka'be yek dil bihterest

Ka'be bünyâd-ı Halîl-i Âzerest

Dil nazargâh-ı Celîl-i Ekberest ⁶⁸⁶

⁶⁸¹ “İmanlarına iman katsınlar diye...” el-Fetih 48/4.

⁶⁸² “Allah sizin suretlerinize ve mallarınıza bakmaz, ancak kalplerinize ve amellerinize bakar.” Müslim, *Müslim*. Birr, 34, (No.6543).

⁶⁸³ R T - azîz-i men. R T + bir gayrı.

⁶⁸⁴ “Müminin kalbi Allah'ın tahtıdır.” Kaynağı bulunamamıştır.

⁶⁸⁵ “Ben göklere ve yere sığmam, fakat mümin kululumun kalbine sığarım.” Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*. c. 2, s. 195, (No.2256).

⁶⁸⁶ “Bir gönül al ki hacc-ı ekber olsun. Zira bir gönül, bin Kâbe'den daha üstündür. Kâbe, Âzer oğlu Halil İbrahim tarafından yapılmıştır. Gönül ise, yüce ve büyük Allâh'ın nazargâhıdır.” Molla Abdurrahman Câmî'ye izâfe edilen beyttir.

Ve bizim Hazreti Azîz (k.s) buyurmuşlar: “Efendi bulmak istersen Hüdâyî, Kulûb-i evliyâdır cilvegâhı”. İmdi kalb-i insânî nazargâh-ı rahmânî ve cilvegâh-ı sübhânî olduğu cihetten cümleden eşreftir. Nihâyet söz ol kalbe erebilmekte. Zîrâ maksûd-ı kalp insan-ı kâmil, yoksa ne an ki her sûreti-i insanda olan hayvânâtın kulûb-i kâsiyesi değildir. Onun için yine Hazreti Azîz (k.s) buyurmuşlar: *Eren bir kalb-i âgâha, Dili ve cânı olur âzâd*. Ve bundandır ki Hz. Mevlânâ buyurmuşlar. Beyt:

آدمی دید است و باقی پوست است ** دید آن است آن که دید دوست است⁶⁸⁷

Ve kalb insânî bedende reîs-i a‘zâdır. Kaçan bunda salâh ve safâ bulunsa idi, sâyir a‘zâ ve cevârihe dahî bundan salâh ve safâ sirâyet eder. Zîrâ cümle a‘zâ reîsi olan kalbe tâbi‘dir. Nitekim hadîs-i şerîfte vârid olmuş, kâle aleyhisselâm:

”إِنَّ فِي الْجَسَدِ مُضَغَةً إِذَا صَلَحَتْ صَلَحَ الْجَسَدُ كُلُّهُ، وَإِذَا فَسَدَتْ فَسَدَ الْجَسَدُ كُلُّهُ، أَلَا وَهِيَ الْقَلْبُ“⁶⁸⁸

Hikâyet: Lokmân Hekîm’in akıl ve iz‘ânını imtihan için, bir gün efendisi buna eder; Lokmân var bir koyun boğazla, dahî gâyet iyi yerini bana al getir dedi. Lokmân dahî bir koyunu boğazlayıp dili ile yüreğini alıp efendisine getirdi. Efendisi etti; var imdi bir koyun dahî boğazla dahî gâyet ile kem ve yaramaz yerini /295b/al getir, dedi. Lokmân yine koyunu⁶⁸⁹ boğazlayıp yine dili ile yüreğini alıp getirdi. Efendisi etti; behey Lokmân, sana gâyet iyi yerini getir dedim, lisânını ve kalbini getirdin ve gâyet kem yerini getir dedim yine kalbini ve lisânını getirdin. Lokmân ona cevap verdi ki; eğer iyilikte ve eğer kemlikte a‘zâ ve cevârih beyinde bu ikisi asıldır. Bunlar usûl, sâyir a‘zâ furû‘ olup, bunlara tâbi‘dir. Eğer lisândır ve eğer kalptir. Kaçan pâk ve tâhir olup, iyilik sıfatı ile muttasıf olsalar sâyir a‘zâ ve cevârih dahî pâk ve tâhir olup kalbe tâbi‘ olurlar. Nitekim hadîs-i şerîfte zikrolundu. Hz. Lokmân karakollardan idi, lâkin gâyet ile rûşt ve sâhib-i iz‘ân idi. Onun için efendisinin suâlden murâdı onu imtihan ederken iz‘ân edip, teşbihten murâdı insanın kaçan kalbi ve lisânı tâhir olsa demek idi. Ve hadîs-i şerîfte lisân zikrolunmayıp dahî kalp yalnız zikrolunup, ”إِنَّ فِي الْجَسَدِ مُضَغَةً“ buyurulmasının vechi budur ki, asl-ı usûl ve reîs-i a‘zâ olan kalptir. Nihâyet lisân kalbin tercümânıdır. Eğer onda tahâret ve sekînet bulunursa, lisândan dahî sudûr eden kelimât pâk ve tâhir olup ondan gıybet ve iftirâ ve kizb ve mâlâyâ‘ni kelimât sudûr

⁶⁸⁷ “İnsan gözüdür, gerisi tendir, Çünkü gördü, kör bir arkadaş değildi”. Rûmî, *Mesnevî*.1, 77, (No.1406).

⁶⁸⁸ “Vücutta öyle bir et parçası vardır ki o, iyi (doğru ve düzgün) olursa bütün vücut iyi (doğru ve düzgün) olur; o bozulursa bütün vücut bozulur. Bilin ki! O, kalptir.” Buhârî, *Buhârî*. İmân, 39, (No.52).

⁶⁸⁹ R T + dahî.

eylemeyip, pâk ve tâhir olan kelâm-ı hak ve tilâvet-i Kur'an-ı Kerîm ve zikrullâh sudûr eder. Onun içindir ki denilmiş; her kişi kendi hazînesinde mevcûd olanı harc eder. Pes imdi hemen insana lâzım olan ıslâh-ı kalptir, tâ ki vücûd-i milkinge ondan salâh sirâyet edip, a'dâ-yı advesi /296a/olan nefis-i emmâre-yi bi's-sûnin elinden memâlik-i bedeniyeyi tahlîs ve ta'dîl ve semerât-ı icrâ-yı ahkâm-ı şer'iyeyi kemâ yenbeğî tahsîle müyesser ola. Husûsan ki nazargâh-ı rahmânî kalb-i insânîdir. Hadîs-i şerîfte vârid olduğı üzere, kâle Resûlullah (s.a.s): “إِنَّ اللَّهَ لَا يَنْظُرُ إِلَى صُورِكُمْ وَأَمْوَالِكُمْ، وَلَكِنْ يَنْظُرُ إِلَى ” Ve benim azîzim bu sekînet ve tamânîne ki tekâmîl kemâlât-ı insâniyyedendir. Semerât-ı makâmât kalpten olduğuna işâreten Allah Sübhâne ve Teâlâ, ehas-sı ibâdına makâm-ı imtinânda ihsânını beyân buyurup, Kur'an-ı azîmü's-şânında sıfat-ı sekînet-i kalbe isnât buyurup, ⁶⁹⁰ “أَنْزَلَ السَّكِينَةَ فِي قُلُوبِ الْمُؤْمِنِينَ” buyurup, أَنْزَلَ السَّكِينَةَ إِلَى الْمُؤْمِنِينَ denilmedi. Ve dahî ol Cenâb-ı Melik-i Gaffâr ve Kerîm ve Settârin i'tibârı zâhire olmayıp, bütûn-i insânîde kalb-i seyyâr ve sâhib-i hazâin-i esrâra olduğuy eceldendir ki, zâhirde nâzır olan erbâb-ı besâirin ru'yet ve nazarlarını, ru'yet addeylemeyip, belki onlar nazar-ı ibret ve dîde-yi basîretten bahrabeyn olmamaları ile binâ addeylemeyip, belki a'mâ mesâbesinde farz olunup Furkân-ı Kerîm'inde “وَمَنْ” ⁶⁹¹ “كَانَ فِي هَذِهِ أَعْمَى فَهُوَ فِي الْآخِرَةِ أَعْمَى” buyurup, yani şol kimsenin kim bu dâr-ı teklîf ve tadhîr olan âlem-i dünyada kalbî gözü kör olup, bunda iken Hak celle ve alânın cemâl-i pâk-ı müşâhedesine erişmese idi, onun zâhir gözü ve zâhir ameli ona fâide vermeyip, âhiret aleminde dahî müşâhede-yi cemâl-i haktan devr ve mahrûm ve mehcûr olur demektir.

Ammâ azîz-i men bu mahalle nice suâl ve cevâb vârid olur. Zîrâ bu ayet-i kerîme ile, /296b/ ⁶⁹² “سَتَرُونَ رِبَّكُمْ كَمَا تَرُونَ الْقَمَرَ لَيْلَةَ الْبَدْرِ” hadis-i şerîfi teâriz eder. Lâkin kibbâr-ı meşâyih ona cevap buyurup tevîk eylemişlerdir. Bu mahalde bahis gâyet çoktur, bu mahalde beyânı kâbil değildir. Zîrâ sadetten kalınır. Nihâyet: ⁶⁹³ “النَّاسُ مَجْزِيُّونَ بِأَعْمَالِهِمْ إِنْ خَيْرًا فَخَيْرٌ وَإِنْ شَرًّا فَشَرٌّ” fehvâsı zuhûrunca ve Allah Sübhâne ve Teâlâ'nın fazl ve rahmeti olduğuy takdirce a'mâl-i zâhire erbâbı cennet ehli olur. Eğer fazl ve rahmet-i Hak olmazsa ol dahî eline girmez. Zîrâ tahâret-i kalbiyye

⁶⁹⁰ “...müminlerin kalplerine huzur ve güven aşıl原因 da O'dur...” el-Fetih 48/4.

⁶⁹¹ “Bu dünyada kör olan âhirette de ködür...” el-İsrâ 17/72.

⁶⁹² “Şüphesiz dolunayı gördüğünüz gibi Rabbinizi de göreceksiniz”. Buhârî, *Buhârî*.(No.7436).

⁶⁹³ “İnsanlar yaptıklarının karşılığını, iyiye hayır, kötü ise şer olarak görürler.” Arap atasözü için bk. Meydânî, *Mecma'u'l-Emşâl*.

bulunmadıkça a‘mâl-i kalbiyyede a‘mâl-i sâliha bulunmaz. Zîrâ a‘râz-ı nefisten masûn olmaz, ehl-i irfâna ma‘lûmdur. Âbid-i sarf ve zâhid-i huşkûn bu ma‘nâdan haberi olmaz. Ve azîz-i men eğer makâm-ı irfâna kadem basmayan ubbâd ve zühhâdın a‘mâlini a‘mâl-i sâliha addettiğimiz takdîrce, ehl-i sünnet ve’l cemâat mezhebinde amel mûcib-i cennet değildir. Nihâyet ‘indillâh Teâlâ sebeb-i gurbet ve bâ‘is-i ra’fet ve merhamet ve bâdi-yi duhûl-i cennet ve rahmet olduğu emr-i mukarrerdir. Nitekim hadîs-i şerîfte Sultân-ı Enbiyâ (s.a.s) buyurur: “Sizden hiçbiriniz ameli ile cennete girmez, illâ Allah Teâlâ’nın rahmeti ile dâhil olur”⁶⁹⁴ buyurduktan, ashâb-ı güzîn rıdvânullâhi Teâlâ aleyhim ecma‘în, suâl eylediler ki; “ve lâ ente yâ rasûlallah”. Cevap buyurdular ki; “ve lâ ene illâ birahmetillâhi Teâlâ”. Yani ben dahî Hak Teâlâ’nın rahmeti ile girerim dedi.

Pes bu makâmındandır. Hikâyet: Bir âbid bir cezîrede beş yüz yıl ibâdet edip yevm-ü cezâda bu âbide Allah Teâlâ; “yürü var fazlım ve rahmetim ile sen de cennetime gir” dedikte, âbid acb-i a‘mâl edip etti; “yâ Rabb ben dahî eller gibi rahmetin ile mi girerim, yâ kani benim beş yüz yıllık amelim, ben amelim ile girerim” /297a/dedikte, emr-i Hak’la muhâsebesi görölünce, Hak Teâlâ ona ihsân ettiği ni‘meti onun ameline gâlip gelip cehenneme emrolunması hikâyet-i meşhûredir. Cebrâil (a.s) Nebî (s.a.s)’e haber vermiştir, tafsîle ihtiyaç yoktur. Ve şol kimsenin ki kalbî gözü açık ve nevm-i gafletten uyanık ola. Hem âlem-i dünyada ve hem âlem-i ukbâda müşâhede-yi cemâl bî-himmetâ ile daima zevk ve safâda olup ve saâdet-i ebediyyeye vâsıl olup, dû cihânda cemî‘-i mekârihten emîn olup, hısn-i hasîn-i tevhide ve makâm-ı emne dâhil ve vâsıl olur⁶⁹⁵. Kâlellâhu Sübhâne ve Teâlâ: ⁶⁹⁶“وَمَنْ دَخَلَهُ كَانَ آمِنًا”. Ve azîz-i men cümle-yi kemmil evliyâ ve zümre-yi meşâyih-i etkıyânın ittifakları bunun üzerinedir ki; husûl-i netîce-yi sülûk Kâbe-yi hakîkî olan makâm-ı kalbe duhûl ve vusûl ile olur. Ve ol makâm erbâb-ı ahvâlden ileri olan ehl-i fenânın makâmıdır. Buna işâreten Hazreti Şeyh (k.s) buyurmuşlar. Beyt:

Hâli ko ola gör makâma karîn

*Kim ana dâhil olan olur emîn*⁶⁹⁷

⁶⁹⁴ “O’nun fazlı, rahmet ve mağfireti beni bürümedikçe ben de cennete giremem! Yaptığım ameller beni de kurtaramaz!” Buhârî, *Buhârî*. Rikâk, 18; Müslim, *Müslim*. Münâfikûn, 71-72.

⁶⁹⁵ R T – olur.

⁶⁹⁶ “Oraya giren emniyette olur.” Âl-i İmrân 3/97.

⁶⁹⁷ Özkan, *Azîz Mahmût Hüdâyî Tarikatnâme*.

Hattâ tarik-i Halvetiyye’de olan meşâyih’in siyah tûlbent sarındıklarının vechi budur; makâm-ı kalbe vâsıl olduk işâretin etmek isterler. Onun için ki Hazret-i Sultân-ı Enbiyâ (s.a.s) Mekke-yi Mükerrreme’yi fethetlediğinde mübârek başlarına siyah tûlbent sarınmışlar ve tarik-i meşâyih da siyah fenâyâ işaretir diye, mücerred onunla kanâat edip Halvetîler siyah sarınıp fâhr edinirler. Ve ammâ tarik-i Celvetiyye’den kemmil meşâyih-i kirâmdan olan ulu’l-azm ve uluvv-i himem erbâbı bu mertebeye dahî tenezzülleri olmayıp, /297b/merâtib-i fenâda bunun fevkinde dahî nice makâmât-ı aliyye vardır ki bekâ billah gibi ve makâm-ı safâ ve rızâ gibi, ârifûna ma’lûmdur. Makâm-ı kalpte karâr olup makâmât erbâbına nisbet tenezzüldür deyip, onlar siyah sarınıp gezmeyi kendilerine noksân addedip zerre miktârı i’tibâr ve iltifât eylememişler. Hattâ bundandır ki; bu fakîr hazreti pîrimiz ve şeyhimiz Mahmûd Efendi (k.s) hazretlerinin otuz yıl miktârı hizmet-i şerîfelerinde oldum, bir kere siyah sarındıkların görmedim. Me‘a hâzâ bin on üç tarihinde onlara Cenâb-ı Hak’tan kutbiyyet ihsân olunup, yirmi beş yıl miktârı âlemde kutbelik sürüp avâlimde tasarruf üzere oldular. Ekseriyyâ beyaz ve kâhî yeşil tûlbent sarınırlardı ve bir yerde bir zerre miktârı siyah görseler istemeyip onu giderirlerdi. Ammâ azîz-i men fi’l hakîka nazar olunsa idi bu makâmât-ı âliyât-ı vusûle azîmet edip vâsıl olmak, kuvvet-i isti‘dâd ve sebk-i inâyet-i ezeliyyeden zâhir olur bir ma‘nâdır. ⁶⁹⁸“عَلَوُ الْهَمَّةِ مِنَ الْإِيمَانِ” kavî-i şerîfi buna nâzırdır. Yani âlem-i ezelde inâyet-i ilâhiyye sebk-i ile kemâl-i iman mukadder olan ehlullâhın, bu âlemde himmetleri dahî ona göre âlî olup, şuhûdu ve nazarı ve irfânı ve imânı ve ikânı dahî ona göre olur demektir, illâ isti‘dâd ve inâyet-i ezeliyye cümlelerin başıdır. Bâyezîd-i Bistâmî (k.s) hazretlerinin kuvvet-i isti‘dâdlarına işâreten bu beyti söylemişler kuddüsallah ervahahum. Beyt:

*Bayezid olduğu ayne’l ârifîn,
/298a/Gözledir adamı gözdür hemîk,
Gördüğünü anlamağa tizrek,
Göz gerektir göz gerektir göz gerek.*

Ve Hazreti Mevlâna (k.s) buyurmuşlar. Der Mesnevî-yi Şerîf:

آدمی دیدست و باقی پوستست دید آنست آن که دید دوستست

⁶⁹⁸ “Himmetin yüceliği imandandır”.

Ve azîz-i men bu zikrolunan kibbârın ahvâlidir, bizim gibi zayıfu'l-isti'dâd olan bîçârelere nisbet-i makâm-ı kalp dahî az mertebe değildir. Zîrâ tevhid-i aynî makâmıdır, evliyâullahın ekseri bu makâmda karâr eylemişlerdir. Ve bu makâmın sahibi dahî ⁷⁰⁰“لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ”da dâhil olup makâm-ı emne ve necât-ı kübrâya vâsıl olurlar. Zamâne şeyhleri ve sûfilere tek hemân bu makâma vâsıl olabilsinler. Vay ona ki ne hâli ola ve ne bu makâma vusûlü ola, dahî mücerred dâvâda kala. Nitekim zamânede sûret-i uğrîlerinden ve şeytân musahharalarından nice kimesneler vardır ki, hâli ve makâmı değil iken, taklîd-i sırf ile siyah sarınıp tebdîl-i şekil li-ecli'l-ekl derler. Bu makûle şeyhlere ve sûfilere siyahlar sarınıp ve 'asâ ve taylesânlar ile gezip ve halkı aldayıp ve tarik-i haktan adûl edip, tarik-i dalâl ve izlâle gitmek ile hem dâl ve hem muzil olmuşlardır. Ol makûle eşhâsın başında siyahları alâmet-i zulmet-i kalpleridir. Ve bu tâifenin niyetleri fâsid olup maksûdları ri'yâ ve ri'yâset ve ekl-i ani'l halk ve celb-i menâfî-i dünya olduğu takdîrce onlar ehl-i /298b/şekâvet zümresinden idiği zâhir olup, fi'd-dünya ve'l-âhireti bu sûretleri bâ'is-i hayb ve hasâret olduğuna iştibâh yoktur. Meğerki tashih-i niyet edip kübbâra ve erbâb-ı kulûbe teşebbühen ederiz diyeler. Bu dahî cevâb-ı za'îftir. E'âzenâllahu Teâlâ min şurûri hâzihi't-tâifeti fî külli hîn ve ân, husûsan fî âhiri'z-zamân.

Ve azîz-i men dahî bilesin ki âdet-i ilâhîye i'tibâr, a'mâl-i kalbiyye üzere cereyân eylediği eceldendir ki, evliyâullahtan tasarrufât-ı umûr-i kevnîyye ile me'mûr olup ve zabt-ı âlem-i mülki ve ekâlîm-i seb'ada mansûr olan ricâlullah ki, beyne'l-halâyık meşhûrdur. Ve bu ricâl gaybın tafsîli ve ahvâl ve ahlâk-i kerîmeleri ve âdetleri “Hilyetü'r-Ricâl” nâm risâlede mübeyyen ve mestûrdur. Onlar dahî kulûb-i nâsa nâzırlar ve mu'teberlerdir. Ve bu ricâl-i gaybın cümle ahvâlinden birisi budur ki; kaçan kendilerinden birisi âlem-i âhirete intikâl eylese dahî avâm-ı nâstan birini kendilerine cezbe ve ilhâk etmek dileseler, kulûb-i nâsa nazar ederler ve bir hubb-i dünyadan kalbi tâhir kimesneyi bulup kendilerine ilhâk ederler. Ve azîz-i men bilesin ki âlem-i dünyayı zabt ve her ayda yedi iklimi devreden ricâl-i gayb birkaç fırka derler. Rivâyet-i meşhûre üzere, üçler ve yediler ve kırklar ve üç yüzlerdir. Kaçan üçlerden birisi

⁶⁹⁹ İnsan etten ve deriden arta kalanları görmüştür, Gözlerinin gördüğü onundur. Çünkü gördü, kör bir arkadaş değildi. Rûmî, *Mesnevî*.(No.1406-1407).

⁷⁰⁰ “Bilesiniz ki Allah dostlarına asla korku yoktur; onlar üzüntü de çekmeyecekler.” Yûnus 10/62.

ahirete intikâl eylese idi yedilerden birisini kendilere çekip yine üç adet olurlar ve yediler dahî kırkların birini kendine çekerler ve kırklar dahî üç yüzlerden birisini kendine çekip yine kırk tamâm olurlar. Ve üç yüzler dahî avâm-ı nâstan bir kalbi pâk ve dünya hubbundan tâhir kimesneyi arayıp bulup alıp kendilerine /299a/ilhâk ederler. Bu üslûb üzerine tâ rûz-ı kıyâmete dek bunların adetlerinde noksan olmayıp, bu hâl üzere yeryüzünde seyrân ve devrân edip gezerler. Ve mesâlih-i müslimîn ve umûr-i dinde nice umûr-i müşkülede bihasebi iktizâ-i lihûkm-i'l-ilâhiyye i'ânet ve istikâmet üzere hizmet-i hazreti Hak celle ve alâdan tekâsül etmeyip bezl-i mechûd ederler.

Hikâyet: Rivâyet olunur ki, bir gün Bursa'da bir ekmekçi dükkanında küfreden urum oğlanı ekmek satarken, bir gün biraz sipâhi şekillerinde birkaç atlı ve donlu kimesneler zuhûr edip, bu urum oğlanına ettiler; “bre oğlan gel din-i İslâm'a gir”. Oğlan fi'l hâl Müslüman olunca, buna ettiler ki; “ağaya yanaşmaz mısın?” Oğlan muhâlefet eylemeyip nola deyince bir eyerli ve oyanlı⁷⁰¹ at dahî bunların yediklerinde bile idi. Fi'l hâl ol oğlanı ol ata bindirip kayboldular. Ehl-i keşften onları görenler buyurmuşlar ki; onlar ricâlullahtan idi, onun kalbine nazar eylediler. Gördüler ki, dünyaya çendân meyil ve muhabbeti yoktur, alıp kendilerine kattılar. Muhabbet-i dünyaya mübtelâ olan ehl-i dünyaya bu ibret yeter ki; bu kâfir oğlanı kadar 'indillâh Teâlâ ve 'inde'r-ricâl izzetleri ve mertebeleri yoktur. Ve azîz-i men bilesin ki Hızır ve İlyas (a.s) dahî tasarrufât-ı kevniyyeye emr-i hakla karışır, feemmâ onlar bunların gayrıdır. Ve evliyâullahtan yeryüzünde nice kimesneler dahî vardır ki, adetlerin ancak Hâlık bilir. Kelimât-ı Kudsiyye'de “evliyâ-yı tahte gıyâbî lâ ya'rifehum gayrı” ile bu tâifeye işâret buyurulmuştur. /299b/ Ve bu zikrelediğimiz tâife evliyâullahtan mürşidi ve mürebbîsi olmayıp, mücerred eltâf-i rabbânî ve bahşâyış-i ilâhiyyeye mazhar olan meczûblardır. Feemmâ evliyâullahtan (k.s) ehl-i sülûk ve tarik-i hakta merâtibi olanların merâtibi, indillâh Teâlâ bu tâifenin mertebelerinden nice mertebe âlîdir. Ve bunlara tasarrufât-ı kevniyyeye tenezzül hallerinden tenezzüldür. Husûsan küşûf-i kevniyye ve kerâmât-ı sûriyyenin setri ile bunlar me'mûrlardır. Hattâ bizim azîzimiz Şeyh Hazretleri (k.s) azîzin fukarâsından nice kimesne ricâl-i gayb ile, bir nice yıl seyreylediğinden sonra, hazreti azîze gelip müridi olup hizmet-i şerîfelerinde olmuşlar idi. Ammâ ricâlden bu cânibden dervîş isteseler azîz hazretleri onlara adam vermeyi câiz görmezdi, meğerki maslahat iktizâ ede idi.

⁷⁰¹ Dizginli.

Nitekim ricâl-i gayb bazı mahalde izhârı ve keşfi ile me'mûrlardır. Bu makâmdandır kibbâr-ı e'izzeden Şeyh Ebû Saîd (k.s) azîz hazretlerine bir kimesne gelip kerâmet-i kevnîyyeyi ta'dâd⁷⁰² edip etti; “yâ şeyh filan kişiyi görmüşler deryâda yürür batmaz imiş ve filan kimesneyi görmüşler, havada uçar imiş ve filan kişi şarktan garba ân-ı vâhidde varıp tayy-i mekân edermiş” dedikte, şeyh bunların hiçbirisini hüner addeylemeyip; “baka gözü balçıklarda deryâda yürür batmaz ve kuşçağızlar havada uçarlar. Ve tayy-i mekân dersin, onu iblîs dahî eder”, diye cevap verince şeyhin bu cevabı sâilin gücüne gelip; “pes hüner çîset yâ şeyh, yani sen bu dediklerimiz /300a/kerâmetin hiçbirisini makbûl edip hüner saymadın. Ya senin yanında mu'teber olan hüner nedir” dedikte, Şeyh hazretleri buyurmuşlar ki; “bizim katımızda hüner oldur ki, bu kerâmetlere vâsıl olan dervîş ve eğer şeyh, bunlardan birisini izhâr eylemeyip ve kerâmet-i kevnîyyeye tenezzül eylemeyip, taşrası zâhirde halk ile olup ve tamâm ahkâm-ı şer'îyyeyi riâyet ede. Avâm-ı nâstan onu görenler onun hâlini bilmeyip, kendileri gibi avâmdan bir adam sanalar. Ammâ içerisinde bâtın âleminde kalbi hakla üns-i billâhta muâmele ve safâda olup, bir nefes haktan içerileri ayrılmayıp cemî' ve fark-ı câmi' olup, zâhirde âlem-i farkın hükmünü ve bâtında âlem-i cem'in hükmünü riâyet eyleye. Ne kesret onun vahdetine ve ne âlem-i vahdet onun zâhirde olan ahkâm-ı şer'îyyesini icrâya mâni' ola. Muhassal halkla haktan ve hakla halktan mahcûb olmaya, hüner budur” dedi. Fi'l hakîka bundan a'zam bir kerâmet olmaz. Şeyh hazretlerinin murâdı, ol dervîşi insan-ı kâmilin makâmâtına ve âlem-i hakîkatine vusûle işâret idi. Yani insan cümle mevcûdâtтан ekrem idiği: ⁷⁰³“وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ” ile sâbit iken, uçmak ve deryâda yürümek, bunlara hayvânât bile kâdir iken, insanın zâtında konulan kerâmet ve ezelde ihsân olunan saâdete göre, bunlar ne seyyiedir ki makbûl ola. Asıl makbûl olan matlûba vusûl ve tahsîl-i kemâl-i vücûd-i insânîdir ki, evliyâullah (k.s) beyninde ona kerâmât-ı ma'nevîyye ve cennet-i ecel ile ta'bîr ederler ki hakîkatte merâtib-i tevhîdin /300b/tamamı ve imanın kemâli bununla olur ki, sülûkünden dahî netîce bu idi. Ve tamâm-ı sekînet dahî kulûb-i mü'mininde bununla hâsıl olup, imandan şuhûd ve îkâna vusûl ile, bâ'is izdiyâd-ı iman olup, tamâm “لَيَزِدَّادُوا” ⁷⁰⁴“إِيمَانًا مَعَ إِيْمَانِهِمْ” hükmü onda zâhir olur. Ve fî hâzâ'l mahalli tafsîlât-ı azîmet lem

⁷⁰² Birer birer sayma.

⁷⁰³ “Andolsun biz Âdemoğluna şan, şeref ve nimetler verdik...” el-İsrâ 17/70.

⁷⁰⁴ el-Fetih 48/4.

nûriduhâ muhâlefeti't-tavîl ve'l hurûc ani'l maksûd. Allâhümme ihdina's-sırâta'l müstekîm ve ec'alnâ min zümreti ehli'l-îman ve kemâlî't-teslîm.

Îlâhiy-i şerîf der makâm-ı nasîhat⁷⁰⁵

Ermeğe vahdet nûruna	Şirki aradan süre gör
Salma bugünü yarına	Menzile evvel ere gör
Gül gibi yakan çâk eyle	Aşk ile varın hâk eyle
Su gibi yolun pâk eyle	Dost dîdârını göre gör
Âşık olan mü'min ölmez	Müşrik hod kendüyi bilmez
Âhir bunda kimse kalmaz	Yükün evvelden ıra gör
Doğru yola giden erler	Sırâtı bunda geçerler
Bilmez isen bu yolu ger	Var bir bilire sora gör
Hulleyi bunda biçerler	Kevseri bunda içerler
Cenneti bunda açarlar	Durma kapıyı ura gör
Ölmezden önden ölüben	Kalbin nûr ile doluban
Hakk'ı Hüdâyî buluban	Bâkî hayâta ire gör

⁷⁰⁵ Mustafa Tatcı- Musa Yıldız, *Divân-ı Îlâhiyat*, 79-81.

4. SONUÇ

Azîz Mahmûd Hüdâyî neredeyse yüz yıla eren uzun yaşamında irşâd faaliyetleriyle pek çok insanı etkilemiştir. Aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin sekiz padişahını gören ve bu padişahların bazılarıyla oldukça samimiyet kesbeden Hüdâyî, tüm bu yönleriyle oldukça dikkat çekici bir isim olarak tasavvuf tarihimizde yerini almıştır. Bugün insanların kalplerini ona bağlayan ve onun nasihatlerinden istifade etmelerini sağlayan hiç şüphesiz onun müritleridir. Bu müridlerinden birisi de Tokâdî Mahmûd Dede'dir.

Mahmûd b. Mehmed Tokâdî ya da diğer adıyla Tokâdî Mahmûd Dede şeyhi Hüdâyî'nin sohbetlerinden ve meclislerinden derlediği hususları *Câmiu'l-Mecâlis* adını verdiği eserde toplamıştır. Yapılan araştırmalarda Tokâdî Mahmûd Dede'nin hayatı hakkında detaylı bir malumata ulaşılamamıştır. Ancak *Câmiu'l-Mecâlis*'te Tokâdî'nin otuz yıl Hüdâyî'ye müritlik yaptığı ve onun yanında tasavvufi eğitimi tamamlarken birkaç yıl kimseyle konuşmadığı gibi bilgilere rastlanmış olması, hem Tokâdî hakkında malumat edinmemizi sağlamış hem de araştırmamıza konu olan söz konusu eserin Tokâdî'ye ait olduğu kanaatimizi doğrulamıştır.

Kırk meclis olarak kaleme alınan eserin mukaddimesinde yer alan bilgilerden yola çıkarak Tokâdî'nin bu eseri, insanların Hüdâyî'den istifade etmesi ve onun Arapça eserlerini daha kolay anlayabilmeleri amacıyla yazdığı anlaşılmaktadır. Yapılan incelemeler neticesinde Tokâdî'nin söz konusu eserin bir kısmını henüz Hüdâyî hayattayken kaleme aldığı, belli bir kısmını ise o vefat ettikten sonra yazdığı kanaatine ulaşılmıştır. Ancak eserin onun tavsiyesiyle veya bilgisi dahilinde kaleme alınıp alınmadığına dair herhangi bilgiye rastlanmamıştır.

Araştırmamızda görülmüştür ki; Tokâdî eserini okunaklı sayılabilecek nesih bir hatla Türkçe olarak kaleme almıştır. Mana bakımından anlaşılması zor olan ıstılahları ve lafızları terk ettiğini, Hüdâyî her ne üslûb ile beyân ettiyse ve kendisi ne şekilde duyduysa aynen onu naklettiğini beyân eden Tokâdî'nin amacının eseri taliplere kolaylaştırmak olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte eserin bazı yerlerinde Tokâdî'nin ilavelerine rastlanmış özellikle eserin son bölümlerinde bu ilavelerin arttığı görülmüştür.

Tokâdî'nin kaleme aldığı eserde Hüdâyî'nin eserlerinin dışında farklı isimlerin eserlerinden de faydalandığı görülmüştür. Meclislerde sûflerin makam ve hallerine dair kavramlara yer verilmiştir. Her mecliste aynı yöntem ve üslupla beyan edilen konu, benzer ayetlerle açıklanmış, hadis-i şeriflerle desteklenmiş ve gerekli görüldüğü zaman şiir, hikâye ve evliya menkıbeleriyle insanların konuyu rahatlıkla anlayabilmesi sağlanmıştır. Tokâdî her meclisin sonunda Hüdâyî'nin divânından şiirlere yer vermiştir. Bununla birlikte uygun görülen yerlerde farklı isimlerin şiirlerine ve sözlerine yer verildiğine de rastlanmıştır.

Müellifin kendi nüshası olduğunu düşündüğümüz ve araştırmamızda en önemli kaynak olarak gördüğümüz nüshadan başka *Câmiu'l-Mecâlis*'in üç nüshasının daha bulunduğu tespit edilmiştir. Bunlardan ikisi; İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları arşivinde bulunan 10 numaralı ve 581 numaralı nüshalardır. Diğeri ise Süleymaniye Kütüphanesi, Reşîd Efendi arşivinde yer alan 561 numaralı nüshadır. Araştırmamızın tahkîk kısmında meclislerinin bazıları eksik olan ve sayfaları karışık halde tasnif edilen İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları arşivinde bulunan 581 numaralı nüshaya yer verilmemesi uygun görülmüştür.

Tokâdî Mahmûd Dede'nin, *Şerh-i Kelimât-ı Hüdâyî* adlı şerhinin tahkîkinin yapılması hem Aziz Mahmûd Hüdâyî'nin tefsir ve irşâd metodunu araştırmak hem de Tokâdî'nin hayatına ışık tutmak adına araştırmamızın yeni çalışmalara kapı aralayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Abdûlbâkî, Muhammed Fuâd. “ecl”. İçinde *el-Mu‘cemü’l-müfehres li-elfâzi’l-Kur‘âni’l-Kerîm*. C. 2. Kahire-Beyrut: y.y., 1945 1364.
- Aclûnî, Ebû’l-Fidâ İsmâil b. Muhammed. *Keşfü’l-hafâ ve müzilü’l-ilbâs ammâ iştehere mine’l-ehâdîs alâ elsineti’n-nâs*. C. 1. Dımaşk: Mektebetü’l-İlmi’l-Hadîs, 2001.
- Aclûnî, İsmâil b. Muhammed el-. *Keşfu’l-hafâ*. C. 2. Kâhire: Mektebetü’l-Kudsî, 1351.
- Açıl vd., Berat. *Tenkitli Neşir Kılavuzu (Osmanlı Türkçesi Metinleri İçin)*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2022.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned*. Beyrut: y.y., 1405/1985.
- Alâ’uddîn el-Haşkefî, Alâ’uddîn Muḥammed b. ‘Alî b. Muḥammed el-Haşkefî ed-Dımeşkî. *ed-Durru’l-muḥtâr şerḥu Tenvîri’l-ebşâr ve câmi’i’l-bihâr*. Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1423.
- Alparslan, Ali. “Gubârî Abdurrahman”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 14:167-69. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Altuntaş, Halil, ve Muzaffer Şahin, çev. *Kur‘ân-ı Kerîm Meâli*. 3. bs. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009.
- Arpaguş, Sâfi. *Azîz Mahmûd Hüdâyî Sohbetler*. 5. bs. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 2021.
- Ateş, Süleyman. “Cüneyd-i Bağdâdî”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 8:119-21. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Aycan, İrfan. “Haccâc b. Yûsuf es-Sekafî”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 14:427-28. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Aydınlı, Abdullah. “Ebû Zer el-Gıfârî”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 10:266-69. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Bâbertî, Ebû ‘Abdullâh Muḥammed b. Muḥammed b. Maḥmûd el-. *el-‘Inâye fî şerḥi’l-Hidâye*. 10 c. Lübnan: Dâru’l-Fikr, 1489/1970.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-. *el-Câmi‘u’s-şahîḥ*. 2. bs. 8 c. b.y.: Dâru Tavki’n-Necât, 1422/2001.
- Bursevî, İsmail Hakkı. *Silsile-i Tarîk-ı Celvetî*. İstanbul: İstanbul Haydarpaşa Hastanesi Matbaası, 1291.

- Canan, İbrahim. “Enes b. Mâlik”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 11:234-35. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Cürcânî, Ebû'l-Hasen 'Alî b. Muḥammed b. 'Alî es-Seyyid eş-Şerîf. *Kitâbu't-Ta'rîfât*. Beyrut: y.y., 1403.
- Çağrııcı, Mustafa. “İhsan”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 21:544-46. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- . “Sabır”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 35:337-39. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Çiçekler, Mustafa. “Sa'dî-i Şîrâzî”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 35:405-7. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Çubukcu, Asri. “Ebû Lübâbe el-Ensârî”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 10:179. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Dârimî, ve Huseyin Selim Esed Ed-Dârânî. *Sünen*. Suudi Arabistan: Dâru'l-Muğnî, 2000.
- Ebû Dâvûd, Suleymân b. el-Eş'aş es-Sicistânî. *Sünenü Ebî Dâvûd*. 4 c. Delhi: el-Maṭba'atu'l-Enşâriyye, 1323.
- Ebû Muḥammed el-Beğavî, el-Huseyn b. Mes'ûd b. Muḥammed b. el-Ferrâ'. *Meşâbîhu's-Sunne*. 4 c. Beyrut: y.y., 1407.
- Ebû Nuaym el-İsfehânî. *Hilyet'ul Evliyâ*. Çeviren Hüseyin Yıldız. 12 c. Ocak Yayıncılık, 2015.
- Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır. *Hak Dini Kur'an Dili: Yeni Mealli Türkçe Tefsir*. C. III. İstanbul, 1979.
- Erginli, Zafer, ed. *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kalem Yayınevi, 2006.
- Ertürk, Mustafa. “Mikdâd b. Amr”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 30:49-50. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Fayda, Mustafa. “Hâlid b. Velîd”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 15:289-92. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Huccetülislâm Muhammed b. Muhammed. *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*. Çeviren Ahmet Yusuf Sıdkî el-Mardînî. C. 4. 8 c. İstanbul: TDV Yayınları, t.y.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. *Hafız Dîvanı, Şirazi*. 1992. bs. İstanbul: MEB Yayınları, t.y.
- Gündüz, İrfan. “Amr b. Kays el-Mülâî”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 3:85. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

- Herevî, Abdullah el-Ensârî. *Kitâbu Menâzil's-sâirîn*. Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.y.
- Hücvirî, Ebû'l-Hasan Data Gencbahş Ali b. Osman b. Ali. *Keşfu'l-mahcûb*. Çeviren İs'ad Abdülhâdî Kindîl. Mısır, 1974.
- İbn Mâce, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Yezîd. *Sünen*. C. 2. Beyrut: Dâru İhyâi Kütübi'l-'Arabiyye, ts.
- İbn Manzur, Ebû'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî. *Lisânü'l-Arab*. C. 2. 15 c. Beyrut: Dâru Sadır, t.y.
- İbn Teymiyye, Taqıyyuddîn. *Mecmû'u'l-fetâvâ*. Medine: Mecma' el-Melik Faḥd, 1995.
- İbn 'Asâkir, Ebû'l-Kâsım 'Alî b. el-Ḥasen. *Târîḫü Dimeşḡ*. 8 c. b.y.: Dâru'l-Fikr, 1415.
- İbnü'l-Arabî, Muhyiddin. *el-Fütûḫâtü'l-Mekkiyye fî ma'rifeti'l-esrâri'l-mâlikiyye ve'l-mülkiyye*. C. 1. 14 c. Kâhire: el-Mektebetü'l-Arabiyye, 1985.
- İşler, Emrullah. "Tarafe b. Abd". İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 40:14. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Kallek, Cengiz. "İsraf". İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 23:178-80. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Kaşânî, Abdürrezzâk b. Ahmed. *Tasavvuf Sözlüğü Letâifu'l-a'lâm fî işârâtı ehli'l-ilhâm*. Çeviren Ekrem Demirli. 4. Baskı. İstanbul: İz Yayıncılık, 2015.
- Kazvînî İbn Mâce, Ebû 'Abdillâh b. Yezîd el-. *Sünen-i İbn Mâce*. C. 2. b.y.: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-'Arabiyye; Fayşal 'İsa el-Bâbî el-Ḥalebî.
- Kelâbâzî, Ebûbekir Muhammed b. İshak. *Doğuş Devrinde Tasavvuf: Taarruf*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1979.
- Kenzu'l-'Ummâl*. b.y.: y.y., 1401.
- Koç, Muhammet Akif. "Minhâcü'l-Âbidîn'in Gazzâli'ye Nisbeti Meselesi", sy 46 (2020): 43-56.
- Kur'ân Yolu*, 2018. <https://kuran.diyanet.gov.tr>.
- Kuşeyrî, Abdülkerim el-. *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*. Kahire: Dâru's-Şa'b, 1989.
- Kutluer, İlhan. "Fesad". İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 12:421-22. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Mekkî, Ebû Tâlib el-. *Kütü'l-kulûb fî muâmeleti'l-mahbûb ve vasfî tarîki'l-mürîd ilâ makâmi't-tevhîd*. C. 1. Kahire: Mektebetu Dâri't-turâs, 2001.

- Meydânî, Ebû'l-Faḍl Aḥmed b. Muḥammed b. İbrâhîm en-Nîsâbûrî el-. *Mecma' u'l-Emsâl*. 2 c. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, t.y.
- Muhâsibî, Ebû Abdillâh Hâris b. Esed. *er-Riâye li hukûkillah*. 4. bs. Lübnan: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, t.y.
- Muslim, Ebû'l-Huseyn Muslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nîsâbûrî. *Şaḥîhu Muslim*. 8 c. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-'Arabî, 1374.
- Mustafa Tatçı - Musa Yıldız, Tatçı-Yıldız. *Azîz Mahmûd Hüdâyî Dîvân-ı İlâhiyât*. 1. bs. İstanbul: Üsküdar Belediyesi, 2005.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmi 'u's-şahîḥ*. Kahire: y.y., 1374-75/1955-56.
- Nablusî, Abdülğani en-. *Leme'âtu'l-Berkî'n-Necdî -Şerhu Tecelliyâtî Mahmûd Efendî el-Üsküdârî-*. 1. bs. Tahkîk Abdulrahman Acer. İstanbul: İnsan Yayınları, t.y.
- Namlı, Ali. *Hüdâyî Tefsiri Mecâlis -İnceleme ve Örnek Tefsirler-*. 1. bs. İstanbul: Erkam Yayınları, 2024.
- Öngören, Reşat. "İbrâhîm b. Edhem". İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 21:293-95. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- . "Zikir". İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 44:409-12. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Önkal, Ahmet. "Ca'fer b. Ebû Tâlib". İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 6:548-49. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Özel, Ahmet. "Cihad". İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 7:527-31. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Özkan, Nevzat. *Azîz Mahmûd Hüdâyî Tarikatnâme*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2014.
- Rûmî, Mevlânâ Celâleddîn-i. *Mesnevî*. Tahran: İntişârât-ı Rovzene, 1378.
- Sühreverdî, Şehâbeddîn. *Tasavvufun Easları Avârifu'l-meârif*. Çeviren Hasan Kâmil Yılmaz ve İrfan Gündüz. İstanbul: Erkam Yayınları, 1993.
- Süleyman Uludağ. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2001.
- Şimşek, Selami. *Anadolu'da Kurulmuş Bir Tarikat Celvetilik*. 1. bs. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2020.
- Şirâzî, Şeyh Sa'dî. *Gülistân-ı Sa'dî*. Editör Hasan Anûrî. Peyam-ı Nur Üniversitesi Yayınları, 1372.
- Tezeren, Ziver. *Seyyid Aziz Mahmud Hüdayî I, Hayatı, Şahsiyeti, Tarikatı ve Eserleri*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1984.

- Tirmizî, Hakîm et-. *Beyânu'l-fark beyne's-sadri ve'l-kalbi ve'l-fuâdi ve'l-lübbi*. Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1958.
- Tirmizî, Muhammed b. 'Îsâ b. Şevre b. Mûsa b.ed-Ḍaḥḥâk et-. *Sünen-i Tirmizî*. 2. bs. C. 5. Mısır: Şirketü Mektebeti ve Matbaati Muṣṭafa el-Bâbî el-Halebî.
- Tokâdî, Mahmûd Dede. "Câmiu'l-mecâlis", t.y. Osman Ergin. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı.
- . "Şerh-i Kelimât-ı Hazret-i Hüdâyî", t.y. Hüdayî Efendi. Hacı Selim Ağa Kütüphanesi.
- Tosun, Necdet. "Zünnûn el-Mısırî". İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 44:575-76. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Tûsî, Ebû Nasr Serrâc et-. *el-Lüma'*. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Hadîse, 1960.
- Uludağ, Süleyman. "Abdülkâdir-i Geylânî". İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 1:234-39. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- . "Amel". İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 3:13-16. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- . "Bâyezîd-i Bistâmî". İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 5:238-41. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- . "Hasan-ı Basrî". İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 16:291-93. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- . "Muhabbet". İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 30:386-88. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- . "Sülemî, Muhammed b. Hüseyin". İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 38:53-55. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- . "Şifâü's-Sâil". İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 39:141-42. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- . "Vera'". İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 43:49-50. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Uzun, Mustafa İsmet. "Muhammediyye". İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 30:586-87. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Yetik, Erhan. "Dîneverî, Ebü'l-Abbas". İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 9:358-59. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- . "Menâzilü's-Sâirîn". İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 29:122-23. Ankara: TDV Yayınları, 2004.

Yıldız, Hakkı Dursun. “Abdullah b. Tâhir”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 1:137-38. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

Yılmaz, Hasan Kâmil. “Aziz Mahmûd Hüdâyî”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 4:338-40. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 1991.

———. *Azîz Mahmûd Hüdâyî ve Celvetiyye Tarîkatî*. İstanbul: Erkam Yayınları, 1982.

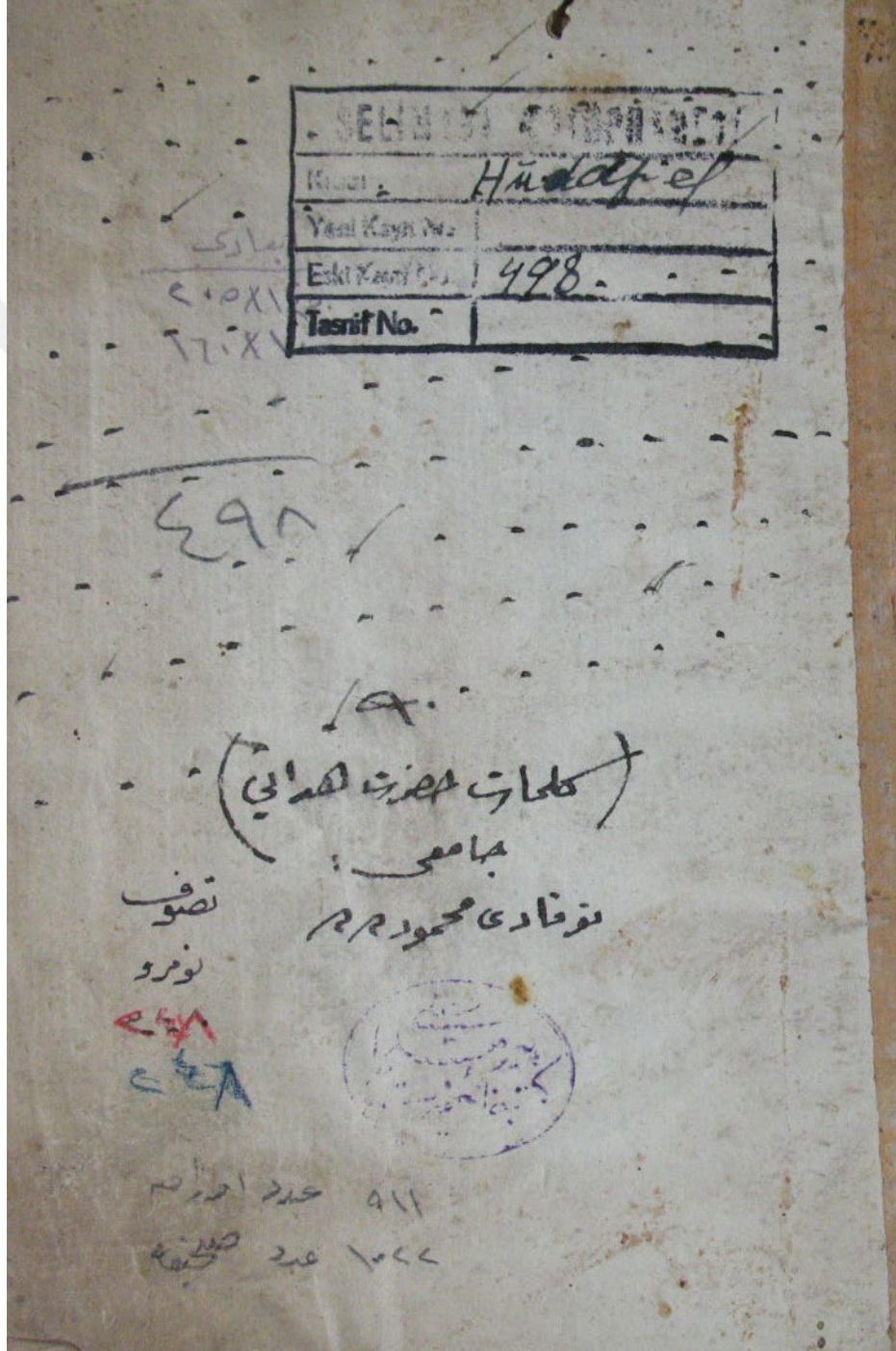
Yiğit, İsmail. “Ömer b. Abdülazîz”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 34:53-55. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

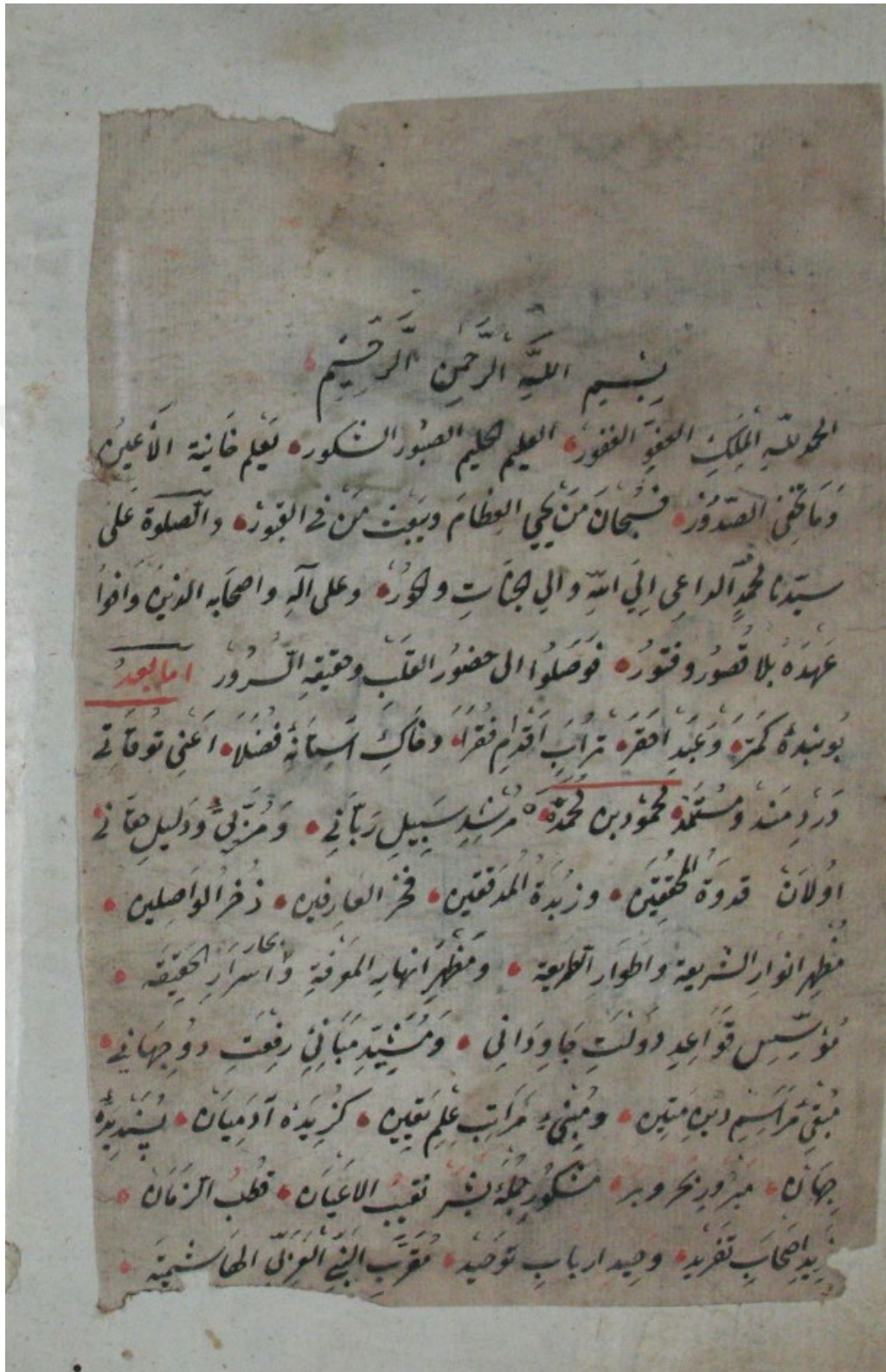
Zeylaî, Cemalüddin Abdullah b. Yusuf b. Muhammed. *Tahrîcû'l-Ehâdî ve'l-Âsâri'l-Vâkıa fî Tefsîri'l-Keşşâf li'z-Zemahşerî*. Riyad: Dârü İbn Hüzeyme, 1993.

EKLER

Ek-1. Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Hüdâyî Efendi Arşivi, “Şerh-i Kelimât-ı Hazreti Hüdâyî”, No:498.

Ek-1 (Devam). Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Hüdâyî Efendi Arşivi, “Şerh-i Kelimât-
1 Hazreti Hüdâyî”, No:498.

Ek-2. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları, “Hüdâyî”den Türkçe Kırk Meclis”, No:10.

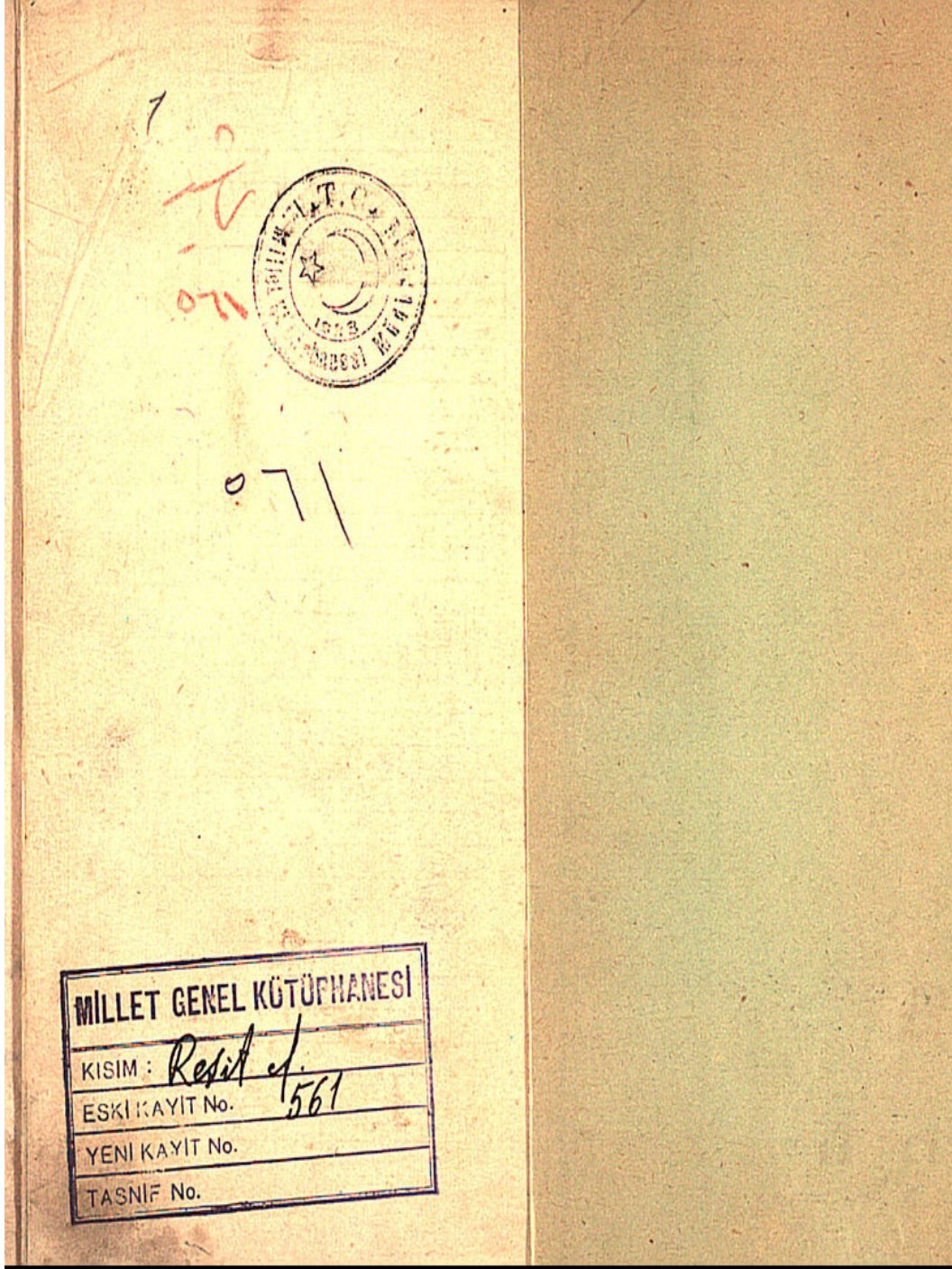

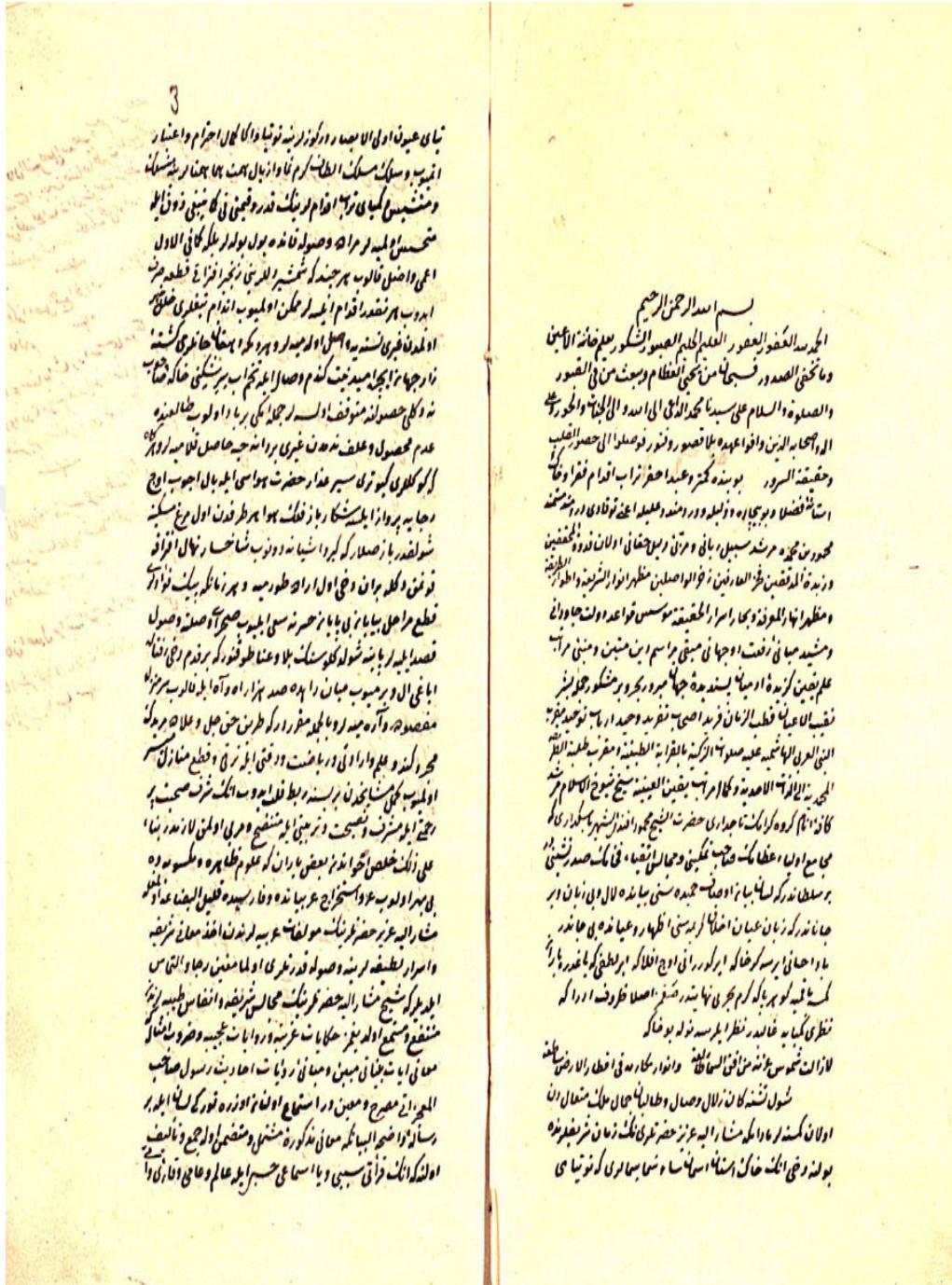
فهرست جميع المجالس تصوف

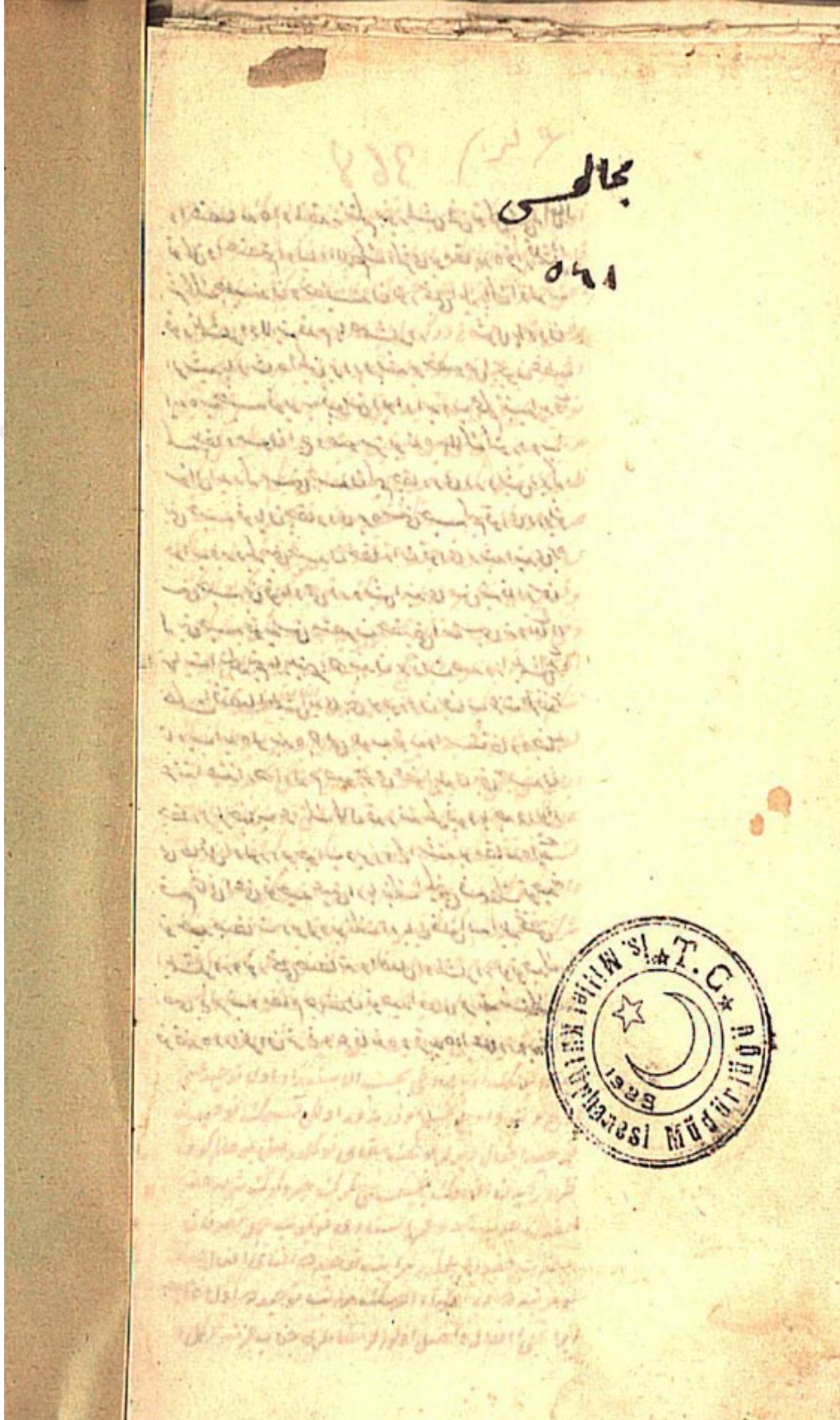
المجلس الاول في بياحه التعويض ٢٥	المجلس الثاني في بياحه بسمه ١٠	المجلس الثالث في بياحه في قوله تعالى في تاب من بعد ظلمه ١٢	المجلس الرابع في بياحه في قوله الماء والبنوة ٢٤	المجلس الخامس في بياحه في قوله قل لعبادي ٢٥
المجلس السادس في بياحه قوله يا ايها الذين امنوا لا ترفعوا ٢١	المجلس السابع في بياحه قوله اصحاب الجنة ٢٦	المجلس الثامن في بياحه قوله يا ايها الذين ٢٩	المجلس التاسع في بياحه قوله ولما راه ٢٤	المجلس العاشر في بياحه قوله ان الذين يبا يعونك ٢٧
المجلس الحادي عشر في قوله والله امر كم ٢٥	المجلس الثاني عشر في قوله ولقد كونا بنى ادم ٥٤	المجلس الثالث عشر في قوله انا جعلنا ٥٧	المجلس الرابع عشر في قوله يا ايها الذين امنوا ٢٦	المجلس الخامس عشر في قوله ومن يعلم ٢٤
المجلس السادس عشر في قوله كتاب انزلناه ٢٧	المجلس السابع عشر في قوله انا انا ٧٤	المجلس الثامن عشر في قوله يا ايها الذين امنوا بالله ٨٠	المجلس التاسع عشر في قوله ومن هزغ ٨٤	المجلس العشرون في قوله فاذا قرأت القرات ٩٠
المجلس الحادي والعشرون في قوله ولا تقصدوا في الارض ٩٥	المجلس الثاني والعشرون في قوله من عمل صالحا ٩٧	المجلس الثالث والعشرون في قوله هل جزاء الا ١٠١	المجلس الرابع والعشرون في قوله يا الذين امنوا ١٠٥	المجلس الخامس والعشرون في قوله والذين امنوا ١١٢
المجلس السادس والعشرون في قوله انه الذين امنوا ١١٧	المجلس السابع والعشرون في قوله يا ايها الذين امنوا لا تخولوا ١٢٤	المجلس الثامن والعشرون في قوله يا ايها الذين امنوا اذا قضيت ١٢٨	المجلس التاسع والعشرون في قوله فاذا تقوا الله ١٢٢	المجلس العشرون في قوله هو الذي ١٢٨
المجلس الحادي والثلاثون في قوله ربنا لا تنزع قلوبنا ١٢٤	المجلس الثاني والثلاثون في قوله اما السنية ١٢٩	المجلس الثالث والثلاثون في قوله انه الذين ١٥٤	المجلس الرابع والثلاثون في قوله الله لطيف بعباده ١٥٧	المجلس الخامس والثلاثون في قوله ويظفرون الظفم ١٦٠
المجلس السادس والثلاثون في قوله هو الذي ايل رسوله ١٦٤	المجلس السابع والثلاثون في قوله وما ملك ييمينه يا موسى ١٦٩	المجلس الثامن والثلاثون في قوله يا ايها الذين قدما عليكم موعدة من يمين ١٧٤	المجلس التاسع والثلاثون في قوله قل هذه سبيلي ادعوا الى الله ١٧٧	المجلس العشرون في قوله تبارك الذي جعل في انعام بروجا ١٨٢
داثرة جلال الغيب ١٨٩	كلمات قدسية شيخ السيد هواري محمود افندي ٢٤٩			

زیر حجج بر ائینه تشبیه ایله، و دلائل ایله در نیکم مقدمه ذکر اولندی لوکان فیهما الهه الا الله
لفسد تا آیه کریمه سی ایله استدلال ایدر لر بوطایفه نیک ایمانی دخی علمی در عینی دکلر مقلود
تحقق دکلر نهایت علمانک مرتبه لر عوام صرفدن اعلی در زیرا بونلر آنلره نسبت تقلید
صرفدن چقشلر در لکن نور کشف نور عیانه واصل دکلر در اهل شهود و اهل عرفان کی هنوز دخی
شرك خفیدن پاک اوله عیانه عالم افاقده اولان بر شینک ظهوری و عدم حصول ظهوری
زید و عمره اسناد ایلیوب حضرت حقدن بلیوب اسبابه اسناد انکله **فاما اول قسم ثانی** توحید
عینی و یقین عینی و ایمان شهودی و معنوی ایدی بونک اربابی دخی بحسب الاستعداد
اول توحید عینی ده **اول مرتبه** و اوج قسم اوزرینه در **اولکی قسم** توحید نه توحید افعال دیر لر
بونک مقای توکل در یعنی بو عالم کون ده ظهور ایدن افعالک جمعیسه کرک خیر و کرک شر در
حضرت حقدن بلوب زید و عمره اسنادی قیوب **جمله نصرانی حضرت حق جل و علا دن**
بلمکدر مراتب توحیدده افنای افعال دیدکری بو مرتبه ده در اولیاء الله مراتب توحیدده
اول مقایله زیرا تجلی افعال واصل اولور لر مقاماری جناب عزته توکل اعتصام ده اولقد
نیکم یوریش فن توکل تجلی له الافعال توکل واعتصم اولیاء الله اکثری بو مقامده قرار قیولر
شرك بلیسندن و خفیدسندن نور تجلی ایله پاک اولوب قیولر **وولایت قدم باصمشلر در**
حکایت شول هارون الرشید پادشاه ائکن بر درویش بر خصوص ایچون غضب ایدوب حبسه
قویوب قیوس دیوار ایدوب حکم تنبیه ایدوب کیسه چقار مسون **آج** و صومرز بونده هلاک
اولسون دیدکده بر قاج کوند نصکر اول درویشی باغ و بوستان سیزنده کور لر **رشید بونی**
کتور دوب سوال ایدر کر سنی حبسدن کیم چقاردی درویش دیر که بنی حبسه قویان چقاردی
بو سنی حبسه کیم قودی درویش جواب ویردیکه بنی حبسدن چقاران قودی **رشید ایدی بو**
سنی بن حبسه قوماد می درویش ایتدی **سن نیه قادر سنکه بنی حبسه قویسن** متصرف حقیقی
الله سبحانه و تعالی در نهایت آنکه نیم مابینمزه بندن بر ذلت صدور ایلمش ایدی **حکمت اقتضا**
ایلمش ایدی بنی بویوزدن جناب عزت طرفندن تأدیب ایدر لر **بند جرمی بلوب توبه و استغفار**
و جناب عزته اعتذارده اولدم **صومری عفو ایدی** بنی حبسدن چقار دیلر **جناب عزتک کمال**
قدرتته مکرپو و باجه و دیولری حایل اولور دیو جواب ویردوکی **اشته بو مقامده ایدی قسم**
ثانی معنی توحید عینی یا بونک ایکنجی قسمک توحید نه توحید صفات دیر لر **بونک اربابی**
خلق الله ایله تخلق ایلر در **نور تجلی صفاته واصل اولر در** بو توحیدک اصحابی مرتبه
و مقام جهتندن توحید افعال مرتبه سنک فوقنده در **آنلردن ترقی و عرفانده و قریه اعلی در**

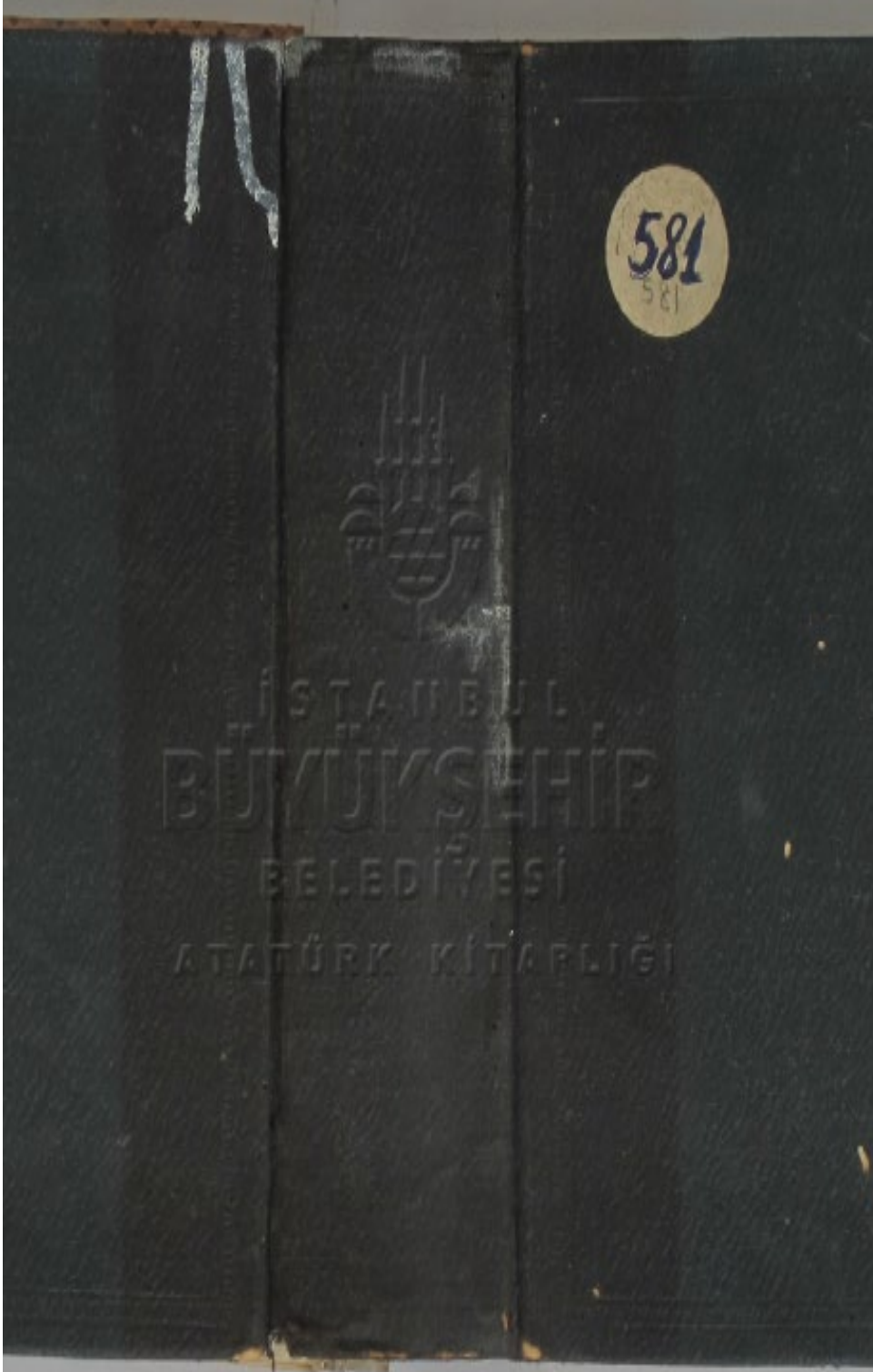
Ek-3. Süleymaniye Kütüphanesi, Reşîd Efendi, “Mecâlis”, No:561.

Ek-4. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları, No:581.

Ek-4 (Devam). İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları, No:581.

